

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Problems Encountered in Humanitarian Aid Logistics and Solution Suggestions by Integrated QFD Method: The Case of Hatay

Entegre KFG Yöntemi ile İnsani Yardım Lojistiğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Hatay Örneği

Gülşah AYVAZOĞLU

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, Hatay, Türkiye
Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Health Sciences,
Department of Emergency Aid and Disaster Management
Hatay, Türkiye

gulsahayvazoglu@mku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0830-4570>

İskender PEKER

Prof. | Prof.

Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Gümüşhane, Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Economics and
Administration Sciences, Department of Business
Administration,
Gümüşhane, Türkiye

iskenderpeker@gumushane.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6402-5117>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 15.03.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 18.08.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Ayvazoğlu, G., & Peker, İ. (2024). Problems Encountered in Humanitarian Aid Logistics and Solution Suggestions by Integrated QFD Method: The Case of Hatay. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 366-387. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1453537>

Yazar Katkıları: %50 - %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Problems Encountered in Humanitarian Aid Logistics and Solution Suggestions by Integrated QFD Method: The Case of Hatay*

Abstract

In recent years, extraordinary situations and humanitarian crises have increased the number of studies in the field of humanitarian aid logistics. Although various solutions have been tried to be produced for the problems experienced in humanitarian aid logistics in disasters occurring worldwide and, in our country, these solutions have generally not been suitable for regional needs. The aim of this study is to identify the problems encountered in humanitarian aid activities carried out in Hatay province and to develop solutions to these problems. Humanitarian logistics is a complex process involving many actors. This complexity requires a combination of both requirements and decision criteria to be evaluated. In this study, a model that can provide flexible yet effective solutions to the problems encountered in the humanitarian logistics planning process is proposed. This model involves combining qualitative and quantitative data using the Quality Function Deployment (QFD) method. In this study, a model that integrates Delphi and Analytical Network Process (ANP) methods with Quality Function Deployment (QFD) technique has been developed to identify the problems encountered in humanitarian aid logistics in Hatay province and to develop solutions to these problems. In line with the developed model, the study generally consisted of three stages. In the first stage, the Delphi method was used to identify the problems in humanitarian aid logistics by taking into account the relevant literature and the opinions of the representatives of the institutions/organizations providing humanitarian aid services in Hatay. Then, the priority values (weights) of these problems were determined by Analytic Network Process (ANP) method. In the last stage, solution proposals were developed through the Quality Function Deployment (QFD) relationship matrices. In humanitarian aid logistics, 14 problems were identified by Delphi technique. With the prioritisation of the results obtained with ANP, 'Problems Arising from Lack of Continuity-Sustainability' emerged as the most important problem. Then, among the 13 solution suggestions determined by expert opinions, 'Establishing a system to monitor humanitarian aid' was determined as the most effective solution suggestion in eliminating the problems in humanitarian aid logistics. In the future, it would be useful to conduct similar research with the participation of more experts in different regions or countries. In addition, the findings of the study can be compared with different multi-criteria decision-making methods to provide a broader perspective. In this context, the use of integrated methodologies in the field of humanitarian aid logistics will allow for a more comprehensive approach to the problems.

Keywords: ANP, Delphi, Humanitarian aid, Humanitarian aid logistics, QFD

Entegre KFG Yöntemi ile İnsani Yardım Lojistiğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Hatay Örneği**

Öz

Son yıllarda yaşanan olağanüstü durumlar ve insani krizler, insani yardım lojistiği alanında yapılan çalışmaların sayısını artırmıştır. Dünya genelinde ve ülkemizde meydana gelen afetlerde, insani yardım lojistiğinde yaşanan sorunlar için çeşitli çözümler üretilmeye çalışılmışsa da bu çözümler genellikle bölgesel ihtiyaçlara uygun olmamıştır. Bu çalışmanın amacı, Hatay ilinde gerçekleştirilen insani yardım faaliyetlerinde karşılaşılan sorunları belirlemek ve bu sorunlara çözümler geliştirmektir. İnsani yardım lojistiği birçok aktörün yer aldığı karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşıklık hem gereksinimlerin hem de karar kriterlerinin bir arada değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada, insani yardım lojistiği planlama sürecinde karşılaşılan sorunlara esnek ancak etkili çözümler sunabilecek bir model önerilmektedir. Bu model, Kalite Fonksiyon Yayılımı (QFD) yöntemi kullanılarak nitel ve nicel verilerin birleştirilmesini içermektedir. Bu çalışmada, Hatay ili özelinde insani yardım lojistiğinde karşılaşılan sorunların neler olduğunu belirlemek ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmek üzere Delphi ve Analitik Ağ Süreci (AAS) yöntemlerinin Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) tekniğine entegre edildiği bir model geliştirilmiştir. Geliştirilen model doğrultusunda çalışma genel itibarıyla üç aşamadan oluşmuştur. Birinci aşamada Delphi yöntemi kullanılarak ilgili literatür ve Hatay'da insani yardım hizmeti sunan kurum/kuruluş temsilcilerinin görüşleri dikkate alınarak insani yardım lojistiğindeki sorunlar tespit edilmiştir. Ardından bu sorunların öncelik değerleri (ağırlıkları) Analitik Ağ Süreci (AAS) yöntemi ile belirlenmiştir. Son aşamada ise Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) ilişki matrisleri sayesinde çözüm önerileri geliştirilmiştir. İnsani yardım lojistiği konusunda 14 sorun Delphi tekniği ile belirlenmiştir. Elde edilen

* Ethical approval for this study was obtained from Gümüşhane University Scientific Research and Publication Ethics Committee on 13.12.2023 with the decision number 2023/06.

** Bu çalışma için etik onay, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Etik Kurulu'ndan 13.12.2023 tarih ve 2023/06 sayılı olarak alınmıştır.

sonuçların AAS ile önceliklendirilmesi ile "Süreklilik-Sürdürülebilirlik Eksikliğinden Kaynaklanan Problemler" en önemli sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Ardından uzaman görüşleriyle belirlenen 13 çözüm önerisi arasından "İnsani yardımların takip edileceği sistem oluşturulması" ise insani yardım lojistiğindeki sorunların bertaraf edilmesindeki en etkili çözüm önerisi olarak belirlenmiştir. Gelecekte benzer araştırmaların farklı bölgelerde veya ülkelerde daha fazla uzmanın katılımı ile gerçekleştirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, çalışmanın bulguları, farklı çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılarak daha geniş bir perspektif sağlanabilir. Bu bağlamda, insani yardım lojistiği alanında entegre metodolojilerin kullanılması, sorunların daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına olanak tanıyacaktır.

Anahtar Kelimeler: AAS, Delphi, İnsani yardım, İnsani yardım lojistiği, KFG

Introduction

Logistics is recognised as an crucial component of emergency response plans in terms of ensuring that the right goods are available in the right place, at the right time and in the right quantities (Kaptan and Liebediev, 2017, p.82). In humanitarian terms, logistics aims to effectively procure and distribute resources such as food, water, shelter and medical care, which are the basic needs of disaster victims. This effort is made to prevent and minimise the risk of starvation, disease and death caused by natural, technological or man-made disasters (Blecken, 2010, p.5).

EM-DAT defined the disaster as 'A situation or event which overwhelms local capacity, necessitating a request to the national or international level for external assistance; an unforeseen and often sudden event that causes great damage, destruction, and human suffering' (URL-1). All essential actions to prevent disasters, reduce their effects, respond to them, and finish the post-disaster recovery process in Turkey fall under the authority of AFAD (The Disaster and Emergency Management Presidency. Turkey Disaster Response Plan (TAMP) is an important tool for effective and rapid response to disasters. The working groups established under this plan have been carrying out a wide range of activities, including humanitarian assistance activities, to meet the basic needs of disaster victims and to save their lives (AFAD, 2022). Numerous national and international humanitarian stakeholders around the world are working towards common goals.

Hatay, a border province, hosts numerous humanitarian aid activities within the provincial borders and in the Syrian field. The Syrian conflict officially turned twelve years old in March 2023. The protracted conflict, which began in 2011 as a response to peaceful protests, has evolved into a complex humanitarian crisis. According to UNOCHA's 'February 2021 Global Humanitarian Overview', there are more than 13 million people in need in Syria, 6.7 million internally displaced and more than 5.6 million refugees in neighbouring countries and the wider region (UNOCHA, 2021). In addition, Hatay, one of the provinces where the devastating effects of the 6 February 2023 Kahramanmaraş earthquakes were felt the most, has been providing intensive humanitarian aid to the earthquake victims since then.

With this study, a model that offers solutions to the problems experienced by institutions and organisations providing humanitarian aid services in humanitarian aid logistics has been created. In this context, the following study questions are sought to be answered within the scope of the research.

SQ 1: What are the problems encountered in humanitarian aid logistics?

SQ 2: Can problems in humanitarian aid logistics be ranked in order of importance?

SQ 3: What are the solutions that can be developed to the problems encountered in humanitarian aid logistics?

In this period when we witness the increasing importance of humanitarian aid day by day, this study, which answers the above-mentioned study questions, makes a significant contribution to both humanitarian aid studies and the literature by offering solutions to the problems experienced in humanitarian aid processes. Humanitarian aid logistics processes involving a large number of stakeholders have a complex structure and differences in implementation. Humanitarian processes that require expert judgement are considered as a decision problem. In this context, an integrated model has been presented with Quality Functional Transformation, which combines qualitative and quantitative research factors, and solutions to the problems experienced in humanitarian aid processes have been sought.

In the second part of this study, the related literature is reviewed and studies are presented. In the third section, the methodology is presented and in this context, the methods included in the research are mentioned respectively. In the following section, the implementation process and findings are followed by a discussion section. Finally, the study is concluded with the conclusion and recommendations section, which includes suggestions that shed light on future studies.

1. Literature Review

Research in the field of humanitarian logistics provides valuable insights into research gaps in humanitarian aid, including an understanding of theoretical concepts and terminology, as well as the use of various research techniques and modelling. Some of these studies include systematic literature reviews using secondary data in the humanitarian field and focus on identifying the state of existing studies. On the other hand, applied studies enriched and modelled with different methods also contribute to the literature in a way to be useful in humanitarian crises.

In general, when the studies in the literature are examined, it is seen that there is limited research on the planning of the humanitarian aid logistics process. Some of these studies were conducted with a focus on humanitarian aid planning and included literature reviews of selected studies with keywords such as "Humanitarian Aid Planning" and "Humanitarian Aid Logistics Planning". In this context, a literature review of the studies emphasising planning through the identified examples is shown in Table 1.

Table 1. Humanitarian Logistics Planning Literature Summary

Year	Author(s)	Aim	Method
2010	Adivar et al.	Create an optimal planning model for an NGO, introducing the social welfare chain concept and tackling decision-making challenges.	General Algebraic Modelling System (GAMS)
2014	Mguis et al.	Meet all demands while minimizing travel distance during natural disasters, humanitarian aid planning.	Genetic algorithm
2017	Gavidia	Propose the use of integrated enterprise resource planning (ERP) as the next step on the path towards the integration of humanitarian supply chains.	Literature review
2018	Kirac and Milburn	Generate interest in a research agenda by emphasizing the need to balance timeliness and accuracy of social data for disaster logistics planning.	Qualitative evaluation of social data and case study
2019	Rezvanian	Characterise response planning and preparedness issues in large-scale humanitarian organisations.	Optimisation and machine learning algorithms
2021	Heyse et al.	Explore the institutional factors influencing evaluations of NGOs' disaster response.	Qualitative Comparative Analysis with Fuzzy Set Theory
2022	Eligüz el et al.	Offer a practical solution for optimizing the UNHRD distribution network, considering reductions in distance, time, and cost through various methods.	P-median, maximum coverage and set covering models
2022	Vosooghi et al.	Developed a scenario-based model to supply medical relief goods to demand points in uncertain conditions, acknowledging their direct impact on survival rates.	Multi-objective optimisation methods (heuristic and meta-heuristic methods)
2022	Timperio et al.	Propose a decision support framework for supply networks addressing resource coordination challenges in disaster response.	Data analysis, Multi-criteria Decision Making Techniques and Simulation

Table 1. (Cont'd)

2023	Cengiz Toklu	Determine an optimum solution that minimizes the travel distance and the number of routes, taking into account the different decision criteria encountered in real-world problems.	The interval type-2 fuzzy TOPSIS and Clarke and Wright savings algorithm.
2023	Tanti et al.	Create an optimal disaster relief model with distribution center locations, demand forecasting, forbidden route mapping, and effective relief supply distribution.	K-Means method and Artificial Neural Networks (ANN)
2024	Ülkü et al.	Conduct a systematic literature network analysis and identify trends in Industry 4.0 and humanitarian supply chains (HSCs).	Systematic Literature Network Analysis (SLNA)
2024	Venkadesh et al.	Discussed the integration of machine learning into humanitarian aid efforts in terms of its contribution to environmental sustainability.	Machine Learning (ML) and Deep Learning (DL)
2024	Fallahi et al.	Minimize the total cost and total distance the products travel through in humanitarian aid supply chain network design under product differentiation and uncertain demand.	Robust optimization and fuzzy programming-based approach

The main objectives of the studies in this literature summary on humanitarian logistics planning can be expressed as distance, cost and response time reduction, accuracy and timeliness of social data, development of response plans, use of technological applications and case studies. When we analyse planning-oriented studies in the field of humanitarian aid, it is seen that researchers use various methods together and enrich them with case examples. Studies are classified according to methodology; literature review, modeling (General Algebraic Modelling System (GAMS), Genetic algorithm, optimisation and machine learning algorithms, heuristic and meta-heuristic methods, machine learning (ML) and deep learning (DL), robust optimization), qualitative evaluation (P-median, maximum coverage and set covering models, P-median, maximum coverage and set covering models), case study, multi-criteria decision making as different qualitative and quantitative studies.

As the world continuously struggles with humanitarian crises, researchers use various study techniques to focus on the study of humanitarian logistics in practice and academia. However, there is a lack of comprehensive research that analyses humanitarian logistics approaches and practices and combines them in an end-to-end perspective. In other words, humanitarian aid logistics processes, stakeholders and collaborations have not been addressed in a comprehensive research model, and there is still a need to identify the problems in this field and put forward solutions.

This study aims to identify the problems encountered in the humanitarian aid logistics process in Hatay, a border province of Turkey, and to develop solutions to these problems. In addition, it can be said that this study makes an important contribution to the literature by expressing how the identified solution suggestions will be implemented and suggesting the development of a system in which the results are continuously monitored.

2. Method

Recent extraordinary situations and humanitarian crises have increased the number of studies in the field of humanitarian logistics. When recent studies are analysed, there is a significant increase in the number of studies in which more than one method is used together. However, in the literature on humanitarian logistics, the number of studies that combine two or more methods as a solution methodology by using the QFD method is very limited.

Humanitarian aid logistics is a complex process involving many actors. This complexity requires a combination of both requirements and decision criteria to be evaluated. In this study, a model that can offer flexible yet effective solutions to the problems encountered in the humanitarian logistics planning process is proposed. This model involves combining qualitative and quantitative data using the QFD method.

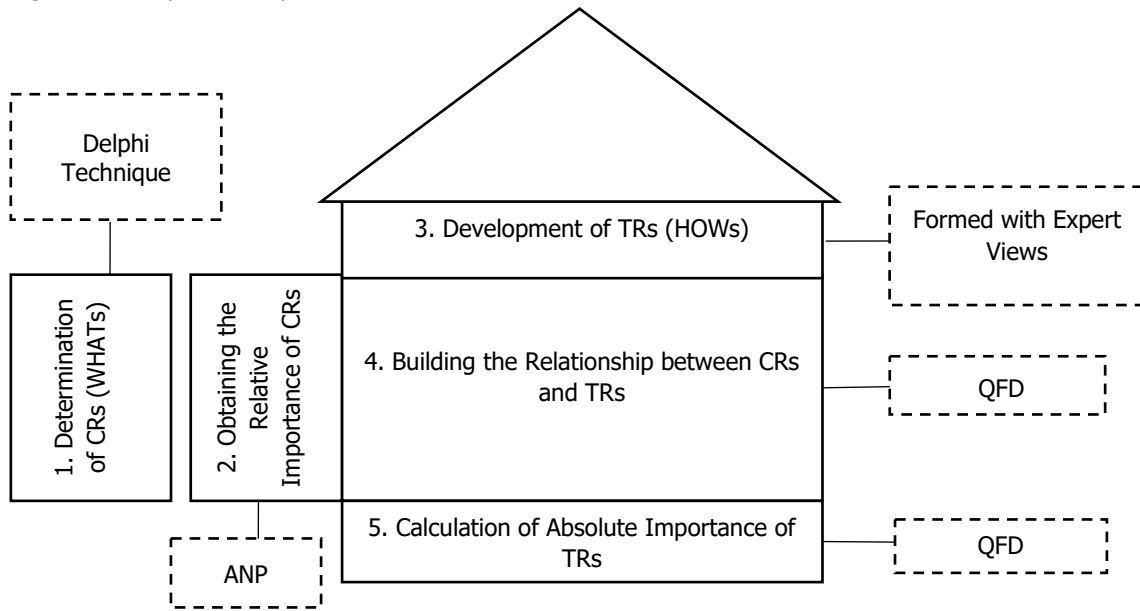
2.1. Quality Function Deployment (QFD)

QFD was first developed as a quality system by Prof. Yoji Akao and Prof. Shigeru Mizuno in Japan in the late 1960s. Akao defined QFD as "methods for transforming user demands into design quality, distributing the functions that constitute quality, and delivering design quality to subsystems, components and specific elements of the manufacturing process" (Patro and Prasad, 2013, p.2966). The aim of the QFD is to improve products and services and respond to the needs of stakeholders. This method starts with a process of identifying the needs of stakeholders and then translates these requirements into design features (Dursun and Karsak, 2013, p.5867).

QFD is a comprehensive design tool that transforms Customer Requirements (CRs) into Technical Requirements (TRs) using a matrix called the House of Quality (HOQ) (Yang et al., 2012, p.147). A common use of the QFD is to support decision-making by setting objectives when prioritising the TRs according to the CRs (Abdel-Basset et al., 2018, p.20; Ocampo et al., 2020, p.6; Haiyun et al., 2021, p.2).

Within the scope of the quality house, WHATs refer to CRs, while HOWs refer to TRs (Bottani and Rizzi, 2006). The QFD matrix contains judgements and evaluations including importance, correlation and linguistic variables. (Lin et al., 2004, s.225). The quality house or planning matrix is the relationship matrix in which the interconnection between CRs and TRs is displayed. The quality house (Hauser and Clausing, 1988, p.62) is presented in Figure 1 and its steps are explained respectively (Patro and Prasad, 2013, p.2969):

Figure 1. Quality House Proposed Method Framework

QFD can commonly be integrated with one or more Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods to determine the relative importance of CRs and/or rank alternatives. Analytical Network Process (ANP) is a very responsive tool combined with QFD to rank customer requirements in case of interdependencies (Bottani et al., 2018, p.9; Chang and Cho, 2019, p.273; Pusparani et al., 2020, p.355; Ghannadpour et al., 2021, p.3410; Liu et al., 2021, p.9). In the light of this information, as shown in Figure 1, while the problems encountered

in the humanitarian aid planning process were identified with the Delphi technique within the framework of the QFD method, the interdependencies between these problems were addressed with the ANP method and their importance levels were determined.

2.1.1.1. Stage 1: Determination of CRs (WHATs) with Delphi

CRs (WHATs): The first step in creating the House of Quality is the stage where CRs are collected for the relevant product or service. In this study, the problems encountered in humanitarian aid logistics were considered as CRs and the Delphi Technique was used to determine these problems.

2.1.1.1.1. DELPHI Technique

The Delphi technique is a methodology developed by Olaf Helmer and his colleagues at Rand Cooperation in the 1950s (Rossman and Carey, 1995, p.233). The Delphi technique is a method used to reach consensus on controversial issues and is applied through carefully prepared questionnaires instead of traditional approaches (face-to-face discussion) (Smarandache et al., 2020, p.206). This methodology is favoured because it reduces the psychological effects of persuasion, deception and reluctance by eliminating a dominant party influencing the opinion of the majority (Van Notten et al., 2003, p.424). The Delphi method is known for enabling a group of experts to think independently (Şahin, 2001, p.219; MacCarthy and Atthirawong, 2003, p.799). In this technique, in which the ideal group size is recommended to be between 10-20, consecutive questionnaires are administered to the participants until a consensus is reached (Rowe and Wright, 2001, p.128). The results obtained after each application are communicated to the participants (Broomfield and Humphris, 2001, p.929; Humphrey-Murto et al., 2017, p.1491).

The Delphi technique has a number of advantages, including bringing together geographically distributed panel experts, avoiding face-to-face or direct discussions, promoting fair evaluation free from group bias, and being cost-effective, flexible and adaptable (Hung et al., 2008, p.192; Palter et al., 2011, p.252; Prinsen et al., 2014, p.2; Yurt and Kadioğlu, 2019, p.49).

Although the Delphi technique is a qualitative method, efforts were made to process its results within a measurable and rational framework. Usually the experts' responses are recorded, mostly on a 5-point Likert scale. Table 2 exemplifies the percentage agreement of a Delphi survey that shows the degree of consensus among experts on a particular topic.

Table 2. Degree of Consensus Among Delphi Experts

Percentage (%)	Consensus Level
>65	Strong consensus
50-65	Consensus
40-50	Weak consensus
<40	No consensus

Source: (Profillidis and Botzoris, 2019, p.130)

The stages followed when applying the Delphi technique are: Determining the Problem, Determining the Experts, Sending the First Delphi Survey to the Experts, Answering the First Delphi Survey and Editing the Results and Sending the Results to the Experts. The survey is repeated until consensus is reached. In the Delphi surveys created, the importance level of each question is determined by Median (Md), First Quarter (Q1), Third Quarter (Q3) and Range (R).

2.1.2. Stage 2: Obtaining the Relative Importance of CRs with ANP

Importance of WHATs: This section covers the evaluation or prioritization of CRs (WHATs). Input from stakeholders should be weighted to eliminate relatively less important needs and create the opportunity to focus on more important ones. As shown in Figure 1, ANP was used in this study to determine the relative importance of CRs.

2.1.2.1. Analytical Network Process (ANP)

Analytic Hierarchy Process (AHP) and Analytic Network Process (ANP) were introduced to the literature by Thomas L. Saaty. AHP is a widely used method to solve Multi-Criteria Decision Making (MCDM) problem (Saaty, 1987, p.161). AHP tries to solve the problem by modeling it in a hierarchy system, and if the problem is too complex to be handled in a hierarchical structure, ANP is used (Saaty and Vargas, 2006, p.8).

The weight coefficients of the criteria (global priority vector) are obtained by exponentiating the special case and limit supermatrix, which takes into account the interdependencies between the criteria, the structure of the ANP feedbacks and the control hierarchy (Cheng and Li, 2004, p.1023).

The step algorithm for ANP's selection problem is given below (Saaty, 2006):

Step 1. Defining the decision problem: In this step, the purpose of the decision problem, criteria, sub-criteria and decision makers are defined in detail.

Step 2. Identifying dependencies: In this step, the general network of the ANP problem is first established. Customer requirements are divided into sets of criteria to create the overall network of components. All internal and/or interdependencies between clusters and nodes are determined with the help of literature review and experts. The decision is made by reaching the consensus of the expert group.

Step 3. Pairwise comparisons: Pairwise comparison surveys are created according to the internal and interdependencies between clusters and nodes. The evaluations made by experts are converted into numerical data using the importance scale suggested by Saaty, and the two factors are compared with each other to determine how much they contribute or affect the goal. In this step, pairwise comparisons are made according to Saaty's 1-9 scale (Table 3). Pairwise comparisons are performed as a group decision based on consensus. Alt derece başlığın gövde metni bu şekilde yazılmalıdır. Alt derece başlığın gövde metni bu şekilde yazılmalıdır. Alt derece başlığın gövde metni bu şekilde yazılmalıdır. Alt derece başlığın gövde metni bu şekilde yazılmalıdır. Alt derece başlığın gövde metni bu şekilde yazılmalıdır. Alt derece başlığın gövde metni bu şekilde yazılmalıdır.

Table 3. Fundamental Scale of Absolute Numbers

Point Value	Definition	Explanation
1	Equal Importance	Two activities contribute equally to the objective
3	Moderate importance	Experience and judgment slightly favor one activity over another
5	Strong importance	Experience and judgment strongly favor one activity over another
7	Very strong demonstrated importance	An activity is favored very strongly over another; its dominance demonstrated in practice
9	Extreme importance	The evidence favoring one activity over another is of the highest possible order of affirmation
2, 4, 6, 8	Intermediate Numbers	Used to represent the compromise between the priorities listed above

Source: (Saaty, 2006, p.558)

After all binary matrices are created, eigenvectors or relative weights, global weight vector and maximum eigenvalue (λ_{max}) are calculated for each matrix. After all binary matrices have been created, attention should be paid to any inconsistencies. The discrepancy rate is calculated with the following equations (see Equation (1), Equation (2), and Equation (3)). Eigenvectors and maximum eigenvalue (λ_{max}) are used to measure consistency.

Considering that X is the eigenvector of the comparison matrix A representing the relative weights of n elements at level k (i = 1, 2, ..., n), the maximum eigenvalue is calculated using Equation 1.

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{(AXi)}{Xi} \tag{1}$$

Using Equation 2, we calculate the consistency index (CI) for each matrix of order n.

$$CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1) \tag{2}$$

The Consistency Ratio (CR) is used to perform the consistency analysis. CR is the Consistency Index (TI) divided by the Random Index (RI).

The consistency ratio (CR) is calculated using Equation 3.

$$TO = TI / (RI(n)) \tag{3}$$

Here RI(n) is known as the random consistency index obtained from a large number of simulation runs and varies according to the order (n) of the matrix. Table 4 shows the list of random index values.

Table 4. Random Index Values For Consistency Ratio

Number of Elements (n)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Random Index (RI)	0	0	0.58	0.9	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

Source: (Özdemir, 2002, p.6)

If the consistency ratio (CR) value is greater than 0.1, inconsistencies are reduced by making pairwise comparisons. (Eren and Özbek, 2013, p.103). If the consistency ratio value is less than 0.1, the result is considered consistent (Saaty, 2004, p.9).

Step 4. Constructing the unweighted supermatrix: It is a matrix of superiority vectors in which all interactions between the criteria, sub-criteria and alternatives that constitute the problem are included in the calculation (Saaty, 2001, p.378). In this step, it is formed by clusters and nodes that are vertically to the left and horizontally above according to their sequence numbers.

The general form of the unweighted matrix is shown in Equation (4), where Cm denotes the mth cluster and emn denotes the mth item in the mth cluster. Wij denotes the main eigenvector of the effect of the items in the jth cluster compared to the ith cluster.

$$\mathbf{W} = \begin{array}{c|cccc} & C_1 & C_2 & \dots & C_m \\ \hline & e_{11} & \dots & e_{1n1} & e_{21} & \dots & e_{2n2} & \dots & e_{m1} & \dots & e_{mnmn} \\ C_1 & e_{11} & & & & & & & & & \\ & \dots & W_{11} & & W_{12} & & & & & & W_{1m} \\ & e_{1n1} & & & & & & & & & \dots \\ C_2 & e_{21} & W_{21} & & W_{22} & & & & & & W_{2m} \\ & \dots & & & & & & & & & \dots \\ & e_{2n2} & & & & & & & & & \\ \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & & & & \cdot & & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & & & & \cdot & & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & & & & \cdot & & \cdot \\ & e_{m1} & & & & & & & & & W_{mn} \\ C_m & \dots & W_{m1} & & W_{m2} & & & & & & \\ & & & & & & & & & & \dots \\ & e_{mnmn} & & & & & & & & & \end{array} \quad (4)$$

Step 5. The weighted supermatrix: In order to perform solution operations on the unweighted supermatrix, the matrix must be stochastic (Saaty, 2006, p.14). In this case, it is necessary to ensure that the column sums are equal to 1 by weighting the supermatrix. Thus, the stochastic supermatrix emerges. The calculated weight of each element in each cluster is multiplied by the corresponding cluster weight and the results are used to calculate the weighted supermatrix. Then, normalisation of the matrix is performed, which is obtained by summing the columns and dividing each element by the column sum.

Step 6. The limit supermatrix: The weight priorities of the alternatives can be found by calculating the limit supermatrix. The entries of the weighted supermatrix show the direct effect of any element on any other element. However, one element may influence a second element indirectly through its influence on a third element. There are potentially many third elements. It is necessary to consider every such possibility of a third element. All indirect effects are obtained by taking the powers of the weighted supermatrix. (Saaty, 2006, p.15). The final weights are calculated with the limit supermatrix $(\lim_{k \rightarrow \infty} W^k)^n$. The process of taking the power of the supermatrix is continued until the weights converge and remain constant, up to a sufficiently large value. With this process, the weights of the criteria and alternatives are obtained.

Step 7. Determination of the most appropriate decision option: In order to select the best alternative or (in this case) to obtain the final ranking of the alternatives, the limit supermatrix

and the criteria weights are considered. According to the ranking values among the options, the most appropriate option is decided by listing them from large to small.

2.1.3. Stage 3: Improving TRs (HOWs) with Expert Opinion

TRs (HOWs): TRs are also known as design attributes, design requirements, engineering features, or engineering attributes. The HOW is the answer to how to fulfil customer requirements and therefore HOWs are closely related to customer needs. Technical features have a very important role in producing a product or service that meets the needs of customers. In the current study, TRs are solution suggestions developed for the problems encountered in the humanitarian aid process. These solution suggestions were obtained through face-to-face interviews with experts and a comprehensive literature review.

2.1.4. Stage 4: Creating the Relationship Matrix Between CRs and TRs

Relationship between WHATs and HOWs (Relationship Matrix): The relationship matrix is an essential part of the house of quality as it shows whether TRs influence CRs and to what extent each TR affects each CR. In this section, decision makers are asked to evaluate the relationship. The question "What is the strength of the relationship between TR and CR?" is sought to be answered. A defined scale is used to measure the relationship. The relationship between a CR and a TR is indicated as a score in the corresponding matrix cell. After the CRs and TRs of the matrix are determined, the degree of relationship between them, in other words, the relationship matrix is formed by quantifying them. When determining the degree of relationship, as shown in Table 5; 9 indicates a strong relationship, 3 means a medium relationship, 1 means a weak relationship, and 0 or empty means no relationship.

Table 5. Scale for Evaluation of Degrees of Relationship Between CRs and TRs

Relationship Degree	Definition	Explanation
0/Null	No Relationship	The WHAT factor is not related to the HOW factor.
1	Weak relationship	The WHAT factor is weakly correlated with the HOW factor.
3	Medium relationship	The WHAT factor is moderately related to the HOW factor.
9	Strong relationship	The WHAT factor is strongly related to the HOW factor.

Source: (Bacin, 2018, p.64)

2.1.5. Stage 5: Calculation of Absolute Importance of TRs

Prioritisation of HOWs: Importance is calculated for each technical characteristic (HOW), also referred to as TR weights. The hesitant weight of TRs is calculated using Equation (5). The normalised weight (or overall importance) of each TR calculated using Equation (6). This stage is considered as the last step of the quality house (Tavana et al., 2017, p.8).

Assuming that there are n technical requirements (TRs) that fulfil m customer requirements (CRs), the raw score, W_j , is calculated by the sum of the sum multiplied by the weights of the customer requirement, C_i , and the relational strength, R_{ij} . It is given in Equation (5).

$$W_j = \sum_{i=1}^m R_{ij} C_i \tag{5}$$

W_j , j. the importance or "raw score" of the technical feature (j = 1, 2, ..., n);

R_{ij} , i with customer requirement j. relational strength between feature (i = 1, 2, ..., m; j = 1, 2, ..., n);

C_i , i. weight of customer requirement (i = 1, 2, ..., m).

It is assumed that there are n technical features (TRs) that fulfil m customer requirements (CRs). The normalised weight is calculated as the raw score of the j th technical attribute W_j divided by the sum of the total raw scores. Equation (6) is as follows:

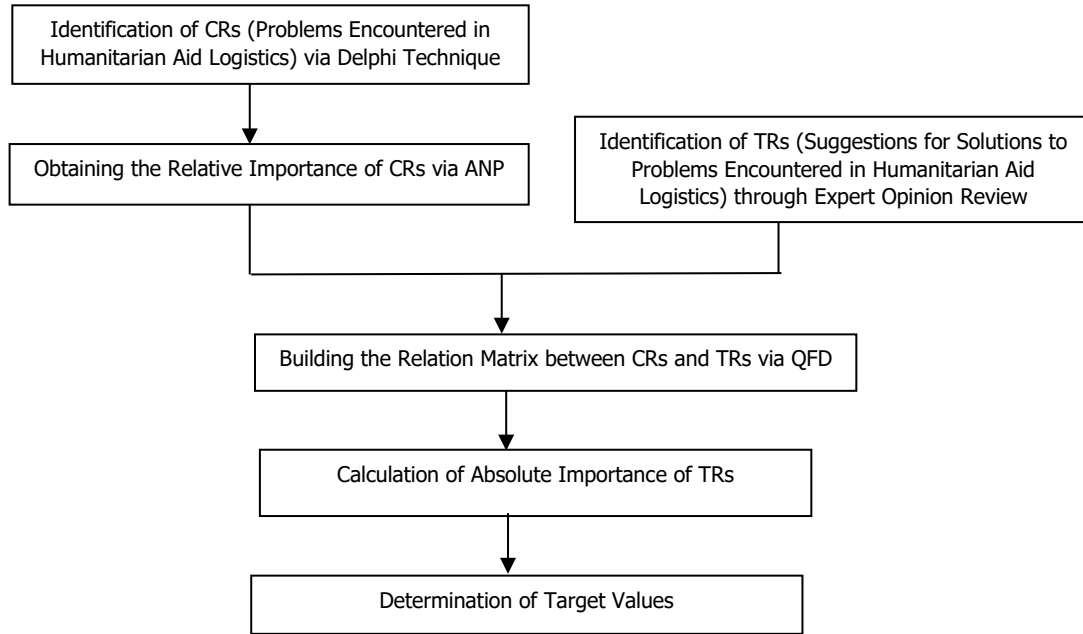
$$\sim W_j = \frac{W_j}{\sum_{j=1}^n W_j} \quad (6)$$

$\sim W$, normalised weight of the j th technical feature ($j = 1, 2, \dots, n$)

3. Application

This hierarchical decision framework for solving problems in humanitarian logistics is presented. Problems in humanitarian aid logistics are identified via Delphi method and the relative importance of these problems is obtained via ANP. Solutions to the problems encountered in humanitarian aid logistics are identified through expert opinion review. The Relationship Matrix was created via QFD method, the Absolute Importance of the Solutions to the Problems Encountered in Humanitarian Aid Logistics was calculated and Target Values were determined. In the implementation phase of this study, the process in Figure 2 was followed:

Figure 2. Hierarchical Decision Framework

3.1. Identification of CRs (Problems Encountered in Humanitarian Aid Logistics) with Delphi Technique

The first part of the quality house includes the identification of the CRs. In this study, the problems encountered in the humanitarian aid logistics process are addressed as CRs (WHATs). At this stage, the Delphi Technique was used and the stages that reveal the approach of the expert group on the subject studied and continue until consensus is reached were followed as follows (Şahin, 2001, p.216; McGeary, 2009, p.32).

1. Identification of the problem: The problems experienced in the field of humanitarian aid logistics were tried to be identified using the Delphi technique.

2. Identification of Experts: The expert group in our study consisted of 12 people (3 Hatay Provincial Disaster and Emergency Management Presidency (Hatay AFAD) personnel, 2 Red Crescent employees, 4 other NGO employees and 3 academicians). The high experience, qualifications and long-term exposure to the researched problem of the participants are effective in the selection of experts, while this perspective increases the reliability of the results.

3. Sending the First Delphi Questionnaire to the Experts: In the first Delphi application of this study, experts were asked to answer the open-ended question "What are the problems encountered in humanitarian aid logistics in Hatay?" by brainstorming through an unstructured form (Yurt and Kadioğlu, 2019, p.50).

4. Answering the First Delphi Questionnaire and organising and sending the results to the experts: The First Delphi Application was completed when each participant listed their thoughts on the question asked and sent them back anonymously.

5. Sending the Second Delphi Questionnaire to the Experts: A structured questionnaire form was prepared by combining the identical items and gathering some items under the same heading and sent to the experts.

6. Answering the second Delphi Questionnaire and organising and sending the results to the experts: The experts expressed their opinions on each decision item with a 5-point Likert scale in the second Delphi questionnaire and the second Delphi was completed after the results were received by the researcher.

7. Analysing the second Delphi Survey and sending the results to the experts: Various statistical values (first quarter, third quarter, median and range of change) were calculated for each item of the questionnaire.

8. Sending the Third Delphi Questionnaire to the Experts: The third Delphi questionnaire was the same as the second Delphi questionnaire, but the first quarter, third quarter, median and range of change values calculated for each item were also included in this questionnaire.

9. Answering the Third Delphi Questionnaire: At this stage, the experts were asked to tick their old decisions if they insisted on their old decisions, otherwise they were asked to write their new decisions. In addition, if the participants had any new ideas, they were asked to add them to the questionnaire form. In this way, the questionnaire form was answered and sent to the researcher and the Third Delphi Application was completed.

10. Analysing the Third Delphi Survey and Interpreting the Results: In the last stage, the analyses were completed according to the feedback from the experts. The problems experienced in the context of humanitarian aid logistics in Hatay and their explanations are presented in Table 6.

Table 6 shows that the problems in humanitarian aid logistics (CRs) were expressed as 14 criteria with the consensus of the expert group.

Table 6. CR (WHATs) Problems and Explanations in the Context of Humanitarian Aid Logistics

Criteria (Problems)	
CR ₁	Legislation-Customs Sourced Problems
CR ₂	Needs Analysis (Supply-demand assessment) Problems arising from not being done correctly
CR ₃	Communication Related Problems
CR ₄	Labour Related Problems
CR ₅	Problems Arising from Lack of Infrastructure
CR ₆	Problems arising from inefficiency of the supply-distribution network
CR ₇	Problems arising from Security
CR ₈	Problems arising from abuse
CR ₉	Problems Arising from Lack of Continuity-Sustainability
CR ₁₀	Management-Organisation related problems
CR ₁₁	Problems Arising from Uncertainty
CR ₁₂	Cost Related Problems
CR ₁₃	Problems Arising from Lack of Humanitarian Aid Awareness
CR ₁₄	Problems arising from the Covid-19 Effect

3.2. Obtaining the Relative Importance of CRs by ANP

As a result of Delphi analyses, CRs were identified and each CR is shown as a criterion and defined in detail in Table 6. The general network of the ANP problem was established with the criteria determined as a result of Delphi analysis. All (exogenous) interdependencies between the criteria were identified with the participation of Delphi experts.

In this study, with the ANP questionnaire containing the criteria determined to find the priorities of the CRs, pairwise comparisons were made by the experts identified in the Delphi technique. All mathematical calculations of the ANP method were made in Excel 2013. The limit supermatrix was calculated (Table 7). Table 7 shows the relative importance ranking among MRs.

Table 7. Limit super matrix

	CR ₁	CR ₂	CR ₃	CR ₄	CR ₅	CR ₆	CR ₇	CR ₈	CR ₉	CR ₁₀	CR ₁₁	CR ₁₂	CR ₁₃	CR ₁₄
CR ₁	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030	0.030
CR ₂	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073	0.073
CR ₃	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043	0.043
CR ₄	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049	0.049
CR ₅	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085	0.085
CR ₆	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102	0.102
CR ₇	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128	0.128
CR ₈	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052	0.052
CR ₉	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136	0.136
CR ₁₀	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107	0.107
CR ₁₁	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044	0.044
CR ₁₂	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056	0.056
CR ₁₃	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060	0.060
CR ₁₄	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035	0.035

As shown in Table 7, among the fourteen criteria (CR), "Problems arising from Lack of Continuity-Sustainability" (CR9) has the highest importance with a weight of 0.136, followed by "Problems arising from Security" (CR7) with a weight of 0.128. "Legislation-Customs Sourced Problems" (CR1) has emerged as the least important criterion with an importance level of 0.03. In other words, the ANP results revealed that problems arising from lack of continuity-sustainability (CR9) are the most important obstacles to humanitarian logistics planning. Lack of Continuity (CR9) is the uninterrupted continuation of all vital activities in

an organization when a problem occurs. In order to ensure that humanitarian aid in Syria is not interrupted, the lack of continuity of donors and the unsustainability of humanitarian aid activities, the time it takes for project revisions, and the long approval process of projects cause humanitarian aid to be delayed in meeting the needs (such as seasonal needs). The lack of donor continuity and sustainability of humanitarian aid efforts, time-consuming project revisions, and lengthy project approval processes cause delays in humanitarian assistance. The view that the obstacles and bureaucracy in humanitarian aid and customs legislation (CR1) in Hatay, where cross-border aid is provided, prevent the urgency of the humanitarian aid process and cause problems is the least important.

3.3. Identification of TRs (suggestions for solutions to problems encountered in humanitarian aid logistics) Through Expert Opinion

The third part of the quality house is to develop the TRs. In this study, solutions to the difficulties encountered while carrying out humanitarian aid activities are addressed as TRs (HOWs). The group of experts (3 Hatay AFAD personnel, 1 Turkish Red Crescent employee, 3 NGO employees and 3 academicians) who gave their opinions for the TRs working in the field of humanitarian aid consists of 10 people. Expert opinions were obtained by face-to-face interviews through a semi-structured form.

According to the feedback from the experts, the solution suggestions regarding the problems experienced in the context of humanitarian aid logistics in Hatay, which were determined in the previous stage, were determined and expressed with explanations as in Table 8.

Table 8. TRs (HOWs) Suggestions for Solutions to Problems in the Context of Humanitarian Aid Logistics

	HOWs -Solution suggestions
<i>TR₁</i>	Working on legislation specific to humanitarian aid activities
<i>TR₂</i>	Establishment of a vocational training unit for humanitarian aid workers
<i>TR₃</i>	Establishment of an inter-institutional (Public-NGO-Donor) cooperation and coordination commission
<i>TR₄</i>	Carrying out the needs analysis in co-operation with the exploration-identification teams
<i>TR₅</i>	Providing psychosocial support to personnel working in the field of humanitarian aid
<i>TR₆</i>	Establishment of human resources selection criteria (experience, merit, local staff)
<i>TR₇</i>	Improvement of infrastructure services
<i>TR₈</i>	Establishing a system to monitor humanitarian aid
<i>TR₉</i>	Establishment of security focal points
<i>TR₁₀</i>	Co-operation with local actors
<i>TR₁₁</i>	Policy development for sustainable permanent projects
<i>TR₁₂</i>	Preparation of aid products in accordance with standards
<i>TR₁₃</i>	Establishing an action plan against epidemics and secondary risks such as Covid-19

3.4. Building the Relationship Matrix Between CRs and TRs by QFD

In order to calculate the relationship scores between CRs and TRs, the opinions of a group of 6 experts (2 Hatay AFAD personnel, 2 NGO employees and 2 academicians) were taken and the degree of relationship was determined, in other words, numerically represented. The extent to which the TRs fulfil the CRs was evaluated by the decision makers. Expert opinions are shown in the matrix in Table 9.

Table 9. Relationship Matrix Between CRs and TRs

	TR ₁	TR ₂	TR ₃	TR ₄	TR ₅	TR ₆	TR ₇	TR ₈	TR ₉	TR ₁₀	TR ₁₁	TR ₁₂	TR ₁₃
CR ₁	9	9	3	1	1	9	3	3	3	1	3	3	3
CR ₂	3	9	9	9	3	9	3	9	3	9	3	9	1
CR ₃	3	9	3	3	9	9	3	9	3	9	9	3	3
CR ₄		3	1	3	9	3	3	9	1	9	3	3	3
CR ₅			1	3	3	1	9	9	1	3	3	1	1
CR ₆	1	3	3	3	1	3	3	9	3	9	9	3	3
CR ₇	1	3	1	3	3	3	3	9	9	9	9	1	3
CR ₈	1	3		9	9	9	3	9	3	9	3		1
CR ₉			3	1	1	9		9	1	3	9	1	3
CR ₁₀	3	9	9	3	9	9	3	9	2	9	9	3	3
CR ₁₁	3	3	3	3		3		9	1	3	9		3
CR ₁₂	3	1	9	3		9	3	9	3	9	3	1	3
CR ₁₃	3	3	3	3	3	9		9	1	3	3		1
CR ₁₄	3	1	1	3	1	3	1	9	1	9	1		9

3.5. Calculation of Absolute Importance of TRs

Prioritisation of HOWs: The importance, also referred to as TR weights, was calculated for each TR. In determining these relationship levels, while calculating the technical importance score and technical importance percentage, the common opinion of the decision makers was taken as the geometric mean of the numerical expressions of the experts and the results are shown in Table 10.

Table 10. Technical Importance Score and Percentage

	TR ₁	TR ₂	TR ₃	TR ₄	TR ₅	TR ₆	TR ₇	TR ₈	TR ₉	TR ₁₀	TR ₁₁	TR ₁₂	TR ₁₃
<i>Technical importance score</i>	2.637	4.989	4.332	3.762	3.212	4.333	3.045	6.443	3.298	5.665	5.073	3.130	3.110
<i>Technical importance percentage</i>	0.049	0.094	0.081	0.070	0.060	0.081	0.057	0.121	0.062	0.106	0.095	0.059	0.058

Considering the technical importance score and technical importance percentage given in Table 10, "Establishing a system to monitor humanitarian aid" (TR8) is the most important solution suggestion.

3.6. Determining Target Values

After determining the order of importance of the TRs (solution suggestions for the problems encountered in the humanitarian aid logistics process) determined for CRs (problems encountered in humanitarian aid logistics), target values were determined. Targets were determined for each TR as a result of a 2-hour round table meeting with a group of 6 experts working in the field of humanitarian aid (2 Hatay AFAD personnel, 2 NGO employees and 2 academicians).

As an example of the targets set by the expert group, for the solution suggestion for TR1 (Working on legislation specific to humanitarian aid activities), "Establishing a working group that includes the opinions of all stakeholders and then working on legislation in a 6-month period" was determined as the target value. As a result of the meeting with the experts, each solution proposal (TR) regarding the problems experienced in the context of humanitarian aid logistics in Hatay was analysed one by one and the targets were determined and expressed as shown in Table 11.

Table 11. Target Setting for TRs (HOWs)

	Targets
<i>TR₁</i>	Establishing a working group that includes the views of all stakeholders and then working on legislation in a 6-month period
<i>TR₂</i>	Preparing training modules by taking into account the best practices and accredited trainings in the sector 1 year to ensure that all personnel complete the trainings.
<i>TR₃</i>	To hold a planned cooperation and coordination meeting every month To ensure the establishment of commission working offices and the definition of authority and responsibility. Thus, to ensure the transfer of knowledge and experience
<i>TR₄</i>	Within 3 months to form exploration and survey teams Identification of nearly 100 per cent qualified needs, receiving feedback from the field
<i>TR₅</i>	To conduct training and seminar programmes, group work and psychological information meetings for psychosocial support on a monthly basis To ensure that field personnel have a regular psychologist/social worker interview every month
<i>TR₆</i>	Meeting the need for qualified personnel within 1 year, completing the training of existing personnel within 6 months
<i>TR₇</i>	Provision of infrastructure/maintenance services for sustainable assistance within 1 year
<i>TR₈</i>	Implementation of a web-based humanitarian aid programme within 6 months
<i>TR₉</i>	Within 3 months, in cooperation with law enforcement agencies, to ensure that training is received from public or private institutions for security counselling
<i>TR₁₀</i>	Within 6 months, establishing/activating offices where cooperation with local actors will be carried out
<i>TR₁₁</i>	Determining the humanitarian aid policy, working on mission and vision Professional project consultancy in the field of humanitarian aid is available
<i>TR₁₂</i>	Within 1 year, minimum standards should be determined by taking international and local standards into consideration. Ready technical specifications should be prepared and audit and quality control units should be established.
<i>TR₁₃</i>	Preparation of emergency plans within 1 year, taking into account the risk and hazard analyses of the region

Conclusion

Unexpected humanitarian aid in the best way makes it necessary to identify the problems encountered in the field of humanitarian aid logistics and to find solutions to these problems. Conducting this study in Hatay is a good example for both our country and the world in terms of identifying the problems encountered in humanitarian aid activities and providing solutions to the problems. The findings of this study were obtained with integrated QFD. Firstly, the problems encountered in the field of humanitarian aid were obtained as a result of the compilation of open-ended comments provided by 12 Delphi participant experts and the ongoing 3 Delphi rounds. In the following stage, the problems were ranked according to their importance levels by ANP method. Finally, solutions to the problems identified by following the QFD stages are presented.

There may be hundreds of humanitarian organisations at the scene of a crisis at any one time, including local and international humanitarian agencies, private sector companies, governments, the military and individuals (Besiou et al., 2018, p.78). Accordingly, the large number of stakeholders in the aid chain, their different ideologies and religious beliefs, conflicting goals and interests, and lack of coordination pose significant challenges to the identification and prioritisation of objectives in aid operations.

The problems encountered in the field of humanitarian aid were categorised under 14 headings and when ranked by applying the ANP, Problems Arising from Lack of Continuity-Sustainability emerged as the most important criterion in relative terms. The relationship

between the solution proposals determined by taking expert opinions and using them together was determined by the Quality Function Deployment (QFD) technique and the solution proposal "Establishing a system to monitor humanitarian aid" was prioritised according to the technical importance score and technical importance percentage. Again, our field studies and our own observations support this conclusion, as the recording of humanitarian aid activities carried out in the Syrian Arab Republic and the insufficiency of field personnel in this sense have led to the fact that it is seen as essential for the solution of many problems. Similarly, Grass et al. (2023) focuses on addressing critical issues in humanitarian logistics and decision-making processes, particularly in contexts of high uncertainty and complexity such as disaster response.

Using the Delphi technique, the problems encountered in humanitarian aid logistics were determined, and according to the results obtained, the criterion of Problems Arising from Not Conducting Needs Analysis (Supply-Demand Assessment) Correctly is one of the problems encountered. This problem was expressed by more than one expert as "Not providing aid in accordance with the traditions and habits (taste, diet, religious beliefs) of the geography to which aid is provided". In addition, our field studies and our own observations support this conclusion and show that Syrian citizens consume Syrian bread, also known as Arabic bread, instead of white bread. Similarly, Trapp (2016) traces food aid through sensory taste biographies, arguing that refugees do not inherently possess or acquire a taste for necessity.

Many reasons that make humanitarian aid processes difficult have been shown by studies, but this complexity has not yet been resolved. Humanitarian crises and unpredictable conditions persist despite science and technology. International aid organisations and ongoing disasters, emergencies and some very slow processes indicate that the need for humanitarian assistance will increase in the coming years.

One of the main limitations of this study is that the field of humanitarian logistics is by its very nature assessed using a variety of quantitative and qualitative criteria involving a large number of stakeholders. One of the limitations of this study is the inevitable time-consuming repetitive rounds of the traditional Delphi Method and the fact that collecting data in the current methodology requires considerable time for both the researcher and the expert group. In addition, the fact that the expert group consisted of people actively working in the field within the borders of the Syrian Arab Republic and their work intensity made the data collection process difficult. As another constraint, the Covid-19 pandemic has delayed/prevented face-to-face interviews with experts through processes such as precautions and quarantine. Further evaluation will be needed to apply the results of this study in different organisations and countries.

More obstacles and challenges in the field of humanitarian aid logistics can be identified with integrated methodologies by interviewing more experts in different provinces of Turkey or other countries. Future studies can be evaluated by using different MCDM methods or by fuzzy MCDM methods. When the findings of the study are evaluated one by one, the results obtained by using different methods (Artificial Neural Networks, Multiple Regression, Monte-Carlo Simulation, etc.) and new technological applications such as blockchain can be compared with the results of the current study.

References

- Abdel-Basset, M., Manogaran, G., Mohamed, M., & Chilamkurti, N. (2018). Three-way decisions based on neutrosophic sets and AHP-QFD framework for supplier selection problem. *Future Generation Computer Systems*, 89(6), 19-30. <https://doi.org/10.1016/j.future.2018.06.024>
- Adivar, B., Atan, T., Sevil Oflaç, B., & Örten, T. (2010). Improving social welfare chain using optimal planning model. *Supply Chain Management*, 15(4), 290-305. <https://doi.org/10.1108/13598541011054661>
- AFAD (Disaster and Emergency Management Presidency), (2022). Türkiye disaster response plan (TAMP), Retrieved from: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf
- Bacın, M. (2018). *Sustainable supplier selection problem with integrated QFD-ANP approach in Turkish textile and clothing industry*. Graduate School of Science and Engineering, Galatasaray University, Istanbul
- Besiou, M., Pedraza-Martinez, A. J., & Van Wassenhove, L. N. (2018). OR applied to humanitarian operations. *European Journal of Operational Research*, 269(2), 397-405. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2018.02.046>
- Blecken, A. (2010). Supply chain process modelling for humanitarian organizations. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 40(8/9), 675-692. <https://doi.org/10.1108/09600031011079328>
- Bottani, E., Centobelli, P., Murino, T., & Shekarian, E. (2018). A QFD-ANP method for supplier selection with benefits, opportunities, costs and risks considerations. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 17(03), 911-939. <https://doi.org/10.1142/S021962201850013X>
- Bottani, E., & Rizzi, A. (2006). Strategic management of logistics service: A fuzzy QFD approach. *International Journal of Production Economics*, 103(2), 585-599. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2005.11.006>
- Broomfield, D., & Humphris, G. M. (2001). Using the Delphi technique to identify the cancer education requirements of general practitioners. *Medical education*, 35(10), 928-937. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2923.2001.01022.x>
- Cengiz Toklu, M. (2023). A fuzzy multi-criteria approach based on Clarke and Wright savings algorithm for vehicle routing problem in humanitarian aid distribution. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 34(5), 2241-2261. <https://doi.org/10.1007/s10845-022-01917-0>
- Chang, A. Y., & Cho, C. (2019). A Mixed QFD-ANP Approach to Mitigating Bullwhip Effect by Deploying Agility in the Supply Chain System. In *Proceedings of the World Congress on Engineering* (ss. 272-277). Retrieved from: https://www.iaeng.org/publication/WCE2019/WCE2019_pp272-277.pdf
- Cheng, E. W., & Li, H. (2004). Contractor selection using the analytic network process. *Construction management and Economics*, 22(10), 1021-1032. <https://doi.org/10.1080/0144619042000202852>
- Dursun, M., & Karsak, E. E. (2013). A QFD-based fuzzy MCDM approach for supplier selection. *Applied Mathematical Modelling*, 37(8), 5864-5875. <https://doi.org/10.1016/j.apm.2012.11.014>
- Eligüznel, İ. M., Özceylan, E., & Weber, G. W. (2022). Location-allocation analysis of humanitarian distribution plans: a case of United Nations Humanitarian Response Depots. *Annals of Operations Research*, 1-30. <https://doi.org/10.1007/s10479-022-04886-y>
- Eren, T., & Özbek, A. (2013). Selecting the Third Party Logistic(3PL) Firm through the Analytic Network Process (ANP). *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 27(1), 95-113. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/353740>
- Fallahi, A., Pourghazi, A., & Mokhtari, H. (2024). A Multi-product Humanitarian Supply Chain Network Design Problem: A Fuzzy Multi-objective and Robust Optimization Approach. *International Journal of Engineering*, 37(5), 941-958. <https://doi.org/10.5829/ije.2024.37.05b.12>

- Gavidia, J.V. (2017). A model for enterprise resource planning in emergency humanitarian logistics. *Journal of Humanitarian Logistics and Supply Chain Management*, 7(3), 246-265. <https://doi.org/10.1108/JHLSCM-02-2017-0004>
- Ghannadpour, S. F., Hoseini, A. R., Bagherpour, M., & Ahmadi, E. (2021). Appraising the triple bottom line utility of sustainable project portfolio selection using a novel multicriteria house of portfolio. *Environment, Development and Sustainability*, 23(3), 3396- 3437. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-00724-y>
- Grass, E., Ortmann, J., Balcik, B., & Rei, W. (2023). A machine learning approach to deal with ambiguity in the humanitarian decision-making. *Production and Operations Management*, 32(9), 2956-2974. <https://doi.org/10.1111/poms.14018>
- Haiyun, C., Zhixiong, H., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2021). Analysis of the innovation strategies for green supply chain management in the energy industry using the QFDbased hybrid interval valued intuitionistic fuzzy decision approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 143, 110844. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.110844>
- Hauser, J. R., & Clausing, D. (1988). *The house of quality*. Harvard Business Review. Retrieved from: <https://blogs.ubc.ca/nvdteamb/files/2013/10/7-The-House-of-Quality.pdf>
- Heyse, L., Morales, F. N., & Wittek, R. (2021). Evaluator perceptions of NGO performance in disasters: meeting multiple institutional demands in humanitarian aid projects. *Disasters*, 45(2), 324-354. <https://doi.org/10.1111/disa.12419>
- Humphrey-Murto, S., Varpio, L., Wood, T. J., Gonsalves, C., Uffholz, L.-A., Mascioli, K., ... & Foth, T. (2017). The Use of the Delphi and Other Consensus Group Methods in Medical Education Research. *Academic Medicine*, 92(10), 1491–1498. <https://doi.org/10.1097/acm.0000000000001812>
- Hung, H. L., Altschuld, J. W., & Lee, Y. F. (2008). Methodological and conceptual issues confronting a cross-country Delphi study of educational program evaluation. *Evaluation and program planning*, 31(2), 191-198. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2008.02.005>
- Kaptan, K., & Liebiediev, D. (2017). Logistics. Khorram-Manesh, A., Goniewicz, K., Hertelendy, A., & Dulebenets, M. (Eds.), *Handbook of disaster and Emergency Management First Edition* (pp.82-85). Kompndiet
- Kirac, E., & Milburn, A. B. (2018). A general framework for assessing the value of social data for disaster response logistics planning. *European Journal of Operational Research*, 269(2), 486-500. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2018.02.011>
- Lin, M. C., Tsai, C. Y., Cheng, C. C., & Chang, C. A. (2004). Using fuzzy QFD for design of low-end digital camera. *International journal of applied science and engineering*, 2(3), 222-233. Retrieved from <https://gigvvy.com/journals/ijase/articles/ijase-200412-2-3-222.pdf>
- Liu, J., Kamarudin, K. M., Liu, Y., & Zou, J. (2021). Developing Pandemic Prevention and Control by ANP-QFD Approach: A Case Study on Urban Furniture Design in China Communities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2653. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052653>
- MacCarthy, B.L., & Atthirawong, W. (2003). Factors affecting location decisions in international operations – a Delphi study. *International Journal of Operations & Production Management*, 23(7), 794-818. <https://doi.org/10.1108/01443570310481568>
- McGeary, J. (2009). A critique of using the Delphi technique for assessing evaluation capability-building needs. *Evaluation Journal of Australasia*, 9(1), 31-39. <https://doi.org/10.1177/1035719X0900900105>

- Ocampo, L. A., Labrador, J. J. T., Jumao-as, A. M. B., & Rama, A.M.O. (2020). Integrated multiphase sustainable product design with a hybrid quality function deployment–multiattribute decision-making (QFD-MADM) framework. *Sustainable Production and Consumption*, 24, 62-78. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.06.013>
- Özdemir, M.S. (2002). Bir işletmede analitik hiyerarşi süreci kullanılarak performans değerlendirme sistemi tasarımı. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 13(2), 2–11. Retrieved from: https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/e0928de075538c5_ek.pdf
- Palter, V. N., Macrae, H. M., & Grantcharov, T. P. (2011). Development of an objective evaluation tool to assess technical skill in laparoscopic colorectal surgery: A delphi methodology. *The American Journal of Surgery*, 201, 251–259. <https://doi.org/10.1016/j.amjsurg.2010.01.031>
- Patro, C. S., & Prasad, M. V. (2013). A Study on Implementation of Quality Function Deployment Technique in Product Design Stage. *International Journal of Management Research and Reviews*, 3(6), 2966-2974. Retrieved from: <https://ijmrr.com/archieve.php>
- Prinsen, C. A., Vohra, S., Rose, M. R., King-Jones, S., Ishaque, S., Bhaloo, Z., ... & Terwee, C. B. (2014). Core Outcome Measures in Effectiveness Trials (COMET) initiative: protocol for an international Delphi study to achieve consensus on how to select outcome measurement instruments for outcomes included in a 'core outcome set'. *Trials*, 15(1), 1-7. <https://doi.org/10.1186/1745-6215-15-247>
- Profillidis, V. A., & Botzoris, G. N. (2019). Executive Judgment, Delphi, Scenario Writing, and Survey Methods. *Modeling of Transport Demand*, 125–161. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-811513-8.00004-2>
- Pusparani, N. A., Hidayanto, A. N., Purwandari, B., Budi, N. F. A., Setiawan, S., & Kosandi, M. (2020). Development of hybrid quality function deployment-analytical network process framework for e-services strategy formulation. *Electronic Government, an International Journal*, 16(4), 355-378. <https://doi.org/10.1504/EG.2020.110608>
- Rezvanian, T. (2019). *Integrating Data-Driven Forecasting and Large-Scale Optimization to Improve Humanitarian Response Planning and Preparedness*. Doctoral Thesis, Northeastern University. Retrieved from: <https://www.proquest.com/docview/2354843281?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&sourcecetype=Dissertations%20&%20Theses>
- Rossmann, M. H., & D.M. Carey (1995). Adult education and the Delphi technique: an explanation and application. (S. Ç. Peker, interpreter). *Marmara University Atatürk Education Faculty Journal of Educational Sciences*, 7, 233-237 (Publication date of the original work 1973.) Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1718>
- Rowe, G., & Wright, G. (2001). Expert opinions in forecasting: the role of the Delphi technique. *In Principles of forecasting* (ss.125-144). Springer, Boston, MA. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-0-306-47630-3_7
- Saaty, R. W. (1987). The analytic hierarchy process—what it is and how it is used. *Mathematical Modelling*, 9(3-5), 161–176. [https://doi.org/10.1016/0270-0255\(87\)90473-8](https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8)
- Saaty, T. L. (2001). Decision making with the analytic network process (ANP) and its super decisions software: The national missile defense (NMD) example. *ISAHP 2001 proceedings*, 2-4. Retrieved from: <https://www.isahp.org/uploads/106-p.pdf>
- Saaty, T. L. (2004). Decision making—the analytic hierarchy and network processes (AHP/ANP). *Journal of systems science and systems engineering*, 13(1), 1-35. <https://doi.org/10.1007/s11518-006-0151-5>
- Saaty, T. L. (2006). Rank from comparisons and from ratings in the analytic hierarchy/network processes. *European Journal of Operational Research*, 168(2), 557- 570. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2004.04.032>

- Saaty, T. L., & Vargas, L. G. (2006). *Decision making with the analytic network process*. US: Springer Science+ Business Media, LLC. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-7279-7>
- Smarandache, F., Ricardo, J. E., Caballero, E. G., Vázquez, M. Y. L., & Hernández, N. B. (2020). *Delphi method for evaluating scientific research proposals in a neutrosophic environment*. Infinite Study. https://digitalrepository.unm.edu/nss_journal/vol34/iss1/26/
- Şahin, A. E. (2001). Delphi technique and its uses in educational research. *Hacettepe University- Journal of Education*, 20, 215–220. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/87971>
- Tanti, L., Efendi, S., Lydia, M. S., & Mawengkang, H. (2023). A Decision-Making Model to Determine Dynamic Facility Locations for a Disaster Logistic Planning Problem Using Deep Learning. *Algorithms*, 16(10), 468. <https://doi.org/10.3390/a16100468>
- Tavana, M., Yazdani, M., & Di Caprio, D. (2017). An application of an integrated ANP– QFD framework for sustainable supplier selection. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 20(3), 254-275. <https://doi.org/10.1080/13675567.2016.1219702>
- Timperio, G., Kundu, T., Klumpp, M., de Souza, R., Loh, X. H., & Goh, K. (2022). Beneficiary-centric decision support framework for enhanced resource coordination in humanitarian logistics: A case study from ASEAN. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 167, 102909. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102909>
- Trapp, M. M. (2016). You-will-kill-me-beans: Taste and the politics of necessity in humanitarian aid. *Cultural Anthropology*, 31(3), 412-437. <https://doi.org/10.14506/ca31.3.08>
- UNOCHA, (2021). Global humanitarian overview 2021. Retrieved from: https://www.unocha.org/sites/unocha/files/GHO_Monthly_Update_31MAY2021.pdf
- URL-1. Retrieved from: <https://doc.emdat.be/docs/data-structure-and-content/general-definitions-and-concepts/>
- Ülkü, M. A., Bookbinder, J. H., & Yun, N. Y. (2024). Leveraging Industry 4.0 Technologies for Sustainable Humanitarian Supply Chains: Evidence from the Extant Literature. *Sustainability*, 16(3), 1321. <https://doi.org/10.3390/su16031321>
- Van Notten, P. W., Rotmans, J., Van Asselt, M. B., & Rothman, D. S. (2003). An updated scenario typology. *Futures*, 35(5), 423-443. [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(02\)00090-3](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(02)00090-3)
- Venkadesh, P., Divya, S. V., Maryamariyal, P., & Keerthana, S. (2024). Predicting Natural Disasters with AI and Machine Learning. In *Utilizing AI and Machine Learning for Natural Disaster Management* (pp. 39-64). IGI Global. Retrieved from: <https://www.igi-global.com/viewtitlesample.aspx?id=345853&ptid=335482&t=Predicting%20Natural%20Disasters%20With%20AI%20and%20Machine%20Learning&isxn=9798369333624>
- Vosooghi, Z., Mirzapour Al-e-hashem, S. M. J., & Lahijanian, B. (2022). Scenario-based redesigning of a relief supply-chain network by considering humanitarian constraints, triage, and volunteers' help. *Socio-Economic Planning Sciences*, 84, 101399. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2022.101399>
- Yang, C. L., Huang, R. H., & Ke, W. C. (2012). Applying QFD to build green manufacturing system. *Production Planning & Control*, 23(2-3), 145-159. <https://doi.org/10.1080/09537287.2011.591632>
- Yurt, S., & Kadioğlu, H. (2019). The usage of Delphi consensus technique in nursing. *Journal of Education and Research in Nursing*, 16(1), 48-53. Retrieved from: https://jaq.journalagent.com/jern/pdfs/JERN_16_1_48_53.pdf

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

İtfaiyecilerin Fiziksel Aktivite, Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeyleri

Physical Activity, Self-handicapping, and Self-esteem Levels of the Firefighters

Samet AKTAŞ

Yuksel Lisans Öğrencisi | Graduate Student

Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Health Sciences, Department of

Physical Education and Sports, Çorum, Türkiye

aktas.samet@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2350-9144>

Yetkin Utku KAMUK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Hitit Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,

Antrenörlük Eğitimi Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Sport Sciences, Department of

Coaching Education, Çorum, Türkiye

yetkinkamuk@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5976-7503>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 26.11.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 06.08.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Aktaş, S., & Kamuk, Y. U. (2024). İtfaiyecilerin Fiziksel Aktivite, Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeyleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 388-405. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1396183>

Yazar Katkıları: %50- %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Conflicts of Interest: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Physical Activity, Self-handicapping, and Self-esteem Levels of the Firefighters*

Abstract

Firefighting is a profession that is among the most challenging tasks, is quite risky for employees but is of vital importance for civilians. It is of great importance for firefighters to be both physically and psychologically ready for a task that may arise at any time. The lack of complete physical and psychological readiness of firefighters can lead to irreversible consequences. It can be argued that firefighters working in shifts do not have sufficient physical activity opportunities due to both the undetermined end times and the intense work tempo, but it is essential for firefighters to engage in regular physical activity, and it is obvious that this will positively affect their health status and task performance. The aim of this study was to examine the physical activity, self-handicapping and self-esteem levels of firefighters. Similar studies in the literature are limited. It is believed that this study will contribute to filling the gap in the literature and revealing the physical activity, self-handicapping and self-esteem levels of firefighters. 767 active firefighters in several municipalities voluntarily participated in the research. Ethics Committee Approval was obtained from Hitit University Non-Interventional Researches Ethics Committee. Informed consents were obtained from the participants. SPSS 25.0 (IBM, USA) was used for statistical analysis. Normal distribution of the data was tested by using Q-Q Plot, Shapiro-Wilk and histogram analysis and it was found that the data were not normally distributed. Non-parametric tests were used to test the differences between/among groups and the correlation between variables. The data were collected by using the International Physical Activity Assessment Questionnaire to determine the physical activity levels of the participants; the Self-Handicapping Scale which was developed by Jones and Rhodewalt and adapted into Turkish by Akin (2012) to determine self-handicapping levels, and Rosenberg Self-Esteem Scale which was developed by Rosenberg and the Turkish validity-reliability study conducted by Tukuş (2010) to determine self-esteem levels. As a result, it was determined that the physical activity level of the firefighters was at medium and low levels and that the physical activity level had a positive correlation with self-esteem and a low negative correlation with self-handicapping. To increase the physical activity, it is recommended that the physical activity levels of firefighters be monitored periodically by the administration and that periodic monitoring should be made to increase physical fitness levels via promoting the physical activity levels.

Keywords: Safety, Performance, Exercise, Municipality, Fire

İtfaiyecilerin Fiziksel Aktivite, Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeyleri**1

Öz

İtfaiyecilik, zorlu görevler arasında yer alan, çalışanlar için oldukça riskli ancak sivil bireyler için hayati öneme sahip bir meslektir. İtfaiyecilerin her an ortaya çıkabilecek olan bir göreve hem fiziksel hem de psikolojik olarak hazır olmaları büyük önem taşımaktadır. İtfaiyecilerin fiziksel ve psikolojik hazır bulunuşluklarının tam olmaması, geri döndürülemez sonuçlara yol açabilmektedir. Gerek bitiş zamanı belli olmayan çalışma süreleri, gerek çalışma temposunun yoğun olması nedeniyle, vardiya sistemi ile çalışan itfaiyecilerin yeterli düzeyde fiziksel aktivite fırsatı bulamadıkları öne sürülebilir ancak itfaiyecilerin düzenli fiziksel aktivite yapmaları elzemdir ve bunun da sağlık durumlarını ve görev performanslarını olumlu etkileyeceği aşikardır. Bu çalışmanın amacı itfaiyecilerin fiziksel aktivite, kendini sabote etme ve benlik saygısı düzeylerini incelemesidir. Literatürde yer alan benzer çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurulmasına ve itfaiyecilerin fiziksel aktivite, kendini sabotaj ve benlik saygısı düzeylerinin ortaya konulmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Yapılan çalışmaya, çeşitli belediyelerde aktif olarak görev yapan 767 itfaiyeci gönüllü olarak katılmıştır. Çalışma öncesinde, Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan onay alınmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılan itfaiyecilerden bilgilendirilmiş onama onay vermeleri istenmiştir. İstatistiksel analiz için SPSS 25.0 (IBM, ABD) paket programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Q-Q Plot, Shapiro-Wilk ve histogram analizi kullanılarak test edilmiş ve verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür. Gruplar arasındaki farklılıkları ve değişkenler arasındaki korelasyonu test etmek için parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Katılımcıların fiziksel aktivite

* Ethical approval for this study was obtained from Hitit University Non-Interventional Research Ethics Committee on 04.12.2020 with the decision number 2020/131.

** Bu çalışma için etik onay, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 04.12.2020 tarih ve 2020/131 sayılı olarak alınmıştır.

¹ Bu çalışma, Hitit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Yetkin Utku KAMUK danışmanlığında Samet AKTAŞ tarafından hazırlanmış olan "İtfaiye Personelinin Fiziksel Aktivite, Kendini Sabotaj ve Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

seviyelerinin belirlenmesi amacıyla Uluslararası Fiziksel Aktivite Değerlendirme Anketi'nden faydalanılmıştır. Kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesi amacıyla, Jones ve Rhodewalt tarafından oluşturulan ve Türkçe uyarlamasını Akın (2012)'in yaptığı uyarlanan Kendini Sabotaj Ölçeği; benlik saygısı düzeylerini belirlemek için ise Rosenberg tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlilik-güvenirlilik çalışmasını Tukuş'un (2010) yaptığı Benlik Saygısı Ölçeği kullanılmıştır. Sonuç olarak, itfaiye personelinin fiziksel aktivite düzeyinin orta ve düşük seviyede olduğu ve fiziksel aktivite düzeyinin benlik saygısı ile pozitif, kendini sabote etme ile negatif düzeyde düşük düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Fiziksel aktivite düzeyinin arttırılabilmesi için itfaiye personelinin fiziksel aktivite düzeylerinin idare tarafından periyodik olarak takip edilmesi ve fiziksel aktivite düzeyine bağlı olarak fiziksel uygunluk düzeylerinin yükseltilmesine katkı sağlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Performans, Egzersiz, Belediye, Yangın

Giriş

İtfaiyecilik mesleği, zorlu görevler arasında yer almakta ve itfaiyeciler yaygın genel kanının aksine yalnızca yangınlara değil, her türlü doğal afet de dahil olmak üzere psikolojik açıdan güçlü olmayı gerektiren, riskli ve tehlikeli birçok olaya müdahale etmektedirler. İtfaiyecilerin sıklıkla riskler ve tehlikeler ile yüz yüze kalmaları ve sayısız dramatik olaya tanıklık etmeleri, itfaiye personeline stres olgusunun oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Dalkıran, 1993). Psikolojik açıdan güçlü olmak, stresli yaşam olaylarının olumsuz etkilerini azaltmaya, gerginliğin önlenmesine ve bireyin kendisini hızlı bir şekilde toparlamasına yardımcı olan bir kişilik özelliğidir (Gürkan, 2006; Erdener, 2019). Yapılan bazı çalışmalarda, afet çalışanlarında benlik saygısı düzeyi arttıkça travmatik stres ve psikopatoloji düzeyinin azaldığı (Erdener, 2019) ve psikolojik parametrelerin olumlu şekilde etkilendiği gösterilmiştir (Kararımak ve Çetinkaya, 2011). İtfaiyecilik mesleğinin zorlu doğası değerlendirildiğinde, itfaiyecilerin psikolojik açıdan güçlü olmalarında ve görev performanslarında benlik saygısı düzeylerinin etkisinin olacağı söylenebilir. Benlik saygısı, bireyin kendisini önemli, değerli, başarılı ve yetenekli görme derecesidir (Otacıoğlu, 2017). Benlik saygısı düzeyi yüksek olan bireyler; kendine güvenen, iyimser, başarıma isteği yüksek (Yiğit, 2012), zorlukların üstesinden gelmek için çaba sarf eden, karşılaşılabileceği olumsuz durumlarda karşı kendini korumayı başarabilen bireylerken; benlik saygısı düzeyi düşük olanların kendine güveni az, endişeli, karamsar, sinirli, gelecek hakkında olumsuz düşüncelere sahip, daha az çaba sarf gösteren ve başarısızlık eğilimleri yüksek olan bireyler oldukları bildirilmiştir (Sarıkaya, 2015). Düşük benlik saygısı düzeyine sahip olan bireylerin, benlik saygılarının zarar görmesini engellemek üzere çeşitli yollara başvurabildikleri bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi ise kendini sabotaja yönelimdir.

Kendini sabotaj kavramı, bireyin bir işin ya da görevin üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip olmasına rağmen bu işin üstesinden gelemeyeceğine yönelik belirsizlik yaşamaya ve yeterli seviyede olmadığına yönelik mazeretler üretmek benlik saygısının korunmasına yönelik çaba olarak değerlendirilir (Üzar Özçetin ve Hiçdurmaz, 2016; Anlı ve diğerleri, 2015). İtfaiyecilerin görevlerinin çeşitli olması, olay yerinde karşılaşılabilecek olan durumun belirsizliği, görevin ne kadar süreceğinin bilinmemesi, başarılı olmaya odaklanma, performansın üst düzeyde olmasının zorunlu olması ve görevin önem düzeyinin yüksek olması gibi nedenlerle itfaiyecilerin kendini sabotaj stratejilerini kullanmalarına ilişkin beklenti düşüktür. Buna karşın, itfaiyecilerin kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan ve bu bu görüşü destekleyen bulgulara sahip çalışma sayısı oldukça azdır.

Benlik saygısı ve yaşam kalitesinin arttırılması ve buna bağlı olarak da kendini sabotaj eğiliminin azaltılmasının en etkin yollarından bir tanesi fiziksel aktivitedir (FA) (Pernambuco ve diğerleri, 2012). Fiziksel aktivite, sıklıkla egzersiz terimi ile birbirinin yerine kullanılmaktadır ve iskelet kaslarının normalin üzerinde enerji harcanımı ile sonuçlanan vücut hareketleri

olarak tanımlanmaktadır (Caspersen ve diğerleri, 1985). FA bedeni ile barışık, öz güvenli bireyler yaratarak, bireyin kendini iyi hissetmesini ve mutlu olmasını sağlar (Holder ve diğerleri, 2009). Bireyin psikolojik sağlık durumu ve genel olarak mutluluk seviyesi (düşük stres, yüksek benlik saygısı ve öz güven) FA yoluyla artırılabilir. Çünkü FA, bireylerde psikolojik durumu olumlu etkilemekte, kontrol ve egemenlik duygusu sağlamakta, depresyonu azaltmakta; benlik saygısını, atılganlık ve öz saygı düzeylerini ise arttırmaktadır (Tekin ve diğerleri, 2009).

İtfaiyecilerin görevleri gereği, toplum hayatı içerisindeki hem bireysel hem de kitlesel açıdan rolü oldukça yüksektir. İtfaiyecilerin görevlerini iyi, tam ve zamanında yapabilmeleri can ve mal güvenliği açısından yüksek önem taşımaktadır. İtfaiyecilerin görevlerini yerine getirmede fiziksel olduğu kadar psikolojik etmenlerden de etkilendikleri aşikardır. Yapılan literatür incelemesinde, itfaiyecilerin aktivite düzeylerinin araştırıldığı çok sayıda çalışma olduğu, ancak itfaiye personelinin benlik saygısı ve kendini sabotaj düzeylerinin incelendiği çalışmaların kısıtlı sayıda olduğu, bu çalışmalarda da anılan değişkenlerin tekil bazda ele alındığı ve değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmediği görülmektedir. Bu nedenle, itfaiyecilerin FA düzeylerinin hangi seviyede olduğunun ve kendini sabotaj ile benlik saygısı düzeylerinin bilinmesinin, itfaiyecilerin görev performanslarının artırılmasına/sürdürülmesine katkı sağlayacak bir bilgi olacağı değerlendirilmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

İnsanlık tarihi için dönüm noktası olan ateş, bulunduğu günden itibaren zaman içerisinde soğuktan korunma, besinlerin pişirilmesi, vahşi hayvanlardan korunma gibi pek çok görevi yerine getirmek için insanoğlunun vazgeçilmez bir aracı haline gelmiştir (Tokarev, 2015). Birçok alanda kullanılan ateş, bazen ihmal, tedbir almama veya denetimsizlik sonucu kontrol dışına çıkarak yangınlara neden olmuş, bu nedenle yangınla mücadele etmek için tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmiştir (Kanaç, 2019). Esas amaç olarak yangınla mücadele için kurulmuş bir teşkilat olan itfaiye, günümüzde, yangınlara müdahalenin yanı sıra, her türlü kaza durumunda teknik arama ve kurtarma, doğal afetlerde görev alma, nükleer-biyolojik-kimyasal saldırılarda temizleme işlemleri gibi tehlikeli işlerin yanında belediye yönetimi tarafından verilecek diğer görevleri de yapmakla yükümlüdür ve 7 gün/24 saat esasına dayalı olarak çalışmaktadır (26326 sayılı Resmi Gazete).

İtfaiyecilik mesleğinin zorlu görev olması nedeniyle, itfaiyecilerin fiziksel uygunluklarının ve bunun ön koşulu olan fiziksel aktivite düzeylerinin iyi durumda olması gerekmektedir. Fiziksel aktivite düzeyi uygun olmayan itfaiye personelinin, sırf bu nedenle görevini iyi şekilde yerine getirememesi, geri döndürülemez kayıplara yol açabilir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, itfaiye personelinin FA düzeylerinin iyi olması beklenmektedir.

Fiziksel aktivite yaşamın devamlılığını sağlayan, insanoğlunun var olduğu günden bu yana devam eden bir olgudur. Bu olgunun içerisindeki tüm hareketler FA içerisinde yorumlanabilecek iş ve eylemleri ifade etmektedir (Aykın, 2018, ss.26-27). Bu bağlamda günlük yaşam içerisinde iskelet kasları ve eklemler kullanılarak enerji tüketimi meydana getiren, kalp ve solunum hızını arttıran, farklı şiddetlerde uygulanabilen ve yorgunluklarla sonuçlanan her bir bedensel hareket fiziksel aktivite olarak tanımlanmaktadır (Zengin Alpözgen ve Razak Özdingçerler, 2016).

Sağlık Bakanlığı (2014) tarafından yoğunluğuna göre FA; düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirilmektedir. Düşük şiddetli FA, gün içerisinde az bir efor ile

yapılabilen aktivitelerdir (yavaş tempoda yürüyüş, ev işleri vb). Bu aktiviteler esnasında solunum frekansı ve nabız sayısı, dinlenim seviyesinin biraz üzerindedir. Orta şiddetli FA, orta seviyede fiziksel efor isteyen, kasların hafif zorlanmaya başladığı, kalp atım sayısının ise normalin biraz daha üzerine çıktığı, nefes alıp vermenin biraz daha sıklaştığı aktiviteler (hızlı yürüyüş, düşük tempolu koşu, yüzmek, dans etmek, yavaş tempoda bisiklet sürmek vb.) olarak ifade edilmektedir. Yüksek şiddetli FA, yüksek seviyede fiziksel efor isteyen, nefes alıp vermenin ve kalp atım sayısının normalden çok daha fazla olduğu, kasların ise daha fazla zorlandığı aktiviteler (tempolu koşu, tenis, futbol, basketbol vb.) olarak tanımlanır (Sağlık Bakanlığı, 2014). Dünya Sağlık Örgütü (2010) ise fiziksel aktiviteleri aerobik (dayanıklılık), kuvvet, esneklik ve denge aktiviteleri şeklinde sınıflandırmıştır.

İtfaiyecilerin aerobik dayanıklılığının yüksek olması; merdivene tırmanma, hortumu uzaktaki bir yangın musluğundan yangın alanına getirme ve yüksek katlı binalardaki yangın yerine ekipmanları çıkarma gibi görevlerin çabuk ve aksaksız olarak yerine getirilmesinde önemli role sahiptir (Sothmann ve diğerleri, 2004; Gledhill ve Jamnik 1992). Diğer yandan itfaiyeciler, merdivene tırmanma, malzeme taşıma, hortum manevraları, güç kullanarak giriş, hidrolikli ağır aletleri kullanma ve yaralı kurtarma gibi görevlerinde aerobik dayanıklılığa büyük ihtiyaç duymaktadırlar (Sothmann ve diğerleri, 2004). Kas kütlesi düşük olan itfaiyecilerin kas kütlesi yüksek olan itfaiyecilere oranla yangın söndürme aktivitelerinde zorlandığı görülmüştür. Yüksek seviye kas kuvveti ve dayanıklılığı itfaiyecilerin sadece görevlerini başarıyla gerçekleştirmeleri açısından değil, yaralanma vakalarını azaltması bakımından da oldukça önemlidir (Bilzon ve diğerleri, 2001). Esneklik ise, itfaiyecilerin görev esnasında karşılaşılabilecekleri incinme, burkulma, tendon, kas ve eklem kapsülleriyle ilgili sorunlardan kaynaklanan yaralanmalar gibi olumsuzluklardan uzak kalabilmesi için etkili bir faktördür. Esnekliğin iyi olması demek, itfaiye personelinin eğilme, uzanma, döndürme ve dönme hareketlerini daha rahat ve sakatlanma riskinden uzak bir şekilde yapabilmesi anlamına gelmektedir (Schmit ve DeBeliso, 2019). Zor çevre koşullarında giyilen ekipmanlar, çalışılan zeminin farklılık göstermesi, taşınan malzemelerin ağır ve zor kontrol edilebilir oluşu denge kontrolünü zorlaştırmaktadır. İtfaiyecilerin denge yeteneğinin iyi olması; çatıda çalışma, ağır malzemelerin ve kazazedelerin taşınması gibi görevlerini başarılı olarak tamamlayabilmeleri için oldukça değerlidir. Finlandiya'da mesleki görevlerle ilgili meydana gelen kazalar üzerine yapılan bir araştırmada itfaiyecilerin işe bağlı değişken zeminlerde çalışması sebebiyle denge kontrolünün kaybedilmesine bağlı olarak düşme, kayma gibi kazaların yüksek olduğu ifade edilmiştir (Punakallio, 2003).

Yüksek fiziksel aktivite düzeyine sahip olmak, bireylerin benlik saygılarını olumlu etkilemektedir. Benlik saygısı birçok kuramcı tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Bazı tanımların birbirine benzer yönlerinin olmasına rağmen bazılarında tanımlamaların çok daha farklı olduğu görülmektedir. Rosenberg (1979)'e göre benlik saygısı, kişinin kendisine yönelik geliştirdiği olumlu, olumsuz ya da nötr tutumların tamamıdır. Harter (1993)'a göre benlik saygısı bireyin kendisini ne denli sevdiği, saygı duyduğu ve kendisini ne ölçüde kabullendiğidir. Knapen ve diğerleri (2005) ise benlik saygısını bireyin kendisi hakkında olumlu bir fikir edinebilme yolu şeklinde tanımlamıştır. Genel anlamıyla benlik saygısı, bireyin kendisini olduğu gibi kabullenmesi ve bu durumdan tatmin olması, kendini değerli, gururlu, yeterli, başarılı ve sevmeye yaraşır hissetmesidir (Yörükoğlu, 2004). Benlik saygısı bireyin kendini muhakemesi ve yorumlaması sonucunda kimliğini kabullenmesi ile ortaya çıkan bir beğeni durumudur (Açak ve Kaya, 2015; Erşan ve diğerleri, 2009). Benlik saygısı düzeyi

yüksek olan bireylerin kendileri ile ilgili beklentileri yüksektir. Bu bireyler sosyal açıdan daha azimli, daha yüksek beklenti ve hayal gücüne sahip, öz güveni yüksek, daha iyimser ve zorluklarla karşılaştığında kolay kolay pes etmeyen, başarılı olma isteği fazla olan bireyler olarak görülürler. Benlik saygısı düşük olan kişilerde ise bu durumun aksi özellikler görülür (Güven, 2020).

Bireylerin zihinsel yapılarındaki yeri oldukça önemli olan benlik saygısı kavramının üzerinde olumlu etkiye sahip faktörlerden birinin FA olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda fiziksel aktivitenin bireyin benlik saygısı kadar fiziksel benliğini de olumlu olarak etkilediği yapılmış olan araştırmalarda görülmüştür (Bayköse ve diğerleri, 2018; Esentürk 2019). Fiziksel aktivitenin ruh sağlığı üzerindeki faydaları ile, bireyin psikolojik işlevlerini geliştirmede uygun bir yardım stratejisi olarak kullanıldığı da ortaya koyulmuştur (Bayar, 2006).

Calfas ve Taylor (1994) psikolojik faktörler ve FA arasındaki ilişkileri belirlemek için depresyon, anksiyete, stres, benlik saygısı, benlik kavramı, zihinsel işlevsellik ve psikiyatrik bozukluklarla ilgili literatürde bulunan çalışmalarını incelemiş, fiziksel aktivitenin psikolojik olarak faydalı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Fiziksel aktivite benlik saygısını arttırmanın yanısıra yaşam kalitesini de arttırmanın bir yoludur (Pernambuco ve diğerleri, 2012). Bedeni ile barışık, öz güvenli bireyler yaratarak, bireyin kendini iyi hissetmesine ve mutlu olmasına (Holder ve diğerleri, 2009), fiziksel kabiliyeti ve fiziksel uygunluğu arttırarak benlik saygısının gelişmesine (Aşçı, 2004), depresyon, kaygı ve davranış bozukluklarının ortadan kalkmasına (Lök ve Bademli, 2017), sigara ve alkol gibi madde bağımlılıklarının azalmasına, yeni arkadaş tanıma ve sosyal davranışların pozitif yönde artmasına katkıda bulunur (Pehlivan, 2009).

Bireylerin benlik saygılarını koruma çabaları doğaldır ve bunun için başarı düzeylerini arttırmak da dahil olmak üzere birçok şey yaparlar. Ancak, bazen bireylerin karşılaştıkları engeller oldukça zorlu olabilir. İşte bu durumda bireyler, potansiyel bir başarısızlıkla yüzleşmemek için bu zorluktan uzak kalmaya çalışabilirler. Uzaklaşmanın ya da kaçınmanın mümkün olmadığı durumlarda ise, bireyler başarısızlığın sorumlusu olmaktan kurtulabilmek için bazen kendini sabotaja yönelebilirler. İlk olarak 1978 yılında Jones ve Berglas tarafından tanımlanan (Üzar Özçetin ve Hiçdurmaz, 2016) bu kavram; bireyin bir işin ya da görevin üstesinden gelebilecek potansiyele sahip olmasına rağmen, bu işi yapıp yapamayacağına yönelik belirsizlik yaşaması ve yeterli seviyede olmadığına yönelik mazeretler üretmek benlik saygısını koruma altına almaya yönelik bir çaba olarak tanımlanmaktadır (Üzar Özçetin ve Hiçdurmaz, 2016; Anlı ve diğerleri, 2015). Benliğinin koruma altına alınmak istenmesindeki en büyük güdü, bireyin benliğine yönelik olarak diğer insanlarda oluşacak olumsuz algıların manipüle edilmesi arzusudur. Kendini sabote etmenin sonucunda birey, başarıyı kendi çabasından kaynaklı, başarısızlığı ise kendi elinde olmayan sebeplerden ve dış faktörlerden kaynaklı olduğunu öne sürerek kendini haklı çıkarma yönünde çaba sarf eder. Bu davranış biçimi bireyi her iki durumda da kazançlı hale getirmekte ve kendisini iyi hissetmesine büyük katkı sağlamaktadır (Baumgardner ve diğerleri, 1985).

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İtfaiyeciler, can ve mal güvenliği açısından günlük yaşamın merkezinde yer alan unsurlar olmakla birlikte, ihtiyaç duyulduğu durumlar dışında, sosyal yapı içerisinde pek fazla öne çıkmayan, ancak paha biçilemez bir değere sahip görevi yerine getiren profesyonellerdir.

İtfaiyecilerin performansının iyi olması, halkın can ve mal güvenliği açısından oldukça büyük öneme sahiptir. Zorlu bir görev olan itfaiyecilik mesleğinde, fiziksel performansın yanı sıra psikolojik etmenler de görev başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında, itfaiyecilerin FA düzeyleri ile, benlik saygısı ve kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesi; personel değerlendirmesi, eğitimi, seçimi ve görevlendirmesi hususlarında katkı sağlayacaktır. Mevcut araştırmanın amacı; itfaiyecilerin FA, benlik saygısı ve kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesi ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Mevcut araştırmanın evrenini, ülkemizde aktif olarak görev yapmakta olan 32.007 itfaiye personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli olan örneklem büyüklüğü, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından verilen "örneklem büyüklüğünün belirlenmesi" formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda, minimum 380 deneğin evreni temsil etme gücüne sahip olacağı bulunmuştur. Mevcut araştırmada rastgele örneklem yöntemi kullanılmış ve davet edilerek katılıma gönüllü olur veren 767 itfaiye personeli iştirak etmiştir. Katılım sağlayan itfaiyecilerin bölgelere göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan İtfaiyecilerin Bölgelere Göre Dağılımı

Coğrafi Bölge	n	%	Kümülatif n	Kümülatif %
Akdeniz Bölgesi	27	3,52	27	3,52
Doğu Anadolu Bölgesi	84	10,95	111	14,47
Ege Bölgesi	57	7,43	168	21,9
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	4	0,52	172	22,42
İç Anadolu Bölgesi	61	7,95	233	30,37
Karadeniz Bölgesi	67	8,74	300	39,11
Marmara Bölgesi	467	60,89	767	100,00

2.3. Verilerin Toplanması

Çalışmada, araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Toplama Formu"; Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Öztürk (2005) tarafından yapılmış olan "Uluslararası FA Değerlendirme Anketi-Kısa Form", Rosenberg (1965) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Tokuş (2010) tarafından yapılan 10 maddeli ve 4'lü Likert tipindeki "Benlik Saygısı Ölçeği" (BSÖ) ile Rhodewalt (1990) tarafından geliştirilmiş olan ve Türkçe'ye Akın (2012) tarafından uyarlanan 25 maddelik "Kendini Sabotaj Ölçeği" (KSÖ) kullanılmıştır. Verilerin elde edilebilmesi için, 81 il belediyesine dilekçe ile başvurularak, belediye bünyesinde görev yapan tüm itfaiyeciler araştırmaya gönüllü katılıma davet edilmişlerdir. Araştırmaya katılım için online bir veri toplama aracı oluşturulmuş ve davet metninde online erişim linki de verilmiştir. Online veri toplama aracı, çalışma hakkında açıklamaların bulunduğu yapıdadır ve gönüllü katılıma onay vermeyenlerin araştırmaya katılmalarını engelleyecek şekilde tasarlanmıştır. Araştırmaya katılmak isteyen itfaiyeciler için 45 günlük süre verilmiş ve bu süre sonunda online veri toplama işlemi sonlandırılarak, toplanmış olan veriler istatistiksel analiz kapsamına dahil edilmiştir.

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Literatürden yararlanılarak araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu; yaş, cinsiyet, medeni durumu, eğitim durumu, boy, kilo, eğitim düzeyi, görev yaptığı birim, kıdem yılı, görev yaptığı birimdeki itfaiye personeli sayısı, tabi olduğu mesai düzeni, fazla mesai durumu ve mesleği isteyerek seçme durumuna ait soruları içermektedir.

2.3.2. Uluslararası Fiziksel Aktivite Değerlendirme Anketi Kısa Formu

Uluslararası Fiziksel Aktivite Değerlendirme Anketi Kısa Formu (UAFA-KF), kitlelerin sağlık ve FA düzeylerinin incelenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Yetişkin bireylerin FA düzeylerinin tespit edilebilmesi için oluşturulan bu ölçeğin, kısa ve uzun şeklinde iki formu bulunmaktadır. 6 kıta üzerine yayılmış 12 ülkedeki 14 araştırma merkezinde elde edilen veriler kullanılarak test-yeniden test yöntemiyle geçerlik-güvenirlik analizleri yapılmış ve UAFA-KF'nin fiziksel aktivite düzeyini tespit etmek için güvenilir ve geçerli bir yöntem olduğu açıklanmıştır (Atenz, 2001). Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını Öztürk (2005) yapmıştır. UAFA-KF; yürüme dahil olmak üzere hafif, orta ve yüksek şiddetli aktiviteler esnasında harcanan süre ile oturarak harcanan süre hakkında bilgi vermektedir. Toplam puanın hesaplanması için; düşük, orta ve yüksek şiddetli aktivitelerin ne kadar sürdürüldüğü ve haftalık frekansının ne olduğu bilgileri kullanılmaktadır. Aktiviteler için gerekli olan enerji MET-dakika skoru ile hesaplanmaktadır. Bu aktiviteler için standart MET değerleri oluşturulmuştur. Bunlar; oturma için 1,5 MET, yürüme için 3,3 MET, orta şiddetli FA için 4,0 MET ve şiddetli FA için 8,0 MET'tir. Bu değerler kullanılarak günlük ve haftalık fiziksel aktivite seviyesi hesaplanmaktadır. Bunun için, yapılan aktivitelerin günlük süresi ve haftadaki gün sayısı, ilgili MET değeri ile çarpılmaktadır. Tüm aktiviteler için MET değerleri hesaplandıktan sonra bunların kümülatif toplamı Toplam MET değerini vermektedir. MET değerleri ve yapılan FA düzeyine göre katılımcılar 3 aktivite düzeyinden bir tanesinde olacak şekilde kategorize edilmektedir. Bunlar;

1. İnaktif: En düşük FA seviyesini belirtir ve Kategori 2 ya da 3'e girmeyenler, inaktif olarak sınıflandırılırlar.
2. Minimal Aktif: Aşağıda verilen koşullardan birini sağlayanlar bu kategoride değerlendirilirler:
 - a. En az 3 gün ve günlük 20 dk. şiddetli aktivite yapanlar.
 - b. En az 5 gün orta şiddetli aktivite yapanlar ya da günde en az 30 dk. yürüyenler.
 - c. En az 5 gün yürüme/orta şiddetli aktivite yaparak asgari 600 MET-dk/hafta düzeyini karşılayanlar.
3. Çok Aktif: Günlük asgari 60 dk. orta şiddetli aktiviteyi ifade eder. Aşağıdaki kriterlerden birine sahip olanlar bu kategoride değerlendirilirler:
 - a. En az 3 gün şiddetli aktivite yaparak asgari 1500 MET-dk/hafta düzeyini karşılayanlar.
 - b. Her gün yürüme, orta şiddetli veya şiddetli aktivite yaparak asgari 3000 MET-dk/hafta düzeyini karşılayanlar. (Savcı ve diğerleri, 2006).

2.3.3. Kendini Sabotaj Ölçeği

Bu çalışmada kullanılan kendini sabotaj ölçeği (KSÖ), Jones ve Rhodewalt tarafından geliştirilmiş ve Akın (2012) tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısının 0,90 ve test-retest güvenilirlik katsayısının da 0,94 olduğu bulunmuştur. Orijinal ölçekteki maddeler ile korelasyon katsayılarının 0,68-0,90 aralığında değiştiği görülmüştür. Orijinal ölçeğin iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0,79, test-retest güvenilirlik katsayısı ise 0,74'tür (Rhodewalt, 1990, s. 77). Ölçeğin tek boyutu vardır. 6'lı Likert tipindeki ölçek, 25 maddeden meydana gelmektedir. İşaretlenecek seçenekler; "Hiç Katılmıyorum" (0) ile "Tamamen Katılıyorum" (5) arasındadır. Maddelerin puanlandırılması 0-5 arasındadır (Akın, 2012). Ölçeğin 3, 5, 6, 10, 13, 20, 22 ve 23 numaralı maddeleri ters kodlanmaktadır. Ölçekten elde

edilebilecek puan 0 ile 125 (Akın, 2012; Rhodewalt, 1990, s. 77) aralığındadır. Yüksek puan, kendini sabotaj düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir.

2.3.4. Benlik Saygısı Ölçeği

İtfaiyecilerin benlik saygısı düzeylerinin ölçülmesi için benlik saygısı ölçeği (BSÖ) kullanılmıştır. Ölçek, Rosenberg tarafından 1963'te geliştirilmiş, Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışması ise Tukuş (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 10 maddeli ve 4'lü likert tipindedir. 2, 5, 6, 8 ve 9 numaralı maddeler ters kodlanmaktadır. İşaretlenecek seçenekler "Kesinlikle Katılmıyorum" (1) ile "Kesinlikle Katılıyorum" (4) arasındadır. Maddelere verilen cevaplar 1 ile 4 arasında puanlanır ve BSÖ'den alınabilecek puanlar 10-40 arasındadır. Düşük puanlar düşük benlik saygısını, yüksek puanlar ise yüksek benlik saygısını işaret etmektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Tanımlayıcı istatistiklerin verilmesi için yüzde ve frekans tabloları oluşturulmuştur. Normal dağılıma uygunluk değerlendirmesi için, Shapiro-Wilk ve Q-Q Plot testleri kullanılmış ancak verilerin normal dağılım varsayımını karşılamadığı görülmüştür. İstatistiksel analizler için nonparametrik testler kullanılmıştır. İkili grupların karşılaştırılmasında Mann-Whitney *U* (MWU) testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılması için ise Kruskal-Wallis *H* (KWH) testinden faydalanılmıştır. İstatistiksel analizler için anlamlılık düzeyinin 0,05 olması tercih edilmiştir. Verilerin analizi için SPSS 25.0 (Lisans: Hitit Üniversitesi; IBM, ABD) yazılımı kullanılmıştır.

2.5. Araştırma İzinleri

Araştırmanın yapılabilmesi için, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan etik kurul izni alınmıştır (İzin No: 2020-131). Çalışmanın yürütülmesi ve katılımın sağlanması için Belediyelere resmi başvurular yapılarak gerekli yazılı izinler alınmış ve katılımcıların her birinden, araştırmaya katılıma gönüllü olur verdiklerini belirten bir açıklamayı onaylamaları istenmiştir. Katılıma gönüllü olur vermeyenlerin araştırma sorularına erişmesi engellenmiş ve bu bireyler araştırma kapsamı dışında bırakılmışlardır.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırma kapsamında elde edilmiş olan veriler istatistiksel analizlere tabi tutulmuş ve sonuçlar özetlenerek verilmiştir.

Tablo 2. İtfaiyecilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler (n=767)

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	En Düşük	En Yüksek
Yaş (yıl)	38,3	7,88	21	65
Boy Uzunluğu (cm)	177,16	5,98	163,00	196,00
Vücut Ağırlığı (kg)	83,90	10,60	60,00	130,00
BKİ (kg/m ²)	26,72	2,94	19,60	42,40

Katılımcıların Tablo 2'de özetlenen verileri incelendiğinde, yaşlarının 21 ile 65 arasında değiştiği ve beden kütle indeksi (BKİ) değerlerinin (26,72±2,94 kg/m²) 42,40 kg/m² düzeyine kadar çıktığı görülmektedir.

Tablo 3. Ölçeklerden Elde Edilen Puanlara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	Ortalama	Standart Sapma	En Düşük	En Yüksek	Medyan	Shapiro-Wilk		
						İstatistik	Serb.Der.	<i>p</i>
KSÖ	46,2	15,55	5	97	45	0,996	767	0,03*
BSÖ	32,2	5,29	13	40	32	0,962	767	0,00*
MET Değeri	1594,58	1989,48	0	15678	876	0,665	767	0,00*

* *p*<0,05; KSÖ: Kendini sabotaj ölçeği, BSÖ: Benlik saygısı ölçeği, MET: Metabolik eşitlik

Tablo 3'te itfaiyecilerin KSÖ, BSÖ ve UAFA-KF ölçeklerinden (MET değeri) aldıkları puanlara ait istatistikler verilmiştir. Buna göre, çalışmaya katılan itfaiyecilerin KSÖ'den elde ettikleri puanları ortalama $46,2 \pm 15,55$ 'tir. Benlik saygısı ölçeğinden elde edilen puanlar ise ortalama $32,2 \pm 5,29$ düzeyindedir. MET değeri ortalaması $1594,58 \pm 1989,48$ olarak tespit edilmiştir. Ölçek puanlarının dağılımı Shapiro-Wilk ile test edilmiş ve bu verilerin normal dağılımı sergilemedikleri ($p < 0,05$) tespit edilmiştir.

Ölçeklerden elde edilen puanlar; eğitim düzeyi (lise-üniversite), sigara kullanımı (içiyor-içmiyor), görev ili (büyükşehir-diğer), medeni hal (evli-bekar), vardiya (24/48 sistemi-diğer), araç sahibi olma (var-yok), ev sahibi olma (var-yok), mesai ortamından memnuniyet (memnun-değil), üstlerinden takdir görme (görüyor-görmüyor), meslekte kendini verimli hissetme (hissediyor-hissetmiyor), mesleğini severek yapma (yapıyor-yapmıyor), mesleğinin değerinin hak ettiği yerde olduğunu düşünme (katılıyor-katılmıyor) ve ödül alma (aldı-almadı) durumlarına göre MWU testi kullanılarak yapılan ikili karşılaştırmalar ile incelenmiştir.

Buna göre, UAFA-KF ölçeği puanlarının medeni hal ($U=37581,5$; $p=0,01$) ve üstlerinden takdir görme ($U=63523,5$; $p=0,03$) değişkenlerinde gruplar arasında fark gösterdiği ve bekarların ve üstlerinden takdir görenlerin UAFA-KF puanlarının evlilerden ve üstlerinden takdir görmeyenlerin puanlarından yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışındaki kategorilerde puan ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

BSÖ puanları değerlendirildiğinde; eğitim düzeyi ($U=55741,5$; $p < 0,01$), meslekte kendini verimli hissetme ($U=23724,0$; $p=0,03$), mesleğini severek yapma ($U=3998,5$; $p < 0,01$) ve mesleğinin değerinin hak ettiği yerde olduğunu düşünme ($U=24346,5$; $p=0,02$) kategorilerinde istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi yüksek, meslekte kendini verimli hisseden, mesleğini severek yapan ve mesleğinin değerinin hak ettiği yerde olmadığını düşünen katılımcıların BSÖ puanları istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksektir.

KSÖ puanlarının değerlendirilmesi sonucunda ise, yalnızca mesleğini severek yapma ($U=5304,0$; $p=0,03$) değişkeninde mesleğini severek yapanlar lehine anlamlı farkın görüldüğü, diğer değişkenlerin KSÖ puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark yaratmadığı ($p > 0,05$) tespit edilmiştir.

Tablo 4. FA Düzeylerine Göre Katılımcıların Ölçek Puanlarının İncelenmesi

Ölçek	Aktivite Düzeyi	n	Ölçek Puanı (Ort±SD)	Sıra Ort.	Kruskal-Wallis H			MWU
					χ^2	Serb.Der.	p	
BSÖ	Düşük	234	31,6±5,30	356,30	7,80	2	0,02*	Yüksek > Düşük
	Orta	426	32,3±5,27	388,55				
	Yüksek	107	33,2±5,22	426,45				
KSÖ	Düşük	234	48,4±15,14	416,88	9,11	2	0,01*	Düşük > Orta Düşük > Yüksek
	Orta	426	45,7±15,28	375,82				
	Yüksek	107	43,2±16,89	344,67				

* $p < 0,05$; SD: Standart sapma

Fiziksel aktivite kategorilerine göre itfaiyecilerin ölçeklerden aldıkları puanlar arasındaki farkların analizi için yapılan Kruskal-Wallis H değerlendirmesi sonuçlarına göre, BSÖ ve KSÖ puanları arasında aktivite düzeyine göre anlamlı fark bulunduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Farkların hangi gruplar arasında olduğunu tespitini sağlamak için yapılan MWU testi sonucunda, FA düzeyi "yüksek" olan katılımcıların benlik saygısı puanlarının ($33,2 \pm 5,22$), FA düzeyi "düşük" olan katılımcıların puanlarından ($31,6 \pm 5,30$) istatistiksel olarak anlamlı

düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Fiziksel aktivite düzeyi "düşük" olan katılımcıların kendini sabotaj puanları ($48,4 \pm 15,14$), "orta" ve "yüksek" aktivite düzeyine sahip olan katılımcıların puanlarından daha yüksektir (Tablo 4).

Tablo 5. Fiziksel Aktivite, Benlik Saygısı ve Kendini Sabotaj Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Spearman Korelasyon Katsayısı ile İncelenmesi

Ölçek Puanları		KSÖ Puanı	BSÖ Puanı
IPAQ-KF (MET)	<i>rho</i>	-0,125	0,111
	<i>p</i>	0,00*	0,00*
BSÖ	<i>rho</i>	-0,316	
	<i>p</i>	0,00*	

* $p < 0,01$

Fiziksel aktivite, benlik saygısı ve kendini sabotaj puanları arasındaki korelasyonun incelenmesi için yapılan Spearman rho testi sonucuna göre MET düzeyi ile benlik saygısı arasında düşük düzeyde pozitif ($rho=0,111$; $p < 0,01$), MET düzeyi ile kendini sabotaj puanı arasında negatif yönde ve düşük düzeyde ($rho=-0,125$; $p < 0,01$) anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. BSÖ ve KSÖ puanları arasında ($rho=-0,316$; $p < 0,01$) da negatif yönlü ve düşük düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Sonuç

İtfaiyeciler, insan hayatının korunması/kurtarılması için son derece ciddi ve önemli göreve sahip profesyonellerdir. Dolayısıyla itfaiyecilerin fiziksel olarak güçlü olmaları oldukça önemlidir (Satıcı ve diğerleri, 2020). İtfaiye mesleği, yoğun iş temposunda çalışılan, riskli ve tehlikeli, yüksek fiziksel performans düzeyine ihtiyaç duyan, ne kadar süreceği kesin olmayan görevlere sahip ve bazen vücudun fizyolojik sınırlarına kadar zorlanılmasına ihtiyaç duyulan bir meslektir (Schmit ve DeBeliso, 2019). Gerek bitiş zamanı belli olmayan çalışma süreleri, gerek çalışma temposunun yoğun olması nedeniyle, vardiya sistemi ile çalışan itfaiyecilerin yeterli düzeyde FA fırsatı bulamadıkları öne sürülebilir ancak itfaiyecilerin düzenli FA yapmaları elzemdir ve bunun sağlık durumlarını ve görev performanslarını olumlu etkileyeceği aşikardır.

Yoğun iş temposu ve vardiya sistemine göre çalışan meslek gruplarının FA düzeylerinin değerlendirildiği çalışmalar incelendiğinde, benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Satıcı ve diğerleri (2020) tarafından itfaiye personelinin fiziksel aktivite düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada, itfaiyecilerin büyük çoğunluğunun (%86,5) fiziksel aktivite düzeyinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir çalışmada Pancar (2015) arama kurtarma ekiplerinin fiziksel aktivite düzeylerini incelediği araştırmada katılımcıların fiziksel aktivite düzeylerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Polat (2018) polis memurlarının fiziksel aktivite düzeylerinin değerlendirildiği araştırmada polis memurlarının genel FA düzeylerinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aydın ve Kamuk (2021) da, hemşirelerin FA düzeylerini inceledikleri çalışmada, erkek hemşirelerin % 46,2'sinin inaktif %26,2'sinin minimal aktif %18'inin çok aktif olduğunu, genel olarak sağlık personelinin FA düzeylerinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Mevcut çalışmadan elde edilen bulgulara göre, itfaiyecilerin yalnızca %14'ünün iyi FA düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda elde edilen bulgular ile mevcut çalışmadan elde edilen bulguların uyum gösterdiği ve genel olarak vardiyalı sistemde, yoğun iş temposunda çalışan (itfaiyeci, hemşire, polis, arama-kurtarma personeli) meslek gruplarının fiziksel aktivite düzeylerinin arzu edilen seviyenin altında olduğu görülmektedir. İtfaiyecilerin istenilen fiziksel

aktivite düzeyinde olmamalarının; iş temposundaki yoğunluk, çalışma düzeninin vardiyalı olması ve bunun getirdiği zorluklar, mesai zamanından sonra bireye kalan serbest zaman süresinin yeterli olmaması ve itfaiyeciliğin zorlu bir fiziksel meslek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Çalışmaya iştirak eden itfaiye personelinin BSÖ'den almış olduğu puanların eğitim düzeyi değişkenine anlamlı farka sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, üniversite mezunu itfaiye personelinin lise ve aşağısı öğrenim düzeyine sahip olan itfaiye personeline göre BSÖ'den almış olduğu puanların yüksek olduğu bulunmuştur. Literatürde, itfaiyecilerin benlik saygısı düzeylerinin eğitim durumu değişkenine göre farklı olup olmadığını inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Polislerin benlik saygısı düzeylerinin incelendiği bir çalışmada, Yiğit (2012), lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip olan polislerin, ön lisans ve aşağısı eğitim düzeyine sahip olanlara göre benlik saygısı puanlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Korkmaz (1996) tarafından yapılan bir araştırmada, eğitim durumuyla benlik saygısı arasında istatistiksel olarak manidar bir korelasyon olduğu bulunmuş, eğitim düzeyi "yüksek öğrenim" olanların "ortaöğretim" olanlara kıyasla daha yüksek benlik saygısı puanlarına sahip oldukları belirtilmiştir. Bir diğer çalışmada, Saygılı ve diğerleri (2015) eğitim düzeyi ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve benlik saygısı puanlarının eğitim durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaştığını tespit etmiştir. Bu araştırma sonucunda, eğitim düzeyinin yükselmesine karşılık olarak benlik saygısı puanlarının da arttığı belirtilmiştir. Literatürde yer alan çalışmalardan elde edilen sonuçlar, mevcut araştırmadan elde edilen bulgularla uyum göstermektedir. Mevcut araştırma sonuçları ve literatür bilgileri birlikte değerlendirildiğinde, öğrenim düzeyi yüksek olanların yüksek benlik saygısı düzeylerine sahip oldukları söylenebilir.

İtfaiye personelinin FA düzeyleri medeni durum değişkenine göre değerlendirildiğinde, bekarların UAFA-KF ölçeğinden aldıkları puanların evlilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Literatürde, itfaiyecilerin FA düzeylerinin medeni durum değişkenine göre değerlendirildiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ancak farklı meslek grupları üzerinde yapılan mevcut çalışmalarda Deniz (2011) farklı meslek gruplarına sahip 501 kişinin fiziksel aktivite düzeylerini incelediği çalışmasında, bekar olan bireylerin fiziksel aktivite düzeylerinin evli olan bireylerden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Yıldırım ve diğerleri (2019) tarafından yapılan ve hastanede hizmet veren 240 sağlık çalışanının FA düzeylerini karşılaştırıldığı bir çalışmada, bekarların daha yüksek fiziksel aktivite düzeylerine sahip oldukları bulunmuştur. Hemşirelerin FA düzeyi ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, Kılıç (2018), bekar olan hemşirelerin fiziksel aktivite düzeylerinin evli olan hemşirelerden daha yüksek olduğunu saptamıştır. Literatürde yer alan bu bulgular ile mevcut çalışmadan elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir. Ancak literatür incelemesi esnasında, genel bulgulardan farklı sonuca ulaşmış olan bir çalışmayla karşılaşılmıştır. Bu çalışmada, Özüdoğru (2013), üniversite personeli olan 278 kişinin FA düzeylerini karşılaştırmış ve evlilerin bekarlara kıyasla FA düzeylerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Literatürdeki bulguların genel eğilimi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, mevcut çalışmada medeni hal değişkenine göre katılımcıların fiziksel aktivite düzeylerinde ortaya çıkan farkın, evli olmayanların büyük kısmının genç olması ve kendilerine ayırdıkları sürenin daha fazla olmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, evli olan katılımcıların ise; ev işlerine vakit ayırma, aile üyelerinin sorumluluğunu üstlenme ve çocuk(lar)la ilgilenme gibi sebeplerden ötürü fiziksel aktivite düzeylerinin daha düşük olabileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmaya iştirak eden itfaiye personelinin kendini verimli hissetme durumuna göre BSÖ'den almış oldukları puanlar incelendiğinde, anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Literatürde benzer şekilde karşılaştırmanın yapıldığı çalışmalar kısıtlıdır. Yıldız (2006), kendilerini mesleki açıdan yetersiz bulan sağlık çalışanlarının benlik saygısı puanlarının daha düşük olduğunu tespit etmiştir. Bireylerin kendilerini verimli ve yeterli hissetmeleri doğrudan benlik saygısı etkilendiğinden, mevcut çalışma bulguları ile Yıldız (2006)'ın çalışmasında elde edilen bulguların uyum gösterdiği değerlendirilmiştir. İtfaiyecilerin meslekte kendini verimli hissetme değişkenine göre KSÖ'den almış oldukları puanlar incelendiğinde, KSÖ puanlarında gruplar arasında farklılık olmadığı görülmüştür. Fakat mesleğinde kendini verimli hissetmeyenlerin KSÖ puanlarının daha yüksek olmasına karşın, aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı olmaya yeter seviyede değildir.

İtfaiye personelinin BSÖ'den almış olduğu puanlar, mesleğini severek yapma değişkenine göre incelendiğinde, puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmüştür. Buna göre mesleğini severek yapanların benlik saygısı puanları daha yüksektir. Benzer bir çalışmada Türker (2008), istediği işi yapan çalışanların benlik saygı düzeylerinin, istediği işi yapmayan çalışanlara göre daha yüksek olduğunu bulmuştur. Kılıç (2018) hemşirelik mesleğini severek seçenlerin, mesleğini sevmeyenlere göre daha yüksek benlik saygısını sahip olduğunu tespit etmiştir. Başka bir çalışmada ise Kahraman ve Kılıç (2021), mesleğini sevdiği için tercih edenlerin benlik saygılarının daha yüksek olduğunu bildirmişlerdir. Uslusoy ve diğerleri (2016) mesleğini isteyerek seçen hemşirelerin istemeyerek seçenlere kıyasla daha yüksek mesleki benlik saygısı puanlarına sahip olduklarını belirtmiştir. Mevcut çalışmadan elde edilen bulgular, mesleğini severek yapan, mesleğine karşı olumlu tutum içinde olan ve mesleğinde başarılı olan bireylerin benlik saygısının daha yüksek olduğuna dair literatür bilgileri ile uyum göstermektedir.

İtfaiye personelinin KSÖ'den almış olduğu puanların mesleğini severek yapma değişkenine göre değerlendirilmesi sonucunda anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Mesleğini severek yapanların KSÖ puanları diğerlerinden daha düşüktür. İtfaiye personelinin belediye personeli olması ve görev yapılan birimin değiştirilebilmesi nedeniyle itfaiyecilik mesleğine ilgi duymayanların da itfaiye biriminde görevlendirilmesi mümkündür. Mesleğini severek yapanların sayısı ($n=747$) sevmeyenlere göre ($n=20$) oldukça fazladır. Çalışma kapsamında, zorunlu görev yeri değişikliğinin yapıp yapılmadığı değişkeninin ölçülmemiş olması varılan bu çıkarımın güvenilirlik düzeyini etkilemektedir. Bu nedenle uygun bir değerlendirilme yapılabilmesi için itfaiye personelinin belediye bünyesinde başka bir birimden gelip gelmediği bilgisi de bundan sonra yapılacak olan çalışmaların kapsamına dahil edilebilir.

İtfaiye personelinin BSÖ'den almış olduğu puanların mesleğini hak ettiği yerde görme değişkenine göre değerlendirilmesi sonucunda anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Mesleğinin hak ettiği puanları olmadığını düşünen itfaiye personelinin BSÖ puanları daha yüksektir. Bireyler mesleklerine değer verip severek yaptıklarında, ortaya koymuş oldukları performansın toplum tarafından takdir edilmesini doğal olarak beklerler. Bu noktadan hareketle, mesleğin hak ettiği yerde olmadığını belirten itfaiyecilerin, mesleklerini severek yaptıkları değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada, itfaiye personelinin fiziksel aktivite, benlik saygısı ve kendini sabotaj düzeyleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, fiziksel aktivite düzeyi ile benlik saygısı arasında pozitif, kendini sabotaj düzeyi ile negatif yönlü düşük düzeyde bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada fiziksel aktivite düzeylerinin arzu edilen düzeyde olmadığı ve itfaiyecilerin FA düzeylerinin artırılmasının uygun olacağı sonucuna varılmıştır.

Fiziksel aktivite düzeyinin arttırılabilmesi için itfaiye personelinin fiziksel aktivite düzeylerinin idare tarafından periyodik olarak takip edilmesi ve FA düzeyine bağlı olarak Fiziksel uygunluk düzeylerinin yükseltilmesine katkı sağlanması önerilmektedir. Ayrıca FA düzeyinin yüksek olmasının obezite riskini önlemesi açısından değere sahip olduğu bilindiğinden, itfaiye personelinin obezite düzeyinin kontrol altında tutulması açısından değerli olduğu düşünölmektedir.

Kaynakça

- Açak, M., & Kaya, O. (2015). İşitme engelli ve işitme engelli olmayan futbolcuların benlik saygıları ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-11. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/92199>
- Akın, A. (2012). Kendini sabotaj ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 176-187. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/717/372>
- Anlı, G., Akın, A., Şar, A.H., & Eker, H. (2015). Kendini sabotaj ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 160-172. <https://doi.org/10.17755/esosder.84791>
- Aşçı, F.H. (2004). Benlik algısı ve egzersiz. *Spor Bilimleri Dergisi*, 15(4), 233-266. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/151383>
- Atenz A.A. (2001). Home-based physical activity programs for middle-aged and older adults: summary of empirical research. *Journal of Aging and Physical Activity*, 9(1), 38-58. <https://doi.org/10.1123/japa.9.s1.s38>
- Aydın, Y., & Kamuk, Y.U. (2021). Hemşirelerin fiziksel aktivite düzeyleri ile yaşam kalitesi ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 88-105. <https://doi.org/10.25307/jsr.902511>
- Aykın, G.A. (2018). *Fiziksel Aktivite ve Yaşam Kalitesi*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık
- Baumgardner, A.H., Lake, E.A., & Arkin, R.M. (1985). Claiming mood as a self-handicap: The influence of spoiled and unspoiled public identities. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 11(4), 349-357. <https://doi.org/10.1177/0146167285114001>
- Bayar, P. (2006). Egzersiz süreci öncesi ve sonrası çocuklarda benlik saygısında değişim. *Spor Hekimliği Dergisi*, 41(1), 19-26. Erişim adresi: <https://journalofsportsmedicine.org/full-text/160/tur>
- Bayköse, N., Saraç, H., & Yavuz, C.S. (2018). Cinsiyet ve fiziksel algı: sporcularda cinsiyet farklılıkları fiziksel algı düzeylerinin farklı olmasının nedeni olabilir mi? *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9. <https://doi.org/10.31680/gaunjss.425154>
- Bilzon, J.L.J., Scarpello, E.G., Smith, C.V., Ravenhill, N.A., & Rayson, M.P. (2001). Characterization of the metabolic demands of simulated shipboard royal navy fire-fighting tasks. *Ergonomics*, 44(8), 766-780. <https://doi.org/10.1080/00140130118253>
- Calfas, K.J., & Taylor, W.C. (1994). Effects of physical activity on psychological variables in adolescents. *Pediatric Exercise Science*, 6(4), 406-423. <https://doi.org/10.1123/pes.6.4.406>
- Caspersen, C.J., Powell, K.E. & Christenson, G.M. (1985). Physical activity, exercise, and physical fitness: definitions and distinctions for health-related research. *Public Health Reports*, 106(2), 126-131
- Dalkıran, M. (1993). *İtfaiye mesleğinden kaynaklanan gerilim nedenleri, önlemleri. İstanbul iline yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Deniz, M. (2011). *Yetişkinlerde fiziksel aktivite düzeyi ile sosyoekonomik durum arasındaki ilişkinin araştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bursa
- Dünya Sağlık Örgütü. (2010). *Global Recommendations on Physical Activity for Health*. Erişim adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241599979>
- Erdener, M. (2019). *Afet alanında çalışan profesyonellerin psikolojik dayanıklılık ve ikincil travmatik stres düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

- Erşan, E., Doğan, O., & Doğan, S. (2009). Beden eğitimi ve antrenörlük bölümü öğrencilerinde benlik saygısı düzeyi ve bazı sosyo-demografik özelliklerle ilişkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 4(2), 36-37. Erişim adresi: <https://klinikpsikiyatri.org/jvi.aspx?un=KPD-92147&volume=12&issue=1>
- Esentürk, O.K. (2019). Fiziksel aktivite programının üniversite öğrencilerinin benlik saygısı düzeyine etkisi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 2(2), 81-87. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/925268>
- Gledhill, N., & Jamnik, V.K. (1992). Characterization of the physical demands of firefighting. *Canadian Journal of Sport Sciences*, 17, 207-213
- Gürkan, U. (2006). *Grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Güven, H. (2020). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi tıp fakültesi Pelitköy eğitim aile sağlığı merkezine kayıtlı adolesanlarda benlik saygısı, beden algısı, yeme bozukluğu ve depresyon ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Samsun
- Harter, S. (1993). *Causes and consequences of low self-esteem in children and adolescents*. R.F. Baumeister (Ed.), Self-esteem: The puzzle of low self-regard (s. 87–116) içinde. New York: Plenum Press
- Holder, M.D., Coleman, B., & Sehn, Z.L. (2009). The contribution of active and passive leisure to children's well-being. *Journal of Health Psychology*, 14(3), 378-386. <https://doi.org/10.1177/1359105308101676>
- Kahraman, İ., & Kılıç, H. F. (2021). *Hemşirelik öğrencilerinin mesleki benlik saygısı ve etkileyen faktörler*. Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.46237/amusbfd.487565>
- Kanat, M. (2019). *İtfaiye çalışanlarının afet bilgi düzeyi ve afetlere hazırlık durumu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale
- Karairmak, Ö., & Çetinkaya, Ş.R. (2011). Benlik saygısının ve denetim odağının psikolojik sağlamlık üzerine etkisi: Duyguların aracı rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 30-43. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/200021>
- Kılıç, H. F. (2018). Hemşirelik öğrencilerinin eğitim stresi ve mesleki benlik saygısı arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 5(1), 49-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunhemsire/issue/35690/431130>
- Knapen, J., Van, V.P., Van, C.H., David, A., Peuskens, J., Pieters, G., & Knapen, K. (2005). Comparison of changes in physical self- concept, global self- esteem, depression and anxiety following two different psychomotor therapy programs in nonpsychotic psychiatric inpatients. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 74(6), 353-61. <https://doi.org/10.1159/000087782>
- Korkmaz, M. (1996). *Yetişkin örnekleme için bir benlik saygısı ölçeğinin güvenirlik ve geçerlik çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Lök, N., & Bademli, K. (2017). Yetişkin bireylerde fiziksel aktivite ve depresyon arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(40), 101-110. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/33533/348563>
- Otacıoğlu, S. (2017). Profesyonel müzik eğitimi alan öğrencilerinin benlik saygı düzeylerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 187-196. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475773>
- Öztürk, M. (2005). *Üniversitede eğitim-öğretim gören öğrencilerde uluslararası fiziksel aktivite anketinin geçerliliği ve güvenirliği ve fiziksel aktivite düzeylerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara

- Özüdoğru, E. (2013). *Üniversite personelinin fiziksel aktivite düzeyi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur
- Pancar, S. (2015). *Arama ve kurtarma ekiplerinin fiziksel aktivite düzeylerinin incelenmesi* (Bursa örneği) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa
- Pehlivan, Z. (2009). Spora katılan çocuklara yönelik ailelerin beklentileri, çocuklarda gözlenen davranış değişimleri ve spora katılımın önündeki engeller. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(2), 69-76. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000152
- Pernambuco, C., Rodrigues, B., Bezerra, J., Carrielo, A., Fernandes, A., Vale, R., & Dantas, E. (2012). Quality of life, elderly and physical activity. *Health*, 4, 88-93. <https://doi.org/10.4236/health.2012.42014>
- Polat, Ö. (2018). *Polis memurlarının ödülleri değerlendirilmesi* (Artvin ili örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde
- Punakallio, A. (2003). Balance abilities of different-aged workers in physically demanding jobs. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 13(1), 33-43. <https://doi.org/10.1023/a:1021845823521>
- Resmi Gazete. (21 Ekim 2006). *5393 Sayılı Belediye İtfaiye Yönetmeliği*. T.C. Resmî Gazete No: 26326
- Rhodewalt, F. (1990). *Self-handicappers: Individual differences in the preference for anticipatory self-protective acts*. R.L. Higgins, C.R. Snyder ve S. Berglas (Ed.), *Self-handicapping: the paradox that isn't* (s. 69–106) içinde. New York: Plenum Press
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. New Jersey: Princeton University Press
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books
- Sağlık Bakanlığı. (2014). *Türkiye Fiziksel Aktivite Rehberi*. 2. Basım. Ankara: Türkiye Halk Sağlığı Kurumu
- Sarıkaya, A. (2015). *14-18 yaş arası ergenlerin benlik saygısı ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Satıcı, M., Abakay, U., & Efiloğlu, Z. (2020). İtfaiye personelinin fiziksel aktivite düzeylerinin incelenmesi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(31), 581-586. <https://doi.org/10.31576/smryj.499>
- Savcı, S., Öztürk, M., Arıkan, H., İnce D., & Tokgözoğlu, L. (2006). Üniversite öğrencilerinin fiziksel aktivite düzeyleri. *Türk Kardiyoloji Derneği Arşivi*, 34(3), 166-172. Erişim adresi: https://jag.journalagent.com/tkd/pdfs/TKDA_34_3_166_172.pdf
- Saygılı, G., Kesecioğlu, T.İ., & Kırıktas, H. (2015). Eğitim düzeyinin benlik saygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Journal of Research in Education and Teaching*, 4(2), 210-217. Erişim adresi: http://www.jret.org/FileUpload/ks281142/File/21..gizem_saygili.pdf
- Schmit, M., & DeBeliso, M. (2019). The relationship between firefighters' physical performance characteristics and simulated firefighting demands. *Turkish Journal of Kinesiology*, 5(2), 63-75. <https://doi.org/10.31459/turkjin.560623>
- Sothmann, M. S., Gebhardt, D. L., Baker, T. A., Castello, G. M. & Sheppard, V.A. (2004). Performance requirements of physically strenuous occupations: validating minimum standards for muscular strength and endurance, *Ergonomics*, 47(8), 864-875. <https://doi.org/10.1080/00140130410001670372>
- Tekin, G., Amman, M., & Tayfun, T.A. (2009). Serbest zamanlarda yapılan fiziksel egzersizin üniversite öğrencilerinin depresyon ve atılganlık düzeylerine etkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 148-159. Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/ijhs/article/download/665/404>

- Tokarev, A.S. (2005). Kültür tarihinde ateş sembolü. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 257-262. Erişim adresi: https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/tokarev_kultur_tarihinde_ates_sembolu.pdf
- Tukuş, L. (2010). *Benlik saygısı değerlendirme ölçeği-kısa formu türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması* (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kocaeli
- Uslusoy, E.Ç., Gürdoğan, E.P., & Kurt, D. (2016). Hemşirelerde mesleki benlik saygısı ve mesleğe dayanışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 29-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sdusbed/issue/20926/224935>
- Üzar Özçetin, Y.S., & Hiçdurmaz, D. (2016). Kendini sabote etme ve ruh sağlığı üzerine etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2, 145-154. <https://doi.org/10.18863/pgy.13806>
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Yıldırım, D., Yıldırım, A., & Eryılmaz, M. (2019). Sağlık çalışanlarında fiziksel aktivite ile yaşam kalitesi ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 44, 325-333. <https://doi.org/10.17826/cumj.451.087>
- Yıldız, A. (2006). *Birinci basamak sağlık hizmetlerinde çalışan hemşire, ebe ve sağlık memurlarının benlik saygısı ve atılganlık düzeyleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Yiğit, R. (2012). Emekli polislerin benlik saygılarının sahip oldukları değerler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(11), 86-9. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/160798>
- Yörükoğlu, A. (2004). *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları
- Zengin Alpözgen, A., & Razak Özdingler, A. (2016). Fiziksel aktivite ve koruyucu etkileri: Derleme. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 3(1), 66-72. <https://doi.org/10.17681/hsp.18017>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Fakirlik, Soğuk ve Türkler: Türk Olmayan Türklerin 1627'deki İzlanda Seferi ve Kuzey Avrupa'daki Türk İmgesinin Kökenleri

Poverty, Cold, and Turks: The Origins of the Turkish Image in Northern Europe through the Icelandic Expedition of Non-Turkish Turks in 1627

Mehmet Talha KALKAN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak, Türkiye

Uşak University, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Department of History, Uşak, Türkiye

mehmet.kalkan@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1954-5698>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 04.03.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 29.04.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Kalkan, M. T. (2024). Fakirlik, Soğuk ve Türkler: Türk Olmayan Türklerin 1627'deki İzlanda Seferi ve Kuzey Avrupa'daki Türk İmgesinin Kökenleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 406-425. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1446950>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Poverty, Cold, and Turks: The Origins of the Turkish Image in Northern Europe through the Icelandic Expedition of Non-Turkish Turks in 1627

Abstract

In 1627, pirates from Morocco and Algeria launched an expedition against Iceland, which was under Danish rule at the time. They plundered the island and brought many Icelanders back to their country as prisoners. This event, known in Icelandic sources as 'Tyrkjaránið', is considered by many Icelanders one of the most significant in their history, leading to increased familiarity with the Turks. Ironically, the perpetrators of this event, often referred to in Icelandic sources as Turkish raids, were primarily sailors of Dutch, English, Danish and German origin who had converted to Islam and turned to piracy, aided by Moroccan and Algerian pirates. Consequently, the actual influence of the Turks on this expedition was quite limited. However, since Muslim identity was considered synonymous with Turkish identity at the time, both Icelanders and Europeans emphasized the Turkish aspect of this event. The alleged leader of the expedition, Küçük Murad Reis, was mentioned as a Dutch-born sailor, and it is believed that the idea was proposed to him by his Danish slave, further supporting this assumption. The expedition, which began with a ship from Morocco that arrived in Iceland in June 1627, set off for the western part of the island, but missed its target due to limited knowledge of the area. The pirates were unable to land properly due to their lack of familiarity with the island. In addition, the presence of the Icelandic governor Holgeir Rosencrantz in the region and the preparations he had made the pirates' task more difficult, so they moved to the north of the island. When they learned shortly afterwards that ships of the Kingdom of England were in the area, the pirates were forced to return to Morocco without realizing their plans. After this first attempted raid in the west of the island, three ships from Algeria led by Murad Reis set off for the east of the island in July 1627. This second expedition to the eastern part proved to be much more successful; the pirates captured a considerable number of prisoners, goods and livestock. When the pirates reached the eastern part of the island, they landed on the Vestmannaeyjar archipelago under the guidance of local fishermen and successfully disembarked on Heimaey, the only inhabited island of the Vestmannaeyjar. After spending a few days on Heimaey, the pirates systematically controlled the island, captured about 250 people, all of whom were from Vestmannaeyjar, killed 30 to 40 people and seized the ships of Danish merchants. After the raiders successfully returned with their captives, many Icelanders were sold in slave markets, while others were held for ransom demands from the Kingdom of Denmark, which ruled Iceland. Due to Denmark's involvement in the Thirty Years' War and its economic difficulties, the kingdom struggled to meet the pirates' demands and raise the necessary funds. Through the efforts of the Danish church, part of the ransom was paid in 1635, leading to the return of around 30 Icelanders to their homeland. The most famous figure among those who returned to Iceland was Guðríður Símonardóttir, who had spent nine years in Algeria and fully adapted to Turkish culture. Guðríður Símonardóttir, who later married Hallgrímur Pétursson, one of Iceland's best-known poets, was referred to by Icelanders as 'Turk-Gudda'. Due to her complete Turkification during her stay in Algeria, Guðríður Símonardóttir became a significant figure in Icelandic literature. In summary, primary sources were consulted, including Kláus Eyjólfsson, who was among the first to document the Turkish attack within the legislative body of the Icelandic parliament; Olafur Egilsson, an eyewitness to the looting in the region who was later taken to Algeria; and Björn Jónsson, the author of History of the Turkish Raids. The research of scholars such as Bernard Lewis, Emrah Safa Gürkan, Aziz Samih İltar, Þorsteinn Helgason and Jón Þorkelsson was also examined. Furthermore, letters from Icelanders who lived in the Maghreb and reports from people who visited the region were used as additional sources. This study examines the Icelandic expedition staged by pirates from Morocco and Algeria in 1627, shedding light on the lives of those in the Maghreb during the expedition.

Keywords: Ottoman Empire, Iceland, Denmark, Algiers, Pirates

Fakirlik, Soğuk ve Türkler: Türk Olmayan Türklerin 1627'deki İzlanda Seferi ve Kuzey Avrupa'daki Türk İmgisinin Kökenleri

Öz

1627 yılında Fas ve Cezayir'den gelen korsanlar, o dönemde Danimarka'ya bağlı İzlanda'ya karşı bir sefer düzenlemiş, adayı yağmalamış ve birçok İzlandalıyı da esir olarak topraklarına getirmişlerdir. İzlanda kaynaklarında ve tarihinde Tyrkjaránið olarak geçen bu olay, birçok İzlandalı için kendi tarihlerinin en önemli olaylarının başında gelmiş ve İzlanda, Türkleri yakından tanımıştır. İronik bir şekilde İzlanda kaynaklarına Türk Akınları/Saldırıları olarak geçen bu olayın mimarı ise çoğunlukla Hollanda, İngiltere, Danimarka ve Almanya gibi coğrafyalardan gelerek Türk'e dönen ve Müslüman olan denizciler olmuş; bu denizcilere gerekli destekleri de Faslı ve Cezayirli korsanlar sağlamışlardır. Dolayısıyla Türklerin işbu seferde etkisi oldukça kısıtlıdır fakat o dönemde Müslüman kimliğinin Türk ile aynı görülmesi neticesinde hem İzlandalılar hem Avrupalılar, bu olayda da Türk vurgusunu ön plana çıkarmışlardır. Seferde liderlik ettiği düşünülen Küçük Murad

Reis'in de Hollanda asıllı bir denizci olması ve ona da bu fikri Danimarkalı kölesinin vermiş olduğundan bahsedilmesi de bu düşünceyi destekleyici mahiyettedir.

İlk olarak Haziran 1627 tarihinde Fas'tan gelen bir geminin İzlanda'ya gelmesi ile başlayan bu sefer, adanın batı tarafına doğru gerçekleşmiş olup istediği sonuca erişememiştir. Denizcilerin adaya dair bilgilerinin kısıtlı olması neticesinde korsanlar, adada uygun bir noktaya çıkarma yapamamışlardır. Ayrıca İzlanda Valisi Holgeir Rosencrantz'ın da bölgede bulunması ve çeşitli hazırlıklar yapması da korsanların işlerini zorlaştırmış ve korsanlar, adanın kuzeyine doğru hareket etmeye çalışmışlardır. Kısa bir süre sonra bölgede İngiltere Kraliyetine ait gemilerin bulunduğu haberini alan korsanlar da bu düşünceyi gerçekleştirilmeden Fas'a dönmek zorunda kalmışlardır. İzlanda'nın batısına doğru yapılan bu ilk yağma girişiminden sonra Temmuz 1627'de Cezayir'den gelen üç gemi de başlarındaki Murad Reis ile adanın doğusuna doğru hareket etmişlerdir. Adanın doğusuna yapılmış olan bu sefer ise ilkinde göre çok daha başarılı olmuş; korsanlar, hatırı sayılır sayıda esiri, malı ve hayvanı ele geçirmişlerdir. Adanın doğusuna doğru hareket eden korsanlar, bu bölgeden İzlanda'nın güneyinde yer alan adalar topluluğu Vestman'a inmişlerdir. Vestman Adaları içerisinde insanların yaşadığı tek ada olan Heimaey'e gelen korsanlar, bölgede avlanan balıkçıların da kendilerine yol göstermesiyle Faslı grubun yaşadığı sıkıntıları yaşamamış ve uygun bir noktadan adaya çıkmışlardır. Heimaey'de geçirdikleri birkaç günün ardından korsanlar, adanın her noktasını kontrol etmişler ve 250 kadar insanı esir olarak topraklarına götürmüşlerdir. Genel olarak korsanlar, 250'si Vestmann'dan olmak üzere 400 civarında insanı esir etmişler, 30 ila 40 kadarını öldürmüşler ve Danimarkalı tüccarların gemilerini de ele geçirmişlerdir. İzlanda'ya akın eden ikinci grubun da başarılı bir şekilde topraklarına dönmesi ile İzlandalı esirlerin önemli bir kısmı köle pazarlarında satılmış, bir kısmı da İzlanda'nın bağlı olduğu Danimarka Krallığı'ndan fidye talep edebilmek için muhafaza edilmiştir. Danimarkalıların da 30 Yıl Savaşlarında savaşı ve ekonomik olarak zor bir durumda olması neticesinde korsanların talepleri hemen karşılanamamış ve krallık, istenen parayı toplayamamıştır. Danimarka Kilisesi'nin girişimleri sonucunda korsanlar tarafından istenen paranın bir kısmı 1635 yılında ödenmiş ve bunun karşılığında 30 civarında İzlandalı ülkelerine geri dönmüştür. Şüphesiz İzlanda'ya dönenler arasındaki en ünlü isim, Guðriður Símonardóttir olmuş, İzlanda'nın önemli şairlerinden biri olan Hallgrímur Pétursson ile evlenen Símonardóttir, İzlandalılar tarafından Türk-Gudda olarak adlandırılmıştır. Cezayir'de kaldığı 9 senede tümüyle Türkleştiği düşünülen Guðriður Símonardóttir, İzlanda edebiyatındaki önemli karakterlerden birine dönüşmüş ve Türk olması neticesinde o, tam manasıyla femme fataleye dönüşmüş ve İzlanda toplumundaki Türk'ü temsil etmiştir. Son kertede aralarında İzlanda Parlamentosu'nda yasama organında görev alan ve Türkler tarafından yapılmış olan saldırıyı kayda alan ilk isimlerden biri olan Kláus Eyjólfsson, bölgede yaşanan yağmaya tanıklık eden ve Cezayir'e götürülen Olafur Egilsson, Türk Akınlarının Tarihi adlı eseri kaleme alan Björn Jónsson gibi birincil kaynaklar ile Bernard Lewis, Emrah Safa Gürkan, Aziz Samih İltar, Þorsteinn Helgason ve Jón Þorkelsson araştırmacılara ait eserler incelenmiştir. Bu eserlere ek olarak Mağriplerde kalan İzlandalıların göndermiş oldukları mektuplar ile bölgeyi ziyaret edenlerin eserleri de çalışma kapsamında faydalanılan diğer kaynakları teşkil etmiştir. Bu bağlamda işbu çalışma, 1627 yılında Fas ve Cezayir'den gelen korsanların tertip etmiş olduğu İzlanda Seferi'ni merkeze alarak seferle alakalı temel düzeyde bilgi vermeyi ve sonrasında da hayatta kalarak Mağriplerde yaşamayı tecrübe edenlerin durumlarını anlatmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İzlanda, Danimarka, Cezayir, Korsanlar

Giriş

XVII. yüzyılda Cezayir'de bulunan Hristiyan kökenli esirlerin önemli bir kısmı Avrupa'da bulunan Hristiyan hükümdarlardan yardım isteyerek kendilerini Türk esaretinden kurtarmalarını talep etmişlerdir. Hristiyan esirler, yabancı topraklarda zorla tutulan Hristiyan kölelerin içler açısı durumunu anlatmaya çalışarak Avrupa'daki tüm Hristiyan hükümdarların birleşmesi ve Türklere karşı ortak bir sefer düzenlemesi gerektiğini söylemişlerdir (Firth, 1908, ss.32-33). Türklerin ve bilhassa da önceleri Hristiyan olup sonrasında Türk'e dönenlerin oldukça zalim ve gaddar olduğunu söyleyen esirler, onların Cebelitarık Boğazı'ndan geçen tüm gemilere saldırmayı, yağmalamayı veya batırmayı görev olarak gördüklerini söylemişlerdir (Firth, 1908, ss.32-33). Dolayısıyla Türklerin saldırmış oldukları veya yağmaladıkları gemilerde elde ettikleri Hristiyan kölelerin sayısı günden güne artmış fakat hiçbir hükümdar ve devlet, Cezayir'deki bu soruna yönelik uzun bir müddet kalıcı bir adım atamamıştır. Cezayir'deki esirler de Hristiyan hükümdarın dikkatini çekebilmek ve onlardan kendilerine yardım edebilmelerini sağlayabilmek için onlardan şu sözlerle yardım istemişlerdir:

"Türkler neden Hristiyanları dinlerinden çıkarıp kendi Muhammedi kanunlarına döndürmek için bu kadar zalim? Sizler, evlerinizde her türlü zevkin içerisinde dans ederken, gece gündüz aşk oyunlarıyla vaktinizi harcarken, bu Hristiyanların iniltileri kulaklarınıza ulaştığında, onları kurtarmak için sadakanızı ve gözyaşlarınızı verin, sizler ki kendinizi Hristiyan Prenslar olarak adlandırıyordunuz -kendi aranızdaki tüm çatışmaları çözerek- hep beraber tek bir ordu olarak savaş alanına gelin, Hristiyanlığı paramparça eden bu aslanı öldürmek için..." (Firth, 1908, ss.32-33).

Cezayir'de Türkler tarafından ele geçirilen esirler, Hristiyan hükümdarlardan yardım isteyerek içinde yaşadıkları kötü durumdan bahsederken kuzeyde de durum çok da farklı değildir. İzlandalı şair Magnús Sigfússon, Türklerin kendi ülkelerine gelerek topraklarını yağmalamalarından dert yanmış ve ivedilikle onlara karşı gerekli adımların atılmasının zorunluluğundan bahsetmiştir (Porkelsson, 1906, ss.501-502). İzlandalı şair Sigfússon, 1627 yılının yazında Türkler tarafından yağmalanan İzlanda'da yaşayan tüm İzlandalıların Tanrı'ya yakarıшта bulunarak kendilerini arındırmaları gerektiğini söylemiştir. Öyle ki İzlandalı şair Sigfússon, İzlandalıların yapacağı dini arınma ile Tanrı'nın lütfuna mazhar olabileceklerini ve bu sayede de Türklerin bir daha kendi ülkelerine gelmeyeceklerini ifade etmiştir (Porkelsson, 1906, ss.501-502).

1627 yılında İzlanda'da gerçekleşen Türk yağmasına dair ilk kayıtlardan birini tutan Kláus Eyjólfsson da Magnús Sigfússon gibi Tanrı'dan merhamet dileyerek O'ndan kendilerine ve tüm İzlanda halkına yardımcı olmalarını temenni etmiştir. Açık bir şekilde Kláus Eyjólfsson'a göre İzlandalıların karşı karşıya kaldığı bu tehlike yalnız kendi geçmişlerinin değil; aynı zamanda, tüm insanlık tarihinin en büyük zulümlerinden biridir (Egilsson, 2016, s.106). Aynı şekilde 1627 yılındaki Türk saldırılarına tanıklık eden veya onlarla alakalı olayları yazılı hale getiren İzlandalı tarihçi Þorsteinn Helgason da gerçekleşen bu hareketi, İzlanda tarihindeki ilk ve tek işgal olarak nitelendirmiştir (2008b, s.108). İzlandalı tarihçiye göre hiçbir şekilde İzlanda'yı fethetme gayesi içerisinde olmayan Kuzey Afrikalı korsanlar, adanın farklı yerlerine farklı zamanlarda yaptıkları çıkarmalar ile iyi planlanmış bir saldırı gerçekleştirmişlerdir (Helgason, 2008b, s.108). Dolayısıyla İzlanda'ya yapılan bu saldırı, etkileri itibarıyla İzlanda tarihini derinden etkilemiş ve ülkenin en önemli tarihsel olaylarından biri olmuştur (Helgason, 2018, s.2).

1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

İzlanda tarihinin en önemli olaylarından biri olmasına ve İzlanda literatüründe Tyrkjaránið olarak bilinmesine rağmen XVII. yüzyılın ilk yarısında ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı Cezayirli korsanlar tarafından gerçekleştirilmiş olan bu harekât, Türk ve Osmanlı tarihinde yeterince ele alınmamış ve genellikle, kendine Osmanlı denizcilik tarihi ile ilgili yazılmış eserlerde kısıtlı şekilde yer bulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma da Türk ve Osmanlı literatürüne meydana gelen bu olay ile alakalı temel düzeyde bir bilgi sağlamayı amaçlamış olup çoğunlukla İzlandalıların yazmış oldukları eserler üzerinden süreci anlatmaya çalışmıştır. Aynı zamanda sürecin arka planı, gelişimi ve sonrası hakkında çeşitli bilgileri ortaya çıkarmaya çalışan bu çalışma, İzlandalıların ve Kuzey Avrupalıların Türk akınları olarak tanımladığı ve çoğunlukla Avrupa kökenli denizcilerin Türk'e dönmesi ile gerçekleştiğini ve bu durumun Türk kimliğinin ve imgesinin oluşmasında önemli bir adım olarak görülmesi gerektiği vurgusunda bulunmuştur. Ayrıca sefer sonucunda esir alınan İzlandalıların Kuzey Afrika'daki yaşam koşullarını ve tecrübelerini de ele alarak İzlanda ile Müslümanlar arasındaki etkileşimleri ve

bu etkileşimlerin sonuçlarını da ele almıştır. Son kertede işbu çalışma, İzlanda ile Türkler arasındaki olaya ışık tutarak Türk literatüründe kendine yer bulmasını ve konuya dair farklı çalışmaların yapılmasını da hedeflemiştir.

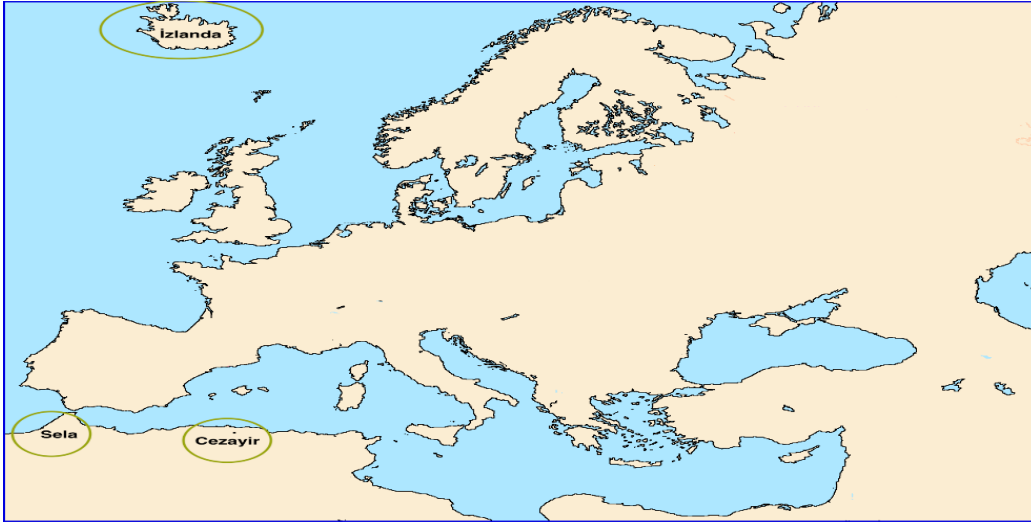
2. Türk Literatüründe "İzlanda Seferi"

Genel olarak Türk literatüründe Cezayirli ve Faslı korsanlar tarafından yapılmış olan bu sefer hakkında oldukça kısıtlı bilgiler vardır. İlk olarak Aziz Samih İlder tarafından kaleme alınan Şimali Afrikada Türkler adlı eserde İzlanda Seferi'nden İzlanda Vurgunu olarak bahsetmiş ve 1627 yılında Murad Reis önderliğinde bir Türk filosunun önce Danimarka, ardından da İzlanda açıklarına gitmiş olduğunu beyan etmiştir (İlder, 1937, s.174). İzlanda'nın yağmalandığını ifade eden Aziz Samih, 400 civarında bir esirin de Osmanlı topraklarına getirilmiş olduğunu söylemiştir (İlder, 1937, s.174). Genel hatlarıyla Aziz Samih, İzlanda Seferi hakkında oldukça kısıtlı bilgiler vermiş ve bu olayı, Türk korsanlarının kahramanlık menkıbeleri arasında görmüştür. Öte yandan Bernard Lewis tarafından yazılan Corsairs in Iceland isimli eser de Türkçeye çevrilmiş ve bu sefer ile alakalı ilk müstakil eser Türk literatürüne kazandırılmıştır. Hrand Der Andreasyan tarafından İzlanda'da Türkler adıyla çevrilen bu eser, genel hatlarıyla, İzlanda'daki Türklerin gerçekleştirmiş olduğu seferin nedenleri ve süreci hakkında bilgi sağlamıştır (Lewis, 1953). Bernard Lewis, İzlandalı ve Dan kaynaklarından faydalanarak çalışmasını ikincil kaynaklarla desteklemiştir. Haarlemli Murat Reis'in Mağrip Maceraları adlı çalışmasında Hollanda asıllı Küçük Murat Reis'in hayatını anlatan Bülent Danişoğlu (2008), İzlanda Seferi'ni onun en ünlü yağmalarından biri olarak göstermiş ve sefer ile alakalı kısa bir bilgi vermiştir. Seferi tümüyle Küçük Murat Reis'in tertip etmiş olduğunu ve yanında Arif Reis ve Bayram Reis adlı iki kaptanın da bulunduğunu söyleyen Danişoğlu, bu seferi İzlanda tarihinin en korkunç olayı olarak nitelendirmiştir (2008, s.79). Emrah Safa Gürkan da kaleme aldığı "Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700: Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700" (2018) adlı eserinde Hollanda asıllı Küçük Murad Reis hakkında bilgiler sunarak İzlanda Seferi ile ilgili çeşitli anekdotlar vermiştir. Gürkan, diğer tarihçilerden farklı olarak Cezayirli ve Faslı korsanlar tarafından gerçekleştirilmiş olan bu seferi Hollanda asıllı Küçük Murat Reis'in değil Alman asıllı başka bir Murat Reis'in tertip etmiş olabileceği şerhini düşmüştür (2018, s.190). Özlem Kumrular da hazırladığı İslam Korkusu: Kökenleri ve Türklerin Rolü (2012) adlı eseri içerisinde İzlanda Seferi'ne yer vermiş ve onu, adada Türkler tarafından ele geçirilmiş olan Olaf Egilsson ve olayı kaydeden ilk isimlerden biri olarak bilinen Björn Jónsson gibi isimlerin anlatıları üzerinden tetkik etmiştir. Son olarak Eren Erdoğan da The Name of Raid of Turk in North Atlantic- Tyrkjaránið (Erdoğan, tarihsiz) ve The First Translation of Björn Jónsson's Tyrkjaránssaga (Erdoğan, tarihsiz) adlı iki farklı çalışma hazırlayarak İzlanda Seferi hakkında diğer müstakil araştırmaları ortaya koymuştur. Genel olarak Eren Erdoğan, İzlanda Seferi ile ilgili Türk literatüründe ortaya konulmuş ilk eserleri saptayarak onları kritik etmiş, onlarla alakalı çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Mezkûr isimlerin dışında Fevzi Kurtoğlu (2010), Afif Büyüktuğrul (1982), Mithat Sertoğlu (1950) ve Selim Sırrı Altier (1996) gibi araştırmacılar da İzlanda Seferi hakkında çeşitli atıflar veya çalışmalar yaparak seferle alakalı bilgiler vermişlerdir.

Yukarıda zikredilen isimlere ve eserlere rağmen İzlanda Seferi hakkında bilgiler, oldukça kısıtlı ve yüzeysel bir mahiyete sahiptir. Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı, seferin kim tarafından yapıldığı ve yapılan bu saldırının sonucunda nelerin kazanıldığı üzerinde durmuştur. Bu bağlamda 1627 seferinin mevcut çalışmalarda kendine birkaç cümle veya paragraf ile yer

bulması ve kullanılan kaynakların değişiklik veya farklılık göstermekten uzak olması söz konusu seferin mahiyetinin tam olarak ortaya konulmasına engel olmaktadır. Bu nedenle, işbu çalışma, olaya tanıklık eden farklı kişilerin anlatıları ile son dönemdeki araştırmaları da içerisinde alarak seferi yeniden ele almaya ve anlamaya dönüktür. Öte yandan İzlanda Parlamentosu'nda yasama organında görev alan ve Türkler tarafından yapılmış olan saldırı kayda alan ilk isimlerden biri olan Kláus Eyjólfsson, (Egilsson, 2016) yağmaya tanıklık eden ve Cezayir'e götürülen Olafur Egilsson, (2016) Türk Akınlarının Tarihi adlı eseri kaleme alan Björn Jónsson (2008) ile saldırı sonucunda Mağrip bölgesine götürülmüş olan İzlandalıların kaleme almış oldukları mektuplar, İzlanda'da yaşananların ve meydana gelen olayların anlaşılması adına oldukça değerli kaynaklardır. Ayrıca İzlandalı tarihçiler Jón Þorkelsson (1906), Þorsteinn Helgason (2018) ve Dagný Kristjánsdóttir (2020) gibi isimler de ortaya koymuş oldukları eserler ile süreci aydınlatmaya çalışmışlar, yaşananları İzlanda tarihi üzerinden değerlendirmeye çaba sarf etmişlerdir. Bilhassa korsanlar tarafından ele geçirilerek Cezayir'e getirilen ve burada yaşayan zengin bir yöneticiye satılan Guðríður Símonardóttir'in İzlanda edebiyatında önemli bir figür haline gelmesi de söz konusu sefere yönelik ilginin artmasına yardımcı olmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalara karşın Tyrkjaránið adıyla bilinen olay ile alakalı çalışmaların yeterli düzeyde olmadığını ve disiplinlerarası çalışmalar vasıtasıyla sürece dair yeni bakış açıları koymak önemlidir (Helgason, 2018, s.13).

Resim 1. İzlanda'nın Avrupa Haritasındaki Konumu

3. Seferin Planlanması ve Küçük Murad Reis

1627 yılında İzlanda'yı yağmalayan korsanlarla alakalı ilk eserlerden birini kaleme alan Kláus Eyjólfsson, ilgili çalışmasında onların adaya gelme nedenini şu şekilde ortaya koymuştur:

"Esaretten kaçan bazıları, Türk İmparatorluğu'nda bulunan iki yöneticinin İzlanda'dan bırakın bir insanı, ufacık bir taşın bile getirmenin bile mümkün olmadığını ileri sürerek aralarında bir iddiaya tutuştuklarını ifade etmişlerdir. Ortada olan bu iddia vesilesiyle sefer tertip edilmiş ve hazırlanmış ve nihayetinde mümkün olduğunca çok insanı ele geçirmek ve onları zarar görmeden getirmek amacıyla on iki gemi İzlanda'ya gönderilmiştir..." (Egilsson, 2016, s.106).

İzlandalı Kláus Eyjólfsson'un bu şekilde tasvir etmiş olduğu korsanların adaya geliş gerekçesi hakkında farklı görüşler ortaya atılmış ve bu görüşler çerçevesinde muhtelif olaylardan

hareketle açıklamalar yapılmıştır. Genel itibariyle hem İzlanda'da yağma sürecine tanıklık edenlerin kaleme almış oldukları eserler hem o dönemden sonra yazılmış olanlar korsanların neden İzlanda'ya geldiğine dair yeterli düzeyde açıklamalarda bulunmamışlar; aynı şekilde, payitahttan bağımsız olarak hareket edebilen Cezayirli korsanların kuzeydeki bu küçük adaya gidişlerine dair Osmanlı kaynaklarında da bilgiler yer almamıştır. Dolayısıyla Cezayirli ve Faslı korsanların tertip ederek gerçekleştirmiş oldukları bu seferin nedenine dair açıklamalar İzlanda kaynaklarındaki kısıtlı bilgilerden ileri gelmiştir. Bahsi geçen bu kısıtlı bilgiler ise kısmi olarak birbirleriyle uyumluluk göstermiştir. Nitekim 1643 yılında korsanların adaya gelişlerine tanıklık edenlerin anlatıları üzerine bir eser hazırlamış olan Björn Jónsson, Kláus Eyjólfsson'un anlatmış olduğu hikâyeye benzer bir süreçten bahsetmiştir. Björn Jónsson'a göre, Hristiyan sularında sürekli gezerek onların gemilerini ele geçirmeyi temel meslek haline getirmiş olan Türkler adındaki topluluk içerisinde iki kaptan aralarında para kazanmak adına Hristiyan denizlere gidip gitmeme fikrini tartışmışlardır (Jónsson, 2008, Bölüm I/Kısım I). Taraflar arasındaki bu tartışma neticesinde İzlanda adı verilen küçük bir adadan getirilebilecek insanların iyi paralarla satılabileceği düşüncesi ve bu düşünceye bağlı olarak adaya yönelik bir sefer düzenleme fikri ortaya çıkmıştır. Fikrin ortaya çıkmasından sonra bu kaptanlardan birinin yanında olan Danimarkalı Páll adlı bir esir, serbest kalma umuduyla İzlandalıların ülkesine nasıl gidilebileceğini tarif edebileceğini söylemiştir (Jónsson, 2008, Bölüm I/ Kısım I). Bunun üzerine kaptanlar da bunu bir fırsat olarak görmüş ve sefer için gerekli hazırlıklara başlamışlardır. Hatta Danimarkalı Páll, İzlandalıların savaşmaya çok da alışık olmadığını söyleyerek onların rahatlıkla yakalanabileceğini söyleyerek kaptanlara rehberlik etmiş ve onlardan kendisini serbest bırakma sözünü de almıştır (Jónsson, 2008, Bölüm I/Kısım I). Dolayısıyla korsanlar, Danimarkalı bir rehber öncülüğünde İzlanda'ya varmış ve yağmaya kalkışmışlardır.

Björn Jónsson tarafından dile getirilen bu anlatı, Philip Gosse'nin yazmış olduğu ve Hollanda asıllı Küçük Murad Reis'in hayat hikayesine de yer verdiği eserinde bahsettiği bir anekdot ile örtüşmektedir. Philip Gosse'ye göre Mağripli korsanların gerçekleştirmiş olduğu en uzun yolculuk İzlanda'ya yöneliktir ve tüm bu sefer, Hollanda asıllı Küçük Murad Reis tarafından gerçekleştirilmiştir (Gosse, 2007, ss. 54-55). Uzun bir süre Hollandalılar için korsanlık yapan ve İspanyollara karşı denizde büyük bir mücadelede bulunan Küçük Murad Reis, 1618 yılında Kanarya Adalarına bağlı Lanzarote'de Müslümanların eline düşmüştür (Wilson, 1995, s.95). Ardından ismi Jan Jansen'i bırakarak Türk'e dönen ve Müslüman olan Küçük Murad Reis, muhtemelen kendisi gibi bir Hollanda asıllı bir denizci olan Süleyman Reis'in yanına gelmiştir (Gosse, 2007, s.55). 1619 yılında hayatını kaybeden Süleyman Reis'ten sonra Fas'a yerleşen Küçük Murad Reis, burada Faslı bir kadın ile evlenerek bölgedeki en önemli korsan üslerinden biri olan Sela'nın kontrolünü almıştır. Cebelitarık'a oldukça yakın olması sonucunda birçok gemiyi yağmalayan ve ele geçiren Küçük Murad Reis, kısa bir zaman içerisinde, zenginleşmiş ve zaman zaman farklı yerlere sefer düzenlemeyi de ihmal etmemiştir. Keza 1627 yılında memleketi Hollanda civarına doğru hareket ederek Manş Denizi'ne kadar ilerleyen Küçük Murad Reis, burada karşılaştığı Hollanda bandıralı gemiye yanaşmış fakat karşıdaki geminin İspanyol gemisi çıkması neticesinde canını zor kurtarmış ve ciddi kayıp vermiştir (Gosse, 2007, ss.56-57). Hatta İspanyollarla girişmek zorunda kaldığı bu çetin mücadeleden sonra Küçük Murad Reis, Amsterdam'a sığınmış (Gosse, 2007, s.57) ve muhtemelen yaşamış olduğu kayıpların ve zararın etkisiyle İzlanda'ya yönelik seferin planlanmasına yönelik ilk adımlar burada atılmıştır. İzlanda kaynaklarında İzlandalı esirlerin yüksek bedellere satılabileceği

düşüncesinin de vurgulanması Küçük Murad Reis'in var olan zararını giderebilmesi fikriyle alakalı olabileceğinden bu hususun olası görüşü desteklediği söylenebilir (Egilsson, 2016, s. 106). İzlanda kaynaklarının sözünü etmiş olduğu Danimarkalı bir esiri de burada İzlanda'ya sefer düzenleme hususunda kaptana öneride bulunmuş ve Küçük Murad Reis, var olan zararını ve kayıplarını telafi edebilme şansını yakalayarak cesur bir girişim ile İzlanda'ya yönelik seferin hazırlıklarına girişmiş olabilir. Bu nedenle, Philip Gosse'nin eserinde yer verdiği bu anekdot, İzlandalı Björn Jónsson'un anlatmış olduğu Türklerin adaya geliş nedeni ile belirli oranda örtüşmüş ve Hollanda asıllı Küçük Murad Reis ve Páll adlı Dan esir seferin merkezinde yer almıştır. Son kertede birçok İzlandalı araştırmacıya göre var olan seferi Hollanda asıllı Küçük Murad Reis'in bir girişimi olarak görmesi de bu düşünce ile paralellik göstermiştir.

Aralarında Bernard Lewis, Philip Gosse, Peter Wilson, Porsteinn Helgason ve Dagný Kristjánsdóttir gibi araştırmacıların bulunduğu isimlerin aksine Emrah Safa Gürkan, İzlanda'daki seferi düzenleyen Küçük Murad Reis olmadığını ifade ederek buradaki yağmadan en fazla fayda elde edenin Cezayirli korsanlar olduğunu söylemiş ve daha ziyade Fas'ın Sela bölgesinde faaliyet gösteren Küçük Murad Reis'in seferde etkin bir rolü olamayacağını ileri sürmüştür (2018, s.190). Gürkan, aynı zamanda, Mağripli korsanlar üzerinde kaynak eserlerden birini kaleme alan ve bölgeyi gezme fırsatı bulan Pierre Dan'ın Murad isimli Alman asıllı farklı bir denizciden bahsetmiş olmasının da önemli olduğunu söylemiştir (2018, s.190; Dan, 1649, Kitap III/ Kısım IV/ Bölüm V). Benzer bir şekilde Stanley Lane-Poole da benzer bir yaklaşım da bulunarak İzlanda'ya yapılmış olan bu seferin Alman asıllı bir denizci olan Murad Reis tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu savunmuştur (1890, s.233). Öte yandan Küçük Murad Reis'in Amerika'ya göç eden oğlu Anthony'nin soyundan gelen Brian Smith'in yazdığı eserde de Küçük Murad Reis'in Danimarkalı bir esir önderliğinde İzlanda'ya giderek buraya sefer yaptığının söylenmesi de kayda değer bir bilgidir (2013, s.51). İşbu kaynak içerisinde Küçük Murad Reis'in İngiltere açıklarında yer alan Lundy Adası üzerinden benzer faaliyetlerde bulunduğunun ifade edilmesi de önemlidir. Bilindiği üzere Türkler, 1625 yılında bu adayı ele geçirmiş ve burayı korsanlık yapabilmek için bir üsse dönüştürmüşlerdir. Nitekim Aziz Samih'in de İzlanda'yı zapt eden korsanların Lundy Adası'nı ele geçirmiş olan kişilerle aynı olabileceği düşüncesini ifade etmesi de Küçük Murad Reis'in bu seferde yer almış olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir (1937, s.174). Hatta Amerika'ya göç eden oğlu Anthony'nin hayatını anlatan ve onun soyundan gelen Brian Smith tarafından yazılan eserde de Küçük Murad Reis'in sefere katıldığı ve aynı zamanda, İzlanda'ya gelen ilk grubun liderliğini yaptığı vurgusu yapılmıştır (2013, s.51). Daha da önemlisi çeşitli İzlanda kaynaklarında ismi geçen Dan köle vurgusu burada da yapılmış ve sahip olduğu bu köle ve üs haline getirmiş olduğu Lundy Adası vasıtasıyla Küçük Murad Reis, var olan bu seferin bir parçası haline gelmiştir (Smith, 2013, s.51). Nihayetinde Küçük Murad Reis, Dan kölesinin yardımıyla İzlanda'ya varan ilk grubun başı olmuş ve ardından da yağma sonucunda elde etmiş olduklarıyla Akdeniz'e geri dönmüştür. Keza İzlanda'ya varan ilk korsan grubunun Fas'tan gelmesi, onları takip eden ikinci grubun da Cezayir'den hareket etmesi, var olan bu görüşü destekleyici mahiyettedir. Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında Küçük Murad Reis'in İzlanda Seferi'ne katılmış olduğu kesindir fakat mezkur araştırmacıların iddia etmiş olduğu İzlanda Seferi'ni Küçük Murad Reis'in tertip etmiş olduğu görüşüne şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir zira İzlanda Seferi hakkında detaylı bilgiler sağlamış olan Björn Jónsson'un eserinde iki farklı Murad Reis yer almıştır. Björn Jónsson; eserinin ilk kısımlarında İzlanda'ya sefer düzenleyen ve batı tarafına doğru hareket eden grubun başında Amorath adlı bir Murad

Reis'ten, ilerleyen kısımlarında ise Morath Flaming adlı muhtemelen farklı bir Murad Reis'ten söz etmiştir (Porkelsson, 1906, ss. 223, 247 & Jónsson, 2008, Bölüm I/ Kısım I; Bölüm II/ Kısım XVI). Björn Jónsson'un bahsini etmiş olduğu ve Amorath adıyla andığı Murad Reis, muhtemelen Küçük Murad Reis'tir. İzlandalı tarihçi, Amorath'ın Fas'ın Sela şehrinde geldiğini ve amiral olduğunu vurgulaması kayda değer bilgiler olarak işbu hareketin başında Küçük Murad Reis'in bulunduğu dair kuvvetli bilgiler sağlamıştır. İzlandalı tarihçi Þorsteinn Helgason, Küçük Murad Reis'in 1624 yılında Fas Hükümdarı tarafından Sela'nın donanmasının başına getirildiğini ve amiral unvanı verildiğini ifade etmesi de var olan görüşü desteklemiştir (Helgason, 2018, ss.34-35). Diğer taraftan seferin doğu kanadında yer aldığı ifade edilen, Cezayirli korsanlara liderlik eden ve güçlü bir korsan olarak nitelendirilen Morath Flaming'in kim olduğu sorusu ortaya çıkmıştır. Tarihçi Lemnouar Merouche, farklı bir bakış açısı ortaya koyarak Küçük Murad Reis'in Anversli farklı bir Murad Reis ile karıştırıldığını söyleyerek Flamenko Murad Reis adında bir denizciden söz etmiştir (2007, s.197). Emrah Safa Gürkan'ın da 1624-25 yıllarında Cezayir'de görev yapan kaptanlara yönelik sunmuş olduğu listede Flamenko Murad Reis adlı bir Flaman bir mühtediye yer vermesi (2018, s.37) de seferin Cezayir'den gelen ayağını Flamenko Murad Reis'in yönetmiş olabileceği düşüncesini doğurmuştur. Nitekim Virginia Lunsford da aralarında Flamenko Murad Reis'in de bulunduğu Flaman denizcilerden bahsederken onun Vlaming adıyla da anıldığını vurgulamıştır (2005, s.56) ki bu kullanım, Björn Jónsson'un sözünü etmiş olduğu Morath Flaming adıyla tutarlılık göstermiştir. Dolayısıyla Björn Jónsson'un bahsini etmiş olduğu Morath Flaming'in ismen oldukça benzerlik taşıyan ve bahsi geçen dönemlerde Cezayir'de kaptanlık yapan Flamenko Murad Reis olabileceği düşüncesi kuvvetli bir ihtimaldir. Son kertede, İzlanda Seferi'nde Murad Reis adında iki farklı denizcinin yer aldığı ve bunlardan biri olan Küçük Murad Reis'in İzlanda'nın batı tarafına, diğeri Flamenko Murad Reis'in de doğu tarafına yönelik yapılmış olan hareketin liderliğini yaptığı söylenebilir.

XVII. yüzyılda Danimarka Krallığı'na ait bir ada olan İzlanda, her yıl yaz döneminde kraliyete ait gemiler tarafından ziyaret edilmiş ve bu sayede, olası saldırıların ve korsanlık faaliyetlerinin önüne geçilmiştir. Her ne kadar sahip olduğu coğrafi konum ve korsanların yoğun rüzgarlar ve açlık gibi problemlerle karşılaşma ihtimali sayesinde Avrupalı korsanların faaliyet alanının dışında kalmış olsa da İzlanda, zaman zaman çeşitli yağmalama olayları ile karşı karşıya kalmıştır. 1614 yılında William Clark ile James Gentleman adlı iki İngiliz korsan, Vestmann Adaları'nı yağlamış ve ada, XVII. yüzyıldaki ilk büyük korsanlık olayı ile karşılaşmıştır (Senior, 1976, s.63; Porkelsson, 1906, s.342). Dolayısıyla Danimarka Krallığı, yaşanan bu olay neticesinde her yıl yaz döneminde bir filoyu İzlanda'ya göndermeye çalışmış ve adanın kontrolü bu şekilde sağlamıştır. Öte yandan Otuz Yıl Savaşları nedeniyle maddi açıdan oldukça zor bir dönemden geçen ve halihazırda Almanya'da savaşta Protestanları destekleyerek Katoliklerle savaşan Danimarkalılar, İzlanda'ya gönderilmesi beklenen kraliyet filosu adına gerekli hazırlıkları yapmakta gecikmiş ve bu gemilere yönelik izni çıkarmayı ihmal etmiştir (Kristjánsdóttir, 2020, s.148). Doğal olarak Danimarkalıların İzlanda'ya gitmesi beklenen gemilere yönelik izni Türklerin adaya gelmesinden sonra çıkarması, İzlanda'nın kolaylıkla yağmalanmasına zemin hazırlamış ve bölgenin korumasız kalmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki Danimarkalılar, kraliyet filosunun adaya gönderilmesine dair izni Türklerin ayrılmasından bir gün sonra 20 Temmuz 1627'de çıkarmıştır (Kristjánsdóttir, 2020, s.148).

4. İzlanda'ya İlk Adımlar

Küçük Murad Reis önderliğinde Arif Reis ve Bayram Reis, 12 gemi ile İzlanda'ya doğru açılmışlardır. Atlantik'te var olan fırtına nedeniyle yalnızca 4 gemi adaya varmış ve İzlanda'nın batısından ve doğusundan olmak üzere iki farklı noktasından saldırıya geçmişlerdir (Annandale, 1905, s.71). İlk olarak 20 Haziran 1627'de Türk korsanlar, İzlanda'nın Grindavik adlı bölgesinde görülmüşler ve burada kendilerini balina avcıları olarak tanıtmışlardır. Grindavik'te bulunan Lauritz Bentson adlı tüccar ve onun maiyeti, balina avcıları olduklarını düşündükleri korsanlar ile görüşmeye başlamışlar ve kısa bir süre içerisinde korsanlar, Danimarkalı tüccara ait olan malları ve gemiyi ele geçirmişlerdir (Lewis, 1953, s.142). Tüccarın ve ona bağlı kişilerin bölgeyi terk etmesiyle korsanlar, daha rahat hareket etmişler ve buradaki evleri ve insanları yağmalamaya başlamışlardır. Hatta bölge halkı, korsanları İngiliz balıkçılar zannederek onların yalnızca mallarla ilgilendiğini düşünmüşler ve kaçmaya yeltenmemişlerdir (Annandale, 1905, ss.71-72). Doğal olarak bu durum, korsanların işlerini kolaylaştırmış ve hem malları hem insanları rahatlıkla kontrolleri altına almışlardır. Grindavik'teki işlerini tamamlamalarından sonra ele geçirmiş oldukları malları ve esirleri gemilerine yükleyen korsanlar, 12 Danimarkalı, 15'e yakın İzlandalı esir ile bir Danimarka bandıralı gemiyi ele geçirmişlerdir (Egilsson, 2016, s.XXVI; Lewis, 1953, s.142). Hatta Grindavik'in yağmalanmasından sonra bölgeden geçen ve tüccar Hans Olafson'a ait olan bir gemiyi de durduran korsanlar, bu gemiyi de ele geçirmişlerdir (Jónsson, 2008, Bölüm I/ Kısım III). Ardından gerekli hazırlıkların yapılmasıyla korsanlar, Danimarka'nın İzlanda Valisi Holgeir Rosencrantz'ın yaşadığı Bessastadir'e doğru harekete geçmişlerdir (Helgason, 2008, s.276).

İzlanda Valisi Holgeir Rosencrantz'ın korsanların Grindavik'te yapmış oldukları yağmaları haber almasıyla çevrede bulunan tüm gemiler Bessastadir'e yakın bir liman olan Seilahofn'a çağrılmış ve burada hızlı bir şekilde savunma pozisyonuna geçilmiştir (Annandale, 1905, s.74). Toplamda üç geminin geldiği Seilahofn'da yerel halk, olası bir korsan saldırısına karşı hazırlıklara başlamışlardır. Geniş kayalıkları ve kumlu sahili ile gemilerin çıkarma yapması adına oldukça zor bir yer olan Seilahofn'a gelen korsanlar, limanda bulunan gemileri görünce sevinmişler ve top atışı yaparak geldiklerini haber vermişlerdir (Annandale, 1905, s.74). Limanın çıkarmaya müsait olmaması neticesinde korsan gemilerinden biri çekilen denizin neden olduğu sığlıkta karaya oturmuş ve hareketsiz kalmıştır. Gemilerden birinin hareket edemez duruma gelmesi de korsanların bölgeye çıkarma yapma fikrinden vazgeçmelerine ve hatta hareket edemez durumdaki gemiden tüm malları ve esirlerini diğerine aktarmalarına sebebiyet vermiştir (Egilsson, 2016, s. XXVI; Lewis, 1953, ss.142-143). Geminin hareket edebilmesi adına fazla gelen malları da denize atan korsanlar, ertesi gün onu hareket ettirmeyi başarmışlardır. Gemilerin yeniden hareket edebilmesiyle beraber korsanlar, Seilahofn'a saldırma fikrinden vazgeçerek Snaefellsjökull ile Vestfjördur gibi daha kuzeyde bulunan yerlere yönelmişlerdir fakat korsanlar, bu bölgelere ilerlerken yolda iki İngiliz gemisiyle karşılaşmışlardır (Egilsson, 2016, s.XXVI). İngiliz gemilerinin İngiltere'ye ait 4 geminin korsanların gitmek istedikleri yerlerde bulunduğunu söylemesi üzerine onlar da rotayı değiştirmek zorunda kalmışlar ve Fas'a doğru yola çıkarak memleketlerine geri dönmüşlerdir. Diğer bir deyişle Hristiyan dünyasında Türkler, İzlandalılar tarafından da tanınmış ve onlar, İzlanda tarihinin en önemli olaylarından birinin mimarı olmuştur:

"Bu insanlar, Afrika'nın güneyinden gelen, dünyanın üçte birini oluşturan bu bölge olarak bilinen ve aynı zamanda Asya'nın büyük bir bölümü ile Avrupa'nın kuzeybatısındaki çeşitli bölgelerin bir kısmı olarak tanınan bir dünya haritasının

parçalarından biridirler. Bu insanlar, Hristiyan topluluklarının bildiği ve kabuslarında hala gördükleri kötü eylemleri ve dehşet verici eylemleriyle ünlüdürler. Onları, Tanrısız inançlarına zorlamak veya hayatlarının geri kalanında köle olarak kullanmak suretiyle, para karşılığında satın alınmadıkça, kölelikte yaşamaya zorlarlar..." (Jónsson, 2008, Bölüm I/ Kısım I).

5. Geriden Gelenler İzlanda'da

Fas'tan gelen ilk korsan grubunun İzlanda'dan ayrılmasından bir süre sonra Cezayir'den gelen ikinci korsan grubu, kendini göstermiş ve adanın doğu kısmından saldırılara ve akınlara başlamışlardır (Annandale, 1905, s.76). İlk olarak 5 Temmuz 1627'de korsanlar, adanın doğusunda yer alan Lón'da ortaya çıkmışlar ve burada yaşayanları hedef almışlardır. Bölge halkının sahip olduğu değerli eşyaları ve hayvanları ele geçiren korsanlar, Lón'da çok vakit harcamadan Berufjörður'a doğru yola koyulmuşlardır (Jónsson, 2008, Bölüm II/ Kısım VII). Berufjörður'a gelmeden evvel korsanlar, küçük bir kasaba konumundaki Djúpvogur'a saldırarak burada yer alan yerli halkın bir kısmı ile Danimarkalı balıkçıları esir ederek onları gemilerine taşımışlardır (Jónsson, 2008, Bölüm II/ Kısım VIII). Hatta Djúpvogur'a uğrayan korsanlar civar bölgelere doğru yayılarak bölgede bulunan çiftliklerden ve köylerden 30 civarında insanı esir etmeyi başarmışlardır ancak korsanların bölgede yayılmaya başlamasıyla civardaki yerleşim yerlerindeki insanların durumdan haberdar olarak iç bölgelere ve dağlık kesimlere kaçmalarına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, korsanların ulaşmak istediği Berufjörður'da çok fazla insan kalmamış olup korsanlar birkaç kola ayrılarak kırsal kesimlere doğru hareket etmişlerdir. Gautavik, Skál ve Berunes gibi yerlere dağılan korsanlar, burada 70'e yakın kişiyi esir olarak almışlar ve 6 Temmuz günü bu esirleri gemilere nakletmeye başlamışlardır (Jónsson, 2008, Bölüm II/ Kısım VIII; Johnsen, 1946, Kısım XI). 7 Temmuz günü ise korsanlar, Hamar adı verilen bir bölgeye gelerek buradaki insanları ele geçirmiş ve burada bulunan Hals Kilisesine saldırmışlardır. 8 ve 9 Temmuz'da da civar bölgelerdeki yerleşim yerlerine yönelik faaliyetlerine devam eden korsanlar, buralardaki değerli eşyaları toplayarak onları gemilerine taşımış ve nihayetinde, Berufjörður'dan ayrılmak istemişlerdir. Yaklaşık 100 insanı esir eden korsanlar, yoğun fırtına nedeniyle birkaç gün boyunca bölgede beklemek zorunda kalmışlardır (Jónsson, 2008, Bölüm II/ Kısım XV). 10 Temmuz'da bölgede yakaladıkları esirleri ve eşyaları gemilerine yükleyerek ayrılık hazırlıklarını tamamlayan korsanlar, Berufjörður'dan ayrılmak için 13 Temmuz'a kadar beklemek zorunda kalmışlardır. Nihayetinde 13 Temmuz sabahı korsanlar adanın güneybatısına doğru hareket etmeye koyulmuş ve yeni bir güzergâh çizmeye başlamışlardır.

13 Temmuz günü adadan ayrılan korsanlar, kısa bir süre sonra üçüncü bir korsan gemisini aralarına almış olup onun emrine girmişlerdir. Korsanlara katılmış olan bu gemi korsanların reisi olan Flamenko Murad Reis'e ait olup hepsinden daha güçlü bir yapıda idi. Her ne kadar eski bir gemiye sahip olsa da bu gemi yaklaşık 30 kadar mürettebatı ile yeni bir akının yapılacağına işaret etmiştir. Açık bir şekilde korsanlar, İzlanda'daki faaliyetlerini sürdürmeye karar vermiş ve adanın güneyinde yer alan adalar topluluğu Vestman'a doğru hareket etmişlerdir (Annandale, 1905, s.78). Nihayetinde 16 Temmuz'da Vestman Adaları'na bağlı en büyük ada olan Heimaey'e varan korsanlar, hemen adaya çıkarma yapmamışlardır. Flamenko Murad Reis'e ait gemi adanın güneyine doğru ilerlemeye devam etmiş ve Fjallasjón adı verilen bir noktada İngiliz balıkçı gemisi ile karşılaşmışlardır. Korsanlar, hızlı bir şekilde balıkçı gemisini ele geçirerek kaptanlarına kendilerine Vestman Adaları'na giriş için rehberlik etmeleri karşılığında kendilerini serbest bırakacağını söylemişlerdir (Johnsen, 1946, Kısım XI). Öte

yandan diğeri iki geminin kıyıya çok yaklaşmaması ve kimsenin ada halkı ile temas kurmaması neticesinde Heimaey halkı, bu gelen gemilerin Danimarka'nın her yıl İzlanda'ya göndermiş olduğu savunma gemileri olduğunu düşünmeye başlamışlardır (Johnsen, 1946, Kısım XI). Nitekim Heimaey halkı bir süre evvel İzlandalıların korsanlar tarafından yağmalandığı haberini almışlar ve olası bir saldırı durumunda gerekli hazırlıkları yapmışlardır. Dolayısıyla yerel halk, savunma durumunu bırakarak evlerine dönmüşlerdir. Üçüncü geminin de diğer gemilerin yanına gelmesinden sonra Flamenko Murad Reis, adaya saldırmak adına beklenen noktanın uygun olmadığını düşünmüş ve yanında tuttuğu İngiliz mürettebata kendilerine daha iyi bir nokta göstermesini istemiştir (Johnsen, 1946, Kısım XI). Bunun üzerine mürettebat arasında yer alan Thorstein adlı bir İzlandalı Heimaey'in güneyinde çıkarma için uygun bir noktanın bulunduğunu söyleyerek korsanları oraya götürmüştür (Annandale, 1905, s.78). Öte yandan Danimarkalı Laurits Bagge, güneye doğru hareket etmeye başlayan korsanların akıbetlerini öğrenebilmek için güneye doğru harekete geçmiş ve hatta gemisinin kaptanı Henriks Tomasson'a da bir grupla beraber güneye gelmesini istemiştir (Jónsson, 2008, Bölüm III/ Kısım XVIII). İzlandalı Thorstein'in rehberliğinde korsanlar, ilk olarak, adanın güneyinde bulunan Kópavík adlı bir yere çıkarma yapmaya çalışmışlar fakat başarılı olamamışlardır. Kópavík'te bulunan kayalıklar korsanların tırmanması adına oldukça tehlikeli olduğundan Thorstein, kendilerine daha uygun bir yer olan Brimund'a rehberlik etmiştir. Nihayetinde korsanlar, Brimund'tan rahatlıkla karaya çıkmışlar ve karaya dağılmaya başlamışlardır (Jónsson, 2008, Bölüm III/ Kısım XVIII& Johnsen, 1946, Kısım XI). Korsanların hızlı bir şekilde karaya çıkmasından ve yayılmasından sonra Danimarkalı tüccar Laurits Bagge, onlara birkaç el ateş etmiş fakat onlara mani olamamıştır. Ardından da tüccar Bagge ve maiyeti, korsanların niyetlerini anlayarak onların hiçbir şekilde durdurulamayacağına kanaat getirmiş ve adanın kuzeyine doğru hareketlenmişlerdir (Egilsson, 2016, ss.99-100). Böylelikle Heimaey'in de yağma süreci başlamıştır. Küçük bir ada olması Heimaey'deki insanların kaçabilecek bir yerlerinin olmamasına neden olmuş ve birçokları adadan ayrılmadan korsanların eline geçmişlerdir. Yalnızca Danimarkalı Laurits Bagge ile maiyetindekiler tüm olan bitene tanıklık ederek limanda bulunan bir tekne ile adadan ayrılmayı başarmışlar ve gitmeden evvel de tüccara ait gemide delikler açarak onu kullanılamaz hale getirmişlerdir (Johnsen, 1946, Kısım XI).

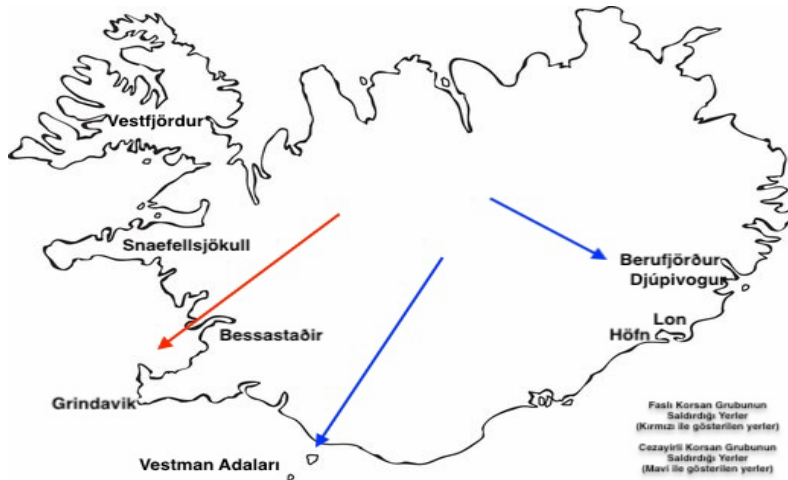
Brimund'ta karaya çıkmayı başardıktan sonra korsanlar üç gruba ayrılarak adanın farklı noktalarında yer alan insanları ve malları hızlı bir şekilde ele geçirmeye çalışmışlardır. Adanın doğusuna ve batısına yayılan iki grubu adanın merkezine doğru ilerleyen üçüncü bir korsan grubu desteklemiştir (Johnsen, 1946, Kısım XI). Adanın tamamına yayılan korsanlar karşılıklarına çıkan herkesi esir etmiş ve mallarını da yağmamıştır. Öyle ki hem tepeler hem dağlık araziler hem de mağaralar aranmış ve kimsenin kaçmasına müsaade edilmemiştir. Başta İzlanda Seferi ile alakalı en önemli eserlerden birinin altına imza atmış olan Ólafur Egilsson olmak üzere birçok kişi esir edilerek merkezde bulunan Danimarka Ticaret Evi'ne getirilmiştir (Johnsen, 1946, Kısım XI). Üç kola ayrılmalarından sonra korsanlar, adada saklanabilecek veya kaçabilecek yerleri kontrol ederek esir sayısını artırmaya çalışmışlardır.

Korsanlar, adadaki esir arama faaliyetlerine 18 Temmuz'da da devam etmişlerdir. Sabah saatlerinden itibaren tüm adada yeniden esir arayışına giren korsanlar, adadaki diğer bir adamı olan Jón Thorsteinsson ve onun beraberinde sakladığı grubu bulmuş ve onları da ele geçirerek Danimarka Ticaret Evi'ne taşımışlardır (Egilsson, 2016, s.12). Günün akşam saatlerine doğru esir sayısının artması neticesinde onlar ve elde edilmiş olan tüm değerli

eşyalar, tüccar Laurits Bagge'ye ait olan Danimarka bandıralı gemiye taşınmaya başlanmıştır. Sonrasında 18 Temmuz gecesi itibarıyla korsanlar, adadaki esir arayışlarına son vermişler ve adadan ayrılmak adına gerekli hazırlıklara koyulmuşlardır (Johnsen, 1946, Kısım XI). Ertesi gün 19 Temmuz'un öğlen vakitlerinde hazırlıklarını tamamlayan korsanlar, elde etmiş oldukları ganimetleri ve esirleri ile adadan ayrılarak Cezayir'e dönmeye başlamışlardır. Yaklaşık 250 esir korsanlarla beraber Vestman Adaları'ndan Cezayir'e yapılacak yolculuğun bir parçası olmuşlardır. Diğer bir deyişle, İzlandalılar, bu uzun yolculukla birlikte haklarında neredeyse hiçbir fikre sahip olmadıkları Türkleri yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Nitekim İzlanda Seferi üzerine ilk önemli eserlerden birini yazan Olafur Egilsson, Türklerle alakalı izlenimlerinde bunu net bir şekilde vurgulamış ve İzlandalı birinin gözünden Türkler ilk kez resmedilmiştir:

"Şimdi, muhtemelen bu iğrenç korsanların kişisel görünüşte ve kıyafetlerinde nasıl olduklarını bilmek isteyebilirsiniz. Gerçekten de onlar diğer insanlara benzerler: boyut ve görünüşte farklılar, bazıları küçük, bazıları büyük, bazıları siyah. Bazıları hiç Türk kökenli değil, İngiltere, Almanya, Danimarka veya Norveç gibi diğer ülkelerin Hristiyan insanlarıdır. Bu gruptakiler, dinlerini terk etmemiş olanlar, kendi modalarına göre giyinirler ancak bazen işkence görürler ve bazıları ödül olarak dövülürler. Türkler kendileri hep aynı şekilde giyinirler, kırmızı başlıklar takarlar ki bunların alt kısımları -bazıları ipekten yapılmış, bazıları başka malzemelerden- birer türban gibi sarıdır. Uzun ceketler giyerler, bel çevresine sarılı uzun bir bez parçasıyla bağlanır ve hafif keten pantolonlar giyerler. Birçoğu çorap giymez, ancak demir topuklu kırmızı, sarı ve siyah ayakkabıları vardır. Türklerin hepsinin siyah saçları vardır, başlarını ve sakallarını tıraş ederler, ancak üst dudaklarında sakal bırakırlar. Gerçekte, çok kötü görünüşte bir halk değillerdir. Daha ziyade, sessiz ve yumuşak huyludurlar -eğer onları böyle tarif etmek mümkünse. Ancak bir zamanlar Hristiyan olan ve dinlerini terk edenler, Türkler gibi giyinmiş olsalar da insanlar arasında en kötüsüdür ve Hristiyanlara karşı zalimce vahşidirler. Esir alınanları bağlayan, yaralayan ve öldüren onlardı..." (Egilsson, 2016, ss.18-19).

Resim 2. Korsanların İzlanda'da Saldırdıkları Yerler

6. Yağmadan Sonra

Genel olarak Haziran 1627 ile Temmuz 1627 tarihlerinde gerçekleşen İzlanda Seferi sonucunda 400 civarında İzlandalının esir olarak alındığı, 30 ile 40 arasında İzlandalının da

öldürüldüğü düşünülmemektedir (Helgason, 2018, s.2). İzlanda'da ele geçirilen ve esir edilen insan sayısının son derece fazla olması neticesinde esirler, konuldukları Krabbe adlı Danimarka ticaret gemisinde korsanlara karşı gelmeye çalışmışlar ve bu girişim, korsanların İzlanda'ya gelmesini sağlayan Danimarkalı Pall tarafından önlenmiştir (Lewis, 1953, s.144). Tutsaklar arasında yer alan Danimarkalıların konuşmalarından isyan hazırlığını anlayıp durumu korsanlara anlatan Pall, onların prangalara vurulmasını sağlamış ve gemide asayiş yeniden tesis edilmiştir (Lewis, 1953, s.144). Esir olarak ele geçirilen İzlandalıların yanında çok sayıda değerli eşya, yağmalanıp ganimet olarak alınan gemiler ve bol miktarda kurutulmuş balık, korsanların beraberinde Mağrip'e kadar getirmiş oldukları arasında yer almaktaydı. Nihayetinde 17 Ağustos'ta Cezayir'e dönen korsanlar, elde etmiş oldukları esirleri aralarında paylaştıktan sonra onların büyük bir kısmını köle pazarına göndermiş, kalan kısmını da fidye alabilmek umuduyla muhafaza etmişlerdir. Hatta korsanların Vestman Adaları'nda ele geçirdikleri din adamı Olafur Egilsson, muhafaza edilenler için fidye bulabilmesi umuduyla serbest bırakılmıştır (Egilsson, 2016, ss.41-42). 30 Yıl Savaşları nedeniyle büyük bir ekonomik krizin içerisinde kalmış olan Danimarka Krallığı ile görüşmeye muvaffak olan Olafur Egilsson, rehine olarak tutulanlar için hemen para temin edememiş olsa da Danimarka Kilisesi, gerekli paranın toplanması adına çalışmalara başlamıştır. Kilisenin bu girişimleri neticesinde başlatılan kampanya, Danimarka Krallığı'nın da destekleriyle 1635'te tamamlanmış ve ertesi sene sayıları 30 ile 40 arasında değişen İzlandalı esir, korsanlar tarafından serbest bırakılmıştır (Helgason, 2008, s.276; Kristjánsdóttir, 2020, s.146; Grímsdóttir, 1995, s.12).

Şüphesiz serbest bırakılanlar arasındaki en önemli ve meşhur isim İzlandalı ünlü ilahi bestecisi Hallgrímur Pétursson ile aşk yaşayarak onunla evlenen Guðríður Símonardóttir'dir. Esasında Vestmann Adaları'nda balıkçılık yapan Eyjólfur Sölmundarson ile evli olduğu yıllarda korsanlar tarafından kaçırılan Guðríður Símonardóttir, eşine hayatta ve iyi olduğunu bildirmek adına bir mektup kaleme almıştır (Egilsson, 2018, ss.107-109). Yazmış olduğu bu mektubun ardından Danimarka Krallığı ile Danimarka Kilisesi tarafından toplanan para ile serbest kalmayı başaran 30 civarındaki esirden biri olan Guðríður Símonardóttir, 1636 yılının sonbaharında Kopenhag'a gelmiş ve burada kraliyet tarafından görevlendirilen Hallgrímur Pétursson'dan din dersleri almaya başlamıştır (Kristjánsdóttir, 2020, s.157). Kısa bir süre sonra ise taraflar birbirlerine aşık olmuş ve Guðríður Símonardóttir, hamile kalmıştır. Kağıt üzerinde halen evli olmasından dolayı zina ile suçlanan Guðríður Símonardóttir, eşinin bir balıkçılık avında hayatını kaybetmiş olması neticesinde Hallgrímur Pétursson ile evlenmiştir. Zaman içerisinde İzlanda Protestanlığının en önemli isimlerinden biri olmayı başaran ve yazdığı ilahilerle ülkenin en ünlü bestecilerinden biri olan Hallgrímur Pétursson'un var olan ünü eşi Guðríður Símonardóttir'in de ünlenmesine zemin hazırlamış fakat İzlandalı kadının ünü tümüyle olumsuzluk üzerine bina edilmiştir. Açık bir şekilde İzlanda halkı, 9 yıl kadar Cezayir'de kalan Guðríður Símonardóttir'in geri dönüşünün masumane olmadığını düşünen ve tamamıyla düşmanlık üzerine kurgulanan hikayeler ve dedikodular çıkarmaya başlamış; onun Türk'e döndüğünü söyleyerek gizli bir şekilde ibadet yaptığına inanmıştır (Kristjánsdóttir, 2020, ss.158-160). Hatta Guðríður Símonardóttir, doğaüstü güçlere sahip olan bir kadına dönüşmüş ve kendinden oldukça küçük olan eşini büyü yaparak kendisiyle evlenmesini sağlamıştır (Kristjánsdóttir, 2020, ss.158-160). Diğer bir deyişle, Müslümanların topraklarına gittikten sonra puta tapmaya başlayan Guðríður Símonardóttir, cadı olmuş ve Türk'e dönerek onlardan biri haline gelmiştir. Dolayısıyla Guðríður Símonardóttir, korsanların İzlanda'ya yapmış olduğu seferin kurbanı olarak görülmemiş; bilakis, bu seferi yapanlardan biri olarak kabul edilmiştir:

"Guðríður Símonardóttir hakkındaki söylentiler, garip bir zıtlık gösterir zira onlar, onu Türk Baskınlarının bir kurbanı olarak değil, onun bir temsilcisi ve hatta faili olarak resmeder. Bu durum, onun lakabı olan "Türk-Gudda"da görülebilir, bu lakap onu sonsuza kadar Türklere bağlı biri olarak damgaladı veya en azından onlardan biri olduğunu gösterdi ki bunlar aynı şey gibi görünmektedir. Din adamlarının ve avukatların Doğu kültürüne dair bakış açısı- ve nihayetinde baskının kendisinden kaynaklanan travma - Guðríður üzerine yansıtılmıştır. Her şeyden öte Símonardóttir, zina suçluğuyla suçlandı, yasal olarak değilse bile ahlaki olarak kendisinden çok daha genç bir mezmur yazarı üzerindeki etkisi açıkça cinsel bir bağlamda değerlendirildi. Tüm bunların yanında anlatılan bu femme fatale imajına ek olarak, o; bir cadı olarak tasvir edildi, inanç olarak putperest ve ruhsal olarak da zalim, sert ve intikamcı- yani tam olarak bir Türk gibi..." (Kristjánssdóttir, 2020, ss. 159-160).

Guðríður Símonardóttir gibi İzlanda Seferi'nin diğer bir önemli ismi 17 Temmuz 1627'de esir olarak ele geçirilen ve Cezayir'de Johan Pickarick adlı zengin biri ile evlenen Anna Jasparsdóttir'tir. Bahsi geçen isimden iki çocuk sahibi olan Anna Jasparsdóttir, Cezayir'in en zengin ve en güçlü isimlerinden biri olmuş ve hatta Hristiyanlığı bırakarak Müslümanlığa geçmiştir. Anna Jasparsdóttir'in Hristiyanlığı bırakarak Müslüman olması ve tümüyle bir Türk gibi yaşamaya başlaması onun İzlanda'ya dönme gibi bir imkanının olmadığı düşüncesini doğurmuş ve tanıkların da ifadesiyle eşi Jón Oddsson, yeniden bir evlilik yapabilme girişimlerinde bulunmuştur (Grímsdóttir, 1995). Jón Oddsson'un eşiyle olan evlilik durumunun karışıklığı bir süre İzlanda'da kanunların düzenlenmesine ve adada yeni bir hayat kurmak isteyenlere yardımcı olmuştur. Hem Anna Jasparsdóttir'in serbest bırakılan babası hem onun Cezayir'deki hayatına tanıklık eden eski esirler, onun bir daha İzlanda'ya dönme ihtimalinin bulunmadığını söyleyerek eşinin yeniden bir evlilik yapabilme isteğine destek vermişlerdir (Grímsdóttir, 1995, ss.24-25). Hatta bu ifadeler içerisinde mutlu bir evlilik yaptığı belirtilen Anna Jasparsdóttir'in Cezayir'in en güçlü ve en zengin insanlarından biri olduğu vurgulandığından adalılar ona Cezayir Kraliçesi demeye başlamışlardır (Grímsdóttir, 1995, ss.21-22; Johnson, 1942).

Heimaey'de korsanlar tarafından öldürülen babası Jón Þorsteinsson'dan sonra ele geçirilen Jón Jónsson Vestmann da Cezayir'de kalarak büyük bir kaptana dönüşmüş ve muteber bir denizci olarak Türklere hizmet etmeye başlamıştır (Helgason, 2018, s.224). İlk olarak kendisi gibi diğer köleleri denetleme görevini üstlenmiş olan Jón Jónsson Vestmann, zaman içerisinde kendisine ait bir filo kurma gücüne erişmiştir. Sahip olduğu güç ile çoğunlukla Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren Jón Jónsson Vestmann, Malta Şövalyeleri'ne karşı ağır bir yenilgi almış ve ardından da fidyelerini ödeyen bir İspanyol'un yanına taşınmıştır (Helgason, 2018, ss.224-225). Bir süre sonra da Kopenhag'a giden İzlandalı denizci, 1649'da hayatını kaybetmiştir (Helgason, 2018, ss.224-226). Jón Jónsson Vestmann gibi İzlanda'ya dönmeyerek Cezayir'de kalmayı seçen diğer bir isim de Jón Ásbjarnarson adlı bir İzlandalıdır. Müslüman olarak Cezayir'de kendine bir hayat kurmaya çalışan Jón Ásbjarnarson, kısa bir zaman içerisinde Cezayir Beyi'nin övgüsüne mazhar olmuş, Türklere hizmet etmeye başlamıştır (Jónsson, 2008, Bölüm VI/ Kısım XXXIX). Hatta Cezayir Beyi'nin yakın adamlarından biri olan Jón Ásbjarnarson, onun vasıtasıyla Danimarka Kralı IV. Kristján'a mektup gönderme şansı yakalayarak ailesi için bir arazi istemiştir (Jónsson, 2008, Bölüm VI/ Kısım XXXIX).

Her ne kadar 1636 yılında 30 civarında bir grup İzlandalı kölenin Danimarkalılar tarafından satın alınmasıyla özgürlüklerine kavuşarak Kopenhag'a dönmelerine yardımcı olsa da 1640 yılında Cezayirli korsanlar tarafından esir edilen ve buradaki günlerini kaleme alan Emmanuel D'Aranda, bölgedeki İzlandalı varlığından söz etmiştir (D'Aranda, 1666, ss.247-248). Cezayir'deki son günlerinde kendisinin Madrid'e gideceğini duyan bir İzlandalının yanına geldiğini söyleyen Emmanuel D'Aranda, onun kendisinden daha evvel yazmış olduğu bir mektubu Madrid'de bulunan Danimarka Büyükelçisi'ne vermesini istediğini söylemiştir (D'Aranda, 1666, s.247). Emmanuel D'Aranda'ya verdiği mektubu Danimarka Büyükelçisi'ne iletmesinin bir Hristiyan'ın diğerine yapacağı en iyi yardım olarak tanımlayan İzlandalı genç, kendilerine Danimarka Kralı'ndan başka kimsenin yardım edemeyeceğini söylemiştir (D'Aranda, 1666, ss.247-248). Emmanuel D'Aranda'nın anlatmış olduğu bu anekdot ise anormal bir durum değildir zira 1635 yılında Danimarka Krallığı'na bilgi vermek adına yazılan bir belgede Mağrip'te tespit edilen 70 kadar İzlandalıdan bahsedilmektedir:

Tablo 1. İzlanda'dan ele geçirilip Cezayir ve civarında tespit edilen esirlerin listesi

İsmi	Memleketi	İsmi	Memleketi
Jón Jónsson	Grindavik	Margriet Darnadóttir	?
Lelgi Jónsson	Grindavik	Geirlaug Briniólfsdóttir	?
Halldór Guðmundsson	Vestman Adaları	Dastrídur Fusadóttir	?
Einar Loftsson	Vestman Adaları	Sessalía Valgarddóttir	?
Böðólfur Oddsson	Vestman Adaları	Guðrún Eisteinsdóttir	?
Pétur Halldórsson	Vestman Adaları	Þóra Jónsdóttir	?
Ormur N. Sson	Vestman Adaları	Guðrún Magnúsdóttir	?
Brandur Einarsson	Vestman Adaları	Halla Magnúsdóttir	?
Þorlákur Þorsteinsson	Vestman Adaları	Guðrun Magnúsdóttir	?
Þorsteinn Sveinsson	Vestman Adaları	Biorg Einarsdóttir	?
Nichaldas Codransson	Vestman Adaları	Oðny Sveinsdóttir,	?
Ólafur Gunnarsson	Vestman Adaları	Brandur Arngrímsson	?
Sigurður Gíslason	Vestman Adaları	Ingeborg Valldadóttir	?
Jón Sturlason	Vestman Adaları	Ingeborg Eilísdóttir	?
Jón Bjornsson	Vestman Adaları	Ingeborg Jónsdóttir	?
Stulli Jónsson	?	Steinunn Þórdardóttir	?
Hallur Torsteinsson	?	Guðrún Darnadóttir	?
Jón Ólfnason	?	Guðrún Hallsdóttir	?
Ionur	Vestman Adaları	Ránka Jónsdóttir	?
Daðnjör Þorsteinsdóttir	?	Gunnhildur N. Dóttir	?
Öasta Einaradóttir.	?	Lielga Árnadóttir	?
Halldóra Bjornsdóttir	?	Guðrun Fusadóttir	?
Guný Jónsdóttir	?	Þoreý Halldórsdóttir	?
Arnbjörg Jónsdóttir	?	Óluf Jónsdóttir	?
Guðríður Sigmónardóttir	?	Magnus Jónsson	?
Hallfríður Eyólfsdóttir	?	Stephan Jónsson	?
Helga Sigurðardóttir	?	Þorsteinn Biarnasson	?
Ránka Þorarinsdóttir	?	Colbeirn Valtýrsson	?
Guðrún Andresdóttir	?	Jón Jónsson	?
Guðrún Þórdardóttir	?	Stari Brandsson	?
Ingibjörg Óasgrímsdóttir	?	Guðmundur Snorrason	?
Þóra Jónsdóttir	?	Guðmundur Jónsson	?
Halldóra Jónsdóttir	?	Thomas Jónsson	?
Sessalía Jónsdóttir	?	Arni Hallsson	?
Hallny Jónsdóttir	?	Jón Hallsson	?

Kaynak: Þorkelsson, 1906, ss.428-431

1635 yılı itibarıyla Cezayir ve civarında tespit edilmiş olan bu esirlerin kurtarılması adına Danimarka Kralı IV. Kristján, gerekli adımları atmış ve Aralık 1636'da İzlanda'da bulunan kiliselerin gelirlerini ve var olan değerli eşyalarını kullanarak onları esaretten kurtarmayı amaçlamıştır (Porkelsson, 1906, ss.432-433). Kralın bu girişimine rağmen istenen paranın bir türlü toplanamaması üzerine Danimarka Krallığı, halktan para toplayarak sorunu çözmeye yönelmiştir (Porkelsson, 1906, s.434). Muhtemelen 1636 yılında toplanan para, Cezayir ve civarında tespit edilmiş olan tüm İzlandalıların serbest bırakılması için yeterli olmamış ve yalnızca 30 civarında esiri kurtarabilmişlerdir (Helgason, 2008, s.276; Kristjánsdóttir, 2020, s.146; Grímsdóttir, 1995, s.12). Bu nedenle, 1640'lara gelindiğinde halen ülkelerine geri dönmek isteyen İzlandalıların bölgede mevcut olması çok doğaldır. Cezayir ve civarındaki İzlandalıların ülkelerine geri dönme girişimlerine rağmen Danimarka Krallığı, İzlanda'ya dönmeyi başaran insanlarla beraber geride kalanlarla alakalı hukuki yaptırımları yavaş yavaş yürürlüğe koymuş ve 1642 yılında Türk'e dönenlerin mirastan pay alamayacaklarını söyleyerek geride kalanları hukuki olarak yok sayma kararı almıştır (Porkelsson, 1906, s.453).

Öte yandan Türkler, İzlandalılar için büyük bir düşman haline gelmiş ve Emmanuel D'Aranda'nın da ifade etmiş olduğu üzere daha önce yalnızca fakirlik ve soğuk gibi iki düşmanı olan İzlandalılar, yeni bir düşman kazanmıştır (1666, s.247). Öyle ki 1627 yılından sonra Türkler, İzlanda'da korku ile öfkeden mülhem bir hissiyatın parçası olmuşlar ve en sakin, akıllı ve akli başında İzlandalıyı öfkeliendirebilecek bir korku öznesi haline gelmişlerdir (Kristjánsdóttir, 2020, s.147).

Sonuç

Genel olarak İzlanda kaynaklarında Tyrkjaránið olarak adlandırılan İzlanda Seferi, Kuzey Avrupa'da Türk imgesinin oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. İronik bir şekilde İzlanda'da ve Kuzey Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan Türk imgesi de Türk'e dönerek sonradan Müslüman olan veya bağlı bulunduğu ülkeden ayrılıp Mağrip'e gelerek buradaki korsanlarla beraber hareket etmeye başlayan kişiler tarafından şekillenmiş; İzlandalılar ve diğer Kuzey Avrupalılar, Türk'e dönmüş olan Avrupalılar ve onların faaliyetleri üzerinden bir Türk algısı oluşturmuşlardır. Nitekim korsanlar tarafından Vestman Adaları'nda esir edilen ve Cezayir'e getirilen Olafur Egilsson'un anlatıları da bu durumu desteklenmiştir. İzlandalı din adamı, Hristiyanlığı bırakarak Türk'e dönenleri Türkler arasındaki en kötü insanlar olarak tarif etmiştir. Öte yandan Hristiyan mürtetler ile değerlendirildiğinde Türkler ise gayet ılımlı ve iyi huylu kişiler olarak ön plana çıkmıştır. Esasında Olafur Egilsson'un bakış açısındaki bu zıtlık ve farklılık, Erken Modern Avrupa'sında Hristiyanların renegadoes olarak adlandırdığı ve çeşitli gerekçelerden ötürü Türk'e dönenlere yönelik algının bir sonucu olduğu söylenebilir. Erken Modern Avrupa'da Türk'e dönen renegadoes'ler, yalnızca kendi davalarına ihanet etmekle kalmamış; aynı zamanda, Hristiyanların baş düşmanı Müslümanların saflarına katılarak onlara destek vermişlerdir. Bu nedenle, renegadoes, insanlar arasındaki en kötü, en açgözlü ve hain kişiler olarak görülmüş; baş düşman Türkler bile onlarla kıyasla daha ılımlı bir görüntü çizmişlerdir. Dolayısıyla İzlanda Seferi ve bu seferde önemli bir rol oynayan renegadoes, Avrupalıların görmek istedikleri Türk imgesinin oluşmasına katkı sağlamış ve Avrupalılar, Türk'e dönenler üzerinden korku ve nefret ile bezenmiş bir anlayış geliştirmişlerdir.

Bunun yanında 1627 yılında Türkler tarafından yapılmış olan bu sefer, Türklerin ve Müslümanların yalnızca Avrupa'nın doğusunda değil; aynı zamanda, Avrupa'nın diğer bölgeleri için de bir tehdit olarak görülmesini sağlayan olaylar arasındadır. Her ne kadar Faslı

ve Cezayirli korsanlar, Faroe Adaları, İrlanda ve civar bölgelerdeki farklı yerlere de saldırılar düzenlemiş olsa da geçmişinde benzer olaylara nadiren denk gelen İzlandalılar için durum oldukça farklı bir mana kazanmıştır. Nihayetinde İzlanda'da olanları kaleme alan isimlerin korsanları bölgeye zaman zaman gelen ve çoğu zaman İzlandalı insanların mallarını ve hayvanlarını yağmalayan İngiliz balıkçılar zannetmesi de bu durumu desteklemiş olup ilk kez ada halkının önemli bir kısmı canlarına yönelik tehdidi yakından tecrübe etmişlerdir. Doğal olarak Türkler, Hristiyan dünyanın olduğu kadar İzlandalıların da en önemli düşmanı haline gelmiştir. Daha da önemlisi korsanların beraberinde götürmüş oldukları yüzlerce insanı kendi kültürlerine dahil etmeleri ve esir edilenlerin bir kısmının da kendi imkanları veya Danimarka Krallığı'nın girişimleri ile ülkelerine dönmeleri Türk tehdidinin canlı kalmasına sebebiyet vermiştir. Yukarıda da söylendiği üzere esir olarak Fas'a veya Cezayir'e götürülmüş olanların gizli bir şekilde Türk'e dönmüş olma ihtimali, toplumun bu isimlere yönelik bakış açılarını da katı ve sert bir hale getirmiştir. Açık bir şekilde esir olarak Cezayir'de kalmış olan isimler arasındaki en ünlü isimlerin başında gelen Guðríður Símonardóttir'in akıbeti de bu durumu ve bakış açısını gözler önüne sermiştir. Cezayir'de geçirmiş olduğu 9 senenin ardından ülkesine dönen Guðríður Símonardóttir'in bir nefret objesi haline gelmesi, kötü bir kişi olarak resmedilmesi ve hatta doğaüstü gücü olan bir cadı olarak kabul edilmesi, İzlandalıların Türklere yönelik algısının bir sonucudur.

Kaynakça

- Porkelsson, J. (1906). Tyrkjaránið á Íslandi 1627. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg
- Altier, S. S. (1996). 1627 yılında İngiltere, İskandinav Ülkeleri, İzlanda ve Grönland adalarına baskınlar yapan Türk korsanları. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (112), 43-50
- Annandale, N. (1905). The Faroes and Iceland: studies in island life. Oxford: Clarendon Press
- Büyüktuğrul, A. (1982). Türk denizcilerinin Atlas Okyanusundaki harekâtı. *Bellefen*, 46(181), 35-62
- Dan, P. (1649). Histoire de Barbarie. Paris: Chez P. Rocolet
- Danişoğlu, B. (2008). Haarlemli Murat Reis'in Mağrip maceraları. *Kebikeç*, (25), 67-84. Erişim adresi: http://kebikecdergi.files.wordpress.com/2012/07/12_bulent.pdf
- D'Aranda, E. (1666). The History of Algiers. Londra: John Starkey
- Egilsson, Ó. (2016). The travels of Reverend Ólafur Egilsson: The story of the Barbary corsair raid on Iceland in 1627. Çev. K. S. Nichols, Washington D.C: The Catholic University of America Press
- Firth, C. H. (1908). Naval songs and ballads. Londra: The Navy Records Society
- Gürkan, E. S. (2018). Sultanin korsanları: Osmanlı Akdenizi'nde gaza, yağma ve esaret, 1500-1700. İstanbul: Kronik Kitap
- Gosse, P. (2007). The history of piracy. New York: Dover Publications
- Grímsdóttir, G. Á. (1995). Úr Tyrkjaveldi og bréfabókum. *Gripla*, IX, 7-44
- Helgason, Þ. (1997). Historical narrative as collective therapy: The case of the Turkish Raid in Iceland. *Scandinavian Journal of History*, 22(4), 275-289. <https://doi.org/10.1080/03468759708579357>
- Helgason, Þ. (2008). The pen and the borrowed sword: 500 years of Icelandic defence policy. *Scandinavian Journal of History*, 33(2), 105-121. <https://doi.org/10.1080/03468750801999524>
- Helgason, Þ. (2018). The corsairs' longest voyage: the Turkish Raid in Iceland 1627. Düz. A. Y. Pétursdóttir, Leiden: Brill
- İlter, A. S. (1937). Şimali Afrikada Türkler (Cilt I). İstanbul: Vakıf
- Johnsen, S. M. (1942, Nisan 23). Anna Jasparsdóttir eða drottningin af Algeirsborg (Algier)?, *Fálkinn*, 4-5. Erişim adresi: <https://timarit.is/page/4360624#page/n3/mode/2up>
- Johnsen, S. M. (1946). Saga Vestmannaeyja. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðju H.F
- Kurtoğlu, F. (2010). XVI ıncı asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler. İkinci Türk Tarih Kongresi İstanbul: 20-25 Eylül 1937 kongrenin çalışmaları, kongreye sunulan tebliğler (ss. 911-923). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Kristjánsdóttir, D. (2020). Guðríður Símonardóttir: The suspect victim of the Turkish abductions in the 17th century. Ed. L.-A. Kerber & E. Volquardsen, The Postcolonial North Atlantic Iceland, Greenland and the Faroe Islands (ss. 143-165). Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität zu Berlin
- Kumrular, Ö. (2012). İslam korkusu: Kökenleri ve Türklerin rolü. İstanbul: Doğan Kitap
- Lane-Poole, S. (1890). The story of the Barbair Corsairs. New York: G.P. Putnam's Sons
- Lewis, B. (1953). İzlanda'da Türkler. *Türkiyat Mecmuası*, X, 277-284
- Lunsford, V. (2005). Piracy and privateering in the golden age Netherlands. New York: Springer

- Merouche, L. (2007). *La course, mythes et réalité: Recherches sur l'Alg  rie    l'  poque Ottoman*. 2. Paris: Editions Bouch  ne
- Senior, C. M. (1976). *A nation of pirates: English piracy in its heyday*. Londra: David & Charles
- Sertoğlu, M. (1950). Türklerin   zlanda akını ve Müslüman olan   ngilizler. *Tarih Dünyası*, 1(1), 28-29
- Skardsa, B. J. (2008). *The Turkish raid saga*. Istanbul: Türkiye Sualtı Arkeolojisi Vakfı
- Smith, B. (2013). Jan Jansen van Haarlem and Anthony Jansen van Salee. Erişim adresi: <https://archive.org/details/2013JanAndAnthonyJansenPublic/page/n1/mode/2up>
- Wilson, P. (1995). *Pirate utopias*. New York: Autonomedia

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Hemşirelik Öğrencilerinin Ahlaki Kimlik ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki

The Relationship Between Moral Identity and Empathy Levels of Nursing Students

Hilal SEKİ ÖZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

Hemşirelik Bölümü, Kırşehir, Türkiye

Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Health Sciences,

Department of Nursing, Kırşehir, Türkiye

hilal.seki@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2228-9805>

Özkan SARIKAYA

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Kırşehir, Türkiye

Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Kırşehir, Türkiye

ozkan.sarikaya@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1641-457X>

Didem AYHAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Bandırma, Türkiye

Bandırma Onyedi Eylül University, Faculty of Health Sciences, Department of Nursing, Bandırma, Türkiye

dayhan@bandirma.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6687-6564>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 14.03.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 18.08.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Seki Öz, H., Sarıkaya, Ö., & Ayhan, D. (2024). Hemşirelik Öğrencilerinin Ahlaki Kimlik ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 426-439. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1453109>

Yazar Katkıları: %50-%30-%20

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-30%-20%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

The Relationship Between Moral Identity and Empathy Levels of Nursing Students*

Abstract

Morality is an important concept that helps individuals in society to live together in prosperity. Moral identity can be defined as the mechanism that motivates a person to a behavior and regulates the behavior. Moral identity has two components. These are internalization and symbolization. Internalization refers to the private experience of moral identity that others do not necessarily see or know. Symbolization, on the other hand, refers to the external expression of moral identity, such as reflected in actions or personal possessions. One of the factors that are effective in the development of moral identity is empathic ability. Empathy is a multidimensional and complex concept with cognitive, sensory, behavioral and moral components. The care roles of nurses, which accompany every stage of life from birth to death, require them to be empathic and moral in their interactions with vulnerable individuals. One of the main objectives of nursing education is to transform students' personal values, right and wrong perceptions into a professional nursing identity that is compatible with the moral norms of the nursing profession. Therefore, it is important to know what factors affect the development of moral identity and to include moral identity in basic nursing education. This study was designed in descriptive and analytical type and was conducted to examine the relationship between moral identity and empathy levels of nursing students who are expected to have both moral identity and empathic skills due to their professional responsibilities. The population of the study consisted of nursing students studying in the nursing department of a state university. The sample calculation was made knowing the population and the research was completed with a total of 341 nursing students, taking into account that there would be data loss. Data were collected online using the Descriptive Information Form, Moral Identity Scale and Toronto Empathy Scale. Data were analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 29 package program. First of all, descriptive statistics of the participants and measurement tools (number, percentage, mean, internal consistency coefficient, etc.) were analyzed. The Kolmogorov-Smirnov Test was performed for the normality analysis of the data and nonparametric tests were used because the data did not fit the normal distribution. Personal and family characteristics of nursing students were evaluated with Mann-Whitney and Kruskal Wallis tests, and Spearman correlation analysis, simple and linear regression analysis were used to determine the relationships. The mean score of the Moral Identity Scale- Internalization sub-dimension was 29.73 ± 4.70 (17-35), the mean score of the Moral Identity Scale-Symbolization was 23.28 ± 5.97 , and the mean score of the Toronto Empathy Scale was 53.61 ± 7.23 . It was observed that the internalization and empathy levels of the students were high, while symbolization was slightly above the medium level. In the study, it was determined that the internalization and empathy levels of women were significantly higher than those of men and those living with nuclear families were significantly higher than those living with extended families, while the symbolization level of those who had no siblings was significantly lower. A moderate positive correlation between internalization level and empathy level was found to be statistically significant. Simple and multiple linear regression models were considered to explain the dependency structure between the variables examined in the study. Students' level of Moral Identity Scale- Internalization explained 30.7% of the change in empathy level. On the other hand, the level of Moral Identity Scale- Symbolization did not create a statistically significant change in the level of empathy. In addition, it was determined that being female could explain a positive change in the level of empathy when the level of internalization was constant. In conclusion, the study showed that moral identity and empathy levels of nursing students were above average and that these concepts affected each other. It was concluded that the internalization dimension of moral identity and empathy levels were affected by family structure and gender variable.

Keywords: Nursing Student, Moral Identity, Empathy, Internalization, Symbolization

* Ethical approval for this study was obtained from Kırşehir Ahi Evran University Social and Human Sciences Ethics Committee on 14.06.2023 with the decision number 2023/05/11.

Hemşirelik Öğrencilerinin Ahlaki Kimlik ve Empati Düzeyleri Arasındaki İlişki**

Öz

Ahlak, toplumdaki bireylerin refah içerisinde birlikte yaşamalarına yardımcı olan önemli bir kavramdır. Ahlaki kimlik ise kişiyi bir davranışa güdüleyen ve davranışı düzenleyen mekanizma olarak tanımlanabilir. Ahlaki kimliğin iki bileşeni bulunmaktadır. Bunlar, içselleştirme ve sembolleştirmedir. İçselleştirme, başkalarının mutlaka görmediği veya bilmediği özel ahlaki kimlik deneyimini ifade eder. Diğer taraftan sembolleştirme, eylemlere veya kişisel eşyalara yansıyan gibi ahlaki kimliğin dışı vurumunu ifade eder. Ahlaki kimliğin gelişmesinde etkili olan faktörlerden birisi empatik beceridir. Empati bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve ahlaki bileşenleri olan çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır. Hemşirelerin doğumdan ölüme yaşamın her aşamasına eşlik eden bakım rolleri, savunmasız bireylerle kurduğu etkileşimlerde empatik olmayı ve ahlaki davranmayı zorunlu kılmaktadır. Hemşirelik eğitiminin temel amaçlarından biri, öğrencilerin kişisel değerlerinin, doğru ve yanlış algılamalarının, hemşirelik mesleğinin ahlaki normlarıyla uyumlu olan profesyonel bir hemşirelik kimliğine dönüştürülmesidir. Bu nedenle ahlaki kimliğin gelişimine etki eden faktörlerin neler olduğunu bilmek ve hemşirelik temel eğitiminde ahlaki kimliğe yer vermek önemlidir. Bu araştırma tanımlayıcı ve analitik türde tasarlanmış olup, mesleki sorumlulukları nedeniyle hem ahlaki kimliklerinin hem de empatik becerilerinin gelişmiş olması beklenen hemşirelik öğrencilerinin ahlaki kimlik ve empati düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesinde hemşirelik bölümünde öğrenim gören hemşirelik öğrencileri oluşturmaktadır. Evreni bilinen örneklem hesaplaması yapılmış ve toplamda 341 hemşirelik öğrencisi ile araştırma tamamlanmıştır. Veriler çevrimiçi olarak Tanıtıcı Bilgi Formu, Ahlaki Kimlik Ölçeği ve Toronto Empati Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin analizi Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 29 paket programı ile yapılmıştır. Öncelikle katılımcıların ve ölçüm araçlarının tanımlayıcı istatistikleri (sayı, yüzde, ortalama, iç tutarlık kat sayısı vb.) yapılmıştır. Verilerin normallik analizi için Kolmogorov-Smirnov Testi yapılmış olup, veriler normal dağılıma uymadığından parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Hemşirelik öğrencilerinin kişisel ve aile özellikleri Mann-Whitney ve Kruskal Wallis testleriyle değerlendirilmiş ve ilişkileri belirlemek için Spearman korelasyon analizi, basit ve doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Hemşirelik öğrencilerinin Ahlaki Kimlik Ölçeği- içselleştirme alt boyutu puan ortalaması 29,73±4,70 (17-35), Ahlaki Kimlik Ölçeği- sembolleştirme puan ortalaması 23,28±5,97 ve Toronto Empati Ölçeği puan ortalaması 53,61±7,23 olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin içselleştirme ve empati düzeylerinin yüksek, sembolleştirmenin ise orta düzeyin biraz üstünde olduğu gözlenmiştir. Araştırmada kadınların erkeklere ve çekirdek ailesiyle yaşayanların geniş ailesiyle yaşayanlara göre içselleştirme ve empati düzeylerinin anlamlı şekilde yüksek, hiç kardeşi olmayanların sembolleştirme düzeyinin ise anlamlı şekilde düşük olduğu belirlenmiştir. İçselleştirme düzeyi ve empati düzeyi arasında orta şiddette pozitif korelasyon istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Çalışmada incelenen değişkenler arasındaki bağımlılık yapısını açıklamak için farklı basit ve çoklu doğrusal regresyon modelleri ele alınmıştır. Öğrencilerin AKÖ-içselleştirme düzeyi, empati düzeyindeki değişimin %30,7'sini açıklamaktadır. Buna karşın AKÖ-sembolleştirme düzeyi, empati düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir değişim yaratmamaktadır. Ayrıca AKÖ-içselleştirme düzeyi sabitken, kadın olmanın empati düzeyindeki pozitif yönlü bir değişimi açıklayabileceği belirlenmiştir. Sonuç olarak araştırma ile hemşirelik öğrencilerinin ahlaki kimlik ve empati düzeylerinin ortalamasının üstünde olduğu, bu kavramların birbirlerini etkiledikleri görülmüştür. Ahlaki kimliğin içselleştirme boyutu ve empati düzeylerinin aile yapısından ve cinsiyet değişkeninden etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik Öğrencisi, Ahlaki Kimlik, Empati, İçselleştirme, Sembolleştirme

Giriş

Ahlaki davranışa sahip bireylerin varlığı dünyanın daha huzurlu bir yer olması için önemli ve oldukça gereklidir. Ahlak, toplumsal değer ve normları içinde barındıran, toplum içinde nasıl davranılması gerektiği hakkında farkındalık sunan kavramlar bütünüdür (Kohlberg, 1973). Ahlak gelişimiyle ilgili olarak yapılan ilk çalışmalarda ahlak gelişiminin bilişsel yönüne odaklanılmış (Kohlberg, 1973; Piaget, 1932; Rest ve ark, 2000), daha sonra ahlak gelişiminde ahlaki kimliğin önemi ortaya konulmaya başlanmıştır (Aquino ve Reed, 2003; Blasi, 2005; Power, 2004). Bireylerin sahip olduğu ahlaki kimlik ahlaki davranışın ortaya çıkmasında belirleyici olup, ahlaki davranışa motive eden bir öz düzenleme mekanizması oluşturduğu

** Bu çalışma için etik onay, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 14.06.2023 tarih ve 2023/05/11 sayılı olarak alınmıştır.

vurgulanmaktadır (Jennings ve diğerleri, 2015). Aquino ve Reed'in (2002) kavramsallaştırdığı ahlaki kimliğin iki bileşeni, içselleştirme ve sembolleştirmedir. İçselleştirme, başkalarının mutlaka görmediği veya bilmediği özel ahlaki kimlik deneyimini ifade eder. Öte yandan sembolleştirme, eylemlere veya kişisel eşyalara yansıyan gibi ahlaki kimliğin dışı vurumunu ifade eder (Reynolds ve Ceranic, 2007). Ahlaki kimliği güçlü bir şekilde içselleştirmiş olan bireyler, insanlara yardım etme ve onlarla ellerindeki kaynakları paylaşma üzerine daha güçlü bir ahlaki zorunluluk hissederek (Reed ve Aquino, 2003). Birey için ahlaki kimlik çok önemliyse, bu durum başkalarına zarar vermesine olanak sağlayan bilişsel çarpıtmaların etkisini de zayıflatmaktadır. Ayrıca ahlaki kimliği gelişmiş olmayan bireylerin sorumluluk almada ve ahlaki davranışın ortaya çıkmasında daha az istekli oldukları, ötekinin ihtiyaçlarına ve ilgilerine daha az duyarlı oldukları bilinmektedir (Aquino ve diğerleri, 2009). Bu nedenle ahlaki davranışın ortaya çıkmasında başkasını düşünmek, ötekiyi anlayabilmek önem kazanmaktadır (Şahiner ve diğerleri, 2019).

Ötekiyi anlayabilmenin yolu ve ahlaki kimliğin yapıtaşlarından biri empatik beceridir (Aquino ve diğerleri, 2009; Şahiner ve diğerleri, 2019). Empati bir kişinin diğerini anlayabilmek için çabalaması, o kişinin içinde bulunduğu durumu ve şartları değerlendirmesi, her türlü yargılama ve eleştiriden uzak bir şekilde olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesidir (Özdelikara ve Babur, 2020; Şahiner ve diğerleri, 2019). Empati, bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve ahlaki bileşenleri olan çok boyutlu ve karmaşık bir kavram olup, empatik bireyler daha ahlaki davranışlar gösterebilir (Decety ve diğerleri, 2012). Empati ve ahlak arasındaki ilişki incelendiğinde, empati ile ilgili süreçlerin olumlu sosyal davranışı ve başkalarını önemsemeyi motive ettiği düşünülmektedir (Escobar ve diğerleri, 2014). Ayrıca, empati hem ahlak için bir temel sağlamakta (Decety ve Cowell, 2014; Decety ve diğerleri, 2012; Escobar ve diğerleri, 2014) hem de ahlaki açıdan uygun davranışların ortaya çıkmasını teşvik etmektedir (Decety ve Cowell, 2014). Yapılan çalışmalar düşük empatik düzeyin, faydacı ahlaki yargıyı öngördüğünü ortaya koymuştur (Gleichgerrcht ve Young, 2013; Patil ve Silani, 2014). Dolayısıyla empati becerisinin hem bireysel ilişkilerde hem de hemşirelik gibi yardım edici rolü belirgin mesleklerde güven ilişkisi kurulmasında ve ahlaki davranışlar gerçekleştirmesinde etkili olabilecek önemli bir beceri olduğu düşünülebilir.

Hemşirelik mesleği geçmişten günümüze ötekiyle yoğun teması olan, sağlık sistemi içinde vazgeçilmez bir meslektir (Dinç, 2010). Hasta veya sağlıklı bireye sunulan bakımın eşit, insani ve onurlu olması koşulu hemşirelik mesleğini tüm meslekler arasında dürüst ve etik olarak saygın bir konuma taşımıştır (Grande, 2022). Hemşirelerin doğumdan ölüme yaşamın her aşamasına eşlik eden bakım rolleri, savunmasız bireylerle kurduğu etkileşimlerde empatik olmayı ve ahlaklı davranmayı zorunlu kılmıştır (Dinç, 2010). Bu nedenle hemşirelerin, empatik becerilerinin ve ahlaki kimliklerinin gelişmiş olması beklenmektedir (Çoban ve Türer, 2014). Hemşirelik eğitiminin temel amaçlarından biri, öğrencilerin kişisel değerlerinin, doğru ve yanlış algılamalarının, hemşirelik mesleğinin ahlaki normlarıyla uyumlu profesyonel bir hemşirelik kimliğine dönüştürülmesidir (Harrington, 2015; Priddy, 2018). Ahlaki kimlik gelişiminin şekillendirilmeye açık olması ve hayat boyu gelişime devam etmesi hemşirelik eğitimi içinde bu gelişimi destekleyecek bir sürecin oluşturulmasını gerekli kılar (Çoban ve Türer, 2014). Bu nedenle ahlaki kimliğin gelişimine etki eden faktörlerin neler olduğunu bilmek, hemşirelik temel eğitiminde ahlaki kimliğe yer vermek ve ahlaki kimlik kavramına yönelik araştırmalar yapmak önem kazanmaktadır (McHan ve diğerleri, 2022). Bu araştırma

mesleki sorumlulukları nedeniyle hem ahlaki kimliklerinin hem de empatik becerilerinin gelişmiş olması beklenen hemşirelik öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin ahlaki kimlik ve empati düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş, hemşirelik eğitimi ve ileri düzey araştırmalar için katkı sağlayabilecek bilgiler elde edilmiştir.

1. Ahlaki Kimlik ve Empati Kavramları

Ahlaki kimlik ile ilgili literatürde yapılan tanımlar incelendiğinde ahlaki kimliğin; ahlaki davranışlara motive eden bir çeşit kendini düzenleme mekanizması olarak tanımlandığı görülmektedir (Kohlberg, 1973). Yapılan başka bir tanımda da ahlaki kimlik, benlik sistemleri ile tutarlı, davranışa motive eden içsel insan eğilimine dayandırılır. Ayrıca bu tanımda ahlaki kimlik, bireyin kimliğinde merkez olan ahlaki değerlerin, meziyetlerin derecesi olarak kavramsallaştırılır. Ahlaki kimliğin oluşumunu daha iyi anlayabilmek için bu noktada benlik ile ahlaki değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekli görülebilir (Aquino ve diğerleri, 2009). Aquino ve Reed (2002) tarafından ahlaki kimliğin çeşitli içeriklerden oluşabileceği vurgulanmıştır. Bir birey şefkati, merhameti ahlaki kimliğinin merkezi olarak görebilirken bir diğer kişi ise adaletli ve dürüst olmayı ahlaki kimliğinin merkezinde görebilmektedir.

Ahlaki kimliğini güçlü bir şekilde içselleştirmiş olan bireyler, insanlara yardım etmek ve onlarla ellerindeki kaynakları paylaşmak üzerine daha güçlü bir ahlaki zorunluluk hissedeceklerdir (Aquino ve diğerleri, 2009). Benzer olarak, Aquino ve diğerleri (2007) kendileri için ahlaki kimlikleri çok önemli olan bireylerin insanlara yardım etmek söz konusu olduğunda paradan çok zamanlarını ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, toplumsal statüsü yüksek olan bireyler genelde parasal yardımları tercih etseler de bu eğilim güçlü bir ahlaki kimliği olanlar arasında daha düşüktür (Reed ve Aquino, 2003). Buna göre sahip olunan ahlaki kimlik, kişinin kendi imajını ve güvenini korurken başkalarına zarar vermesine neden olan mekanizmaları etkisiz hale getirmektedir (Aquino ve diğerleri, 2009). Yani ahlaki kimlik birey için çok önemliyse, bu durum kişinin başkalarına zarar vermesine olanak sağlayan bilişsel rasyonalizasyonlarının etkisini zayıflatmaktadır.

Başkalarıyla kurulan ilişkide bir diğer önemli kavram ise empati kavramıdır. Empati, bir kişinin kendisini bir başkasının yerine koyabilmesi ve onun duygu, düşünce ve davranışlarını anlayabilmesidir (Decety ve diğerleri, 2012). Empati düzeyinin insan yaşamındaki önemi, kişilerin davranışlarında değişikliğe neden olmasından kaynaklanmaktadır. Empati seviyesi farklı olan kişilerin farklı biçimlerde davranış örüntüleri sergilediği görülmektedir. Örneğin; empati düzeyi yüksek çocukların bir yaşından itibaren duygusal tepkilerinin, kendi kendilerini kontrol kapasitelerinin ve içsel bir motivasyon ile prososyal davranış sergileme seviyelerinin empati düzeyi düşük olanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Jolliffe ve Farrington, 2004; Şahiner ve diğerleri, 2019). Benzer biçimde, empati düzeyi yüksek olan kişilerin prososyal ve alturistik davranışa, empati düzeyi düşük olanlara göre daha yatkın olduğu görülmektedir (Eisenberg ve Miller, 1987). Empati düzeyi, saldırgan ve antisosyal davranışlarla da ilgilidir. Empati, saldırgan ve antisosyal davranışların azaltılmasına yardımcı olur ve empati ile saldırganlık ve zorbalık arasında ters yönlü bir ilişki vardır (Jolliffe ve Farrington, 2004). Empati insanların birbirini anlamasında önemli bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Empati çoğu iletişim problemlerinin doğmasına engel olduğu gibi yaşanan çatışmaların da en az zarar verici biçimde çözümlenmesine imkân sağlamaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma tanımlayıcı-ilişki arayıcı türde tasarlanmış ve yürütülmüştür.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, 2023-2024 eğitim-öğretim yılı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde Hemşirelik bölümünde öğrenim görmekte olan 900 aktif öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem hacmi, evreni bilinen örneklem yöntemiyle 270 olarak belirlenmiş ve olası kayıplar da dikkate alınarak ulaşılan 341 öğrenci araştırma örneklemini oluşturmuştur. Araştırmaya dahil edilme kriterleri sağlık bilimleri fakültesi hemşirelik bölümü öğrencisi olmak, araştırmaya katılmaya gönüllü olmak ve Türkçe okuyup, yazabilmek olarak belirlenmiştir.

2.3. Araştırmanın Uygulaması

Araştırmanın kurum izni ve etik kurul onayı alındıktan sonra hemşirelik bölüm başkanlığı tarafından bir telefon uygulaması üzerinden oluşturulan öğrenci grubuna araştırma anket linki gönderilmiştir. Ankete başlamadan araştırma hakkında bilgilendirme yapılmış ve gönüllü oluru onayladığını işaretledikten sonra anket formuna ulaşması sağlanmıştır. 02.10.2023-30.11.2023 tarihleri arasında araştırma verileri yeterli sayıya ulaşılan kadar toplanmış ve 341 katılımcı ile araştırma sonlanmıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları ve Özellikleri

Araştırma verileri Tanıtıcı Bilgi Formu, Toronto Empati Ölçeği ve Ahlaki Kimlik Ölçeği ile toplanmıştır.

Tanıtıcı Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form bazı kişisel özellikleri ve aileye ilişkin bilgileri içeren toplam 10 sorudan oluşmaktadır.

Ahlaki Kimlik Ölçeği (AKÖ), Aquino ve Reed (2002) tarafından geliştirilen AKÖ Türkçe'ye Yılmaz ve Yılmaz (2015) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek ahlaki kimliği test eden 10 sorudan oluşmaktadır. Bu maddelerden 5'i katılımcıların kendilerine sunulan dokuz kişisel özelliği, kendi eylemleri aracılığıyla ne derecede yansıttığını belirlemeye yöneliktir ve sembolleştirme alt ölçeğini oluşturmaktadır. 5'i ise katılımcıların benlik algıları açısından kendilerine verilen dokuz özelliğin ne kadar önemli olduğunu puanlamalarına yöneliktir ve içselleştirme alt ölçeğini oluşturmaktadır. AKÖ, 7'li likert bir ölçek olup "Hiç katılmıyorum (1)" ile "Tamamen katılıyorum (7)" arasında puanlanmakta ve ölçek toplam puanı alınmamaktadır. AKÖ'nün içselleştirme alt boyutuna ait dördüncü ve yedinci maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanlar yorumlanırken, alt ölçekten alınan puanın artması, o alt ölçeğin daha çok kullandığı anlamına gelmektedir. AKÖ'nün güvenilirlik katsayısı İçselleştirme alt ölçeği (1, 2, 4, 7, 10. maddeler) için 0,77, Sembolleştirme alt ölçeği (3, 5, 6, 8, 9. maddeler) için 0,76'dır. Bu araştırmada ise İçselleştirme alt boyutu için 0,79, Sembolleştirme alt ölçeği için 0,74'dür.

Toronto Empati Ölçeği (TEÖ), Ölçeğin orijinali Spreng ve diğerleri tarafından 2009 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması ise Totan, Doğan ve Sapmaz tarafından (2012) üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Ölçek empatiyi test eden 13 sorudan oluşmaktadır. 5'li likert tipli ölçek, "Hiç uygun değil (1)" ile "Tamamen uygun (5)" arasında puanlanmaktadır. Ölçekteki 1, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 12 numaralı maddeler ters yönlü puanlanmaktadır. Toplam puan 13 ile 65 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar yüksek empati düzeyine işaret etmektedir. TEÖ'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında iç tutarlılık katsayısı 0,79'dur. Bu araştırmada ise Cronbach alpha katsayısı 0,82 olarak hesaplanmıştır.

2.5. Veri Analizi

Toplanan verilere ait tüm istatistiksel analizler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 29 paket programı ile yapılmıştır. Uygun istatistiksel analiz yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla öncelikle Kolmogorov-Smirnov Testi ile her bir değişken için normal dağılıma uygunluk ayrı ayrı test edilmiştir. Hemşirelik öğrencilerinin, ölçeklerle belirlenen ahlaki kimlik (içselleştirme ve sembolleştirme) ve empati düzeyleri hem kişisel hem de aile özellikleri bakımından betimleyici istatistiklerle verilmiştir. Ölçeklerden elde edilen puan değişkenlerinin hiçbirinin dağılımı normal dağılıma uygunluk göstermediğinden, öğrencilerin kişisel ve aile özelliklerinin, ahlaki kimlik (içselleştirme ve sembolleştirme) ve empati düzeyleri bakımından istatistiksel karşılaştırmalarda Mann-Whitney Testi ve Kruskal-Wallis Testi kullanılmıştır. Öğrencilerin ahlaki kimlik (içselleştirme ve sembolleştirme) ve empati düzeyleri arasındaki ilişkiler basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri ve Spearman sıra korelasyon testi ile belirlenmiştir.

3. Bulgular

Araştırmaya katılan hemşirelik öğrencilerinin yaş ortalaması $21,33 \pm 2,03$ 'dür. Katılımcıların AKÖ-içselleştirme alt boyutu puan ortalaması $29,73 \pm 4,70$ (17-35), AKÖ-sembolleştirme puan ortalaması $23,28 \pm 5,97$ (5-35) ve TEÖ puan ortalaması $53,61 \pm 7,23$ (28-65) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun kadın (%70,7), geliri giderine eşit (%60,4) ve kardeş sayısının 2 ya da 3 (%47,2) olduğu görülmektedir (Tablo 1). Aile özellikleri incelendiğinde ise katılımcıların çoğunluğunun çekirdek ailesi ile birlikte (%84,2), il merkezinde (%59,2) ve İç Anadolu bölgesinde (%47,2) yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların annelerinin eğitim düzeyinin çoğunlukla ilkököl (%45,7) olduğu bununla birlikte babalarının çoğunlukla okur-yazar olmadığı veya ilkököl (%34,6) düzeyinde eğitim aldığı belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 1. Katılımcıların kişisel özelliklerine göre AKÖ ve TEÖ puan dağılımları

	n (%)	AKÖ-İçselleştirme		AKÖ-Sembolleştirme		Toronto Empati Ölçeği	
		$\bar{x} \pm ss$	Test değeri p değeri	$\bar{x} \pm ss$	Test değeri p değeri	$\bar{x} \pm ss$	Test değeri p değeri
Cinsiyet							
Kadın	241 (70,7)	30,40 \pm 4,33	MWz=3,78	23,30 \pm 5,82	MWz=-0,138	54,99 \pm 6,47	MWz=4,920
Erkek	100 (29,3)	28,11 \pm 5,17	<0,001	23,24 \pm 6,37	0,890	50,28 \pm 7,89	<0,001
Sınıf							
1	79 (23,2)	29,68 \pm 4,37		23,37 \pm 5,98		53,01 \pm 7,25	
2	90 (26,4)	29,10 \pm 5,09	H=3,272	22,86 \pm 5,08	H= 2,312	52,94 \pm 7,15	H=3,901
3	111 (32,6)	29,79 \pm 4,73	0,352	23,69 \pm 6,57	0,510	54,31 \pm 7,15	0,272
4	61 (17,9)	30,60 \pm 4,41		23,05 \pm 6,14		54,10 \pm 7,51	
Yaş							
18-19	46 (13,5)	29,93 \pm 4,47		23,61 \pm 6,02		52,82 \pm 6,77	
20-21	148 (43,4)	29,49 \pm 4,72	H=0,947	22,81 \pm 5,34	H= 1,991	53,63 \pm 7,01	H= 1,175
22 ve üstü	147 (43,1)	29,91 \pm 4,77	0,623	23,66 \pm 6,55	0,370	53,83 \pm 7,62	0,556
Ekonomik durumu							
Gelir<Gider	76 (22,3)	29,64 \pm 4,69		23,33 \pm 5,89		53,19 \pm 7,60	
Gelir=Gider	206 (60,4)	29,79 \pm 4,71	H=0,189	23,48 \pm 5,93	H=0,849	53,46 \pm 7,22	H= 1,271
Gelir>Gider	59 (17,3)	29,63 \pm 4,74	0,910	22,52 \pm 6,27	0,654	54,64 \pm 6,83	0,530
Kardeş sayısı							
0-1	47 (13,8)	30,93 \pm 3,82		21,42 \pm 6,03		53,94 \pm 6,11	
2 ve 3	161 (47,2)	29,80 \pm 4,69	H= 3,579	23,66 \pm 5,85	H= 6,114	53,83 \pm 7,50	H= 0,879
4 ve üstü	133 (39)	29,21 \pm 4,93	0,167	23,48 \pm 6,03	0,047⁽¹⁻²⁾	53,22 \pm 7,29	0,644

Katılımcıların AKÖ alt boyutları ve TEÖ puan ortalamaları belirlenen kişisel özellik değişkenleri bakımından incelenmiştir. Cinsiyet grupları arasında hem AKÖ-içselleştirme puan ortalaması

(MWz=3,78; $p<0,001$) hem de TEÖ puan ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmasına (MWz=4,920; $p<0,001$) rağmen, AKÖ-sembolleştirme puan ortalaması bakımından (MWz=0,138; $p=0,890$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Kadınların hem AKÖ-içselleştirme hem de TEÖ puan ortalamalarının erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Cinsiyet dışında ele alınan hiçbir değişkenin düzeyleri arasında AKÖ-içselleştirme ve TEÖ puan ortalamaları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. AKÖ-sembolleştirme puan ortalaması bakımından ise sadece kardeş sayısı grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($H=6,114$; $sd=2$; $p=0,047$). Hiç kardeşi olmayan veya bir kardeşi olanların AKÖ-sembolleştirme puan ortalamasının diğer kardeş sayısı gruplarının ortalamalarından daha düşük olduğu saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 2. Katılımcıların aile özelliklerine göre AKÖ ve TEÖ puan dağılımları

	n (%)	AKÖ-İçselleştirme		AKÖ-Sembolleştirme		Toronto Empati Ölçeği	
		$\bar{x} \pm ss$	Test değeri p değeri	$\bar{x} \pm ss$	Test değeri p değeri	$\bar{x} \pm ss$	Test değeri p değeri
Aile yapısı							
Çekirdek	287 (84,2)	30,01±4,52	MWz=2,147	23,33±5,99	MWz=0,167	53,99±7,12	MWz=2,319
Geniş	54 (15,8)	28,22±5,35	0,032	23,06±5,96	0,867	51,59±7,56	0,020
Ailenin yerleşim yeri							
İl merkezi	202 (59,2)	29,72±4,82	H= 0,308 0,857	23,13±6,05	H=1,086 0,581	54,07±7,32	H=3,065 0,216
İlçe	92 (27)	29,73±4,32		23,86±5,91		52,82±7,42	
Köy	47 (13,8)	29,77±4,96		22,83±5,83		53,14±6,45	
Ailenin yerleşim yerinin bulunduğu bölge							
Akdeniz	62 (18,2)	29,56±4,71	H=3,727 0,714	22,96±6,71	H=3,053 0,802	54,19±7,01	H=9,316 0,157
Ege	19 (5,6)	30,79±4,48		24,10±6,97		51,63±6,89	
Doğu Anadolu	24 (7)	28,87±4,47		24,17±6,77		54,75±7,66	
Güneydoğu A,	45 (13,2)	29,82±4,64		22,24±5,26		52,11±6,72	
İç Anadolu	161 (47,2)	29,94±4,67		23,41±5,67		54,21±7,20	
Karadeniz	13 (3,8)	29,54±4,96		23,92±6,18		51,69±7,77	
Marmara	17 (5)	28,29±5,72		23,35±5,88		51,82±8,65	
Anne eğitim düzeyi							
OY değil	42 (12,3)	29,45±4,84	H=3,445 0,486	22,76±6,52	H=0,656 0,957	53,15±7,09	H=2,707 0,608
İlkokul	156(45,7)	30,21±4,30		23,28±5,81		54,04±7,11	
Ortaokul	57 (16,7)	29,28±4,79		23,65±6,00		53,53±7,48	
Lise	57 (16,7)	29,71±5,20		23,09±6,28		53,68±7,73	
Üniversite	29 (8,5)	28,48±5,31		23,72±5,68		51,97±6,81	
Baba eğitim düzeyi							
OY değil-İlkokul	118 (34,6)	30,16±4,57	H=5,552 0,136	23,59±5,47	H=1,099 0,777	53,20±7,43	H=5,881 0,118
Ortaokul	75 (22)	29,71±4,28		22,95±6,73		55,01±6,55	
Lise	79 (23,2)	28,71±5,09		23,59±6,09		52,16±7,92	
Üniversite	69 (20,2)	30,18±4,80		22,77±5,88		54,43±6,50	

Katılımcıların AKÖ alt boyutları ve TEÖ puan ortalamaları aile özellik değişkenleri bakımından incelendiğinde ise sadece aile yapısı grupları arasında hem AKÖ-içselleştirme puan ortalaması (MWz=2,147; $p=0,032$) hem de TEÖ puan ortalaması (MWz=2,319; $p=0,020$) bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Bununla birlikte AKÖ-sembolleştirme puan ortalaması bakımından çekirdek ve geniş aile yapısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (MWz=0,167; $p=0,867$). Çekirdek ailesiyle yaşayan katılımcıların geniş ailesiyle yaşayanlara göre hem AKÖ-içselleştirme hem de TEÖ puan ortalamaları bakımından daha yüksek değerler aldığı belirlenmiştir.

Tablo 3. AKÖ alt boyut puanları ile TEÖ puanı arasındaki korelasyonlar

		AKÖ- Sembolleştirme Puanı	Toronto Empati Ölçeği Puanı
AKÖ-İçselleştirme Puanı	Spearman's rho	0,314	0,525
	p-değeri	0,013	0,000
AKÖ-Sembolleştirme Puanı	Spearman's rho		0,098
	p-değeri		0,072

AKÖ-içselleştirme düzeyi ile AKÖ-sembolleştirme düzeyi arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır ($r=0,314$; $p=0,013$). AKÖ-içselleştirme düzeyi ile empati düzeyi arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki ($r=0,525$; $p<0,000$) istatistiksel olarak anlamlı bulunmasına karşın, AKÖ-sembolleştirme düzeyi ile empati düzeyi arasındaki ilişki anlamlı bulunmamıştır ($r=0,098$; $p=0,072$) (Tablo 3).

Tablo 4. İçselleştirme, Sembolleştirme ve Empati düzeylerine ilişkin basit ve çoklu regresyon analizi sonuçları

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	p	B	t	p	
1	AKÖ-İD	Empati Düzeyi	0,307	150,469	<0,001	Sabit	28,238	13,485	<0,001
						AKÖ-İD	0,853	12,267	<0,001
2	AKÖ-İD AKÖ-SD	Empati Düzeyi	0,308	75,085	<0,001	Sabit	27,902	11,864	<0,001
						AKÖ-İD	0,851	12,150	<0,001
						AKÖ-SD	0,017	0,316	0,752
3	AKÖ-İD Cinsiyet	Empati Düzeyi	0,339	86,724	<0,001	Sabit	28,048	13,688	<0,001
						AKÖ-İD	0,791	11,329	<0,001
						Cinsiyet	2,899	4,028	<0,001

Çalışmada incelenen değişkenler arasındaki bağımlılık yapısını açıklamak için farklı basit ve çoklu doğrusal regresyon modelleri ele alınmıştır. Katılımcıların AKÖ-içselleştirme düzeyi, empati düzeyindeki değişimin %30,7'sini açıklamaktadır ($R^2=0,307$). Buna karşın AKÖ-sembolleştirme düzeyi, empati düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir değişim yaratmamaktadır ($p=0,752$). Ayrıca AKÖ-içselleştirme düzeyi sabitken, kadın olmanın empati düzeyindeki pozitif yönlü bir değişimi açıklayabileceği belirlenmiştir (R^2 değişimi=0,032 ve $bcins=2,899$; $p=<0,001$).

Tartışma, Araştırmanın Sınırlılıkları ve Sonuç

Hemşirelik mesleği savunmasız bireylere bakım veren, yaşam ile ölüm arasında kritik müdahaleleri gerektiren bir sağlık disiplindir. Temel mesleki eğitimde mesleki becerilerin kazandırılması kadar profesyonel değerleri gözeten, ahlaki kimliği ve empatik becerileri gelişmiş meslek üyelerinin yetişmesi de hedeflenmelidir. Öğrenci hemşirelerin ahlaki kimlik ve empatik düzeylerini inceleyen bu çalışmada katılımcıların içselleştirme ve empati düzeyinin yüksek, sembolleştirmenin orta düzeyin biraz üstünde olduğu saptanmıştır. Ahlaki kimlik ile ilgili literatür incelendiğinde az sayıda çalışma bulunduğu, McHan ve diğerleri (2022) hemşirelik öğrencilerini dahil ettiği çalışmada ahlaki kimlik puanlarının araştırmamızla benzer şekilde yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada öğrenci hemşirelerin hemşirelik değerleri ile ahlaki kimlik puanları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ortaya konmuştur. Hemşirelik öğrencilerinin empatik becerileri değerlendirildiğinde ise genel olarak yapılan çalışmalarda empatik becerilerinin orta düzeyde olduğu, hemşirelik eğitimi ile empatinin geliştirilen bir beceri olduğuna vurgu yapılmıştır (Buldan ve Arslan, 2021; Özdelikara ve Babur, 2020; Şahiner ve diğerleri, 2019). Bakım verilen bireyi anlamak, onun

yararına karar vermek hemşirenin mesleki ve ahlaki yükümlülüğü olup, bunu gerçekleştirmek için klinik bilgiye sahip olmak kadar empatik yaklaşımın önemli olduğu (Şahiner ve diğerleri, 2019), mesleki profesyonelliğe etki eden faktörlerin ise ahlaki benlik, ahlaki davranış, özdenetim ve empati düzeyleri olduğu (Je ve Park, 2020) bildirilmiştir. Bu doğrultuda araştırmaya katılan hemşirelik öğrencilerinin ahlaki kimlik ve empatik açıdan gelişmiş bireyler oldukları söylenebilir.

Araştırmada kadınların erkeklere ve çekirdek ailesiyle yaşayanların geniş ailesiyle yaşayanlara göre içselleştirme ve empati düzeylerinin anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir. Hiç kardeşi olmayanların sembolleştirme düzeyinin anlamlı şekilde zayıf olması da dikkat çekicidir. Hart, Atkins ve Ford'un (1999) ergenler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, ahlaki kimliğin gelişiminde ailenin doğrudan etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kızların erkelere göre daha fazla yardım etmeye gönüllü olduğu bulunmuştur. Kızlar ile erkekler arasındaki bu farkın, toplumsal cinsiyet kaynaklı rollerden ve bu doğrultuda çeşitli aktivitelere dahil olmalarındaki fırsatların farklılığından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır. Ahlaki kimlik gelişimde etkili olan sosyal faktörler incelendiğinde ilk sırada aileler yer almaktadır. Ahlaki kimlik ve empatinin gelişiminde ailenin etkisi üzerine yapılmış çalışmalarda, ahlaki kimliğin temelinin çocukluk döneminde ailenin çocuğa karşı tutumlarına bağlı olarak oluştuğu (Hart ve diğerleri, 2003), bu durumun empatik düzeyle de pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğu (Spinrad ve diğerleri, 1999) belirtilmiştir. Başka bir çalışmada empatik olan anne-baba davranışlarını gözlemleyen çocuklar anne ve babaları gibi diğer bireylere değer vermeyi ve empati göstermeyi öğrenmektedirler (Ünal, 2007). Geniş ailede çekirdek aileye göre aynı evde yaşayan kuşak sayısının fazla olması, ilişkilerin ve çocuk yetiştirme dinamiklerinin karmaşık olması, çekirdek aile dışındaki akrabaları da barındırması ve sıklıkla ataerkil özellikleri içermesi (Yavuz ve Yüceşahin, 2012; Erdem ve diğerleri, 2020) nedeniyle anne ve babanın rol model alınma düzeyleri etkilenebilir. Sembolleştirmenin ahlaki kimliğin başkaları tarafından gözlemlenebilen boyutu olduğu düşünüldüğünde sembolleştirme düzeyinin kardeşi olmayanlarda düşük olmasının nedeni olarak tek çocuk olanlarda davranışların gözlenmesinde akran etkisinin bulunmaması olduğu söylenebilir.

Araştırmada içselleştirme düzeyi ve empati düzeyi arasında orta şiddette pozitif korelasyon anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte regresyon analiziyle, içselleştirme ya da empati düzeyinin herhangi birinde değişim hedeflendiğinde aralarındaki bağımlılık yapısının dikkate alınmasının önemli bir fayda sağlayabileceği belirlenmiştir. Ahlak ve empati, farklı kültürlerde insan doğasının temel bileşenleridir ve gelişimsel, davranışsal ve sosyal alanlarda yapılan çok sayıda çalışma, ahlaki kimlik ve empati arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Bazı araştırmalarda ahlaki kimlik ile empati arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmış (Ding ve diğerleri, 2018; Hardy ve diğerleri, 2012) ve yüksek ahlaki kimliğe sahip bireylerin, düşük olanlara göre daha yüksek empatiye sahip oldukları bulunmuştur (Kaur, 2020). Zhou ve Yu'nun (2015) çalışmasında ahlaki suçluluk duygusu uyandığında beyinde medial prefrontal korteks ve superior temporal sulkus gibi empati sisteminin de aktivasyonun arttığı ifade edilmiştir. Wiech ve arkadaşları (2013) ise nörogörüntüleme tekniklerini kullanarak, ahlak ve empatinin mekanik olarak aynı beyin bölgesini paylaştığını bulmuşlardır. Ayrıca, ahlaki ikilemlerde zarara karşı kayıtsızlığın nörolojik temeli incelendiğinde sezgilere aykırı kişisel olmayan faydacı yargılara yönelik bir eğilimin 'psikopati' ile ilişkili olduğu ve bu özelliğin empati eksikliği ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Araştırmamıza benzer şekilde çalışma sonuçlarında ahlaki kimlik ile empati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır, ahlaki kimliğin

bireyleri başkalarıyla toplum yanlısı etkileşimlere girmeye teşvik etmesi bunun nedeni olabilir (Hardy ve Carlo, 2011). Wang ve arkadaşlarının (2023) empatik beceri ve ahlaki kimliğin bireylerin ağrıya müdahale etme durumuna etkisi üzerine yaptığı çalışmada hem duygusal hem de bilişsel empati aşamasında, ahlaki kimliğin önemli bir etkisi olduğu, daha yüksek ahlaki kimliğin başkalarının acısı için gösterilen empatinin öncülü olduğu vurgulanmıştır. Başka bir çalışmada hemşirelerin klinik yeterlilikleri, ahlaki kimlikleri ve ahlaki yaralanmaları arasındaki ilişki araştırılmış, ahlaki kimlik ile klinik yeterlilik arasında pozitif, ahlaki yaralanma ile klinik yeterlilik arasında negatif bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Teng ve diğerleri, 2023). Bu doğrultuda hemşirelik eğitiminde ahlaki kimlik ve empatik becerinin hem birbirlerini etkileyen unsurlar olması hem de bakımın hümanistik boyutunu ve klinik yeterlilik düzeyini etkilemesi nedeniyle özenle ele alınması gerektiği söylenebilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın sonuçları sadece yapıldığı evrenle sınırlı olup, tüm hemşirelik öğrencilerine genellenmesi uygun olmayacaktır. Araştırmada verilerin çevirim içi toplanması ve verilerin öz bildirim dayalı olması diğer bir sınırlılığdır.

Sonuç olarak, bu araştırma ile hemşirelik öğrencilerinin ahlaki kimlik ve empati düzeylerinin ortalamasının üstünde olduğu, bu kavramların birbirlerini etkiledikleri görülmüştür. Ahlaki kimliğin içselleştirme boyutu ve empati düzeylerinin aile yapısından ve cinsiyet değişkeninden etkilendiği, erkeklerin ve geniş ailede yaşayanların hemşirelik eğitimi içinde ahlaki kimlik ve empatik beceriler açısından desteklenmeleri gerektiği söylenebilir. Araştırmada sembolleştirme düzeyinde hedeflenen bir değişim için, nispeten ilk akla gelen ahlaki kimlik bağlamındaki içselleştirme ya da empati düzeyi yerine, istatistiksel anlamlı olarak bağımlı olduğu değişkenlerin belirlenmesi konusunda ileride yapılacak çalışmalara yön verebilir.

Kaynakça

- Aquino, K., Freeman, D., Reed, A., Felps, W., & Lim, V. K. (2009). Testing a social-cognitive model of moral behavior: the interactive influence of situations and moral identity centrality. *Journal of Personality and Social Psychology, 97*(1), 123-141. <https://doi.org/10.1037/a0015406>
- Aquino K, & Reed II. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology, 83*(6),1423-1440. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.83.6.1423>
- Aquino, K., Reed, A. II, Thau, S. ve Freeman, D. (2007). A grotesque and dark beauty: How moral identity and mechanisms of moral disengagement in luence cognitive and emotional reactions to war. *Journal of Experimental Social Psychology, 43*(3), 385-392. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2006.05.013>
- Blasi, A. (2005). Moral character: A pschological approach. In D.K. Lapsley ve F.C. Power (Eds.), *Character psychology and character education* (pp. 18-35). Notre Dame: University of Notre Dame Press
- Buldan, Ö., & Arslan, S. (2021). Hemşirelik öğrencilerinin empati düzeyi ile mahremiyet bilinci arasındaki ilişki ve etkileyen faktörler. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences, 13*(2), 318-329. <https://doi.org/10.5336/nurses.2020-78050>
- Çoban, G. İ., & Türer, S. (2014). Ahlâki gelişim ve hemşirelik. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(3), 948-958. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumussagbil/issue/23832/253888>
- Decety, J., & Cowell, J. M. (2014). The complex relation between morality and empathy. *Trends in Cognitive Sciences, 18*(7), 337-339. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2014.04.008>
- Decety, J., Michalska, K. J., & Kinzler, K. D. (2012). The contribution of emotion and cognition to moral sensitivity: a neurodevelopmental study. *Cerebral Cortex (New York, N.Y.: 1991), 22*(1), 209-220. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhr111>
- Diñç, L. (2010). Bakım kavramı ve ahlaki boyutu. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 17*(2), 74-82. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunhemsire/issue/7839/103261>
- Ding, W., Shao, Y., Sun, B., Xie, R., Li, W., & Wang, X. (2018). How can prosocial behavior be motivated? the different roles of moral judgment, moral elevation, and moral identity among the young chinese. *Frontiers in Psychology, 9*, 814. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00814>
- Eisenberg, N., Miller, P. A., (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin, 101*(1), 91-119. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.101.1.91>
- Erdem, R., Çetintürk, İ., ve Zeynep, K. U. H. (2020). Sağlık hizmeti kullanımında aile tipinin rolü: "Büyük ebeveyn etkisi". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 9*(2), 316-326. <https://www.doi.org/10.46971/ausbid.761478>
- Escobar, M. J., Huepe, D., Decety, J., Sedeño, L., Messow, M. K., Baez, S., ... & Ibáñez, A. (2014). Brain signatures of moral sensitivity in adolescents with early social deprivation. *Scientific Reports, 4*, 5354. <https://doi.org/10.1038/srep05354>
- Gleichgerrcht, E., & Young, L. (2013). Low levels of empathic concern predict utilitarian moral judgment. *PLoS One, 8*(4), e60418. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0060418>
- Grande, R. A. N., Berdida, D. J. E., Susanto, T., Khan, A., Waelveerakup, W., & Saad, Z. (2022). Nursing competency inventory and professional competence of graduating students in six Asian countries: A cross-sectional study. *Nurse Education Today, 116*, 105470. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2022.105470>

- Hardy, S. A., & Carlo, G. (2011). Moral identity: What is it, how does it develop, and is it linked to moral action?. *Child Development Perspectives*, 5(3), 212-218. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2011.00189.x>
- Hardy, S. A., Walker, L. J., Rackham, D. D., & Olsen, J. A. (2012). Religiosity and adolescent empathy and aggression: The mediating role of moral identity. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4(3), 237-248. <https://doi.org/10.1037/a0027566>
- Harrington L. (2015). American Nurses Association releases new scope and standards of nursing informatics practice. *AACN Advanced Critical Care*, 26(2), 93-96. <https://doi.org/10.1097/NCI.0000000000000065>
- Hart, D., Atkins, R., & Ford, D. (1999). Family influences on the formation of moral identity in adolescence: Longitudinal analyses. *Journal of moral education*, 28(3), 375-386. <https://doi.org/10.1080/030572499103142>
- Hart, D., Atkins, R., Fegley, S., Robins, R. W., & Tracy, J. L. (2003). Personality and development in childhood: A person-centered approach. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 68(1), i-122. <http://www.jstor.org/stable/1166223>
- Je, N. J., & Park, M. (2020). The effects of nursing college students' moral self, moral behavior, self-control, empathy, and interpersonal competence on nursing professionalism in age of convergence. *Journal of Digital Convergence*, 18(8), 361-370.
- Jennings, P. L., Mitchell, M. S., & Hannah, S. T. (2015). The moral self: A review and integration of the literature. *Journal of Organizational Behavior*, 36(S1), S104-S168. <https://doi.org/10.1002/job.1919>
- Jolliffe, D., Farrington, D.P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9(5), 441-476. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2003.03.001>
- Kaur, S. (2020). Effect of religiosity and moral identity internalization on prosocial behaviour. *Journal of Human Values*, 26(2), 186-198. <https://doi.org/10.1177/0971685820901>
- Kohlberg, L. (1973). The claim to moral adequacy of a highest stage of moral judgment. *The Journal of Philosophy*, 70(18), 630-646. <https://doi.org/10.2307/2025030>
- McHan, K., Johnston-Taylor, E., Piscopo, B., Abate, E., & Dehom, S. (2022). Nursing values and moral identity in baccalaureate nursing students. *Journal of Professional Nursing : Official Journal of the American Association of Colleges of Nursing*, 39, 171-176. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2022.01.009>
- Özdelikara, A. & Babur, S. (2020). Hemşirelik öğrencilerinin merhamet düzeyi ve empatik eğilim ilişkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2),342-349. <https://doi.org/10.31067/0.2020.271>
- Patil, I., & Silani, G. (2014). Reduced empathic concern leads to utilitarian moral judgments in trait alexithymia. *Frontiers in Psychology*, 5, 501. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00501>
- Piaget, J. (1932). *The moral judgement of child*. New York: The Free Press.
- Reed, A., 2nd, & Aquino, K. F. (2003). Moral identity and the expanding circle of moral regard toward out-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6), 1270-1286. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.6.1270>
- Rest, J. R., Narvaez, D., Thoma, S. & Bebeau, M. (2000). A neo-Kohlbergian approach to morality research. *Journal of Moral Education*, 29(4), 381-395. <https://doi.org/10.1080/713679390>

- Reynolds, S. J., & Ceranic, T. L. (2007). The effects of moral judgment and moral identity on moral behavior: an empirical examination of the moral individual. *The Journal of Applied Psychology, 92*(6), 1610-1624. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1610>
- Power, F. C. (2004). Moral self in community. In D.K. Lapsley ve D. Narvaez (Eds.), *Moral development, self and identity* (pp. 47-64). Mahwah, NJ: Erlbaum
- Priddy, K. D. (2018). Formation of professional identity and everyday ethical comportment in pre-licensure baccalaureate nursing students: a grounded theory approach (Doctoral dissertation)
- Spinrad, T. L., Losoya, S. H., Eisenberg, N., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Cumberland, A., ... & Murphy, B. C. (1999). The relations of parental affect and encouragement to children's moral emotions and behaviour. *Journal of Moral Education, 28*(3), 323-337. <https://doi.org/10.1080/030572499103115>
- Şahiner, P., Babadağlı, B., & Ersoy, N. (2019). Ebelik ve hemşirelik öğrencilerinin ahlaki duyarlılığı. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 5*(2), 86-90. <https://doi.org/10.30934/kusbed.522406>
- Teng, Y., Dehghan, M., Hossini Rafsanjanipoor, S. M., Altwalbeh, D., Riyahi, Z., Farahmandnia, H., ... & Zakeri, M. A. (2023). Is nurses' clinical competence associated with their moral identity and injury?. *Nursing Ethics, 9697330231209284*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/09697330231209284>
- Totan, T., Dogan, T., & Sapmaz, F. (2012). The Toronto Empathy Questionnaire: Evaluation of Psychometric Properties among Turkish University Students. *Eurasian Journal of Educational Research, 46*, 179-198. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1057315>
- Ünal, F. (2007). Çocuklarda empatinin gelişimi: empatinin gelişiminde anne-baba tutumlarının etkisi. *Milli Eğitim, 36*(176), 134-147
- Wang, H., Ao, L., Gao, Y., Liu, Y., & Zhang, X. (2023). Empathy for pain in individuals influenced by moral identity: Evidence from an ERP study. *Physiology & Behavior, 266*, 114202. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2023.114202>
- Wiech, K., Kahane, G., Shackel, N., Farias, M., Savulescu, J., & Tracey, I. (2013). Cold or calculating? Reduced activity in the subgenual cingulate cortex reflects decreased emotional aversion to harming in counterintuitive utilitarian judgment. *Cognition, 126*(3), 364-372. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2012.11.002>
- Yavuz, S., & Yüceşahin, M. M. (2012). Türkiye'de hanehalkı kompozisyonlarında değişimler ve bölgesel farklılaşmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 15*(1), 75-118. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117696>
- Yılmaz, F., & Yılmaz, F. (2015). Ahlaki Kimlik Ölçeği Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(4), 111-133. <https://doi.org/10.18026/cbusos.35372>
- Zhou, X. L., & Yu, H. B. (2015). The brain basis of social emotion and social behavior. *Journal of Suzhou University, 1*, 37-47. <https://doi.org/10.19563/j.cnki.sdjk.2015.01.006>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Karbon Maliyetlerin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemiyle Hesaplanması Üretim İşletmesi Örneği

Calculation of Carbon Costs Using Activity-Based Costing: A Case Study of a Manufacturing Business

Şahay OK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi,

İşletme Bölümü, Karabük, Türkiye

Karabük University, Faculty of Business Administration,
Department of Business Administration, Karabük, Türkiye

sahayok@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1420-148X>

Hakan VARGÜN

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi,

Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Karabük, Türkiye

Karabük University, Faculty of Business Administration,

Department of International Trade and Finance, Karabük,
Türkiye

hakanvargun@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7781-0912>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 06.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 17.09.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Ok, Ş., & Vargün, H. (2024). Karbon Maliyetlerin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemiyle Hesaplanması Üretim İşletmesi Örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 440-461. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1479453>

Yazar Katkıları: %50- %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: huseditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: huseditor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Calculation of Carbon Costs Using Activity-Based Costing: A Case Study of a Manufacturing Business

Abstract

The aim of this study is to calculate the carbon emission amounts and emission costs of an enterprise operating in the iron and steel sector on the basis of activities and products with the Activity Based Costing (ABC) System. Thus, the calculation of the share of carbon cost in operating expenses with the ABC system is considered to be an important factor that can affect the preferences of the management in product production decisions. The main reason for the selection of the iron and steel sector in this study is the significant impact of the sector on carbon emissions on a global scale; since this sector causes approximately 7% of carbon emissions worldwide (International Energy Agency, 2020). The data in the study were obtained from the accounting documents of an enterprise operating in the sector, field research and meetings with the management. In the study, the carbon footprint and carbon costs of each activity centre carried out in the enterprise were determined. While determining the carbon footprints of the activity centres, CO₂, CH₄ and N₂O greenhouse gases determined in the Kyoto Protocol were taken into consideration. The emission factors required to monitor these gases were obtained from Greenhouse Gas (GHG), UK Government GHG Conversion Factors for Company Reporting and previous academic studies in this field. With the help of activity data and emission factors, the amount of carbon emissions occurring in the production activities of the enterprise was determined. In order to calculate the carbon emission cost, the carbon price subject to trading in the Emission Trading System was determined and the costs of carbon emissions collected in the activities were calculated. The findings obtained from the study are as follows: In 2021, 671.39 tonnes of the Raw Material Storage Activity Centre, 1,158.59 tonnes of the Billet Cutting and Furnace Preparation Activity Centre, 27,684.14 tonnes of the Annealing Activity Centre, 6,042.46 tonnes of the Rolling Activity Centre, 1,483.39 tonnes of the Finished Product Cutting Activity Centre, 1,483.39 tonnes, Straightening Activity Centre 3,037.93 tonnes, Finished Product Storage Activity Centre 833.63 tonnes, Maintenance and Repair Activity Centre 1,565.93 tonnes, and Shipment Activity Centre 5,303.64 tonnes, resulting in 47,781.10 tonnes of carbon emissions in total. On the basis of the products produced in the enterprise, it was calculated that UAC Profile 0.882 tonnes, Equilateral Angle Iron 0.663 tonnes, Lama Iron 0.425 tonnes, Square Iron 0.616 tonnes, Round Iron 0.226 tonnes of carbon emissions per unit. As a result of these calculations, the carbon cost incurred by the enterprise is 12,554,484.03 TL. When evaluated on the basis of the products produced in the enterprise, it was determined that UAC Profile 231,75 TL, Equilateral Angle Iron 174,20 TL, Lama Iron 111,67 TL, Square Iron 161,85 TL tonnes, Round Iron 59,38 TL carbon cost. As a result of the study, it is seen that the carbon cost incurred by the enterprise corresponds to approximately 14% of the manufacturing overheads incurred in the enterprise in 2021.

Keywords: Sustainability, Carbon Emissions, Carbon Accounting, Carbon Pricing Activity Based Costing

Karbon Maliyetlerin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemiyle Hesaplanması: Üretim İşletmesi Örneği¹

Öz

Bu çalışmanın amacı demir çelik sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin karbon emisyon miktarlarını ve emisyon maliyetlerini Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) Sistemi ile faaliyetler ve mamuller bazında hesaplamaktır. Böylece FTM sistemiyle karbon maliyetinin işletme giderleri içindeki payının hesaplanması, mamul üretim kararlarında yönetimin tercihlerini etkileyebilecek önemli bir faktör olacağı değerlendirilmektedir. Demir çelik sektörünün bu çalışmada seçilmesindeki başlıca etken, sektörün küresel ölçekte karbon emisyonuna yaptığı önemli etkidir; zira bu sektör, dünya genelindeki karbon emisyonlarının yaklaşık %7'sine sebebiyet vermektedir (International Energy Agency, 2020). Çalışmadaki veriler sektörde faaliyet gösteren bir işletmenin muhasebe dokümanlarından, saha araştırmalarından ve yönetimle yapılan toplantılar neticesinde ortaya çıkmıştır. Çalışmada işletmede gerçekleştirilen her bir faaliyet merkezinin karbon emisyonu ve karbon maliyetleri belirlenmiştir. Faaliyet merkezlerinin karbon emisyonları belirlenirken Kyoto Protokolü'nde belirlenen CO₂, CH₄ ve N₂O sera gazları dikkate alınmıştır. Bu gazların takip edilebilmesi için gerekli olan emisyon faktörleri ise Greenhouse Gas (GHG), UK Government GHG Conversion Factors for Company Reporting ve daha önce bu alanda yapılan akademik çalışmalardan elde edilmiştir. Faaliyet verileri ve emisyon faktörleri yardımıyla işletmenin üretim faaliyetlerinde meydana gelen karbon emisyon miktarları

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Hakan VARGÜN danışmanlığında Şahay OK tarafından Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde 10.08.2022 tarihinde tamamlanan "Karbon Muhasebesi Temelinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bütçeleme: Bir Üretim İşletmesinde Uygulama" doktora tezinden türetilmiştir.

belirlenmiştir. Karbon emisyon maliyetinin hesaplanabilmesi için Emisyon Ticaret Sistemi'nde alım-satıma konu olan karbon fiyatı tespit edilerek faaliyetlerde toplanan karbon emisyonlarının maliyetleri hesaplanmıştır. Çalışma ile elde edilen bulgular şöyledir: 2021 yılında söz konusu işletmenin Hammadde Depolama Faaliyet Merkezinin 671,39 ton, Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık Faaliyet Merkezinin 1.158,59 ton, Tavlama Faaliyet Merkezinin 27.684,14 ton, Haddelme Faaliyet Merkezinin 6.042,46 ton, Mamul Kesim Faaliyet Merkezinin 1.483,39 ton, Doğrultma Faaliyet Merkezinin 3.037,93 ton, Mamul Depolama Faaliyet Merkezinin 833,63 ton, Bakım Onarım Faaliyet Merkezinin 1.565,93 ton, Sevkiyat Faaliyet Merkezinin ise 5.303,64 ton olmak üzere toplamda 47.781,10 ton karbon emisyonuna sebebiyet verdiği hesaplanmıştır. İşletmede üretilen ürünler bazında birim başına UAC Profil 0,882 ton, Eşkenar Köşebent 0,663 ton, Lama Demir 0,425 ton, Kare Demir 0,616 ton, Yuvarlak Demir 0,226 ton karbon emisyonuna neden oldu hesaplanmıştır. Yapılan bu hesaplamalar neticesinde işletmenin katlanmış olduğu karbon maliyeti ise 12.554.484,03 TL'dir. İşletmede üretilen mamuller bazında değerlendirildiğinde UAC Profil 231,75 TL, Eşkenar Köşebent 174,20 TL, Lama Demir 111,67 TL, Kare Demir 161,85 TL ton, Yuvarlak Demir 59,38 TL karbon maliyete sebep olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda işletmenin katlanmış olduğu karbon maliyeti, 2021 yılında işletmede gerçekleşen genel üretim giderlerinin yaklaşık olarak %14'üne denk geldiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Karbon Emisyonları, Karbon Muhasebesi, Karbon Fiyatlama, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Giriş

Sanayi devriminin başlamasıyla birlikte, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fosil yakıtların yaygın kullanımı, atmosferdeki karbon sera gazlarının miktarında hızlı bir artışa neden olmuştur. Intergovernmental Panel on Climate Change (2007) raporuna göre, küresel sıcaklık ortalamasındaki artışın %90'dan fazlası, karbon sera gazı emisyonlarının artışından kaynaklanmaktadır. Bu artışın neden olduğu iklim değişikliği ile mücadelede ise, sürdürülebilirlik kavramı 21. yüzyılın son çeyreğinde üzerine en yoğun tartışmaların yapıldığı konulardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.

İşletmeler açısından değerlendirildiğinde sürdürülebilirlik, işletmelerin doğayı önemli bir paydaş olarak kabul etmeleri ve faaliyetlerini yürütürken sosyal sorumluluk ilkeleri çerçevesinde hareket etmeleri gerekliliğini vurgulayan bir anlayıştır. Bu nedenle işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken sürdürülebilirlik politikaları oluşturmaları son derece kritik öneme sahiptir. Ayrıca işletmelerin sadece verimlilik ve karlılık gibi geleneksel göstergelere odaklanmak yerine, sürdürülebilirlik gibi çağdaş performans göstergelerini de göz önünde bulundurmaları, gelecek nesillerin yaşam kalitelerini korumaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle işletmelerin her faaliyet döneminin sonunda paydaşlarına sundukları finansal performanslarının yanında karbon emisyonları, fosil yakıt tüketimi, atık miktarı gibi çevreyle alakalı performans göstergelerini de paydaşlarına sunmaları kaçınılmaz olmuştur. Bu sorumluluğun ortaya çıkmasındaki temel unsur ise Kyoto Protokolü'dür. Türkiye 2009 yılında Kyoto Protokolüne taraf olmuştur. Türkiye Kyoto Protokolü kapsamında EK-B dışı ülke statüsünde yer aldığı için karbon emisyon azaltım hedefi bulunmamaktadır (Binboğa, 2014). Ancak ülkemiz 2016 yılında imzalamış olduğu Paris İklim Anlaşması'nı 2021 yılında yürürlüğe alarak 2053 yılına kadar net sıfır karbon hedefini açıklamıştır. Türkiye'nin bu hedefi ile başlayan yeşil dönüşüm süreci tüm sektörlerde olduğu gibi demir çelik sektöründe de kapsamlı bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (İklim Değişikliği Başkanlığı 2023). Diğer yandan Avrupa Birliği'nin (AB) Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması'na (SKDM) ilişkin (EU) 2023/956 sayılı Tüzük AB resmî gazetesinde 16 Mayıs 2023 tarihinde yayınlanmıştır. SKDM Tüzüğü, AB'nin emisyon azaltım politikalarını olumsuz etkileyecek karbon kaçağı riskini önlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda AB'ye ithal edilecek yüksek karbon kaçağı riski taşıyan; çimento, alüminyum, gübre, hidrojen, elektrik ve demir çelik sektörlerine 2026 yılı itibarıyla sınırdaki karbon uygulama başlayacaktır (Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği

Başkanlığı, 2023). Çelik İhracatçılar Birliği'nden alınan verilere göre Türkiye'nin 2021 yılında ana ihracat pazarı, toplam çelik ihracatının %31'ine karşılık gelen 7,4 milyon ton ile AB oluşturmaktadır (Çelik İhracatçılar Birliği, 2022). Türkiye'nin çelikte ana pazarı olan AB'ye ihracatına devam edebilmesi için çelik üretimi yapan işletmelerin karbon maliyetlerini hesaplaması ve azaltması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Literatürde karbon maliyetlerinin hesaplanmasında Tsai ve diğerleri, (2012b), Pember ve Lemon, 2012; Vargün ve diğerleri 2015; Wang, 2017; Tsai, 2018 çalışmalarında olduğu gibi FTM sistemi uygulanmıştır. FTM sisteminin seçilmesindeki en önemli etken geleneksel maliyetleme sistemlerinin yeterli seviyede bilgi sağlayamamasıdır (Brandt ve diğerleri 1999; No ve Kleiner, 1997; McGowan, 1998). Yapılan literatür taramasında demir çelik sektöründe faaliyetler bazında karbon maliyetlerin hesaplanmasına ilişkin uygulamalı bir örneğe ise rastlanmamıştır. Bahsi geçen bu gerekliliklerle bu çalışmanın amacı da demir çelik üretimi yapan bir işletmenin üretim sürecinde meydana gelen karbon emisyonlarının ve maliyetlerinin faaliyetler bazında hesaplanması ve karbon verilerinin FTM Sistemi'ne entegre edilerek işletmede üretilen mamullerin karbon dahil maliyetlerinin ortaya koyulması şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde karbon muhasebesi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümünde karbon maliyetlerin ölçülmesinde ve hesaplanmasında uygulanan FTM sistemi incelenmiş ve aynı bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise karbon emisyon miktarlarının ve maliyetlerinin hesaplanmasına yönelik bir demir çelik firmasının gerçek verilerine dayanan uygulama sunulmuştur.

1. Karbon Muhasebesi

Karbon muhasebesi sürdürülebilirlik bağlamında tüm işletmeler için büyük bir öneme sahiptir. Nitekim karbon muhasebesi insanoğlunun küresel ısınma karşısında sergilemiş olduğu tutumdur (Ascu ve Lovell, 2011). Karbon muhasebesinin gelişmesindeki en önemli nokta ise son dönemde dramatik bir şekilde artan karbon sera gazlarıdır. İşletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken neden oldukları karbon sera gazlarının takip edilip, kayıt altına alınması ve emisyon miktarının ölçülerek finansal tablolara aktarılması ihtiyacı karbon muhasebesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Vargün ve diğerleri. 2015; Durgut, 2015; Karakoç, 2012). Karbon muhasebesi Uyar ve Cengiz (2011) tarafından "*Bir kurumun faaliyetine ilişkin ayrıntılı verilerin toplanması, karbon izdüşümünün başka bir ifade ile karbon salınımının hesaplanması ve salım faktörlerini hesaba katarak bu rakamın karbondioksit eşdeğerine dönüştürülmesi*" şeklinde tanımlanmıştır.

Karbon muhasebesi literatürde farklı adlandırmalarda da kullanılmaktadır. Ratnatunga (2007) tarafından karbon maliyet muhasebesi, Burriti, Schaltegger ve Zvezdov (2011) tarafından karbon yönetim muhasebesi, Schaltegger ve Csutora (2012) tarafından iklim muhasebesi, Stechemesser ve Guenther (2012) tarafından ise karbon akış muhasebesi ve karbon denkleştirme muhasebesi olarak da ifade edilmiştir.

Karbon muhasebesi ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik bakış açısıyla değerlendirildiğinde tüm işletmeler için büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle karbon muhasebesi, öncelikle çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılması veya en azından artışların engellenmesi açısından bütün işletmeler için kaçınılmaz bir gerekliliktir (Karataş Aracı, 2020). Bu olumsuz etkilerin önüne geçebilmek için işletmelerin, karbon maliyetlerini belirlemeleri gerekmektedir (Uyar ve Cengiz, 2011).

İşletmelerin çevresel açıdan karbon maliyetleri; azaltma "önleme" maliyetleri, kullanma "yararlanma" maliyetleri ve zarar "etkileme" maliyetleri olarak sınıflandırılabilir (Tsai, 2018). Bu açıdan bakıldığında, karbon maliyetlerin sınıflandırılması, kalite maliyetlerinin belirlenmesinde kullanılan Prevention, Appraisal and Failure (PAF) modelini hatırlatmaktadır. Hansen, Mowen ve Guan (2009) çalışmalarında kalite maliyetlerini dikkate alarak çevre maliyetlerini önleme maliyetleri, değerlendirme maliyetleri, iç başarısızlık ve dış başarısızlık maliyetleri olarak kategorize etmişlerdir. Kalite maliyetlerin temelinde önleme ve değerlendirme maliyetlerine ihtiyaç duyulan yatırımları yaparak iç ve dış başarısızlık maliyetlerini yok etmek, yok etmek mümkün değilse minimum seviyeye düşürmek vardır. Bu çerçevede karbon maliyetleri de önleme, yararlanma ve başarısızlık maliyetleri olarak sınıflandırmak karbon emisyonlarının takip edilip azaltılmasına yardımcı olacaktır (Hansen ve diğerleri, 2009; Demircioğlu ve Ever, 2020).

2. Karbon Maliyetlerin Ölçülmesinde ve Hesaplanmasında Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi

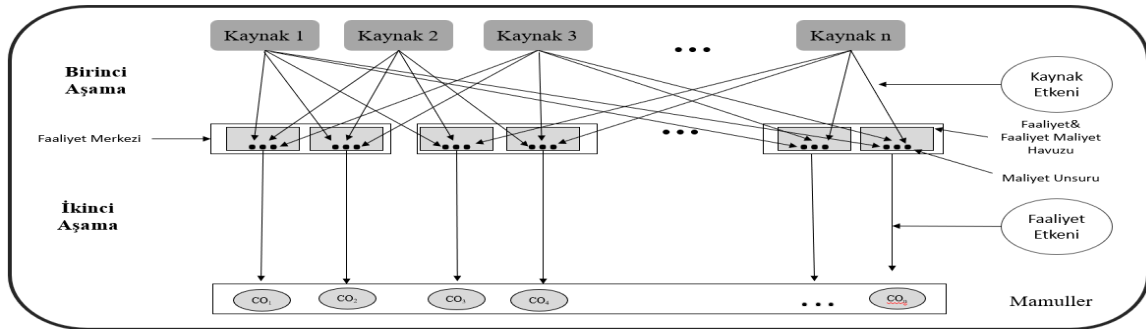
Karbon maliyetlerin ölçülmesinde ve hesaplanmasında hacim tabanlı geleneksel maliyetleme sistemleri yetersiz kalmaktadır. Karbon maliyetlerin ölçülmesinde ve hesaplanmasında FTM Sistemi daha detaylı ve doğru sonuçlar sunmaktadır Tsai ve diğerleri, (2012b).

Karbon maliyetlerin hesaplanmasında geleneksel maliyetleme sistemlerinin yerine FTM Sistemi'nin tercih edilmesinin üç önemli nedeninden bahsetmek mümkündür. Bunlar;

- I. Geleneksel maliyetleme sistemlerinde karbon maliyetlerin hesaplanmasında üretim dışı kaynaklar göz ardı edilirken, FTM Sistemi karbon maliyetlerin ölçülmesinde üretim dışı kaynakları da dikkate alarak daha doğru bir maliyet hesaplaması yapmaktadır (Vargün ve diğerleri, 2015).
- II. FTM Sistemi geleneksel maliyetleme sistemlerinin aksine karbon maliyetleri hacim temelli değil, faaliyet merkezleri seviyesinde takip etmektedir. Bu yaklaşım, karbon maliyetlerinin faaliyetler bazında daha etkili bir şekilde takip edilmesini ve hesaplanmasını mümkün kılmaktadır (Tsai ve diğerleri, 2012b).
- III. Geleneksel maliyetleme sisteminde üretim hacmine bağlı tek bir karbon maliyet etkeni kullanılırken, FTM sisteminde birden çok karbon maliyet etkeninin kullanılması karbon maliyetlerin mamullere daha doğru yüklenmesine olanak tanıyarak daha kesin sonuçlar elde edilmesine imkân tanır (Tsai ve diğerleri, 2012b).

Karbon maliyetlerin hesaplanması için tasarlanan FTM Sistemi Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. FTM Sistemi Kullanılarak Karbon Maliyetlerin Mamullere Yüklenmesi

Kaynak. Tsai ve diğerleri, 2012a

Şekil 1 incelendiğinde FTM sistemini kullanarak karbon maliyetleri, öncelikle birinci aşama karbon maliyet etkenleri vasıtasıyla faaliyet merkezlerine, ardından ikinci aşama maliyet etkenleri vasıtasıyla alakalı olduğu mamule daha doğru bir şekilde yüklenmektedir.

Literatür incelendiğinde karbon maliyetlerin FTM Sistemi'yle hesaplanmasına öncülük eden çalışmalar; Tsai ve diğerleri, (2012a), Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Planı (AB ETS) kotaları altında daha yeşil havayolu filosu kurmak için FTM Sistemi'yle karbon emisyonlarının maliyet eğilimlerini ve Asya-Avrupa arasında en yoğun rotalardan birinde iki farklı uçak tipinin karlılık üzerine etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda daha geniş gövdeli bir uçak seçiminin karlılığı daha çok arttırdığı sonucuna varmışlardır. Karakoç (2012) vaka analizi aracılığıyla otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir işletmenin karbon emisyonlarını FTM Sistemi'yle hesaplamış ve en fazla karbon emisyonlarına sebebiyet veren bölümün kalite kontrol bölümü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tsai ve diğerleri, (2012b) tarafından yapılan diğer bir çalışmada tekstil kâğıt üretimi yapan bir işletmenin karbon emisyon maliyetlerinin hesaplanmasında FTM Sistemi'ni kullanarak hem faaliyet hem de mamul seviyesinde karbon maliyetleri hesaplamışlardır. Pember ve Lemon (2012), FTM Sistemi'ni karbon maliyetleri hesaplamak için yeniden tasarlamış ve bu sistem aracılığıyla işletmelerin iş yapma süreçlerinde çevresel sürdürülebilirlik maliyetlerini, daha etkin bir şekilde yönetme yeteneği kazanabileceklerini ortaya koymuştur. Tsai ve diğerleri, (2013) Kısıtlar teorisi ile FTM Sistemi'ni bir araya getirerek yeşil üretim teknolojileri için bir karar alma modeli oluşturmuşlardır. Çalışmada ürün karmasının oluşturulmasında kısıtlar teorisinden faydalanılırken, ürünlerin karbon ayak izinin takibinde ve maliyetlerinin hesaplanmasında FTM Sistemi'ni kullanmışlardır. Vargün ve diğerleri, (2015) karbon maliyetlerin hesaplanmasında geleneksel maliyetleme sistemlerinin yetersiz kaldığına değinerek FTM Sistemi'yle karbon maliyetlerin daha doğru hesaplanabileceğini örnek bir olay üzerinden incelemişlerdir. Çalışmada ayrıca karbon maliyetlerin hesaplanmasına üretim dışı kaynak kullanım maliyetlerini de dahil ederek, doğruya daha yakın bir maliyet ölçüm sistemine ulaşmışlardır. Wang (2017) faaliyetler bazında karbon maliyetlerin hesaplanması üzerine yapılan çalışmaları daha ileriye taşımak amacıyla insan kaynakları ve pazarlama gibi üretim dışı unsurları da karbon maliyetlerin hesaplanması sürecine dahil etmiştir. Tsai (2018) karbon maliyetleri kalite maliyetlerinde olduğu gibi önleme, değerlendirme, iç ve dış başarısızlık maliyetleri şeklinde kategorize ederek bu maliyetlerin azaltılması amacıyla, üretimin çeşitli safhalarında meydana gelen karbon maliyetleri FTM Sistemi'yle tekrardan hesaplayarak işletmenin doğaya vermiş olduğu zararın etkilerini daha doğru hesaplamıştır.

3. Demir Çelik Sektörü ve Araştırma Kapsamındaki İşletmeye İlişkin Bilgiler

Karbon maliyetlerin hesaplanmasında demir çelik sektöründe faaliyet gösteren bir işletme seçilmiştir. Bu sektörün seçilmesinin temel nedeni küresel karbon emisyonunun yaklaşık %7-%9'luk kısmını oluşturuyor olmasıdır (International Energy Agency, 2020). Ayrıca Avrupa Yeşil Mutabakat kapsamı gereği, AB 2050 yılına kadar "karbon nötr" olmayı amaçlamaktadır. AB mutabakat gereği karbon nötr olmak için Sınırdaki Karbon Düzenlemesi ile AB'ye ihracat gerçekleştiren ülkelere karbon içeriğini dikkate alarak vergilendirme yapmayı hedeflemektedir (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2023). Çelik ihracatçılarından elde edilen verilere göre, 2021 yılında ülkemizin demir çelik ihracatında AB'nin payı yaklaşık %31 seviyesindedir (Çelik İhracatçıları Birliği, 2022). Bu nedenle demir çelik sektörünün ihracattaki payının azalmaması için karbon emisyonlarını ölçerek maliyetlerin azaltılması kaçınılmaz bir hal almıştır.

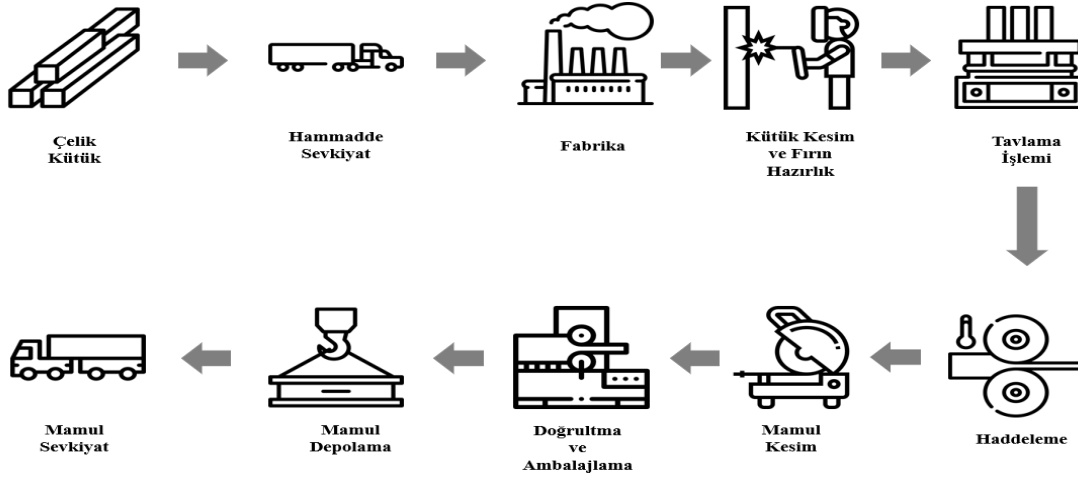
Demir çelik sektöründe faaliyet gösteren ve mamullerinin büyük bir kısmını Avrupa'ya ihracat eden işletmemizde UAC Profil, Eşkenar Köşebent, Lama Demir, Kare Demir ve Yuvarlak Demir mamulleri üretilmektedir. İşletmenin 2021 yılında üretmiş olduğu mamullere ilişkin verilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. İşletmede Üretilen Mamuller ve Üretim Miktarları

Mamul	Miktar (ton)
UAC Profil	25.682
Eşkenar Köşebent	20.992
Lama Demir	11.588
Kare Demir	7.146
Yuvarlak Demir	9.234
Toplam	74.642

Tablo 1'de bahsedilen mamullerin üretiminde kullanılan temel hammadde, çelik kütüklerdir. İşletme çelik kütükleri yarı işlenmiş halde aynı ilde faaliyet gösteren başka bir işletmeden satın alarak faaliyetlerini yürütmektedir. İşletmenin üretim süreci Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2. İşletmenin Üretim Süreci

Şekil 2 incelendiğinde üretim sürecinin ilk halkasını hammaddenin işletmeye getirilmesi oluşturmaktadır. İşletmeye getirilen çelik kütükler öncelikle kesilerek fırınlama için uygun ebatlara getirilir. Ardından tavlama ocağında şekillenebilir hale gelen kütükler, merdanelere alınarak haddeme işlemi yapılır. Haddeme sürecinde istenilen boya ve genişliğe ulaşan hammadde kesim alanında siparişe uygun ölçülerde kesilerek doğrultma alanına gönderilir. Doğrultma alanında daha küçük merdaneler arasında sürekli olarak hareket ettirilerek düzeltilen mamuller, ambalajlanarak depoya alınır. Üretim sürecinin son halkasını ise mamullerin müşterilere işletmenin bünyesindeki araçlarla sevk edilmesi oluşturmaktadır.

4. Karbon Maliyetlerin Hesaplanmasında FTM Sistemi'nin Uygulanması

Karbon maliyetlerin hesaplanmasında FTM Sistemi'nin uygulanabilmesi için işletmenin üretim süreci, faaliyet merkezleri ve bu faaliyet merkezlerinde gerçekleştirilen alt faaliyetler olarak sınıflandırılması gerekmektedir. İşletmenin iş akış şemasının incelenmesi ve yapılan gözlemler sonucunda oluşturulan faaliyet merkezleri ve bu merkezlerde gerçekleştirilen alt faaliyetler Tablo 2'de aktarılmıştır.

Tablo 2. İşletmesinde Oluşturulan Faaliyet Merkezleri ve Faaliyetler

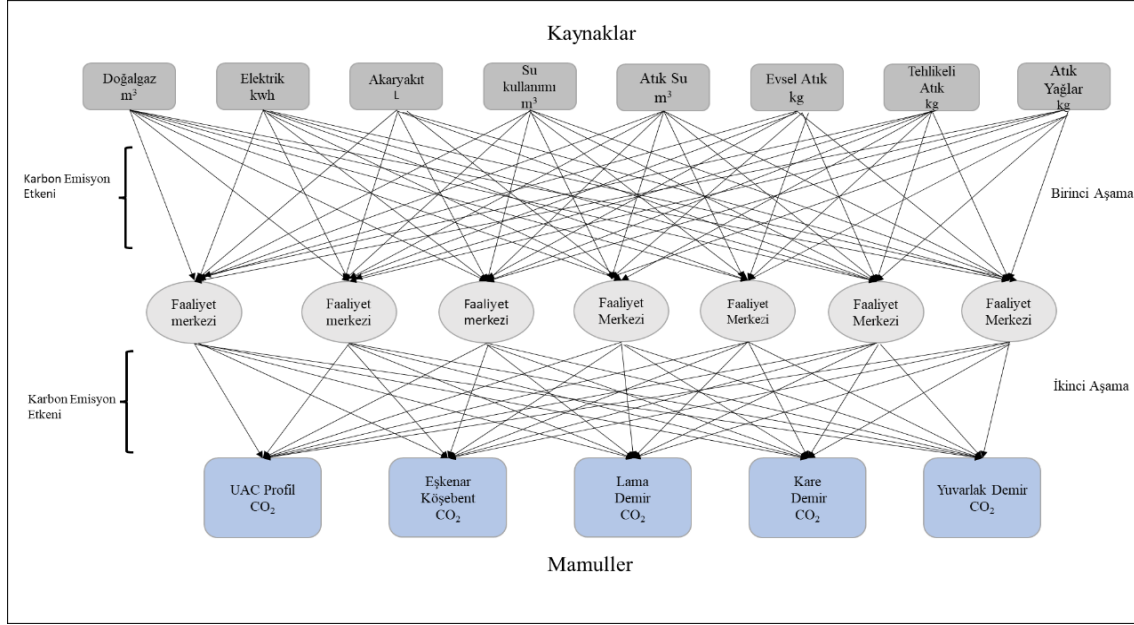
Faaliyet Merkezi	Faaliyetler
Satın Alma Faaliyet Merkezi	Üretilen ürüne ilişkin istek fişinin hazırlanması, Piyasa araştırması, Tedarikçiyle iletişime geçme, Siparişin verilmesi, Faturalama, Giriş bilgilerinin sisteme işlenmesi.
Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi	Hammaddenin teslim alınması, Hammaddenin araçlardan vinç yardımıyla boşaltılması, Hammaddenin kütük sahasına yerleştirilmesi, Hammaddenin iş emirlerine uygun üretim için hazırlık yapılması.
Kesim ve Fırın Hazırlık Faaliyet Merkezi	Kesim faaliyetini gerçekleştirmek için hammaddenin kesim alanına taşınması, Hammaddenin üretime uygun ebatta kesilmesi, Kesilen kütüklerin vinç yardımıyla ocak önündeki alana taşınması.
Tavlama Faaliyet Merkezi	Ocak sıcaklığının ayarlanması, Ocak girişinde şartel makinesi ile kesilen hammaddenin ocağa aktarılması, Ocakta tavlanan hammaddenin itici yardımıyla ocaktan çıkarılması.
Haddeleme Faaliyet Merkezi	Haddeleme işleminin gerçekleştirilebilmesi için merdanelerin hazırlanması, Rulmanların yağlanması, Tavlama işlemi gören hammaddenin merdanelere alınması, Haddeleme esnasında oluşan tufalların basınçlı su ile temizlenmesi, Merdaneler yardımıyla hammaddenin istenilen şeklin verilmesi.
Mamul Kesim Faaliyet Merkezi	Haddelemeden gelen mamullerin soğutma ızgarasına alınması, Kesim için makas aralıklarının hazırlanması, Mamullerin istenilen ölçülerde kesilmesi, Kesilen mamullerin doğrultma faaliyeti için stoklara alınması.
Doğrultma Faaliyet Merkezi	Doğrultma tezgahının ayarlanması, Soğutma ızgarasından stoklara alınan mamulün doğrultma tezgahlarına alınması, Doğrultma faaliyetinin yapılması, Mamulün müşteri taleplerine uygun şekilde paketlenmesi.
Mamul Depolama Faaliyet Merkezi	Doğrultma faaliyet merkezinde paketlenen mamullerin depoya giriş işleminin yapılması, Mamullerin tavan vinci yardımıyla depoya alınması ve yerleştirilmesi, Sevkiyata hazırlanan mamullerin arasına ahşap takozların yerleştirilmesi, Sevkiyat için hazır hale getirilen mamullerin sevkiyat aracına yüklenmesi.
Sevkiyat Faaliyet Merkezi	Mamulün müşteriye teslim edilmesi.
Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi	Makine ve teçhizatın üretim öncesi kontrol edilmesi ve yağlanması, Elektrik bakımının yapılması, Kırılan rulmanların tamirata, Arızalanan merdanelerin tamirata, İşletmede kullanılan diğer bütün makine ve teçhizatın bakım onarımı,
Satış Faaliyet Merkezi	Müşterilerle ilişkiler kurma, Mamul siparişlerinin alınması, Satış işleminin yapılması.

Görüldüğü üzere Tablo 2’de işletmede oluşturulan faaliyet merkezleri ve bu merkezlerde gerçekleştirilen alt faaliyetler tanımlanmıştır. İşletmede yapılan gözlemler ve üretim yönetimiyle yapılan görüşmeler sonucunda UAC Profil, Eşkenar Köşebent ve Yuvarlak Demirin yukarıda oluşturulan bütün faaliyet merkezlerinden pay aldığı tespit edilirken, Kare Demirin

Mamul Depolama ve Sevkiyat Merkezinden pay almadığı, Lama Demirin ise Doğrultma Faaliyet Merkezinden pay almadığı tespit edilmiştir.

İşletmenin Tablo 2’de gerçekleşen faaliyetler sonucu oluşan karbon maliyetlerinin hesaplanması için tasarlanan model Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3. İşletmenin Karbon Maliyetlerinin Hesaplanması İçin Tasarlanan FTM sistemi

Şekil 3 incelendiğinde karbon maliyetlere sebep olan kaynaklar, birincil karbon emisyon etkenleri aracılığıyla öncelikle faaliyet merkezlerine ardından ikincil karbon emisyon etkenleri aracılığıyla UAC Profile, Eşkenar Köşebent, Lama Demire, Kare Demire ve Yuvarlak Demire yüklenmektedir.

FTM Sistemi'nin bu iki aşamalı modelini karbon maliyetlerin hesaplanmasında kullanabilmek için öncelikle işletmenin üretim faaliyetlerinin karbon ayak izlerinin hesaplanması gerekmektedir. Karbon ayak izi, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken sarf ettikleri fosil yakıtların yanması sonucunda doğaya vermiş oldukları zararın sayısal ölçüsüdür. Çalışmamızda işletmenin faaliyetlerini gerçekleştirirken sarf ettiği fosil yakıt bileşenli doğalgaz, akaryakıt, elektrik kullanımı sonucu oluşan karbon emisyonları ile faaliyetleri esnasında kullanmış olduğu su kullanımı kaynaklı emisyonları ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sonucunda oluşan atık su, evsel atık, atık yağ ve tehlikeli atık kaynaklı karbon emisyonları incelenmiştir (OK, 2022). İşletmenin karbon ayak izi hesaplanırken doğada en fazla bulunan CO₂ (karbondioksit) emisyonu temelli bir hesaplama yöntemine gidilmiştir. CO₂ emisyonları hesaplamalara doğrudan aktarılırken, Metan (CH₄) ve Nitroksit (N₂O) emisyonlarının CO₂ cinsinden eşdeğerleri dikkate alınarak hesaplamalar yapılmıştır.² Greenhouse Gas Protocol'a (GHGP) göre Metan (CH₄) ve Nitroksit'in (N₂O) Karbondioksit (CO₂) eşdeğer karşılıkları Tablo 3'te gösterilmiştir.

² Birden fazla karbon emisyonunun takip edilmesinde yaşanacak karışıklığın önüne geçebilmek için atmosferde en çok bulunan karbon emisyonu (CO₂) dikkate alınarak diğer karbon emisyonlarının (CH₄, N₂O) CO₂ eşdeğer karşılıkları ile hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo 3. CH₄ ve N₂O'nun Global Warming Potential (GWP) 5. Değerleme Raporu'na Göre CO₂ Eşdeğer Karşılıkları

Sera Gazı	Emisyon Faktörü (ton CO ₂ eq)
Karbondiyoksit (CO ₂)	1
Metan (CH ₄)	28
Nitroksit (N ₂ O)	265

Kaynak. World Wide Fund for Nature (2014)

Tablo 3 incelendiğinde 1 birimlik Metan (CH₄) 28 birim Karbondiyoksit (CO₂) değerine karşılık gelirken, 1 birimlik Nitroksit (N₂O)'ün 265 birim Karbondiyoksit (CO₂) değerine karşılık geldiği görülmektedir. Çalışmamızda Metan (CH₄) ve Nitroksit (N₂O) ayrı ayrı hesaplandıktan sonra Karbondiyoksit (CO₂)'e dönüştürülerek Karbondiyoksit (CO₂) cinsinden takip edilmiştir. İşletmenin karbon ayak izinin hesaplanmasında ise IPCC tarafından oluşturulan Tier 1, denklemi kullanılmıştır (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2006). IPCC tarafından oluşturulan Tier 1 denklemine aşağıda yer verilmiştir.

$$\text{Karbon Ayak İzi (CF)} = \text{Faaliyet Verisi (AD)} \times \text{Emisyon Faktörü (EF)} \quad (1)$$

Denklemden yer alan CF, bir işletmede ısınma, elektrik kullanımı ve ulaşım gibi faaliyetleri sonucunda atmosfere salmış olduğu emisyonların karbondiyoksit cinsinden eşdeğer miktarını temsil etmektedir. AD, bir faaliyet esnasında kullanılan fosil yakıt veya hammaddeyle ilgili veriyi ifade ederken, EF ise atmosfere salınan karbon emisyonu ile bu emisyonu sebep olan faaliyet arasındaki ilişkiyi temsil eden bir değerdir.

4.1.Emisyon Kapsamlarının, Faaliyet Verilerinin ve Karbon Maliyet Etkenlerinin Belirlenmesi

İşletmenin 2021 yılına ilişkin karbon ayak izinin hesaplanmasında karbon emisyonları, Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO-International Standard Organization) tarafından yayınlanan ISO 14064 standardı gereğince Kapsam 1, Kapsam 2 ve Kapsam 3 olarak kategorize edilerek Tablo 4'te gösterilmiştir. Tabloda ayrıca işletmenin 2021 yılı faaliyet verilerine de yer verilmiştir.

Tablo 4. İşletmenin Kapsamlarına Göre Karbon Emisyonları ve Faaliyet Verileri

Kapsamlar	Emisyon Kaynakları	Faaliyet Verileri
Kapsam 1	Yıllık Tüketilen Doğal Gaz Miktarı	13.503.497,30 m ³
Kapsam 1	Yıllık Tüketilen Akaryakıt Miktarı	1.969.855,23 Litre
Kapsam 2	Yıllık Tüketilen Elektrik Miktarı	18.971.546,54 kwh
Kapsam 3	Yıllık Tüketilen Su Miktarı	210.128,09 m ³
Kapsam 3	Toplam Atık Su Miktarı	84.051,24 m ³
Kapsam 3	Toplam Evsel Atık Miktarı	134,28 kg
Kapsam 3	Tehlikeli Atıklar	72.413 kg
Kapsam 3	Atık Yağlar	15.247 Kg

Tablo 4 incelendiğinde işletmenin faaliyetlerini yerine getirmek için tükettiği doğal gaz ve akaryakıt sonucu oluşan karbon emisyonları Kapsam 1, dışardan sağlanan elektrikten kaynaklanan emisyonlar Kapsam 2, su kullanımı, atık su, evsel atık, tehlikeli atıklar ve atık yağların sebep olduğu karbon emisyonları ise Kapsam 3 olarak kategorize edilmiştir (Vargün ve Ok, 2019; Caro, 2019; Vargün ve diğerleri, 2015).

Tablo 4'te gösterilen karbon emisyonlarına ilişkin faaliyet verilerinin faaliyet merkezlerine yüklenmesinde dikkate alınacak maliyet etkenlerine ise Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Karbon Maliyet Etkenleri

Kapsamlar	Emisyon Kaynaklar	Birim	Karbon Maliyet Etkenleri
Kapsam 1	Yıllık Tüketilen Doğal Gaz Miktarı	m ³	Direkt
Kapsam 1	Yıllık Tüketilen Akaryakıt Miktarı	Litre	Direkt
Kapsam 2	Yıllık Tüketilen Elektrik Miktarı	Kwh	Kwh
Kapsam 3	Yıllık Tüketilen Su Miktarı	m ³	Direkt/Personel sayısı ³
Kapsam 3	Toplam Atık Su Miktarı	m ³	Personel sayısı ⁴
Kapsam 3	Toplam Evsel Atık Miktarı	m ³	Personel sayısı
Kapsam 3	Tehlikeli Atıklar	Kg	Yüzde
Kapsam 3	Atık Yağlar	Kg	Yüzde

Tablo 5 incelendiğinde doğal gaz ve akaryakıt kaynaklı karbon emisyonları faaliyet merkezlerine direkt olarak yüklenirken atık suyun belirli bir kısmı ilgili faaliyet merkezine direkt olarak yüklenmiştir. Doğal gaz, akaryakıt ve kullanılan suyun direkt kısmının dışında kalan emisyon kaynakları ise çeşitli maliyet etkenleri aracılığı ile faaliyet merkezlerine yüklenmiştir.

Karbon ayak izinin hesaplanmasında faaliyet verileriyle birlikte ihtiyaç duyulan bir diğer unsur da emisyon faktörüdür. Emisyon faktörü, atmosfere salınan karbon emisyonu ile karbon emisyonuna neden olan faaliyet arasındaki ilişkiyi temsil eden sayısal bir değerdir. Çalışmamızda emisyon faktörleri belirlenirken Greenhouse Gas Protocol (2017), Sawant ve Babaleshwar (2016) ve UK Government GHG Conversion Factors for Company Reporting (2020) tarafından belirlenen faktör değerleri kullanılmıştır. Çalışmamızda kullanılacak emisyon faktörlerine ve emisyon faktörlerinin alındığı kaynaklara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Emisyon Faktörleri ve Kaynakları

Emisyon Kaynaklar	Emisyon Faktörü	Birimler	Kaynaklar
Doğal Gaz Kullanımı	1,88496	CO ₂ kg/m ³	
Doğal Gaz Kullanımı	0,000168	CH ₄ kg/m ³	
Doğal Gaz Kullanımı	0,00000336	N ₂ O kg/m ³	Greenhouse Gas Protocol, 2017
Yıllık Tüketilen Dizel Akaryakıt Miktarı	2,676492	CO ₂ kg/L	
Yıllık Tüketilen Dizel Akaryakıt Miktarı	0,0003612	CH ₄ kg/L	
Yıllık Tüketilen Dizel Akaryakıt Miktarı	0,000021672	N ₂ O kg/L	
Yıllık Tüketilen Elektrik Miktarı	0,856	CO ₂ kg/kWh	
Yıllık Tüketilen Su Miktarı	0.0014	CO ₂ kg /m ³	Sawant ve Babaleshwar, 2016
Toplam Atık Su Miktarı	0,3	CH ₄ kg/m ³	
Toplam Evsel Atık Miktarı	3,59	CO ₂ kg/kg	
Tehlikeli Atıklar	0,021	CO ₂ kg /kg	UK Government GHG Conversion Factors for Company Reporting, 2020
Atık Yağlar	0,021	CO ₂ kg/kg	

³ Üretim birimiyle yapılan görüşmeler sonucunda su kullanımı kaynaklı ortaya çıkan karbon emisyonlarının faaliyet merkezlerine yüklenmesinde, emisyonun %80'i haddeleme faaliyet merkezine doğrudan yüklenmiştir, geriye kalan %20'lik kısım ise karbon maliyet etkeni kullanılarak bütün faaliyet merkezlerine eşit olarak.

⁴ Atık su sistem içerisinde tekrar pompalanarak birkaç kez kullanıldığı için atık su kaynaklı karbon emisyonlarının %80'i haddeleme bölümüne yüklenmemiş, personel sayısı karbon maliyet etkeni olarak kullanılmıştır.

Tablo 6 incelendiğinde doğalgaz ve akaryakıt kullanımı CO₂, CH₄ ve N₂O emisyonlarına sebebiyet verirken elektrik, su, evsel atık, tehlikeli atıklar ve atık yağlar CO₂, atık su ise CH₄ emisyonlarına sebebiyet vermektedir.

4.2. Faaliyetler Bazında Karbon Emisyonların Hesaplanması

Bu aşamada, FTM sistemi'nin ilk aşamasında olduğu gibi, işletmenin üretim faaliyetlerini gerçekleştirmek için kullandığı kaynakların faaliyetler bazında sebep olduğu karbon emisyonları hesaplanarak Tablo 5'te yer alan karbon maliyet etkenleri aracılığı ile faaliyetlere yüklenmiştir.

FTM Sistemi'nin birinci aşamasında olduğu gibi kaynakların emisyon miktarları faaliyet merkezlerine yüklenmiştir. İşletmenin faaliyet merkezlerine yüklenen karbon emisyon miktarları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7 incelendiğinde doğalgaz tüketimi yalnızca tavlama ocağında kullanıldığı için Tavlama Faaliyet Merkezine direkt olarak yüklenmiştir. Aynı şekilde akaryakıt da sadece mamullerin sevkiyatında kullanıldığı için Sevkiyat Faaliyet Merkezine doğrudan yüklenmiştir. Su kullanımının %80'i Haddeme Faaliyet Merkezinde kütüğün şekillendirilmesinde kullanıldığı için su kullanımı kaynaklı oluşan karbon emisyonunun %80'i Haddeme Faaliyet Merkezine direkt olarak yüklenirken geriye kalan kısım, faaliyet merkezlerine çalışan personel sayısı dikkate alınarak yüklenmiştir. (Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi 2 işçi, Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık 2 işçi, Tavlama Faaliyet Merkezi 4 işçi, Haddemem Faaliyet Merkezi 22 işçi, Mamul Kesim Faaliyet Merkezi 2 işçi, Doğrultma Faaliyet Merkezi 21 işçi, Mamul Depolama Faaliyet Merkezi 2 işçi, Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi 10 işçi). Tehlikeli atık kaynaklı karbon emisyonlarının faaliyet merkezlerine yüklenmesinde yönetim ve üretim birimiyle belirlenen oranlar dikkate alınarak yüklenmiştir. Bu oranlar Haddeme Faaliyet Merkezi için %40, Tavlama Faaliyet Merkezi için %30, Hammadde Depolama, Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık, Mamul Kesim, Doğrultma, Mamul Depolama ve Bakım-Onarım Faaliyet Merkezleri için %5'tir. Atık yağ kaynaklı karbon emisyonlarının faaliyet merkezlerine yüklenmesinde madeni yağ kullanım oranları dikkate alınmıştır. Bu oranlar Haddeme Faaliyet Merkezi için %50, Doğrultma Faaliyet Merkezi %40 ve Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi %10'dur. Satın Alma ve Satış Faaliyet Merkezlerinde fosil yakıt tüketiminin olmaması nedeniyle bu iki faaliyet merkezine karbon emisyon yüklemesi yapılmamıştır. Sonuç olarak işletmenin 2021 yılı toplam karbon emisyon miktarı 47.781,11 ton olarak hesaplanmıştır. Faaliyet merkezleri bazında incelendiğinde en yüksek karbon emisyonuna sahip faaliyet merkezi, 27.684,14 ton ile Tavlama Faaliyet Merkezi olurken karbon emisyonu en düşük olan faaliyet merkezi ise 671,39 ton ile Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi olmuştur. Tavlama Faaliyet Merkezinin karbon emisyonunun bu kadar yüksek olmasındaki neden doğal gaz kaynaklı karbon emisyonunun tamamının bu faaliyet merkezini yüklenmesidir. Çünkü doğal gaz yalnızca tavlama ocağına enerji sağlamak için kullanılmaktadır.

Faaliyetlerin karbon emisyon miktarları belirlendikten sonraki aşama her bir faaliyetin karbon maliyetinin hesaplanmasıdır. Dünyanın işlem hacmi en yüksek karbon borsası olan AB Emisyon Ticaret Sisteminde 1 ton karbon emisyonu yaklaşık olarak 25 Euro'dan işlem görmektedir (Early, 2020). Bu bilgiler ışığında çalışmamızda da 1 ton karbon emisyonunun maliyeti 25 Euro olarak dikkate alınacaktır. İşletmenin faaliyet merkezlerinin karbon emisyon maliyetleri Tablo 8'de hesaplanmıştır.

Tablo 7. İşletmenin Faaliyet Merkezlerinin Toplam Karbon Emisyonları (ton)

Faaliyet Merkezleri	Doğal Gaz Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Dizel Akaryakıt Kullanımı Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Elektrik Kullanımı Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Su Kullanımı Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Atık Su Oluşumu Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Evsel Atık Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Tehlikeli Atık Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Atık Yağ Kaynaklı Karbon Emisyonları (ton)	Toplam Karbon Emisyonları (ton)
Ham madde Depolama Faaliyet Merkezi	-	-	649,57	0,0018	21,73	0,0148	0,076	-	671,39
Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık	-	-	1.136,77	0,0018	21,73	0,0148	0,076	-	1.158,59
Tavlama Faaliyet Merkezi	25.529,04	-	2.111,15	0,0036	43,46	0,0296	0,456	-	27.684,14
Haddeleme Faaliyet Merkezi	-	-	5.802,26	0,2548	239,01	0,1631	0,608	0,160	6.042,46
Mamul Kesim Faaliyet Merkezi	-	-	1.461,57	0,0018	21,73	0,0148	0,076	-	1.483,39
Doğrultma Faaliyet Merkezi	-	-	2.809,41	0,0189	228,14	0,1557	0,076	0,128	3.037,93
Mamul Depolama Faaliyet Merkezi	-	-	811,81	0,0018	21,73	0,0148	0,076	-	833,63
Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi	-	-	1.457,10	0,009	108,64	0,074	0,076	0,032	1.565,93
Sevkiyat Faaliyet Merkezi	-	5.303,64	-	-	-	-	-	-	5.303,64
Toplam	25.529,04	5.303,64	16.239,64	0,294	706,17	0,482	1,52	0,32	47.781,11

Tablo 8. İşletmenin Faaliyet Merkezlerinin Karbon Emisyon Maliyetleri (TL)

Faaliyet Merkezleri	Toplam Karbon Emisyonları (ton/yıl)	Karbon Maliyeti (ton/ TL) ⁵	Faaliyetlerin Karbon Maliyetleri (TL/yıl)
Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi	671,39		176.407,72
Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık	1.158,59		304.419,52
Tavlama Faaliyet Merkezi	27.684,14		7.274.007,79
Haddeleme Faaliyet Merkezi	6.042,46		1.587.656,37
Mamul Kesim Faaliyet Merkezi	1.483,39	262,75	389.760,72
Doğrultma Faaliyet Merkezi	3.037,93		798.216,11
Mamul Depolama Faaliyet Merkezi	833,63		219.036,28
Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi	1.565,93		411.448,11
Sevkiyat Faaliyet Merkezi	5.303,64		1.393.531,41
Toplam	47.781,10		12.554.484,03

⁵ 2021 yılında ortalama EURO / TL kuru 10,51 TL olarak değerlendirilmiş ve birim (ton) başına karbon maliyeti (25 EURO x 10,51 TL) = 262,75 TL olarak hesaplanmıştır

Tablo 8 incelendiğinde işletmenin 2021 yılında Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi 176.407,72 TL, Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık 304.419,52 TL, Tavlama Faaliyet Merkezi 7.274.007,79 TL, Haddelme Faaliyet Merkezi 1.587.656,37 TL, Mamul Kesim Faaliyet Merkezi 389.760,72 TL, Doğrultma Faaliyet Merkezi 798.216,11 TL, Mamul Depolama Faaliyet Merkezi 219.036,28 TL, Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi 411.448,11 TL, Sevkiyat Faaliyet Merkezi 1.393.531,41 TL olmak üzere toplam 12.554.484,03 TL karbon maliyetine katlandığı görülmektedir.

4.3. İkinci Aşama Karbon Maliyet Etkenlerinin Belirlenmesi

Faaliyet merkezlerinde toplanan karbon emisyonlarının mamullere yüklenebilmesi için FTM Sistemi'nde olduğu gibi ikinci aşama karbon maliyet etkenlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 9'da işletmede belirlenen ikincil aşama karbon maliyet etkenlerine yer verilmiştir.

Tablo 9. İkinci Aşama Karbon Emisyon Maliyet Etkenleri

Faaliyet Merkezleri	Maliyet Etkeni
Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi	Üretim Miktarı
Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık Faaliyet Merkezi	Üretim Miktarı
Tavlama Faaliyet Merkezi	Makine saati
Haddelme Faaliyet Merkezi	Makine saati
Mamul Kesim Faaliyet Merkezi	Makine saati
Doğrultma Faaliyet Merkezi	Makine saati
Mamul Depolama Faaliyet Merkezi	m ²
Bakım-Onarım Faaliyet Merkezi	Makine saati
Sevkiyat Faaliyet Merkezi	Sevkiyat sayısı ⁶

Üretim hacminden bağımsız mamul ile faaliyet arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koyan maliyet etkenlerini belirlemek, sistemin daha doğru sonuçlar elde etmesine önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca ikinci aşama karbon emisyon maliyet etkenleri belirlenirken mamul ile faaliyet arasında korelasyon seviyesi yüksek maliyet etkenlerinin belirlenmesi sistemin başarısını arttıracaktır.

4.4. Faaliyet Merkezlerinde Toplanan Karbon Emisyonlarının Mamullere Yüklenebilmesi

Karbon emisyon maliyet etkenleri ikinci aşamada belirlendikten sonra, faaliyet merkezlerinde biriken karbon emisyonlarını mamullere yüklenerek birim karbon maliyetlerinin belirlenmesi aşamasına geçilmektedir. Bu aşamada ilk olarak faaliyet merkezlerine özgü karbon emisyon yükleme oranının belirlenmesi gerekmektedir.

$$\text{Faaliyet Merkezi Yükleme Oranı} = \frac{\text{Faaliyet Merkezi Karbon Toplamı}}{\text{İkinci Aşama Karbon Maliyet Etkeni}} \quad (2)$$

⁶ Tamamlanan mamullerin taşıma sürecinde, işletme ile müşteri arasındaki mesafe kilometre cinsinden dikkate alınarak her 1000 km için 1 sevkiyat sayısı hesaplanmıştır.

Her bir faaliyet merkezi için yükleme oranı hesaplandıktan sonra mamullerin karbon maliyet etkeni, kullanım miktarı ile faaliyet merkezi yükleme oranı çarpılarak mamullerin sebep oldukları karbon emisyon miktarları hesaplanmaktadır.

$$\text{Mamule Yüklenen Faaliyet Merkezi Karbon Emisyon Miktarı} = \text{Faaliyet Merkezi Yükleme Oranı} \times \text{Mamullerin Karbon Maliyet Etkeni Kullanma Miktarı}$$

İşletmede üretilen mamullerin her bir faaliyet merkezinden almış olduğu karbon emisyon miktarları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Tablo 10'da ise mamuller faaliyet merkezlerinden aldığı karbon emisyonları tek bir tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10. Mamullerin Faaliyet Merkezlerinden Aldıkları Birim (ton) Karbon Emisyon Miktarları

Faaliyet Merkezleri	UAC Profil	Eşkenar Köşebent	Lama Demir	Kare Demir	Yuvarlak Demir
Hammadde Depolama Faaliyet Merkezi	0,009	0,009	0,009	0,009	0,009
Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık Faaliyet Merkezi	0,016	0,016	0,016	0,016	0,016
Tavlama Faaliyet Merkezi	0,527	0,36	0,251	0,426	0,089
Haddelme Faaliyet Merkezi	0,117	0,083	0,038	0,102	0,011
Mamul Kesim Faaliyet Merkezi	0,015	0,034	0,013	0,018	0,011
Doğrultma Faaliyet Merkezi	0,063	0,047	-	0,034	0,022
Mamul Depolama Faaliyet Merkezi	0,018	0,01	0,006	-	0,009
Bakım-Onarım Faaliyet Merkez	0,027	0,024	0,02	0,011	0,006
Sevkiyat Faaliyet Merkezi	0,09	0,08	0,072	-	0,053
Toplam	0,882	0,663	0,425	0,616	0,226

Tablo 10 incelendiğinde birim başına karbon emisyon miktarı en fazla olan mamul 0,882 ton ile UAC Profil olurken, Eşkenar Köşebent 0,663 ton ile ikinci, Kare Demir 0,616 ton ile üçüncü, Lama Demir 0,425 ton ile dördüncü sırada yer alırken Yuvarlak Demir ise 0,226 ton ile son sırada yer almıştır. Lama Demir doğrultma işlemine tabi tutulmadığı için doğrultma faaliyet merkezinden pay almazken, Kare Demir şehir içerisinde başka bir işletme için üretilmektedir. Anlaşma gereği sevkiyat işlemini satın alan işletme gerçekleştirmektedir. Bu nedenle Kare Demir hem mamul depolama faaliyetinden kaynaklı karbon emisyonlarından hem de sevkiyat faaliyetinden kaynaklı karbon emisyonlarından pay almamıştır.

Mamullerin birim karbon emisyon miktarları belirlendikten sonra mamullerin karbon maliyetlerine Tablo 11'de yer verilmiştir.

Tablo 11. FTM Sistemine Göre Mamullerin Karbon Emisyon Maliyetleri

Mamul	Karbon Emisyon Miktarı (ton) (A)	Karbon Emisyon Maliyeti (TL/ton) ⁷ (B)	Birim Karbon Emisyon Maliyeti (TL) (C) =A*B
UAC Profil	0,882		231,75
Eşkenar Köşebent	0,663		174,20
Lama Demir	0,425	262,75 ⁸	111,67
Kare Demir	0,616		161,85
Yuvarlak Demir	0,226		59,38

Tablo 11 incelendiğinde, 1 birim (ton) üretim sırasında işletmenin karşılaştığı en yüksek karbon emisyon maliyeti 231,75 TL ile UAC Profil'dir. Diğer ürünler için ise Eşkenar Köşebent için 174,20 TL, Kare Demir için 161,85 TL, Lama Demir için 111,67 TL ve Yuvarlak Demir için işletmenin katlandığı karbon emisyon maliyeti ise 59,38 TL olarak hesaplanmıştır.

İşletmenin geleneksel maliyet verileri ve FTM sistemiyle hesaplanan karbon maliyetlerine ilişkin karşılaştırmalı verilere Tablo 12'de yer verilmiştir.

Tablo 12. Mamullerin Geleneksel ve FTM Sistemiyle Hesaplanmış Birim Maliyetleri ve Karbon Emisyon Maliyetler

Mamul	Geleneksel Maliyetleme Sistemi (TL)	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi			Fark
		Mamul Maliyeti (TL)	Mamul Karbon Emisyon Maliyet (TL)	Toplam Maliyet (TL)	Tutar (TL)
UAC Profil	5.793,24	6.033,63	231,75	6.265,38	472,14
Eşkenar Köşebent	5.808,58	5.798,48	174,20	5.972,68	164,10
Lama Demir	5.421,25	5.171,18	111,67	5.282,85	-138,40
Kare Demir	5.841,74	5.770,00	161,85	5.931,85	90,11
Yuvarlak Demir	5.468,57	5.192,47	59,38	5.251,85	-216,75

Tablo 12 incelendiğinde işletmenin geleneksel olarak belirlenen UAC Profil birim (ton) maliyeti 5.793,24 olarak hesaplanırken FTM Sistemi'yle hesaplanan birim maliyeti 6.033,63 TL'dir. Mamul maliyetinin hesaplanmasında karbon emisyon maliyetleri de dahil edildiğinde UAC Profil mamulünün birim (ton) maliyeti 6.265,38 TL olarak hesaplanmıştır. Geleneksel maliyet verileri ile karbon maliyetleri dahil FTM Sistemi'yle hesaplanan birim maliyet verileri karşılaştırıldığında FTM Sistemi'ne göre UAC Profilin maliyetinin 472,14 TL az hesaplandığı görülmektedir. Eşkenar Köşebent'in geleneksel sistemle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.808,58 TL olarak hesaplanırken, FTM Sistemi'yle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.798,48 TL'dir. Mamul maliyetinin hesaplanmasında karbon emisyon maliyetleri de dahil edildiğinde Eşkenar Köşebent mamulünün birim (ton) maliyeti 5.972,68 TL olarak hesaplanmıştır. Geleneksel maliyet verileri ile karbon maliyetleri dahil FTM Sistemi'yle hesaplanan birim

⁷ 2021 yılında ortalama EURO / TL kuru 10,51 TL olarak değerlendirilmiş ve birim (ton) başına karbon maliyeti (25 EURO x 10,51 TL) = 262,75 TL olarak hesaplanmıştır.

maliyet verileri karşılaştırıldığında Eşkenar Köşebenttin maliyetinin FTM Sistemi'ne göre 164,10 TL az hesaplandığı görülmektedir. Lama Demirin geleneksel sistemle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.421,25 TL olarak hesaplanırken, FTM Sistemi'yle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.171,18 TL'dir. Mamul maliyetinin hesaplanmasında karbon emisyon maliyetleri de dahil edildiğinde Lama Demir mamulünün birim (ton) maliyeti 5.282,85 TL olarak hesaplanmıştır. Geleneksel maliyet verileri ile karbon maliyetleri dahil FTM Sistemi'yle hesaplanan birim maliyet verileri karşılaştırıldığında Lama Demirin maliyetinin geleneksel maliyetleme sisteminde FTM Sistemi'ne göre 138,40 TL fazla hesaplandığı görülmektedir. Kare Demirin geleneksel sistemle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.841,74 TL olarak hesaplanırken, FTM Sistemi'yle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.770,00 TL'dir. Mamul maliyetinin hesaplanmasında karbon emisyon maliyetleri de dahil edildiğinde Kare Demir mamulünün birim (ton) maliyeti 5.931,85 TL olarak hesaplanmıştır. Geleneksel maliyet verileri ile karbon maliyetleri dahil FTM Sistemi'yle hesaplanan birim maliyet verileri karşılaştırıldığında Kare Demirin maliyetinin FTM Sistemi'ne göre olması gerekenden 90,11 TL az hesaplandığı görülmektedir. Yuvarlak Demirin geleneksel sistemle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.468,57 TL olarak hesaplanırken, FTM Sistemi'yle hesaplanan birim (ton) maliyeti 5.192,47 TL'dir. Mamul maliyetinin hesaplanmasında karbon emisyon maliyetleri de dahil edildiğinde Yuvarlak Demir mamulünün birim (ton) maliyeti 5.251,85 TL olarak hesaplanmıştır. Geleneksel maliyet verileri ile karbon maliyetleri dahil FTM Sistemi'yle hesaplanan birim maliyet verileri karşılaştırıldığında Yuvarlak Demirin maliyetinin geleneksel maliyetleme sisteminde FTM Sistemi'ne göre olması gerekenden 216,75 TL fazla hesaplandığı görülmektedir.

Sonuç

Sanayi devrimiyle birlikte insan faaliyetleri sonucunda atmosfere salınan karbon emisyon miktarında gözle görülür bir artış olmuştur. İklim değişikliğine sebep olan bu emisyonların 1970 ile 2005 yılları arasındaki değişimi incelendiğinde, sanayi devrimi öncesi döneme kıyasla %70 oranında bir artış gözlemlenmiştir (Ok, 2022). Fosil yakıtların yakılmasına bağlı olarak insan faaliyetleri sonucu meydana gelen bu artış, atmosferdeki gazların doğal dengesini bozarak küresel ısınmaya neden olmaktadır. Bu dengenin tekrardan sağlanabilmesi için karbon emisyonlarının en aza indirgenmesi gerekmektedir.

Karbon emisyon miktarının azaltılması ve sağlıklı bir ekosistemin oluşturulması konusunda, devletlere ve şirketlere önemli sorumluluklar düşmektedir (Kestane ve Sezgin, 2022). BM nezdinde devletler 21. yüzyılın son çeyreğinde ciddi adımlar atmışlardır. Bu adımlar beraberinde şirketlere de çevreci sorumluluklar yüklemiştir. Bu kapsamda işletmeler mamul üretirken veya faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreye verecekleri olası zararları da dikkat almaları gerekmektedir. Çevresel etkilerin göz önünde bulundurulması ve minimize edilebilmesi için, işletmelerin öncelikle gerçekleştirdikleri faaliyetlerin ve ürettikleri mamullerin karbon emisyon miktarını ve maliyetlerini hesaplaması gerekmektedir (Vargün ve diğerleri, 2015).

Karbon emisyon miktarlarının ve maliyetlerin geleneksel yöntemlerle hesaplanması oldukça zordur. Zira geleneksel sistemler karbon maliyetleri genel üretim giderleri içerisinde takip etmektedir. Ayrıca hacim tabanlı tek bir maliyet etkeninin kullanılması da karbon emisyon maliyetlerinin mamullere doğru yüklenememesine neden olmaktadır. Karbon emisyon miktarlarının ve maliyetlerin hesaplanmasında FTM Sistemi'nin tercih edilmesi ile daha doğru sonuçların elde edilmesi muhtemeldir (Tsai ve diğerleri, 2012b). Çünkü FTM sistemiyle karbon

maliyetleri ve emisyonları, faaliyet bazında takip edilmekte ve bu faaliyetlerde toplanan değerler, mamullere aktarılırken birden çok maliyet etkeni kullanılmaktadır. Bu sayede, mamul üretimi sırasında hangi faaliyetin ne kadar karbon maliyeti ve emisyonuna neden olduğu daha doğru bir şekilde ortaya koyulmaktadır (Pember ve Lemon 2012).

Çalışmada elde edilen bulgular incelendiğinde, 2021 yılında işletmenin toplam 47.781,11 ton karbon emisyonuna sebep olduğu, bu karbon emisyonlarının işletmeye maliyetinin ise 12.554.481,40 TL olduğu hesaplanmıştır. Bu tutar işletmenin 2021 yılı genel üretim giderinin yaklaşık %14'üne tekabül etmektedir. Karbon emisyon maliyetinin bu denli yüksek olması işletme performansının değerlendirilmesinde bu maliyetlerin göz ardı edilmesine engel olmaktadır. İşletmede gerçekleştirilen faaliyetler bazında karbon emisyonları dikkate alındığında Hammadde Depolama Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 176.407,72 TL, Kütük Kesim ve Fırın Hazırlık Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 304.419,52 TL, Tavlama Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 7.274.007,79 TL, Haddelme Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 1.587.656,37 TL, Mamul Kesim Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 389.760,72 TL, Doğrultma Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 798.216,11 TL, Mamul Depolama Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 219.036,28 TL, Bakım-Onarım Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 411.448,11 TL son olarak Sevkiyat Faaliyet Merkezinin karbon maliyeti 1.393.531,41 TL olarak hesaplanmıştır. Ürünler bazında ise UAC Profilin birim başına karbon maliyeti 231,75 TL, Eşkenar Köşebent'in birim başına karbon maliyeti 174,20 TL, Lama Demirin birim başına karbon maliyeti 111,67 TL, Kare Demirin birim başına karbon maliyeti 161,85 TL ve Yuvarlak Demirin birim başına karbon maliyeti ise 59,38 TL olarak hesaplanmıştır.

Karbon emisyon miktarı ve maliyeti en yüksek olan faaliyet alanı tavlama olarak belirlenmiştir. İşletmenin tavlama faaliyetini gerçekleştirmiş olduğu fırının yapılan incelemeler sonucunda ekonomik ömrünün sonuna yaklaştığı tespit edilmiştir. İşletmenin daha az enerji sarf eden veya yenilenebilir enerji destekli bir fırın alması karbon emisyonlarını azaltacağı kuvvetle muhtemeldir. İşletmenin Sevkiyat Faaliyet Merkezinin karbon maliyetleri de oldukça yüksek olarak hesaplanmıştır. Sevkiyat için daha optimal teslimiyet ağının oluşturulması veya sevkiyat faaliyetinin müşteri işletmeler tarafından gerçekleştirilmesi işletmenin karbon emisyon ve maliyetini büyük oranda azaltacağı tespit edilmiştir.

Çalışmanın işletmeye sağladığı katkıları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- İşletmede gerçekleştirilen faaliyetlerin neden olduğu karbon emisyonlarının ve maliyetlerinin ayrıntılı bir şekilde hesaplanması,
- Mamullerin satış fiyatının belirlenmesinde karbon maliyetlerinde dikkate alınması,
- Finansal olmayan ölçütlerin de işletme yönetiminin alacağı kararlara dahil edilmesi hususlarında katkı sunmuştur.

Ayrıca demir çelik sektöründe karbon emisyonlarının faaliyetler bazında hesaplanmasına yönelik benzer bir çalışmanın olmamasından dolayı bu çalışmayla, literatüre önemli bir katkı sağlanmaktadır. Bununla beraber çalışmanın ilgili sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelere de karbon maliyeti hesaplamada yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda farklı sektörlerle ilişkin ve farklı maliyetleme sistemleri kullanılarak karbon maliyeti hesaplamaları yapılabilir. Ayrıca karbon maliyeti ve karbon ticareti bir arada ele alınarak, işletmelerin ihtiyaç duyacağı karbon kredileri de hesaplanabilir.

Kaynakça

- Ascui, F., & Lovell, H. (2011). As frames collide: making sense of carbon accounting, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 24(8), 978-999. <https://doi.org/10.1108/09513571111184724>
- Binboğa, G. (2014). Uluslararası karbon ticareti ve Türkiye, *Journal of Yaşar University*, 9(34), 5732-5759. <https://doi.org/10.19168/jyu.90063>
- Brandt, M. T., Levine, S. P., & Gourdoux, J.R. (1999). Application of activity-based cost management – a descriptive case study, *Professional Safety*, 44(11), 22-27
- Burritt, R. L., Schaltegger, S., & Zvezdov D. (2011). Carbon Management Accounting: Explaining Practice in Leading German Companies. *Australian Accounting Review*, 21(1), 80-98. <https://doi.org/10.1111/j.1835-2561.2010.00121.x>
- Caro, D. (2019). Carbon footprint, *encyclopedia of ecology*, 2(4), 252-257. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.10752-3>
- Çelik İhracatçılar Birliği (2022). Dünya Türk çeliği ile şekilleniyor. Erişim adresi: https://cib.org.tr/files/Doc/files/KATALOG2022_TR.pdf
- Early, C. (2020). The EU can expect heavy pushback on ist carbon border tax, Erişim adresi: <https://chinadialogue.net/en/business/eu-can-expect-heavy-pushback-carbon-border-tax/>.
- Demircioğlu, E., & Ever, D. (2020). Karbon maliyetlerin belirlenmesine ilişkin demir çelik işletmesinde uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 649-662 <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.868>
- Durgut, M. (2015). Karbon ticaretinin uluslararası muhasebe standartlarına göre muhasebeleştirilmesi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2) 23-40. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1024736>
- Greenhouse Gas Protocol. (2017). World resources institute. Erişim adresi: <https://ghgprotocol.org/calculation-tools>
- Greenhouse Gas Protocol. (2014). Global warming potential values, Erişim adresi: https://ghgprotocol.org/sites/default/files/ghgp/Global-Warming-Potential-Values%20%28Feb%2016%202016%29_1.pdf
- Hansen, D. R., Mowen M. M., & Guan, L. (2009). *Cost Management: Accounting & Control*, Sixth Edition, South- Western Cengage Learning, USA
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2006). Guidelines for national greenhouse gas inventories, Volume 1. Erişim adresi: <https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/2006gl/index.html>
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2007). The physical science basis. Cambridge University Press. Erişim adresi: <https://www.esf.org/>
- International Energy Agency. (2020). Iron and steel technology roadmap, Erişim adresi: <https://www.iea.org/reports/iron-and-steel-technology-roadmap>
- İklim Değişikliği Başkanlığı. (2023). İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı 2024-2030. Erişim adresi: [https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20Azalt%C4%B1m%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan%C4%B1%20\(2024-2030\).pdf](https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fi%20Azalt%C4%B1m%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan%C4%B1%20(2024-2030).pdf)
- Karakoç, M. (2012). Karbon Emisyon Muhasebesi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği (Yayın No: 325320). (Doktora Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon
- Karataş Aracı, Ö. N. (2020). *Çevre Muhasebesinin Bir Alt Dalı Olarak Karbon Muhasebesi: Dünya ve Türkiye’deki Uygulamalar*. Ankara: Nobel Bilim Eserleri

- Kestane A., & Sezgin R. (2022). Karbon muhasebesi perspektifinde karbon emisyonu açıklamalarının belirleyicileri. *IJAR*, 7(13), 92-106. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2040968>
- McGowan, A. S. (1998). Perceived benefits of ABCM implementation, *Accounting Horizons*, 12(1), 31-50
- No, J. J., & Kleiner, B. H. (1997). How to implement activity-based costing. *Logistics Information Management*, 10(2), 68-72. <https://doi.org/10.1108/09576059710815725>
- Ok, Ş. (2022). Karbon muhasebesi temelinde faaliyet tabanlı maliyetleme ve bütçeleme: bir üretim işletmesinde uygulama (Yayın No: 751702)(Doktora Tezi Karabük Üniversitesi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük
- Pember, A., & Lemon, M. (2012). Measuring and managing environmental sustainability: using activity-based costing/Management (ABC/M). Erişim adresi: https://www.cami.org/docs/CAM-I_ESIG_Article-ABC.pdf
- Ratnunga, J. (2007). Carbon cost accounting: the impact of global warming on the cost accounting, *Jamar*, 5(2), 1-8. Erişim adresi: <https://cmaustralia.edu.au/wp-content/uploads/2021/10/JAMAR-Carbon-Cost-Accounting-Edited2.pdf>
- Sawant, S., & Babaleshwar, B. (2015). A new method of assessment and equations on carbon footprint, *J. Appl. Geology and Geophysics*, 3(4), 52-59. <https://doi.org/10.9790/0990-03415259>
- Schaltegger, S., & Csutora M. (2012). Carbon accounting for sustainability and management. Status quo and challenges. *Journal of Cleaner Production*, 36, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.06.024>
- Stechemesser, K. & Guenther, E. (2012). Carbon Accounting: a Systematic Literature Review, *Journal of Cleaner Production*, 36, 17-38. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.02.021>
- Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023). Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması'na (SKDM) ilişkin Tüzük AB Resmî Gazetesi'nde yayımlandı. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/test_53490.html
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası. (2023). Çelik sektörünün yeni gündemi: yeşil çelik Erişim adresi: <https://www.tskb.com.tr/blog/sectorler/celik-sektorunun-yeni-gundemi-yesil-celik>
- Tsai, W. H. (2018). A green quality management decision model with carbon tax and capacity expansion under activity-based costing (ABC)- a case study in the tire manufacturing industry, *Energines*, 11(7), 1-30. <https://doi.org/10.3390/en11071858>
- Tsai, W. H., Chen, H. C., Leu, J. D., Chang Y. C., & Lin, T. W. (2013). A product-mix decision model using green manufacturing technologies under activity-based costing. *Journal of Cleaner Production*, 57, 178- 187. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.04.011>
- Tsai, W. H., Lee, K. C., Liu, J. Y., Lin, H. L., Chou, Y. W., & Lin, S. J. (2012a) A mixed activity-based costing decision model for green airline fleet planning under the constraints of the European Union emissions trading scheme, *Energy*, 39, 218-226. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2012.01.027>
- Tsai, W., Shen, Y.S., Lee, P. L., Chen, H. C., Kuo, L., & Huang, C. C. (2012b). Integrating information about the cost of carbon through activity-based costing, *Journal of Cleaner Production*, 36, 102-111. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.02.024>
- UK Government GHG Conversion Factors for Company Reporting. (2020). Government department for business, energy & industrial strategy. greenhouse gas reporting: Conversion factors 2018 Erişim adresi: <https://www.gov.uk/government/publications/greenhouse-gas-reporting-conversion-factors-2020>
- Uyar, S., & Cengiz, E. (2011). Karbon (Sera gazı) muhasebesi, *Mali Çözüm Dergisi*, 105, 47-70. Erişim adresi: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=b430b8dc-4b5c-454e-a3b5-6a1a5e0caada%40redis>

- Vargün H., Gürkan S., & Akbulut H. (2015). Sürdürülebilir bir çevre için karbon muhasebesi ve faaliyet tabanlı maliyetleme sisteminin entegrasyonu, *Mali Çözüm Dergisi*, 132, 11-31
- Vargün, H., & OK, Ş. (2019). Yönetim kararları açısından karbon muhasebesi bilgilerinin önemi, *Mali Çözüm Dergisi*, 29(156), 73-88. Erişim adresi: <https://web.p.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=574502a3-4e64-4492-852d-3f812b89ff13%40redis>.
- Wang, Z. (2017). The Study of Carbon Cost Management Under the Carbon Trading Mechanism Based on the Value Chain Theory, *Low Carbon Economy*, 8(2), 51. <https://doi.org/10.4236/lce.2017.82005>
- World Wide Fund for Nature. (2014). IPCC 5. değerlendirme raporu. Erişim adresi: <https://www.wwf.org.tr/?2340>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Dizi İzleme Motivasyonlarının Bireylerin Mutluluklarıyla İlişkisi Üzerine Nicel Bir Değerlendirme

A Quantitative Review on the Relationship Between Series Watching Motivations and Individuals' Happiness

Özgür KILINÇ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Malatya, Türkiye

İnönü University, Faculty of Communication, Malatya, Türkiye

ozgur.kilinc@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8697-162X>

Sadık ÇALIŞKAN

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Malatya, Türkiye

İnönü University, Faculty of Communication, Malatya, Türkiye

sadik.caliskan@inonu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6899-0424>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 13.03.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 02.08.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Kılınç, Ö, & Çalışkan, S. (2024). Dizi İzleme Motivasyonlarının Bireylerin Mutluluklarıyla İlişkisi Üzerine Nicel Bir Değerlendirme. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 462-481. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1452053>

Yazar Katkıları: %50 - %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Quantitative Review on the Relationship Between Series Watching Motivations and Individuals' Happiness

Abstract

Series constitute a significant portion of content consumed extensively on both television and digital platforms. Categorized into various genres such as drama, science-fiction, comedy, and crime, series cater to audiences with diverse socio-demographic and psychographic characteristics. The fundamental motivations for watching series include spending leisure time, entertainment, escapism, socialization, and knowledge acquisition. Series are among the most watched programs on television or digital platforms. In recent years, the proliferation of digital platforms in addition to television channels has made it possible for viewers to watch multiple episodes or a season of a series at the same time, while enabling viewers to access the series on various screens at any time and anywhere. The diversification of content to appeal to viewers with different interests and demographic characteristics, the possibility of global access to series on digital platforms, technological advances and the Covid-19 pandemic can be counted among the factors contributing to the increasing popularity of series. Happiness, on the other hand, denotes an individual's state of well-being, influenced by various personal, environmental, and cultural factors. When the literature on the relationship between happiness and series watching is examined, it is possible to infer that the studies mostly focus on the relationship between television viewing and happiness. However, there are various studies structured on the basis of happiness and watching series, albeit limited. Parasocial Interaction, Uses and Gratifications and Cultivation Theory come to the fore when the relationship between series and happiness is evaluated. Within the framework of the Uses and Gratifications approach, viewers watch series for various motivations. These motivations can be in the form of entertainment, spending time, and information. On the other hand, within the scope of the Parasocial Interaction Theory, viewers can identify with any series character. Considering that series are an intense genre on television within the framework of the Cultivation Theory, it can be said that watching too many series can affect the viewers' perception of reality. When the literature on watching series is examined, it is observed that watching series is evaluated within the framework of various communication theories and that studies on binge watching are conducted. However, it has been determined that the studies focusing on the relationship between watching series and happiness are limited. Therefore, the study focuses on the relationship between watching series and happiness. This study aims to analyse the relationship between watching series and happiness. The pilot application of the research was carried out with 30 participants reached online. After the pilot application, the items in the scales were finalised. In the research, the participants were reached through convenience sampling technique. Data obtained from 360 participants were analyzed through various statistical techniques. Through a survey, it was determined that the dimensions of "enrichment" and "emotional empowerment" had the highest average among the reasons for watching series, while "socialization" had the lowest average. Significant differences were found between the reasons for watching series and age and education, as well as between the number of series watched and educational status. It was determined that there was no significant relationship between reasons for watching series and happiness. On the other hand, it was observed that there was a significant relationship between "enrichment" and "coping/escape" which are among the dimensions of reasons for watching series, and happiness. However, it was concluded that this relationship was at a low level. The most striking finding within the scope of the research is that there is a significant relationship between the dimensions of "enrichment" and "coping/escape" and happiness, albeit at a low level. The aforementioned finding can be interpreted as that watching series reinforces "learning new knowledge" and "coping / escape". However, it would not be wrong to state that individual well-being or happiness also includes the ability to cope with possible problems.

Keywords: Series, Watching Series, Happiness, Enrichment, Emotional Empowerment

Dizi İzleme Motivasyonlarının Bireylerin Mutluluklarıyla İlişkisi Üzerine Nicel Bir Değerlendirme

Öz

Diziler, gerek televizyon gerekse dijital platformlarda yoğun düzeyde izlenen içeriklerden biridir. Drama, bilim-kurgu, komedi, suç gibi birtakım türlere ayrılan diziler farklı sosyo-demografik ve psikografik özelliklere sahip izleyicilere seslenmektedir. Vakit geçirmek, eğlenmek, kaçış, sosyalleşmek, bilgi edinmek dizi izlemenin temel motivasyonları arasındadır. Diziler, televizyon ya da dijital platformlarda en çok izlenen programların başında gelmektedir. Son yıllarda televizyon kanallarının yanında dijital platformların çoğalması, bir yandan izleyicilerin dizilere çeşitli ekranlardan diledikleri zaman diledikleri yerde ulaşımını sağlarken aynı zamanda birden fazla bölümün ya da dizinin bir sezonunun bir anda izlenmesini mümkün hale getirmiştir. Farklı ilgilere ve demografik özelliklere sahip izleyicilere hitap edecek şekilde içeriğin çeşitlenmesi, dizilere dijital

platformlar üzerinden küresel ulaşım olanağı, teknolojik ilerlemeler ve Covid-19 pandemisi dizilerin artan popülaritesine katkıda bulunan faktörler arasında sayılabilir. Mutluluk ise temel olarak bireyin iyi oluş halini ifade etmektedir. Kişisel, çevresel ve kültürel çeşitli faktörlerin mutluluğu etkilediği belirtilebilir. Mutluluk ve dizi izleme ilişkisine yönelik literatür incelendiğinde çalışmaların daha çok televizyon izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklandıkları çıkarımında bulunmak mümkündür. Bununla birlikte sınırlı da olsa mutluluk ve dizi izleme temelinde yapılandırılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Televizyon ya da dijital platformlarda yoğun bir şekilde izlenen birer içerik olan diziler ve mutluluk bağı değerlendirildiğinde Parasosyal Etkileşim, Kullanımlar ve Doyumlar ve Ekme Kuramı öne çıkmaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımı çerçevesinde izleyiciler çeşitli motivasyonlardan hareketle dizileri izlemektedir. Bu motivasyonlar eğlenme, vakit geçirme, bilgilenme şeklinde olabilir. Öte yandan Parasosyal Etkileşim Teorisi kapsamında izleyiciler herhangi bir dizi karakteri ile özdeşleşebilir. Ekme Kuramı çerçevesinde dizilerin televizyonda yer alan yoğun birer tür olduğu düşünüldüğünde çok fazla dizi izlemenin izleyicilerin gerçekliğe yönelik algısını etkileyebileceği söylenebilir. Dizi izlemeye ilişkin literatür incelendiğinde çeşitli iletişim kuramları çerçevesinde dizi izlemenin değerlendirildiği, art arda izlemeye (binge watching) yönelik çalışmaların yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte dizi izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada dizi izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı dizi izleme ile mutluluk arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Araştırmanın pilot uygulaması çevrim içi olarak ulaşılan 30 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamanın ardından ölçeklerde yer alan ifadelerle nihai şekli verilmiştir. Araştırmada kolayda örneklerden hareketle katılımcılara ulaşılmıştır. 360 katılımcıdan elde edilen veriler çeşitli istatistiksel teknikler aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda yürütülen tarama araştırması sonucunda dizi izleme nedenleri arasında en yüksek ortalamaya sahip olan boyutların "zenginleştirme" ve "duygusal güçlendirme", en düşük ortalamaya sahip boyutun ise "sosyalleşme" olduğu belirlenmiştir. Dizi izleme nedenleri ile yaş ve eğitim değişkeni arasında ve izlenen dizi sayısı ile eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılığın olduğu ortaya çıkmıştır. Dizi izleme nedenleri ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Öte yandan dizi izleme nedenlerinin boyutları arasında yer alan "zenginleştirme" ve "başka çıkma / kaçış" ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu ilişkinin düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında en dikkat çekici bulgu "zenginleştirme" ve "başka çıkma / kaçış" boyutları ile mutluluk arasında düşük düzeyde de olsa anlamlı bir ilişkinin bulunmasıdır. Bahsi geçen bulgu dizi izlemenin "yeni bilgiler öğrenmeyi" ve "başka çıkmayı / kaçışı" pekiştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte bireysel iyi oluşun ya da mutluluğun olası sorunlar ile başa çıkma becerisini de içerdiğini dile getirmek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diziler, Dizi İzleme, Mutluluk, Zenginleştirme, Duygusal Güçlendirme

Giriş

Drama, komedi, bilim-kurgu ve suç gibi çeşitli türlere sahip olan diziler yoğun düzeyde üretilen birer medya içeriğidir. Dizi terimi, anlatı kurgu öykülerinin "dizileştirilmesinden" ya da bir öykünün parçalar halinde sunulmasından kaynağını almakta olup hikâye anlatımının bu formatı, medya içeriğinin izleyicilere nasıl sunulduğunu güçlü bir şekilde etkilemiştir (Rubenking ve Bracken, 2021, s.2). İzleyiciler; eğlenmek, vakit geçirmek ve bilgilenmek gibi amaçlardan hareketle dizileri izlemektedir. Livingstone (1988) dizi izleme nedenleri arasında kaçış, gerçekçilik, karakterlerle ilişki, eleştirel tepki, problem çözme, izleyicinin hayatındaki rol, duygusal deneyim ve eğlence olduğunu ifade etmektedir. Diziler, günlük olarak dünyaya ve onun içindeki ilişkilere dair anlatılar ile izleyicilerin ilgisini çekmektedir (Nærland, 2020, s.93).

Televizyona yönelik alternatif dağıtım kanallarının yükselişi, dizilerin yoğun tüketimini yaygınlaştırmıştır (Zündel, 2019, s.196). Özellikle günümüzde televizyonda izlenme rekorları kıran diziler ve dijital platformlarda yayınlanan diziler düşünüldüğünde dizilerin önemli birer medya içeriği olma niteliği taşıdığı ifade edilebilir. İletişim teorileri çerçevesinde Parasosyal Etkileşim, Kullanımlar ve Doyumlar, Ekme Kuramı kapsamında incelenen diziler gerçekliğin çeşitli biçimlerini temsil ettikleri kadar oluşturdukları kurgusal dünyalar ve karakterler ile de dikkat çekmektedir. İzleyiciler zamanla dizilerdeki karakterlere aşina olmaktadır (Hoffner ve Buchanan, 2005, s.326). Dizi izleme, izleyicilerin bir dizinin kurgusal dünyasında geçici bir sığınak bulmasına olanak tanıyarak duygusal sıkıntılarla başa çıkmada etkili bir başa çıkma stratejisi olabilir (Boursier ve diğerleri, 2021, s.7). İzleyiciler, benzer geçmişe, tutumlara veya

davranışlara sahip oldukları için karakterlere ilgi duyabilir ya da kendilerinden farklı oldukları için karakterleri beğenmeyebilir (Tian ve Hoffner, 2010, s.256). Dizilerde karakterlerin etrafında dönen hikâyeye genellikle sabit uzunlukta bölümlere ayrılmakta olup bu bölümler daha sonra yıllara yayılabilen sezonlara eklenmektedir (Tóth-Király ve diğerleri, 2017, s.472). Dizilerin başarısını, sahne sanatı, kamera kullanımı, mekân, sahne kıyafetleri, makyaj, ilgi çekici bir hikâyeye ve izleyicinin ilgisini derin bir anlam düzeyinde çekmesi etkilemektedir (Poscheschnik, 2018, s.1004).

Olumlu duygu deneyiminin yüksek yaşam doyumuyla bir araya gelmesi şeklinde adlandırılan mutluluk (Diener, 1984) bir kişinin kendi yaşamının genel kalitesini bir bütün olarak olumlu değerlendirme derecesi ya da bireyin yaşadığı hayatı ne kadar sevdiğidir (Veenhoven, 2021). Başka bir deyişle mutluluk, iyi hissetmeyi, hayattan keyif almayı ve bu duygunun sürdürülmesini istemeyi içermektedir (Layard 2005, s.12). Memnuniyet ve tatmin, güçlü yönlerin ve erdemin somutlaşması ile anlam ve amaç mutluluğun kapsamını oluşturmaktadır (Seligman, 2002). Bununla birlikte mutluluk ve iyi oluş kavramları genellikle birbirinin yerine kullanılan kavramlardır (Seligman, 2011).

Dizi izleme pratiği; yalnızlık, psikolojik iyi oluş, etkileşim kurma, art arda izleme (binge watching), depresyon gibi değişkenler temelinde araştırılmıştır. Bu çalışmada ise dizi izleme pratiği "mutluluk" değişkeni bağlamında değerlendirilmektedir. Lu ve Arglye (1993) dizi izleme ve mutluluk arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu öne sürmektedir. Benzer şekilde film izlemenin bireyin zihinsel ve fiziksel durumuna olumlu faydalar sağladığı vurgulanmaktadır (UCL, 2020). Hills ve Argyle (1998) ise dizi izleme ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte dizi izlemenin bireyi mutsuz kıldığı (Bowen, 2023), psikolojik iyi oluş üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu iddia edilmektedir (Sudewan ve diğerleri, 2019). Öte yandan bahsi geçen araştırmalarda dizi ya da film izleme ile mutluluk arasındaki ilişkiye yönelik farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Dolayısıyla dizi izleme pratiği ile mutluluk arasındaki ilişki araştırmaya değer görünmektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı dizi izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Bahsi geçen amaç çerçevesinde bir tarama araştırması gerçekleştirilmiştir.

1. Mutluluk ve Diziler

Antik çağlardan beri mutluluğun, yaşam doyumunun veya refahın peşinden koşulmuştur (Nguyen vd., 2022). Mutluluk; neşe, memnuniyet ve tatmin duygularıyla karakterize edilen karmaşık ve öznel bir duygusal durum olarak nitelendirilmekte ve genellikle kişisel refah, ilişkiler, başarılar ve amaç duygusu da dahil olmak üzere yaşamın çeşitli yönlerini kapsayan olumlu ve tatmin edici bir deneyim olarak kabul edilmektedir (Veenhoven, 2011 s.66). Mutluluk, herhangi bir anda yaşanan keyifli ruh hallerini, olumlu duyguları ve yaşam doyumunu gibi hayata dair genel değerlendirmeleri ifade edebilen bir terim olup (Diener ve Ryan, 2009, s.391) bu terim ya da öznel iyi oluş ile kalıcı bir olumlu ruh halinin, kaygı ya da depresyon gibi olumsuz ruh hallerinin yokluğunun ve yaşamdan memnuniyetin birleşimi kastedilmektedir (Argyle, 1997, s.769). Mutluluğun; olumlu duygu, olumsuz duygu yokluğu ve bir bütün olarak yaşamdan memnuniyet olmak üzere birbiri ile ilişkili üç bileşenden oluştuğu ifade edilmektedir (Argyle, Martin ve Crossland, 1989'dan akt. Lu, 1999, s.79). Demografik ve çevresel faktörler bireyin mutlu olma durumunu etkilemektedir (Argyle, 1999, s.353). Bununla birlikte Mangels (2008) mutluluk fikrinin büyük ölçüde kültürden etkilendiğini ve her zaman bireysel deneyimlerle şekillendiğini ifade etmektedir. Olumlu bir ruh hali içerisinde olmanın bireylerin bilişsel süreçlerini ve seçimlerini etkilediği ifade edilmektedir (Mogilner ve diğerleri, 2012,

s.431). Öte yandan medya içeriklerine maruz kalmak da mutluluğu etkilemektedir (Su vd., 2021, s.2619). Bu çerçevede diziler birer medya içeriği olarak dikkat çekmektedir. Mutluluk ve dizi izleme ilişkisine yönelik literatür incelendiğinde çalışmaların daha çok televizyon izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklandıkları çıkarımında bulunmak mümkündür. Bununla birlikte sınırlı da olsa mutluluk ve dizi izleme temelinde yapılandırılan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Televizyon ya da dijital platformlarda yoğun bir şekilde izlenen birer içerik olan diziler ve mutluluk bağı değerlendirilirken televizyon ve mutluluk arasındaki ilişkiye ve dizi izlemeye yönelik kuramsal çıkarımlara değinmek doğru olacaktır. Öte yandan çalışma sadece televizyon dizileri ile sınırlı olmayıp dijital platformlarda yayınlanan dizileri de kapsamaktadır.

Televizyon izlemenin bireysel mutluluk üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu (Bruni ve Stanca, 2008) televizyon izlemeye çok fazla vakit harcayan insanların hayat tatmin düzeylerinin daha düşük olduğu iddia edilmektedir (Frey ve diğerleri, 2007, s.305). Frey ve Benesch (2008, s.422) çok fazla televizyon içeriği tüketen bireylerin daha düşük yaşam memnuniyetine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Dempsey ve diğerleri (2014, s.72) yetişkinlerde televizyon izleme süresi arttıkça fiziksel ve zihinsel sağlığın azaldığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Cuñado ve Gracia (2012) televizyon izlemenin bireysel mutluluğu olumsuz etkilediğini öne sürmektedir. Orta veya şiddetli depresyon düzeyi televizyon izleme ile ilişkilidir (Madhav ve diğerleri, 2017, s.67). Dolayısıyla genel olarak aşırı televizyon izlemenin kişisel mutluluğu olumsuz olarak etkilediği çıkarımında bulunmak mümkündür. Diğer yandan televizyonda izlenen içeriğin türünün de önemli olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Lera-López ve diğerleri (2021, s.18) spor içerikli programlar izleme ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Tan ve Tan (1986, s.106) ise özellikle durum komedisi türü dizi (sitcom) ve yarışma programları izlemenin stres, can sıkıntısı, yalnızlık, zihinsel yorgunluk ve hatta depresyon dahil modern yaşamın psikolojik hastalıklarının güvenli bir tedavisi olduğunu iddia etmektedir.

Dizi izlemenin verdiği haz, duygusal bağlılık, kişinin kendisini topluluğun bir parçası olarak hissetmesi, bir şeyler öğrenmek veya anlamak kaynaklı olabilir (Nærland, 2020, s.95). Diziler, yalnız bireylerin, bir medya karakteriyle özdeşleşmesini, yalnızlık duygusundan kurtulmasını ve sosyal bağlantı ihtiyacını gidermesini sağlayabilir (Gabbadini ve diğerleri, 2021, s.3). Bununla birlikte Narain ve Sahl (2021, s.533) ise dizi izleme ile yalnızlık hissi arasında pozitif bir ilişki olduğunu, bu tür etkinliklerin yalnızlık duygusunu tetiklediğini ve zihin sağlığını olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.

Diziler genel olarak Parasosyal Etkileşim, Kullanımlar ve Doyumlar, Ekme Kuramı kapsamında incelenmiştir. Horton ve Wohl (1956, s.215), bir medya kişiliğiyle "yüz yüzeymiş gibi olan bir ilişkiyi" tanımlamak için "parasosyal etkileşim" terimini kullanmıştır (akt. Tian ve Hoffner, 2010, s.251). Parasosyal etkileşim, bir televizyon izleyicisinin kitle iletişim kişiliği ile algıladığı kişilerarası ilişki olup (Perse ve Rubin, 1989, s.59) bir medya kullanıcısı ile tüketilen medya içeriği arasında gelişebilecek tek taraflı ilişkileri tanımlamak için kullanılmıştır (Shin, 2016, s.142). Özellikle internet aracılığıyla medya kişilikleri hakkındaki bilgilere erişim, potansiyel olarak parasosyal etkileşim ve ilişkileri artırmakta, medya karakterleriyle yakınlık ve bağlantı duygusunu daha da güçlendirmektedir (Kim ve Sintas, 2021, s.1).

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, okuyucuların / izleyici ve dinleyicilerin belirli medya türlerini tüketmeye nasıl ve neden motive olduklarını incelemektedir (Krcmar ve Kean, 2005, s.400). Dolayısıyla Rubin'in (1983'ten akt. Steiner ve Xu, 2020, s.86) televizyon izleme

nedenleri arasında sıraladığı "rahatlama, arkadaşlık, eğlence, sosyal etkileşim, bilgi, alışkanlık, zaman geçirme, uyarılma ve kaçış" gibi nedenler Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı çerçevesinde dizilere de uyarlanabilir görünmektedir.

Dizi izleme motivasyonlarından biri de dil öğrenmedir. Yabancı dil edinimi üzerine yapılan araştırmalar televizyon dizileri izlemenin yabancı dil öğrenmeyi, özellikle de yabancı dilde akıcı konuşmayı desteklediğini göstermektedir (Etikarasi ve diğerleri, 2022, s.44). Alt yazı destekli dizileri izlemek hedef dildeki kelime dağarcığını artırmakta ve dil edinimini kolaylaştırmaktadır (de Almeida ve diğerleri, 2021, s.16).

Dizi izlemenin pandemi gibi sorunlardan kaçmayı sağladığı, izleyicilerin dünyalarını zenginleştirerek tatmin duygusuna ulaştıkları, dizilerin zenginleştirici özelliklerine odaklanarak bu eğlence biçimiyle daha sağlıklı bir ilişki geliştirdikleri iddia edilmektedir (Boursier ve diğerleri, 2021, ss.330-331). Covid 19 pandemisi gibi kriz zamanlarında televizyon dizilerinin katartik bir rahatlama sağladığı ve insanların pandeminin belirsizliği ile yüzleşmesine yardımcı olduğu ortaya konulmuştur (Testoni ve diğerleri, 2021, ss.294-297).

Ekme Teorisi'ne göre yoğun düzeyde televizyon izleyenler hayatlarının televizyonda gördüklerine benzer olduğuna inanma eğilimindedir (Gerbner ve diğerleri, 2002). Bir kişi, televizyon izlemeye ne kadar çok zaman harcarsa, o kişinin gerçeklik hakkındaki görüşlerinin televizyonda görülenleri yansıtmaya ihtimalinin o kadar yüksek olacağı vurgulanmaktadır (Morgan ve diğerleri, 2014, s.480). Başka bir anlatım ile insanlar ne kadar çok televizyon izlerse, televizyonda tasvir edilen dünya ile tutarlı değerler, tutumlar, inançlar ve algılar geliştirmektedir (Russell ve diğerleri, 2014, s.1). Vasat dünya sendromunu dile getiren Gerbner, yoğun televizyon izlemeyi günde dört saat veya daha fazla izlemek şeklinde nitelendirmektedir (UKY, 2001). Dolayısıyla bu yaklaşım çerçevesinde dizilerdeki kurgusal karakterlerin deneyimlerinin izleyicilerin gerçekliğe yönelik algısını etkilediği ifade edilebilir.

Diziler, televizyon ya da dijital platformlarda en çok izlenen programların başında gelmektedir. Son yıllarda televizyon kanallarının yanında Netflix, Amazon Prime, Disney+, BluTV, Exxen gibi dijital platformların çoğalması, bir yandan izleyicilerin dizilere çeşitli ekranlardan diledikleri zaman diledikleri yerde ulaşımını sağlarken aynı zamanda birden fazla bölüm ya da dizinin bir sezonunun bir anda izlenmesini mümkün hale getirmiştir. Farklı ilgilere ve demografik özelliklere sahip izleyicilere hitap edecek şekilde içeriğin çeşitlenmesi, dizilere dijital platformlar üzerinden küresel ulaşım olanağı, teknolojik ilerlemeler ve Covid-19 pandemisi dizilerin artan popüleritesine katkıda bulunan faktörler arasında sayılabilir.

2. Yöntem

Nicel araştırma yaklaşımından hareketle yapılandırılan bu araştırma bir tarama araştırmasıdır. Tarama araştırması, insanlar ve onların tercihleri, düşünceleri ve davranışları hakkında sistematik bir şekilde veri toplamak için standartlaştırılmış anketlerin ya da görüşmelerin kullanımını içermektedir (Bhattacharjee, 2012, s.75). Araştırma, dizi izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiyi değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma soruları ve hipotezler geliştirilmiştir.

S₁. Dizi izleme nedenleri demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?

H₁. Dizi izleme nedenleri yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim durumu değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

S₂. İzlenen dizi sayısı demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?

H₂. İzlenen dizi sayısı yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim durumu değişkenlerine göre farklılık göstermektedir.

S₃. Dizi izleme nedenleri ile mutluluk arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

H₃. Dizi izleme nedenleri ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

S₄. Dizi izleme nedenlerinin boyutları ile mutluluk arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?

H₄. "Başa çıkma / kaçış" boyutu ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H₅. "Zenginleştirme" boyutu ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H₆. "Duygusal güçlendirme" boyutu ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H₇. "Sosyalleşme" boyutu ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Türkiye’de yaşayan 18 yaşından büyük ve televizyonda ya da dijital platformlarda yayınlanan en az bir diziyi düzenli olarak izleyen bireyler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bahsi geçen bireylerin tümüne ulaşmak araştırmanın sınırlılıklarından dolayı mümkün olmadığından araştırmada kolayda örnekleme tekniğinden hareketle katılımcılara ulaşılmıştır. Olasılıklı olmayan örneklem tekniklerinden biri olan kolayda örneklemede katılımcılar ulaşılması kolay olan bireylerden seçilmektedir (Kelley ve diğerleri, 2003, s.264). Dolayısıyla soru formu araştırmacılar tarafından 13.11.2023-31.12.2023 tarihleri arasında çevrim içi bir şekilde dağıtılarak veriler toplanmıştır. Bununla birlikte kolayda örneklemin genelleştirilemeyen sonuçlar üretme olasılığı (Althubait, 2022, s.75) araştırmacılar tarafından dikkate alınmıştır.

Katılımcılara yönelik hazırlanan soru formu toplam 56 ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadelerden 22’si Flayelle ve diğerleri’nin (2019) "Televizyon Dizileri İzleme Nedenleri Ölçeği"nden, 29’u ise Hills ve Arglye’nin (2002) "Oxford Mutluluk Ölçeği"nden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından çalışmaya "şu an düzenli olarak izlemekte olduğunuz dizi sayısı" şeklinde bir ifade daha eklenmiştir. Bunun yanı sıra katılımcılara 4 demografik soru sorulmuştur (yaş, cinsiyet, aylık gelir durumu ve eğitim durumu). "Televizyon Dizileri İzleme Nedenleri Ölçeği"nin boyutlarını "başa çıkma / kaçış", "zenginleştirme", "duygusal güçlendirme" ve "sosyalleşme" oluşturmaktadır. İlgili ölçek televizyon dizilerine yönelik olsa da bu çalışmada televizyon ya da dijital platformlardan izlenen dizilere uyarlanmıştır. Her iki ölçekte yer alan ifadeler araştırmacılar tarafından Türkçe’ye, ardından geri çeviri tekniğiyle İngilizce’ye çevrilerek şekillendirilmiştir. Konu ile ilgili literatür incelendiğinde "Televizyon Dizileri İzleme Nedenleri Ölçeği"nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir (Demir ve Vural-Batık, 2020). Bununla birlikte "Oxford Mutluluk Ölçeği"nin 8 maddeden oluşan kısa formunun da geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ifade edilmektedir (Doğan ve Akıncı-Çötök, 2011). İki ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri daha önceki çalışmalarda yapılmış olsa da bu araştırmada güvenilirlik analizi ayrıca gerçekleştirilmiştir. Soru formunda yer alan ifadeler 5’li Likert Ölçek biçiminde yapılandırılmıştır. Araştırmanın yürütülmesi için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 09.11.2023 tarihli (oturum sayısı: 14 / karar sayısı: 5) kurul onayı alınmıştır.

Araştırmanın pilot uygulaması çevrim içi olarak ulaşılan 30 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamanın ardından ölçeklerde yer alan ifadelere nihai şekli verilmiştir. Ölçeklere yönelik güvenilirlik analizleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenirlik Analizleri

Ölçek	Cronbach's Alpha	İfade sayısı
TV Dizileri İzleme Nedenleri Ölçeği	0,863	22
Oxford Mutluluk Ölçeği	0,903	29

Tablo 1'de ölçeklerin güvenirlilik analizleri yer almaktadır. Dizi İzleme Nedenleri Ölçeği'nin Alpha değerinin 0,863; Oxford Mutluluk Ölçeği'nin Alpha değerinin ise 0,903 dolayısıyla her iki ölçeğin de güvenirlilik düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

3. Bulgular

Bu başlık çerçevesinde demografik bulgulara, ifadelere katılım derecelerine, izlenen dizi sayısına, dizi izleme nedenlerinin ve izlenen dizi sayısının katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik bulgulara, dizi izleme nedenleri ile mutluluk arasındaki ilişkiye ve dizi izleme nedenleri boyutlarının katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik bulgulara değinilmektedir.

3.1. Demografik Bulgular

Tablo 2'de katılımcıların demografik özellikleri yer almaktadır. Araştırmaya katılanların 220'si kadın, 140'ı ise erkektir. 284 katılımcı 18-29 yaş aralığında iken 40 katılımcı 30-39 yaş aralığındadır. Bu yaş aralığını ise 40-49 ve 50-59 yaş aralıkları takip etmektedir. Eğitim durumu açısından lisans eğitim seviyesi en yüksek katılımcıya sahip olup bunu lisansüstü, ön lisans, lise ve ilköğretim eğitim seviyeleri izlemektedir. Katılımcıların 177'sinin aylık geliri 10000 TL veya altı iken 39 katılımcının aylık geliri 34001 TL ve üzeridir.

Tablo 2. Demografik Özellikler

Cinsiyet	Frekans	%
Kadın	220	61,1
Erkek	140	38,9
Toplam	360	100
Yaş Grupları		
18-29	284	78,9
30-39	40	11,1
40-49	26	7,2
50-59	10	2,8
Toplam	360	100
Eğitim Düzeyleri		
İlköğretim	3	0,8
Lise	14	3,9
Ön Lisans	43	11,9
Lisans	249	69,2
Lisansüstü	51	14,2
Toplam	360	100
Gelir Grupları		
10000 TL veya altı	177	49,2
10001 - 18000 TL	61	16,9
18001 - 26000 TL	40	11,1
26001 - 34000 TL	43	11,9
34001 TL ve üzeri	39	10,9
Toplam	360	100

3.2. İfadelere Katılım Dereceleri

Dizi izleme nedenlerine yönelik ifadelerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmalarına Tablo 3'te değinilmektedir. Ortalaması en yüksek iki ifadenin dizi izlemenin "duygusal

güçlendirme" boyutuna dahil olan "hikâyeye kendimi kaptırırsam iyi vakit geçireceğimi bildiğim için izlerim" ve "zenginleştirme" boyutuna dahil olan "görsel-işitsel kültürümü zenginleştirmek için izlerim" ifadeleri olduğu görülmektedir.

Ortalaması en düşük iki ifadenin ise sırasıyla "onlarla ilgili bilgim sayesinde başkalarının gözünde değerli hissetmek için izlerim" ve "arkadaşlarımın çoğu izlediği için onlarla bağlantımın kopmaması amacıyla izlerim" olduğu belirlenmiştir. Her iki ifadenin de dizi izlemenin "sosyalleşme" boyutuna ait olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Dizi İzleme Nedenleri İfadelerinin Ortalamaları

İfadeler Dizileri,	Ort.	SS
1. Hikâyeye kendimi kaptırırsam iyi vakit geçireceğimi bildiğim için izlerim	3,86	1,08
2. Görsel-işitsel kültürümü zenginleştirmek için izlerim.	3,76	1,08
3. Bana verdiği heyecan ya da coşku gibi güçlü duyguları hissetmek için izlerim.	3,71	1,13
4. Yeni dünyalar keşfetmek ve birçok konuda bilgimi artırmak için izlerim.	3,57	1,20
5. Zaman geçirmek ve sıkıntıdan kaçmak için izlerim.	3,55	1,18
6. Kişiliğimi geliştirmek ve ufkumu genişletmek için izlerim.	3,55	1,24
7. Pek çok konuda düşünce dünyamı beslediği için izlerim.	3,51	1,19
8. Karakterlere bağlandığım ve her bölümde onları görünce keyif aldığım için izlerim.	3,49	1,26
9. Günlük sıkıntılardan uzaklaşmak için izlerim.	3,41	1,19
10. Daha önce başka bir diziyi izlerken duyduğum hazzı tekrar hissetmek umuduyla izlerim.	3,35	1,24
11. Günlük rutinden uzaklaşmak için izlerim.	3,30	1,21
12. Yeni bir dil öğrenmek veya o dili anlamak için izlerim.	3,29	1,24
13. Stres, endişe veya olumsuz duygulardan kurtulmak için izlerim.	3,29	1,23
14. Bir süreliğine başka bir dünyayı yaşamak için izlerim.	3,27	1,28
15. Büyülenmek ve olağanüstü maceraları ekran başında deneyimlemek için izlerim.	3,24	1,19
16. Yalnızlığımdan kurtulmak için izlerim.	2,84	1,32
17. Gerçeklikten kaçmak ve hayali dünyalara sığınmak için izlerim.	2,60	1,27
18. Başkalarıyla daha kolay ilişki kurabilmek için izlerim, çünkü diziler, üzerine konuşacak bir şeyler sunar.	2,43	1,26
19. Bazı sorumluluklardan kaçmak için izlerim.	2,41	1,24
20. Yakın çevrem tavsiye ettiğinde onları kırmamak için izlerim.	2,11	1,06
21. Arkadaşlarımın çoğu izlediği için onlarla bağlantımın kopmaması amacıyla izlerim.	1,91	1,10
22. Onlarla ilgili bilgim sayesinde başkalarının gözünde değerli hissetmek için izlerim.	1,76	0,992

Başa çıkma / kaçış: 5-9-11-13-14-16-17-19; **Zenginleştirme:** 2-4-6-7-12; **Duygusal güçlendirme:** 1-3-8-10-15, **Sosyalleşme:** 18-20-21-22

Tablo 4'ten hareketle dizi izleme boyutlarının ortalamaları incelendiğinde en yüksek ortalamaya sahip olan boyutların "zenginleştirme" ve "duygusal güçlendirme" boyutları olduğu görülmektedir. Tablo 3'te ifade edildiği üzere her iki boyuta ait iki ifade en yüksek ortalamaya sahiptir. Bununla birlikte diğer 3 boyuta kıyasla "sosyalleşme" boyutu ortalamasının düşüklüğü dikkat çekmektedir.

Tablo 4. Dizi İzleme Boyutlarının Ortalamaları

Boyutlar	Ortalama	Standart Sapma
Zenginleştirme	3,53	,952
Duygusal güçlendirme	3,53	,881
Başa çıkma / kaçış	3,08	,826
Sosyalleşme	2,05	,855

Tablo 5'te mutluluk ifadelerinin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları yer almaktadır. Ortalaması en yüksek dört ifadenin "kendimden hoşnut değilim", "kendimi herhangi bir konuda sorumluluk alabilecek güçte hissediyorum", "yaptığım işlere karşı ilgili ve kendini adayan birisiyim" ile "yaşamımın belli bir amacı ve anlamı yoktur" ifadeleri olduğu belirlenmiştir. Öte yandan "uykumdan genellikle yorgun uyanırım" ve "hayatın oldukça ödüllendirici olduğunu düşünüyorum" ifadeleri sırasıyla en düşük ortalamaya sahip ifadelerdir.

Tablo 5. Mutluluk İfadelerinin Ortalamaları

İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
Kendimden hoşnut değilim*.	4,02	1,07
Kendimi herhangi bir konuda sorumluluk alabilecek güçte hissediyorum.	3,87	1,00
Yaptığım işlere karşı ilgili ve kendini adayan birisiyim.	3,86	1,02
Yaşamımın belli bir amacı ve anlamı yoktur*.	3,85	1,13
Çevremdeki güzellikleri fark ederim.	3,79	,935
Diğer insanlar üzerinde daima neşeli bir etki bırakırım.	3,73	1,04
Genellikle neşeli ve sevinçliyim.	3,59	1,03
Genellikle olaylar üzerinde olumlu etkim vardır.	3,52	,984
Çok gülen birisiyim.	3,52	1,18
Diğer insanlarla birlikte olmaktan keyif almıyorum*.	3,43	1,14
Hayat güzeldir.	3,40	1,23
Çekici birisi olduğumu düşünmüyorum*.	3,33	1,25
Kendimi çok sağlıklı hissetmiyorum*.	3,22	1,21
Geçmişimle ilgili pek mutlu anılara sahip değilim*.	3,19	1,34
Diğer insanlara karşı oldukça ilgiliyim.	3,18	1,13
Yapmak istediğim her şeye zaman bulabilirim.	3,16	1,17
Pek çok şeyi eğlenceli buluyorum.	3,14	1,11
Zihinsel olarak kendimi tamamen dinç hissediyorum.	3,11	1,11
Kendimi oldukça enerjik hissediyorum.	3,09	1,11
Çok mutluyum.	3,07	1,10
Geleceğim konusunda pek iyimser değilim*.	3,04	1,28
Yaşamımın kontrolü elimde değilmiş gibi hissediyorum*.	3,02	1,21
Herhangi bir konuda karar vermekte zorlanırım*.	3,00	1,25
Hemen hemen herkese karşı oldukça sıcak duygular besliyorum.	2,95	1,19
Hayatımdaki her şeyden oldukça memnunum.	2,89	1,05
Dünyanın iyi bir yer olduğunu düşünmüyorum*.	2,88	1,29
Yaptıklarım ile yapmak istediklerim arasında büyük fark vardır*.	2,83	1,19
Hayatın oldukça ödüllendirici olduğunu düşünüyorum.	2,77	1,17
Uykumdan genellikle yorgun uyanırım*.	2,66	1,30

Not: *Ters kodlanmıştır.

3.3. İzlenen Dizi Sayısı

Katılımcıların %75,3'ünün izlemiş olduğu dizi sayısı 1-2, %19,2'sinin 3-4, %3,6'sının 5-6 arasındadır. 7 ve üzeri sayıda dizi izleyen katılımcı oranı ise %1,9'dur. Dolayısıyla 271 katılımcı düzenli olarak izlemiş olduğu dizi sayısının 1-2 arasında olduğunu belirtmiştir.

Tablo 6. İzlenen Dizi Sayısı

Dizi Sayısı	Frekans	%
1-2	271	75,3
3-4	69	19,2
5-6	13	3,6
7 ve üzeri	7	1,9
Toplam	360	100

3.4. Dizi İzleme Nedenlerinin Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik Bulgular

Tablo 7'de dizi izleme nedenleri ve demografik özellikler arasındaki ilişkinin analizine değinilmektedir. Cinsiyet ve gelir durumu değişkenlerinde dizi izleme nedenleri açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte dizi izleme nedenleri ile yaş (F: 4,506; p:0,004) ve eğitim (F: 3,527; p:0,008) arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık sergilemektedir. Bu farklılığın hangi yaş ve eğitim kategorileri arasında olduğunu belirlemek için Post Hoc testlerinden "Tukey" testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre "18-29" ve "40-49" yaş grupları (md:0,38169; p:0,011) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle 18-29 yaş aralığının dizi izlemeye yönelik tutumlarının 40-49 yaş aralığının tutumlarına kıyasla daha olumlu olduğu çıkarımında bulunmak mümkün görünmektedir. Eğitim değişkeni açısından ise "lise" ve "lisans" eğitim grupları (md:0,49259; p:0,025) arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu belirlenmiştir.

Tablo 7. Dizi İzleme Nedenleri ve Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	n	X	t-değeri	p-değeri
Kadın	220	3,09	-0,095	0,924
Erkek	140	3,10		
Yaş Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
18-29	284	3,14		
30-39	40	3,05	4,506	0,004
40-49	26	2,76		
50-59	10	2,75		
Eğitim Düzeyleri	n	X	F-değeri	p-değeri
İlköğretim	3	2,33		
Lise	14	2,64	3,527	0,008
Ön Lisans	43	3,06		
Lisans	249	3,13		
Lisansüstü	51	3,12		
Gelir Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
10000 TL veya altı	177	3,13		
10001 - 18000 TL	61	3,07	0,448	0,773
18001 - 26000 TL	40	3,06		
26001 - 34000 TL	43	3,01		
34001 TL ve üzeri	39	3,12		

3.5. İzlenen Dizi Sayısının Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik Bulgular

İzlenen dizi sayısı ve demografik özellikler arasındaki ilişkinin analizi Tablo 8'de yer almaktadır. Cinsiyet, yaş ve gelir durumu değişkenlerinde izlenen dizi sayısı açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Öte yandan izlenen dizi sayısı ve eğitim durumu arasındaki ilişki anlamlı bir farklılık göstermektedir. (F: 2,794; p:0,026). Bahsi geçen farklılığın hangi eğitim kategorileri arasında olduğunu belirlemek amacıyla Post Hoc testlerinden "Tukey" testi yapılmıştır. Buna göre "ön lisans" ve "lisansüstü" eğitim grupları (md:0,37437; p:0,036) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Tablo 7'de belirtildiği üzere bu farkın nedenlerinden birini lisansüstü eğitim kategorisine dahil olan katılımcıların dizi izlemeye yönelik tutumlarının ön lisans kategorisine kıyasla daha olumlu olması oluşturabilir.

Tablo 8. İzlenen Dizi Sayısı ve Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	n	X	t-değeri	p-değeri
Kadın	220	1,3	-657	0,511
Erkek	140	1,3		
Yaş Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
18-29	284	1,3	0,070	0,976
30-39	40	1,3		
40-49	26	1,2		
50-59	10	1,3		
Eğitim Düzeyleri	n	X	F-değeri	p-değeri
İlköğretim	3	1	2,794	0,026
Lise	14	1,5		
Ön Lisans	43	1,5		
Lisans	249	1,3		
Lisansüstü	51	1,1		
Gelir Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
10000 TL veya altı	177	1,3	0,482	0,749
10001 - 18000 TL	61	1,3		
18001 - 26000 TL	40	1,4		
26001 - 34000 TL	43	1,3		
34001 TL ve üzeri	39	1,2		

3.6. Dizi İzleme Nedenleri ile Mutluluk Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Dizi izlemeye yönelik nedenler ile mutluluk arasında anlamlı olmayan, negatif ve düşük düzeyde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (r:-0,082; p:0,119).

Tablo 9. Dizi İzleme Nedenleri ile Mutluluk Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Katsayısı Analizi

	r- değeri	p-değeri
Dizi İzleme	-0,082	0,119
Mutluluk	-0,082	0,119

3.7. Dizi İzleme Nedenlerinin Boyutları ile Mutluluk Arasındaki İlişkiye Yönelik Bulgular

Tablo 10'da dizi izleme nedenlerinin boyutları ile mutluluk arasındaki ilişkiye yönelik uygulanan Pearson Korelasyon Katsayısı analizi sonuçlarına değinilmektedir. Tablo incelendiğinde zenginleştirme ile mutluluk arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r:0,160; p:0,002). Duygusal güçlendirme ile mutluluk arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı olmayan (r:-0,024, p:0,647), başa çıkma / kaçış ile mutluluk arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı (r:-0,231; p:0,001) bir ilişki bulunmaktadır.

Bununla birlikte sosyalleşme ile mutluluk arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı olmayan ($r: -0,066$; $p:0,214$) bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 10. Dizi İzleme Nedenlerinin Boyutları ile Mutluluk Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Katsayısı Analizi

	r-değeri	p-değeri
Zenginleştirme Mutluluk	0,160	0,002
	0,160	0,002
	r-değeri	p-değeri
Duygusal güçlendirme Mutluluk	-0,024	0,647
	-0,024	0,647
	r-değeri	p-değeri
Başa çıkma / kaçış Mutluluk	-0,231	0,001
	-0,231	0,001
	r-değeri	p-değeri
Sosyalleşme Mutluluk	-0,066	0,214
	-0,066	0,214

3.8. Dizi İzleme Nedenleri Boyutlarının Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına Yönelik Bulgular

Zenginleştirme boyutu ve demografik özellikler arasındaki ilişkinin analizi Tablo 11’de yer almaktadır. Cinsiyet, eğitim ve gelir durumu ile zenginleştirme boyutu arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Diğer yandan yaş ile zenginleştirme arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır ($F: 3,715$; $p:0,012$). Tukey testine göre “18-29” ve “40-49” yaş grupları ($md:0,55807$; $p:0,021$) arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Tablo 11. Zenginleştirme Boyutu ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	n	X	t-değeri	p-değeri
Kadın	220	3,56	0,718	0,473
Erkek	140	3,49		
Yaş Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
18-29	284	3,60		
30-39	40	3,49	3,715	0,012
40-49	26	3,04		
50-59	10	3,06		
Eğitim Düzeyleri	n	X	F-değeri	p-değeri
İlköğretim	3	2,80		
Lise	14	2,94		
Ön Lisans	43	3,58	2,291	0,059
Lisans	249	3,59		
Lisansüstü	51	3,41		
Gelir Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
10000 TL veya altı	177	3,56		
10001 - 18000 TL	61	3,40	1,286	0,275
18001 - 26000 TL	40	3,77		
26001 - 34000 TL	43	3,37		
34001 TL ve üzeri	39	3,55		

Cinsiyet, yaş ve gelir durumu ile duygusal güçlendirme boyutu arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Bununla birlikte eğitim durumu ile zenginleştirme arasında anlamlı bir fark vardır ($F:3,455$; $p:0,009$). Söz konusu fark “ilköğretim” ve “lisansüstü” eğitim grupları ($md: -1,41961$; $p:0,049$) arasındadır.

Tablo 12. Duygusal Güçlendirme Boyutu ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	n	X	t-değeri	p-değeri
Kadın	220	3,52	-0,088	0,930
Erkek	140	3,53		
Yaş Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
18-29	284	3,58		
30-39	40	3,46	2,582	0,053
40-49	26	3,26		
50-59	10	2,98		
Eğitim Düzeyleri	n	X	F-değeri	p-değeri
İlköğretim	3	2,20		
Lise	14	2,98		
Ön Lisans	43	3,46	3,455	0,009
Lisans	249	3,57		
Lisansüstü	51	3,61		
Gelir Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
10000 TL veya altı	177	3,57		
10001 - 18000 TL	61	3,48		
18001 - 26000 TL	40	3,38	0,747	0,560
26001 - 34000 TL	43	3,42		
34001 TL ve üzeri	39	3,64		

Tablo 13 incelendiğinde cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir durumu değişkenleri ile başa çıkma / kaçış boyutu arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Tablo 13. Başa Çıkma / Kaçış Boyutu ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	n	X	t-değeri	p-değeri
Kadın	220	3,08	0,235	0,814
Erkek	140	3,06		
Yaş Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
18-29	284	3,11		
30-39	40	3,14	1,790	0,149
40-49	26	2,78		
50-59	10	2,77		
Eğitim Düzeyleri	n	X	F-değeri	p-değeri
İlköğretim	3	2,37		
Lise	14	2,67	1,995	0,095
Ön Lisans	43	2,99		
Lisans	249	3,09		
Lisansüstü	51	3,23		
Gelir Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
10000 TL veya altı	177	3,11		
10001 - 18000 TL	61	3,05		
18001 - 26000 TL	40	2,98	0,257	0,906
26001 - 34000 TL	43	3,10		
34001 TL ve üzeri	39	3,03		

Tablo 14'te sosyalleşme boyutu ile demografik özellikler arasındaki ilişkinin analizi yer almaktadır. Buna göre dizi izleme boyutlarından birini oluşturan sosyalleşme ile demografik özellikler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 14. Sosyalleşme Boyutu ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Analizi

Cinsiyet	n	X	t-değeri	p-değeri
Kadın	220	1,99	-1,719	0,087
Erkek	140	2,15		
Yaş Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
18-29	284	2,11		
30-39	40	1,83	2,286	0,079
40-49	26	1,76		
50-59	10	2,02		
Eğitim Düzeyleri	n	X	F-değeri	p-değeri
İlköğretim	3	1,83		
Lise	14	1,76		
Ön Lisans	43	2,08	0,937	0,442
Lisans	249	2,09		
Lisansüstü	51	1,91		
Gelir Grupları	n	X	F-değeri	p-değeri
10000 TL veya altı	177	2,08		
10001 - 18000 TL	61	2,15		
18001 - 26000 TL	40	1,94	1,061	0,375
26001 - 34000 TL	43	1,85		
34001 TL ve üzeri	39	2,10		

Sonuç

Diziler, hem televizyonun hem de dijital platformların önemli içeriklerinden birini oluşturmaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı çerçevesinde izleyiciler çeşitli motivasyonlardan hareketle dizileri izlemektedir. Bu motivasyonlar eğlenme, vakit geçirme, bilgilenme şeklinde olabilir. Öte yandan Parasosyal Etkileşim Teorisi kapsamında izleyiciler herhangi bir dizi karakteri ile özdeşleşebilir. Ekme Kuramı çerçevesinde dizilerin televizyonda yer alan yoğun birer tür olduğu düşünüldüğünde çok fazla dizi izlemenin izleyicilerin gerçekliğe yönelik algısını etkileyebileceği söylenebilir. İyi hissetmeyi ve hayattan keyif almayı (Layard 2005, s.12) ifade eden mutluluk ise kişisel iyi oluş halini vurgulamaktadır. Dizi izlemeye ilişkin literatür incelendiğinde çeşitli iletişim kuramları çerçevesinde dizi izlemenin değerlendirildiği, art arda izlemeye (binge watching) yönelik çalışmaların yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte dizi izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sınırlı olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada dizi izleme ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre ortalaması en yüksek iki ifadenin dizi izlemenin "duygusal güçlendirme" boyutuna dahil olan "hikâyeye kendimi kaptırırsam iyi vakit geçireceğimi bildiğim için izlerim" ve "zenginleştirme" boyutuna dahi olan "görsel-işitsel kültürümü zenginleştirmek için izlerim" ifadeleri olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle katılımcılar için dizi izlemenin daha çok iyi vakit geçirme deneyimi etrafında şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki dizi izleme boyutları arasında en yüksek ortalamaya sahip olan boyutların "zenginleştirme" ve "duygusal güçlendirme" boyutları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dizi izleme nedenleri ile yaş ve eğitim değişkeni arasında ve izlenen dizi sayısı ile eğitim durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. 18-29 yaş aralığının dizi izlemeye yönelik tutumlarının 40-49 yaş aralığının tutumlarına kıyasla daha olumlu olduğu söylenebilir. Dizi izleme nedenleri ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı

belirlenmiştir. Bununla birlikte dizi izleme nedenlerinin boyutları arasında yer alan "zenginleştirme" ve "başa çıkma / kaçış" ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen bulgular temelinde çalışma, Lu ve Arglye'nin (1993) dizi izleme ve mutluluk arasında pozitif bir ilişkinin olduğu çıkarımını "zenginleştirme" boyutu açısından kısmen desteklemektedir. Bununla birlikte araştırma sonuçları dizi izlemeye yönelik genel tutum ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olmaması açısından Hills ve Argyle'nin (1998) araştırma sonuçlarını da desteklemektedir. Araştırmada H₁ ve H₂ kısmen kabul, H₄ ve H₅ kabul; H₃, H₆ ve H₇ ise ret edilmiştir.

Araştırma kapsamında en dikkat çekici bulgu "zenginleştirme" ve "başa çıkma / kaçış" boyutları ile mutluluk arasında düşük düzeyde de olsa anlamlı bir ilişkinin bulunmasıdır. Bahsi geçen bulgu dizi izlemenin "yeni bilgiler öğrenmeyi" ve "başa çıkmayı / kaçışı" pekiştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte bireysel iyi oluşun ya da mutluluğun olası sorunlar ile başa çıkma becerisini de içerdiğini dile getirmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki Diener ve Biswas-Diener'in (2005, s.125) ifade ettiği üzere psikolojik güçlendirme öznel iyi oluşun bir yönünü temsil etmektedir. Mutluluk ve başa çıkma arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu dile getirilmektedir (Rajabimoghaddam ve Bidjari, 2011, s. 2414). Öte yandan araştırmanın temel soruları "mutlu ya da mutsuz insanların mı dizi izlediği" ya da "dizi izlemenin bireyi mutlu / mutsuz mu kıldığı" olmayıp "dizi izleme nedenlerinin boyutları ile mutluluk arasında nasıl bir ilişki" olduğudur. Bu çerçevede ileride yapılacak olan araştırmalarda kendisini mutlu ya da mutsuz olarak nitelendiren izleyiciler karşılaştırmalı olarak ve dizi izlemenin bireyi mutlu ya da mutsuz kılıp kılmadığı incelenebilir. Araştırmanın temel sınırlılığı kolayda örnekleme tekniğinden hareket edilmesidir. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının genellenebilirliği tartışmaya açık olmak ile birlikte ileride yapılacak olan çalışmalarda olasılıklı örneklem tekniklerinden yola çıkılarak daha fazla sayıda katılımcı ile bir çalışma yürütülebilir. Söz konusu çalışmaların dizi izleme ve mutluluk arasındaki sınırlı literatüre katkı sunacağı belirtilebilir.

Kaynakça

- Althubaiti, A. (2022). Sample size determination: A practical guide for health researchers. *Journal of General and Family Medicine*, 24(2), 72-78. <https://doi.org/10.1002/jgf2.600>
- Argyle, M. (1997). Is happiness a cause of health?. *Psychology and Health*, 12(6), 769-781. <https://doi.org/10.1080/08870449708406738>
- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 353-373). New York: Russell Sage Foundation.
- Bhattacharjee, A. (2012). Social science research: Principles, methods, and practices. Open Access Textbooks. Book 3. Erişim adresi: http://scholarcommons.usf.edu/oa_textbooks/3
- Boursier, V., Musetti, A., Gioia, F., Flayelle, M., Billieux, J., & Schimmenti, A. (2021). Is watching TV series an adaptive coping strategy during the COVID-19 pandemic? Insights from an Italian community sample. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 1-7. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.599859>
- Bowen, F. (2023). Watching TV soaps 'makes you unhappy', new study finds. Erişim adresi: <https://www.telegraph.co.uk/news/2023/09/29/watching-tv-soaps-unhappy-new-study-finds/> Erişim tarihi: 20.11.2023
- Bruni, L., & Stanca, L. (2008). Watching alone: Relational goods, television and happiness. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 65, 506-528. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2005.12.005>
- Cuñado, J., & De Gracia, F. P. (2012). Does media consumption make us happy? Evidence for Spain. *Journal of Media Economics*, 25, 8-34. <https://doi.org/10.1080/08997764.2012.651052>
- De Almeida, R. C. S., Pereira, R. R., & Faciola, R. A. (2021). Learning strategies with television series: simple attitudes to improve oral skills. *Research, Society and Development*, 10(3), e5810313030. <https://doi.org/10.33448/rsd-v10i3.13030>
- Demir, M., & Vural-Batık, M. (2020). Dizi izleme nedenleri ölçeği ile problemlili dizi izleme ve belirtileri ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying*, 7(2), 1-31. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ojtac/issue/59371/791311>
- Dempsey, P. C., Howard, B. J., Lynch, B. M., Owen, N., & Dunstan, D. W. (2014). Associations of television viewing time with adults' well-being and vitality. *Preventive Medicine*, 69, 69-74. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2014.09.007>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E. ve Biswas-Diener, R. (2005). Psychological empowerment and subjective well-being. In D. Narayan (Ed.), *Measuring empowerment: Cross-disciplinary perspectives* (pp. 125-140). Washington, DC: The World Bank.
- Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: A general overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391-406. <https://doi.org/10.1177/008124630903900402>
- Doğan, T., & Çötök, N. A. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 165-172. Erişim adresi: <https://tr-scales.arabpsychology.com/wp-content/uploads/pdf/oxford-mutluluk-olcegi-kisa-formu-toad.pdf>
- Etikasari, A., Hardiyanti, T., & Susanti, A. (2022). Investigating a Popular Belief: TV Series' Roles in L2 Learners' Speaking Fluency. *International Journal of Language Education and Applied Linguistics*, 12(1), 38-45. <https://doi.org/10.15282/ijleal.v12i1.7076>
- Flayelle, M., Canale, N., Vögele, C., Karila, L., Maurage, P., & Billieux, J. (2019). Assessing binge-watching behaviors: Development and validation of the "Watching TV Series Motives" and "Binge-watching Engagement and Symptoms" questionnaires. *Computers in Human Behavior*, 90, 26-36. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.08.022>

- Frey, B. S., & Benesch, C. (2008). TV, time, and happiness. *Homo Oecon*, 25(3), 413-424. Erişim adresi: <https://www.bsfrey.ch/wp-content/uploads/2021/08/tv-time-and-happiness.pdf>
- Frey, B. S., Benesch, C. ve Stutzer, A. (2007). Does watching TV make us happy?. *Journal of Economic Psychology*, 28, 283-313. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.02.001>
- Gabbiadini, A., Baldissarri, C., Valtorta, R. R., Durante, F., & Mari, S. (2021). Loneliness, escapism, and identification with media characters: an exploration of the psychological factors underlying binge-watching tendency. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.785970>
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., Signorielli, N., & Shahnahan, J. (2002). Growing up with television: cultivation process. In J. Bryant and D. Zillmann (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (43-67). Mahwah: NJ: Erlbaum.
- Hills, P., & Argyle, M. (1998). Positive moods derived from leisure and their relationship to happiness and personality. *Personality and Individual Differences*, 25(3), 523-535. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(98\)00082-8](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(98)00082-8)
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33(7), 1073-1082. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00213-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00213-6)
- Hoffner, C., & Buchanan, M. (2005). Young adults' wishful identification with television characters: The role of perceived similarity and character attributes. *Media Psychology*, 7(4), 325-351. https://doi.org/10.1207/S1532785XMEP0704_2
- Kelley, K., Clark, B., Brown, V., & Sitzia, J. (2003). Good practice in the conduct and reporting of survey research. *International Journal for Quality in Health Care*, 15(3), 261-266. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzg031>
- Kim, J., & Sintas, J. L. (2021). Social TV viewers' symbolic parasocial interactions with media characters: A topic modelling analysis of viewers' comments. *Social Sciences & Humanities Open*, 3(1), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2021.100129>
- Krcmar, M., & Kean, L. G. (2005). Uses and gratifications of media violence: Personality correlates of viewing and liking violent genres. *Media Psychology*, 7, 399-420. https://doi.org/10.1207/S1532785XMEP0704_5
- Layard, R. (2005). *Happiness: lessons from a new science*. New York: Penguin Press.
- Lera-López, F., Ollo-López, A., & Sánchez-Santos, J. M. (2021). Is passive sport engagement positively associated with happiness?. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 13(1), 195-218. <https://doi.org/10.1111/aphw.12227>
- Livingstone, S. M. (1988). Why people watch soap opera: An analysis of the explanations of British viewers. *European Journal of Communication*, 3(1), 55-80. <https://doi.org/10.1177/0267323188003001004>
- Lu, L. (1999). Personal or environmental causes of happiness: A longitudinal analysis. *The Journal of Social Psychology*, 139(1), 79-90. <https://doi.org/10.1080/00224549909598363>
- Lu, L., & Argyle, M. (1993). TV watching, soap opera and happiness. *Kaohsiung Journal of Medical Sciences*, 9, 501-507. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/profile/Luo-Lu/publication/14928616_TV_watching_soap_opera_and_happiness/links/5dd337184585156b351e90d0/TV-watching-soap-opera-and-happiness.pdf
- Madhav, K. C., Sherchand, S. P., & Sherchan, S. (2017). Association between screen time and depression among US adults. *Preventive Medicine Reports*, 8, 67-71. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2017.08.005>
- Mangels, D. (2008). The science of happiness. *Berkeley Scientific Journal*, 12(2). <https://doi.org/10.5070/BS3122007598>
- Mogilner, C., Aaker, J., & Kamvar, S. D. (2012). How happiness affects choice. *Journal of Consumer Research*, 39(2), 429-443. <https://doi.org/10.1086/663774>

- Morgan, M., Shanahan, J., & Signorielli, N. (2014). Cultivation theory in the twenty-first century. In R. S. Fortner & P. M. Fackler (Eds.), *The handbook of media and mass communication theory* (pp. 480–497). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Nærland, T. U. (2020). From pleasure to politics: Five functions of watching TV-series for public connection. *European Journal of Communication*, 35(2), 93-107. <https://doi.org/10.1177/0267323119894481>
- Narain S., & Sahi, M. (2021). A Study on Binge-Watching in Relation with Loneliness & Psychological Well-Being. *International Journal of Indian Psychology*, 9(4), 526-536. <https://doi.org/10.25215/0904.051>
- Nguyen, H.V., Le, M.T.T., Pham, C.H., & Cox, S.S. (2022). Happiness and pro-environmental consumption behaviors. *Journal of Economics and Development*. Erisim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JED-07-2021-0116/full/html>
- Perse, E. M., & Rubin, R. B. (1989). Attribution in social and parasocial relationships. *Communication Research*, 16(1), 59-77. <https://doi.org/10.1177/00936508901600100>
- Poscheschnik, G. (2018). Game of Thrones-A psychoanalytic interpretation including some remarks on the psychosocial function of modern TV series. *The International Journal of Psychoanalysis*, 99(4), 1004-1016. <https://doi.org/10.1080/00207578.2018.1425092>
- Rajabimoghaddam, S., & Bidjari, A. F. (2011). The study of relation of happiness rate and styles of coping. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 2410-2415. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.470>
- Rubening, B., & Bracken, C. C. (2021). Binge watching and serial viewing: Comparing new media viewing habits in 2015 and 2020. *Addictive Behaviors Reports*, 14, 1-5. <https://doi.org/10.1016/j.abrep.2021.100356>
- Russell, C. A., Russell, D. W., Boland, W. A., & Grube, J. W. (2014). Television's cultivation of American adolescents' beliefs about alcohol and the moderating role of trait reactance. *Journal of Children and Media*, 8(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/17482798.2014.863475>
- Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic happiness*. New York, NY: Free press
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and wellbeing*. New York: Free Press.
- Shin, D. H. (2016). Do users experience real sociability through social TV? Analyzing parasocial behavior in relation to social TV. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 60(1), 140-159. <https://doi.org/10.1080/08838151.2015.1127247>
- Steiner, E., & Xu, K. (2020). Binge-watching motivates change: Uses and gratifications of streaming video viewers challenge traditional TV research. *Convergence*, 26(1), 82-101. <https://doi.org/10.1177/135485651775036>
- Su, Z., Zhou, Q., Ye, Y., & Li, D. (2021). How the media construct happiness under cultural perspective in China: Through collectivistic and individualistic values. *Social Science Quarterly*, 102, 2619-2639. <https://doi.org/10.1111/ssqu.13073>
- Sudevan, R., Ravi, M., Kumar, L. R., & Keerthy, L. K. (2019). Psychological well being and television serial watching-a cross sectional analytical study from a tertiary care centre in Ernakulam, Kerala, India. *International Journal of Current Advanced Research*, 8(11), 20543-20546. <http://dx.doi.org/10.24327/ijcar.2019.20546.4018>
- Tan, A. S., & Tan, G. K. (1986). Television Use and Mental Health. *Journalism Quarterly*, 63(1), 106–113. <https://doi.org/10.1177/107769908606300116>
- Testoni, I., Rossi, E., Pompele, S., Malaguti, I., & Orkibi, H. (2021). Catharsis through cinema: An Italian qualitative study on watching tragedies to mitigate the fear of COVID-19. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 622174. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.622174>

- Tian, Q., & Hoffner, C. A. (2010). Parasocial interaction with liked, neutral, and disliked characters on a popular TV series. *Mass Communication and Society*, 13(3), 250-269. <https://doi.org/10.1080/15205430903296051>
- Tóth-Király, I., Bóthe, B., Tóth-Fáber, E., Hága, G., & Orosz, G. (2017). Connected to TV series: Quantifying series watching engagement. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(4), 472-489. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.083>
- UCL (2020). Why watching a movie could improve wellbeing. Erişim adresi: <https://www.ucl.ac.uk/brain-sciences/news/2020/jan/why-watching-movie-could-improve-wellbeing> Erişim tarihi: 20.11.2023
- UKY (2001). Cultivation Theory. Erişim adresi: <https://www.uky.edu/~drlane/capstone/mass/cultivation.htm> Erişim tarihi: 25.11.2023
- Veenhoven, R. (2011). Happiness: Also known as "life satisfaction" and "subjective well-being". In K. C. Land, A. C. Michalos, M. J. Sirgy (Eds.), *Handbook of social indicators and quality of life research* (pp. 63-77). Dordrecht: Springer.
- Veenhoven, R. (2021). Happiness. In F. Maggino (Eds.) *Encyclopedia of quality of life and well-being research*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69909-7_1224-2
- Zündel, J. (2019). Serial skipper: Netflix, binge-watching and the role of paratexts in old and new televisions. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies*, 16(2), 196-219. Erişim adresi: <https://www.participations.org/16-02-11-zundel.pdf>

Mali Tablo Okuryazarlık Düzeyinin Banka Kredi Temsilcileri, SMMM'ler ve İşletme Yetkilileri Açısından İncelenmesi

Examination of Financial Statement Literacy Level in Terms of Bank Credit Representatives, Accountants and Business Authorities

Sefa ONUT

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Gürün Meslek Yüksekokulu
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Sivas, Türkiye

Sivas Cumhuriyet University, Gürün Vocational School,
Department of Management and Organization, Sivas, Türkiye

sonut@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8196-0964>

Mehmet DEMİR

Prof. Dr. | Prof.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Finans ve Bankacılık Bölümü, Sivas, Türkiye

Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Finance and Banking,
Sivas, Türkiye

mehmetdemir@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1796-7974>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 12.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 21.10.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Onut, S., & Demir, M. (2024). Mali Tablo Okuryazarlık Düzeyinin Banka Kredi Temsilcileri, SMMM'ler ve İşletme Yetkilileri Açısından İncelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 482-501. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1435935>

Yazar Katkıları: %50- %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Examination of Financial Statement Literacy Level in Terms of Bank Credit Representatives, Accountants and Business Authorities*

Abstract

Financial statement literacy involves understanding the information presented in the balance sheet and income statement and interpreting the results for their intended purpose. There are many studies in the literature on financial literacy, which is confused with financial statement literacy. However, the same does not apply to financial statement literacy. There are very few studies that focus solely on financial statement literacy, and the scope of the studies is not wide. Business managers, owners, accountants, and bank loan officers are involved in almost all decisions, whether strategic or ordinary. No studies have been found to determine the levels of financial statement literacy among these three segments. It can be concluded that there is a gap in the literature. Therefore, this study is expected to enhance the literature and generate interest in financial statement literacy within the academic community. The study aims to emphasize the importance of financial statement literacy, differentiate it from financial literacy, and evaluate the degrees of financial statement literacy among information users such as business managers-owners, accountants, and bank loan representatives. In order to accomplish this objective, a survey was conducted in July 2022 among 378 individuals from the aforementioned three segments in Sivas. The questionnaire form contains statements regarding the meanings of the information presented in the balance sheet and income statement, as well as the relationships between the accounts and how the results will impact the business. The language used is clear, objective, and value-neutral, with a formal register and precise word choice. The structure is logical and follows a clear progression, with causal connections between statements. The text is free from grammatical errors, spelling mistakes, and punctuation errors. No changes in content have been made. The Cronbach Alpha coefficient of the questionnaire was found to be 0.885. The data was analyzed using the SPSS 25 software package. The arithmetic mean (\bar{x}) and standard deviation (SD) of the participants' opinions for each statement were calculated. The level of conformity/non-conformity of the opinions to the theory was determined, and the results were interpreted. Finally, the authors of the study have developed a score scale to determine the financial statement literacy levels of the participants in terms of points. According to the research findings, bank loan representatives demonstrated a high level of financial statement literacy. On the other hand, accountants showed a medium level of financial statement literacy, while business managers-owners had a very low level, as determined by their score values. According to the study, the opinions of accountants and bank loan representatives were found to be more consistent with the theory than those of business managers-owners. It is important to note that information held by managers and owners of enterprises, which is not reflected in financial statements, may have a negative impact on the significance of such statements and could potentially hinder comprehension.

Keywords: Financial Statements, Financial Statement Literacy, Financial Literacy, Financial Analysis

Mali Tablo Okuryazarlık Düzeyinin Banka Kredi Temsilcileri, SMMM'ler ve İşletme Yetkilileri Açısından İncelenmesi**

Öz

Mali tablo okuryazarlığı özellikle bilanço ve gelir tablosundaki bilgileri anlama, amaç doğrultusunda kullanma ve çıkan sonuçları yorumlama olarak ifade edilebilir. Mali tablo okuryazarlığı ile karıştırılan finansal okuryazarlık konusunda literatürde çok fazla sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Ancak aynı durum mali tablo okuryazarlığı için geçerli değildir. Salt mali tablo okuryazarlığı konusunun ele alındığı çalışmalar çok az, çalışmaların kapsamı ise geniş değildir. İster stratejik olsun isterse de olağan olsun çoğu kararlarda işletme yönetici-sahiplerinin, SMMM'lerin ve banka kredi yetkililerinin söz hakkı bulunmaktadır. Bu üç kesimin mali tablo okuryazarlık düzeylerini belirlemeye yönelik bir çalışmaya ise tarafımızca rastlanmamıştır. Bu açıdan literatürde bir eksikliğin/boşluğun olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve mali tablo okuryazarlık konusuna akademik çevrenin ilgisini artıracığı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı, mali tablo okuryazarlığının önemini, finansal okuryazarlıktan farklılığını vurgulamak ve bilgi kullanıcılarının (işletme yönetici-sahipleri, SMMM'ler ve banka kredi temsilcileri) mali tablo okuryazarlık düzeylerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için 2022 yılı Temmuz ayında, Sivas'ta, bu üç kesimden oluşan 378 kişiye anket uygulanmıştır. Anket formunda bilanço ve gelir tablosundaki bilgilerin anlamları; hesaplar arasındaki ilişkilerin neyi ifade ettiği; çıkan sonuçların işletmeyi ne yönde etkileyeceği vb. konularla ilgili

* This study is derived from the doctoral dissertation titled 'Investigation of Financial Statement Literacy Levels from the Perspective of Information Users Using a Mixed Method: The Case of Sivas Province,' numbered 811225.

** Bu çalışma 811225 numaralı "Bilgi Kullanıcıları Açısından Mali Tablo Okuryazarlık Düzeylerinin Karma Yöntem ile Araştırılması: Sivas İli Örneği" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

ifadelere yer verilmiştir. Anketin Cronbach Alpha katsayısı 0,885 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Katılımcıların her bir ifade için belirttikleri görüşlerin standart sapması (ss) ve aritmetik ortalaması (\bar{x}) hesaplanmıştır; görüşlerin teoriye uygunluk/uygunsuzluk düzeyleri belirlenmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Son olarak katılımcıların mali tablo okuryazarlık düzeylerinin puan cinsinden belirlenmesi amacıyla çalışmada bir puan skalası geliştirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, aldıkları puan değerlerine göre mali tablo okuryazarlık düzeyinin banka kredi temsilcilerinde yüksek, SMMM'lerde orta ve işletme yönetici-sahiplerinde ise çok düşük olduğu görülmüştür. SMMM ve banka kredi temsilcilerinin ifadelerine ait görüşlerinin işletme yönetici-sahiplerine kıyasla teoriye daha uygun olduğu saptanmıştır. İşletme yönetici-sahiplerinin mali tablolara yansımaya değer veren bilgilere de sahip olmaları onların mali tabloları önemsemelerini ve bu tabloları anlama gayreti göstermelerini olumsuz etkilediği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mali Tablolar, Mali Tablo Okuryazarlığı, Finansal Okuryazarlık, Finansal Analiz

Giriş

Başlangıçta daha çok finansal işlemlerin kayıt, sınıflandırma ve özetleme aşamalarını ifade eden muhasebe bilimi, "bilgilerin/raporların analizi ve yorumlanması" fonksiyonunu ise özellikle son çeyrek yüzyıldır daha baskın olarak icra etmektedir. Bilginin ortaya konulmasından ziyade onu anlamlandırmak ve bu bilginin ne ifade ettiğini doğru bir şekilde tespit etmek çok daha önemli hale gelmiştir. İletişim ve ulaşımın akıllara durgunluk verecek tarzda gelişmesine paralel olarak işletmelerin faaliyet alanları genişlemiş; ticari faaliyetler ve ortaklıklar mahalli, bölgesel ve ülke düzeyinden çıkıp ülkelerarası boyuta evrilmiştir. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak muhasebe bilgilerinin harmonizasyonunu sağlama ve muhasebe dilini ortak düzleme getirme çalışmaları hızlanmıştır.

Muhasebe birimince üretilen bilgilerin çok çeşitli kullanıcıları olduğu ve bu yelpazenin toplumun en küçük yapı taşından (birey) en büyük kurumuna (devlet) kadar açıldığı bilinmektedir. Her bir bilgi kullanıcısı, bu bilgiler ışığında finansal kararlar almakta ve planlamasını bu bilgilere göre yapmaktadır. Bu yüzden muhasebe bilgisinin kalitesi üzerine birçok yasal düzenlemeler, yönetmelikler, prensipler vb. geliştirilmiş ve bunlara uyulmasına gayret edilmiştir.

Son yıllarda literatürde "okuryazarlık" ile ilgili çeşitli ve farklı okuryazarlık kavramları geliştirilmiştir. Bunlardan en yaygın olanlarından birisinin "finansal okuryazarlık" olduğu söylenebilir. Bu çalışmada ise literatürde henüz tam olarak yer almayan ve daha çok finansal okuryazarlıkla karıştırılan veya karıştırılacağı düşünülen "mali tablo okuryazarlığı" üzerinde durulmuştur. Mali tablo okuryazarlığı kısaca, muhasebe bilgi sisteminin çıktısı olan mali tabloların (bilanço, gelir tablosu ve ek mali tablolar) ve bu tablolarda yer alan bilgilerin ne anlama geldiğinin ana hatlarıyla bilinmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu okuryazarlık temel muhasebe ve finans bilgisini gerektirmektedir.

Muhasebe bilgisi işletme yetkilileri, banka kredi temsilcileri ve SMMM'ler tarafından diğer kullanıcılara göre daha çok, yaygın ve sürekli olarak kullanılmaktadır. Bu üç kesim, önemli finansal kararlarda muhasebe bilgisini dikkate almakta ve yatırımların risk ve kârlılık düzeyini bunlara göre belirlemektedir. Bu çalışmada temel amaç; işletmelerde önemli finansal kararlara imza atan veya destek olan işletme yönetici-sahiplerinin, banka kredi temsilcilerinin ve SMMM'lerin mali tablo okuryazarlık düzeylerini tespit etmektir. Araştırma; Sivas merkez ve ilçelerinde, 2022 yılının Temmuz ayında anket yöntemi uygulanarak yürütülmüş ve 378 anket formu temelinde SPSS 25 paket programı ile analizler yapılmıştır.

1. Mali Tabloların Önemi

Karar alıcıların yerinde ve doğru karar almaları, ellerine geçecek bilginin gerçeklik (doğruluk) oranına bağlıdır. Mali tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğunun önemi, karar verme

aşamasında anlaşılmaktadır. Yanlış bir veri seti ile doğru bir karar alınması çok mümkün görülmemektedir. Ekonomi ve yatırım yönünde karar alacak olan üçüncü taraflar için de mali tabloların düzenli şekilde sunulması ihtiyarı olmaktan çıkmıştır. İşletmeler, şartları önceden belirlenmiş olan zorunlu ve ek mali tabloları yayınlamak mecburiyetindedir. Esasen bu zorunluluk olmasa bile işletme içi ve dışı bilgi kullanıcılarının ihtiyaçlarının giderilmesi açısından da bu tabloların düzenlenmesi gerekir. Zira işletmeler hakkında finansal bilginin detaylı olarak sunulduğu en önemli araç mali tablolardır.

Mali tablolar içerdikleri veriler ile karar vericilere karar alma süreçlerinde yardımcı olmaktadır. Ancak alınan stratejik kararlarda muhasebe bilgisinin çok fazla kullanılmadığını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Kalmış ve Dalgın, 2010, s.126). Hâlbuki mali tabloların amaçlarını özetlemek gerekirse (1 Seri No'lu MSUGT; Gençtürk, 2008, ss.59-60);

- ✓ Karar alıcılara, karar alma süreçlerinde faydalı olması için yararlı bilgilerin sunulması,
- ✓ Bilgi kullanıcılarının gelecek dönemlerde nakit akımlarını değerlendirebilmesine yardımcı olunması,
- ✓ Varlık ve kaynakların detaylı şekilde görülmesi ve bunlardaki değişikliklerin gösterilebilmesi,
- ✓ İşletme faaliyetleri sonucunda gerçekleşen mali durumların gözlemlenmesi gibi konularda yardımcı olabilmesidir.

Ayrıca mali tabloların belirtilen amaçları sunabilmelerinde onların standartlarla uyumlu, ihtiyaca uygun, güvenilir, karşılaştırılabilir ve zamanında düzenlenmesi de gerekmektedir.

2. Mali Tablo Okuryazarlığı

Mali tabloların düzenlenmesi asıl ihtiyacın giderildiği anlamını taşımaz. Mali tabloların düzenlenmesi kadar tabloların analiz edilmesi ve yorumlanması da ciddi önem arz etmektedir. Bu da mali tablo okuryazarlığıyla ilgilidir.

Mali tablo okuryazarlığı¹; asgari muhasebe ve finans bilgisine sahip kişilerin, mali tablolara bakmak suretiyle işletmelerin finansal ve faaliyet durumları hakkında bir görüşe, karara ve düşünceye sahip olmalarıdır. Bu okuryazarlıkta önemli olan husus temel muhasebe ve finans bilgisine sahip olunmasıdır. Aksi halde çok teknik bir alan olan muhasebe ve finans bilgileri anlaşılacaktır. Örneğin bir kredi kurumunda kredi taleplerinin değerlendirilmesi; işletmelerde alınacak ve/veya alınmış kararların sonuçlarının analizi ve muhasebe meslek mensuplarının yaptıkları işlemlerin mali tabloları ne yönde etkilediğini ve/veya etkileyeceğini bilmeleri mali tablo okuryazarlık düzeyi ile ilgilidir. Bu okuryazarlık düzeyi yükseldiğinde bilgi kullanıcılarının alacakları kararların isabet derecesi yüksek olacaktır. Mali tablo okuryazarlığı olmayan veya az olan bilgi kullanıcıları işletme hakkında yeterli bilgiye sahip olamayacaktır.

Mali tablo okuryazarlığının, mali tablo bilgisi (finansal bilgi), mali tablo kullanım tutumu (finansal tutumlar) ve mali tabloların kullanımı (finansal davranış) olmak üzere 3 boyut içerdiği söylenebilir (Krishnen, 2018, s.65). Dolayısıyla mali tablo okuryazarı olan birinden mali tablolar hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi olması, bu tabloların karar vermede önemli olduğunu ve bunlara dayanarak alınacak kararların daha isabetli olacağını bilmesi ve uygulaması beklenir. Elbette mali tabloların daha önce bahsedilen kaliteli olma düzeyiyle ilgili nitelikleri taşıyor olması önemlidir.

¹ Finansal okuryazarlıkla karıştırıldığı ve/veya karıştırılabileceği düşüncesiyle çalışmanın yazarları tarafından, finansal tablo okuryazarlığı yerine "*mali tablo okuryazarlığı*" ifadesi daha uygun bulunmuştur.

Mali tablo okuryazarlığının finansal okuryazarlık kavramı ile karıştırıldığı yapılan literatür çalışmalarında tespit edilmiştir. Literatürde finansal okuryazarlık daha çok bireyin, faiz hesaplamalarını bilip bilmediği, belli miktardaki paranın değerlendirilmesinde seçeneklerden uygun olanını seçip seçmediği, enflasyonun etkisini kavrayıp kavramadığı, tüketim ve tasarruf eylemini mental muhasebe çerçevesinde yapıp yapmadığı vb. temel finans ve ekonomi bilgisini ölçen bir okuryazarlık türü olarak ifade edilmiştir (Coşkun Erdoğan ve Erdoğan, 2018, s.139; Demir ve Elden Ürgüp, 2021, s.74; Arslan, 2020, s.278; www.monay.com.tr). Yine finansal okuryazarlık tanımı TCMB tarafından yapılan finansal okuryazarlık tanımı ise "bir bireyin kişisel bütçesini yönetme sürecinde etkin ve bilinçli kararlar alabilmesini sağlayan temel finansal bilgiye sahip olması ve bu kararları uygulayarak bireysel ve toplumsal finansal refahı artırma yetisidir (www.tcmb.gov.tr) şeklinde tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere finansal okuryazarlık kapsamında mali tablolara ait herhangi bir belirleme/atıf yoktur. Dolayısıyla mali tablo okuryazarlığı finansal okuryazarlıktan farklı, daha üst ve daha özel bir bilgi gerektiren okuryazarlık türüdür. Bu okuryazarlıkta bireyin, muhasebe bilgi sistemince üretilen raporları-tabloları anlama, analiz etme ve sonuçları yorumlama bilgisinin düzeyi kastedilmektedir. Finansal okuryazarlığın bahsedilen çerçevesi dikkate alındığında mali tablo okuryazarlığının, finansal okuryazarlığı da içine alan daha kapsamlı bir nitelik arz ettiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile mali tablo okuryazarlığı olan birisinin aynı zamanda finansal okuryazar olduğu her zaman geçerli iken aksi durum çoğu zaman geçerli değildir.

Mali tablo okuryazarlığının elde edilmesi konusunda birçok yol ve yöntem vardır. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz eğitim kurumlarıdır. Bunun dışında çeşitli vasıtalarla bu okuryazarlığın kazanılması mümkündür.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı hem işletme yönetici ve sahiplerinin hem SMMM'lerin hem de banka ticari kredi temsilcilerinin mali tablo okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesidir. Bu kapsamda, belirtilen bu üç kesimin mali tablolarda yer alan bilgileri nasıl algıladıkları, anladıkları ve değerlendirdikleri araştırılmış; mali tablolardaki verileri hangi amaçla ve ne tür sonuçlara ulaşmak için kullandıkları üzerinde durulmuştur.

İşletmelerin sürekliliğinde, bahsedilen üç kesim önemli roller üstlenmektedir. Bu üç kesimin mali tablo okuryazarlık düzeylerinin yeterli ve hatta yüksek olması kaynakların etkin ve verimli kullanımını etkilemektedir. Çalışma, işletme ile ilgili karar vericilerin mali tablo okuryazarlık düzeylerini belirlemeyi amaçladığı için önemlidir. Çalışma, finansal okuryazarlıktan farklı olarak, mali tablo okuryazarlığını doğrudan ve çok detaylı olarak ele alan bir nitelik göstermektedir. Bu özelliğinden dolayı çalışmanın özgün bir çalışma olduğu ve literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

4. Literatür İncelemesi

Bu çalışmanın konusuyla ilgili olarak literatür taraması yapılmış; ancak "mali tablo okuryazarlığı, mali tablo okuryazarlığı veya muhasebe okuryazarlığı" ile doğrudan ilgili sayıca yeterli bir kaynağa ulaşılamamıştır. Ulaşılan çalışmaların bazılarının finansal okuryazarlık ve mali/finansal tablo okuryazarlığı başlıkları ile yazıldığı fakat çalışmaların içeriğinin yine finansal okuryazarlık zemini üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmayla doğrudan ilgili ve doğrudan mali/finansal tablo okuryazarlığına yönelik birkaç çalışma dışında başka çalışmaya tarafımızca ulaşılamamıştır. Aşağıda bu çalışmayla aynı ve benzer olduğu düşünülen yerli ve yabancı literatüre ait özet bilgiler yer almaktadır.

Gouws ve Shuttleworth (2009) yapmış oldukları bir araştırmada, karar vericilerin işletmenin finansal bilgilerini, karar verme noktasında hangi düzeyde kullandığını belirlemeye çalışmıştır. Karar vericilerin finansal bilgiyi anlama ve yorumlamada yetkin olması gerektiği, bu durumu ise finansal okuryazarlık ile aşabilecekleri ifade edilmiştir.

Lusardi ve Mitchell'in (2014) yaptıkları araştırmada finansal okuryazarlığı insanların ekonomik bilgileri okuma, anlama ve bilinçli şekilde karar verebilme yeteneği olarak ifade etmişlerdir. Bu yeteneği haiz kişilerin bütçe planlaması, servet birikimi yapma vb. konularda ortalama bir finansal anlayışa sahip kişilerden daha fazla başarılı olmalarına işaret etmiştir.

Jeffrey ve diğerleri (2016) yaptıkları araştırmada mali tablo okuryazarlığı olan bireylerin bu bilgiye sahip olmadıkları dönemlere nazaran daha farklı ülkelere ve pazarlara girdikleri belirtilmiştir.

Gümüş ve Dağdelen (2017), Aydın ilindeki SMMM'ler üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada, SMMM'lerin finansal okuryazarlık düzeyinin yüksek olmasının işletmeler açısından faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim alanların finansal okuryazarlık konusunda yeterli; fakat daha az eğitilmiş ve/veya 65 yaş üstü olan kişilerin finansal okuryazarlık konusunda yetersiz olduğu belirtilmiş ve bu kesimlerin eğitim alması konusuna vurgu yapılmıştır.

Karacan ve Günce (2018), Kocaeli Üniversitesi bünyesinde yer alan Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde bir çalışma yapmıştır. Araştırmada, ana hatlarıyla ve çok dar kapsamda da olsa mali tablo okuryazarlığına değinilmiş ve muhasebe eğitimi almış öğrencilerin, işletmelerde görülebilecek birçok riske karşı mali tablo okuryazarlık bilgilerini kullanmalarının önemli olacağına vurgu yapılmıştır. Araştırmacılar öğrencilerin temel düzeyde mali tablo okuryazarı olduğunu; cinsiyet ve gelir gibi unsurların bu durumu etkilemediğini ifade etmişlerdir.

Teyyare ve diğerleri (2018), Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerinde iktisadi ve mali okuryazarlık düzeylerinin tespitine yönelik bir araştırma yapmıştır. Araştırmada katılımcıların iktisadi ve mali okuryazarlığı, yaşadıkları dönemdeki iktisadi ve ekonomik gelişmeleri ve etkilerini anlama ve yorumlama olarak algıladıkları ifade edilmiştir. Sonuç olarak araştırmada, verilen eğitimlerin bireylerin ekonomik okuryazarlığını artırdığı ifade edilmiştir.

Kocabıyık ve Teker (2018) yaptıkları araştırma ile üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyini tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada finansal okuryazarlık, bireylerin günlük yaşantılarında maruz kaldıkları bilgileri ve finansal kavramları anlayabilme ve algılayabilme yeteneği olarak ifade edilmiş; bu konuda öğrencilerin yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve bu yönde eğitimlerin verilmesi gerektiği görüşü savunulmuştur.

Yatbaz ve Çatıkkaş (2019) Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde muhasebe ve finans eğitimi alan ve almayan öğrenciler üzerinde bir çalışma yapmıştır. Araştırmada, ana hatlarıyla ve çok dar kapsamda mali tablo okuryazarlığına değinilmiştir. Araştırmada muhasebe eğitimi alan öğrenciler ile almayan öğrencilerin muhasebe-finance okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada alan içi ve alan dışı öğrenciler arasında enflasyon ve satış gibi konularda anlamlı farklılıkların olduğu fakat tahakkuk, borç ve amortisman gibi konularda anlamlı bir farklılığın olmadığı ifade edilmiştir.

Klapper ve Lusardi (2020) yaptıkları çalışmada dünya çapında her üç yetişkin kişiden birinin temel finansal kavramları anladığını ifade etmişlerdir. Araştırmada gelişmiş ülkelerde dahi finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olması sebebiyle bireylerin ciddi ekonomik sorunlar yaşayacağı öne sürülmüştür.

Niu ve diğerleri (2020) yapmış oldukları araştırmada, Çin'de yaşayan ve emeklilik yaşı gelmiş olan bireylerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu; finansal okuryazarlık düzeyinin artması ile kişilerin tercihlerinde kendileri adına doğru ve daha uygun kararlar verdiklerini tespit etmişlerdir.

Sandal ve Yalçın 2020 yılında, Tunceli ve Elazığ illerinde SMMM ve YMM'lerin finansal okuryazarlık ve finansal tablo okuryazarlık bilgilerini ölçmek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırmada, finansal okuryazarlık kavramı bireylerin karşılaştıkları finansal durumları anlayabilecek ve kıyaslayabilecek bilgi düzeyi olarak ifade edilmiştir. Çalışmanın finansal okuryazarlık kısmında genellikle enflasyon, sigorta, hisse senedi, mevduat gibi kavramlar üzerinde durulduğu görülmektedir. Araştırmada finansal okuryazarlık, bireylerin demografik özellikleri, eğitim seviyeleri, mesleki durumları gibi değişkenlerle; finansal tablo okuryazarlığı ise mali tablo bilgileri ve bu bilgileri yorumlama kabiliyetleri ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan araştırmada, meslek mensuplarına teorik olarak soru yöneltildiğinde istenilen düzeyde doğru cevap alınamadığı ifade edilmiştir. Araştırma incelendiğinde finansal tablo okuryazarlığı hakkında katılımcılara yöneltilen ifadelerin finansal tablo okuryazarlığının belirlenmesi açısından dar kapsamlı olduğu ve genel anlamda finansal okuryazarlık konusunun ön plana çıktığı görülmektedir.

Kendirli, Kaya ve İşleyen (2021) araştırmalarında, Çorum Hitit Üniversitesi İİBF öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmeyi amaçlamışlardır. 400 öğrencinin katılımı ile yapılan çalışma sonucunda en yüksek finansal okuryazarlık puanının (53 puan) son sınıf öğrencilerine, en düşük puanın (31 puan) ise birinci sınıf öğrencilerine ait olduğu bulunmuştur. Bölümler bazında ise sırasıyla bankacılık finans bölümü öğrencileri (59 puan) birinci; iktisat bölümü öğrencileri (49 puan) ikinci olmuştur. En düşük puanı ise (39 puan) kamu yönetimi bölümü öğrencileri almıştır.

Aydın ve Sumer (2023), bireysel yatırımcıların öz-kontrolleri ile finansal güvenlikleri arasındaki ilişkiye finansal okuryazarlığın düzenleyici rolünü belirlemeyi amaçlamışlardır. BİST'te yaptıkları çalışma sonucunda öz-kontrol ile finansal güvenlik arasında istatistiksel anlamda pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Aynı zamanda finansal okuryazarlığın öz-kontrol ile finansal güvenlik arasındaki düzenleyici rolü de çalışmada kanıtlanmıştır.

5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Sivas il sınırları içerisinde faaliyette bulunan ve mesleklerini icra eden işletme yönetici-sahipleri, SMMM'ler ve bankaların ticari kredi temsilcileri oluşturmaktadır. Anket Sivas il merkezinde ve Şarkışla, Suşehri, Divriği ile Gürün ilçelerinde yapılmıştır. İlçelerin evrene dâhil edilmesinde o ilçelerde yer alan işletme büyüklüklerinin, SMMM'lerin ve banka ticari kredi birimlerinin sayısı dikkate alınmıştır. Yapılan ön araştırmalar neticesinde nüfusun az olması ve genellikle işlem ve sorunların merkezde çözülüyor olması gerekçeleri ve hemen üstte yer alan ölçütlere uygun olmayan ilçeler ise araştırmaya dâhil edilmemiştir.

Hem banka kredi temsilcilerine hem de SMMM'lere ait örneklemin tespit edilebilmesi için aşağıdaki formül kullanılmıştır (Arslan ve Demir 2022, s.68).

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{(N - 1) \cdot d^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$

Formüldeki değerler aşağıdaki gibi anlamlandırılmıştır.

N : Evrendeki tüm bireylerin sayısı; n : Örneklem alınması gereken sayı; p : Gerçekleşme olasılığı; q : Gerçekleşmeme olasılığı; t : T tablosunda istenilen anlamlılık düzeyindeki teorik değer ve d : Olayın + sapması

Sonuçların formül yardımıyla hesaplanması aşağıdadır.

Banka kredi temsilcileri için;

Formülden hareketle %5 önem seviyesinde araştırma amacına uygun personel sayısının 207² olduğu banka kredi temsilcileri için örneklem büyüklüğü 134 olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan kişi sayısı ise 153 olmuştur.

$$n = \frac{207 \cdot 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50}{(207 - 1) \cdot 0,05^2 + 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50} = 134$$

SMMM'ler için;

Araştırmaya konu olan yerlerde mesleğini fiilen icra eden 190 SMMM³ için örneklem büyüklüğü daha önce belirtilmiş olan örneklem formülü yardımıyla 127 olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan kişi sayısı ise 139 olmuştur.

$$n = \frac{190 \cdot 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50}{(190 - 1) \cdot 0,05^2 + 1,96^2 \cdot 0,50 \cdot 0,50} = 127$$

Araştırmanın amacı işletme yetkililerinin (yönetici-sahip) de mali tablo okuryazarlık düzeylerini belirlemek ve bu tablolardaki bilgileri nasıl algıladıklarını, anladıklarını tespit etmek olduğundan belli büyüklüğü haiz ve özellikle bilanço esasına tabi işletmelerin araştırma evrenine dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Bu kesimin evren ve örneklem sayısının belirlenmesi için Sivas Ticaret ve Sanayi Odası, Sivas İl Sosyal Güvenlik Kurumu ve Sivas Organize Sanayi Müdürlüğü'yle iletişime geçilmiş ve yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Ancak ilgili kurumlar çeşitli gerekçelerle (Kişisel Verileri Koruma Kanunu, bilgi eksikliği veya yetersizliği vb.) işletmelerle ilgili bilgileri vermemişlerdir. Araştırma öncesinde belirlenen koşullara uygun olan işletme sayısı elde edilemediğinden bu araştırmada olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemleri arasında sayılan yargısal (kasti) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacının gözlemine dayanan ve araştırmaya en uygun olduğu düşüncesini uyandıran örnekler dâhil edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2015, s.130). Böylece toplam 86 işletme yetkilisi (yönetici veya sahip) örnekleme oluşturmuştur.

Bütün bu çalışmalar neticesinde 153'ü banka kredi yetkilisi; 139'u SMMM ve 86'sı da işletme yöneticisi-sahibi olmak üzere toplam 378 kişiye ulaşılmıştır. Anket uygulaması, 2022 yılının temmuz ayında gerçekleştirilmiştir.

² Yapılan görüşmeler ve gözlemler neticesinde her bir şubede araştırmanın amacına uygun personel sayısının 2 veya 3 kişi olduğu gözlemlenmiştir. Bu tespit sonucunda araştırma amacına uygun personel sayısının 207 (69 şube*3=207) olduğu varsayılmıştır.

³ Kayıtlı aktif/aktif olmayan SMMM sayısı ise Temmuz 2022 itibarıyla ise 383'tür.

6. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın amacına ulaşmak için analiz edilecek veriler, veri toplama araçlarından biri olan anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anket formunda öncelikle konu ile ilgili literatürden yararlanarak (Akdoğan ve Tenker 2001, ss.603-639; Arat, 2005, ss.93-141; Çabuk ve Lazol 2016:, ss.204-235; Bakır ve Şahin 2009, ss.132-148; Bektöre, Çömlekçi, Sözbilir 2015, ss.156-167; Çetiner 2000, ss.39-147) ifade/madde havuzu oluşturulmuş, ardından taslak form elde edilmiştir. Bu taslak form uzman görüşlerine sunulmuş, uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak yeni bir form elde edilmiştir. Yeni form, her üç kesim açısından ön teste tabi tutulmuş ve bu uygulama sonrası form yeniden düzenlenmiş ve nihayetinde 5'li Likert Tipi 28 maddeden oluşan "Mali Tablo Okuryazarlık" (MTO) formu hazırlanmıştır. Veri toplama aracında yer alan aralıkların eşit olduğu varsayılmış ve $(n-1)/n = (5-1)/5 = 0.80$ aralık değeri olarak kullanılmıştır (Tekin, 1987, s.262). Buna ait Tablo 1 aşağıdadır.

Tablo 1. İfadelerin Değer Aralıkları ve Nitelik Düzeyleri

Nitelik Düzeyi	Değer Aralıkları
Kesinlikle Doğru	1,00 – 1,79
Doğru	1,80 – 2,59
Ne Doğru Ne De Yanlış	2,60 – 3,39
Yanlış	3,40 – 4,19
Kesinlikle Yanlış	4,20 – 5,00

Anket formunda iki bölüm vardır. Katılımcıları tanımlayıcı soruların yer aldığı birinci bölümde cinsiyet, mesleki konum, eğitim durumu, yaş, mesleki tecrübe ve görev yerlerine ait sorular vardır. Ayrıca işletme sahip ve yöneticilerine bu sorulara ek olarak çalışan sayıları ve sektörleri hakkında sorular da yöneltilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde ise katılımcılara, mali tablo okuryazarlığı hakkındaki düşüncelerini ölçmek amacıyla 28 adet ifade yöneltilmiştir. Katılımcıların anketi doldururken kendilerini rahat hissetmeleri ve sorulara çekinceli cevap vermemeleri amacıyla Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nden etik kurul kararı alındığı, bireylerin kesinlikle isim veya kendilerini tanıttıkları bilgiler vermemeleri gerektiği belirtilmiştir. Ankete cevap vermelerinin gönüllülük esası çerçevesinde olacağı ifade edilmiştir.

Ankette 5'li likert ölçeği uygulanmış ve ifadelere kesinlikle doğru, doğru, ne doğru ne de yanlış, yanlış ve kesinlikle yanlış şeklinde görüşler alınmıştır.

Anket formu son halini aldıktan sonra bu form, Sivas il sınırları içerisinde görev yapan, faaliyette bulunan araştırmanın ilgili taraflarına sunulmuştur. Uygulama, büyük bir çoğunlukla yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Doldurulan anketler kontrol edilmiş; eksik veya yanlış doldurulan, özensiz bir şekilde cevaplanan anketler analiz dışında tutulmuştur. Böylece analize uygun toplam 378 anket formu elde edilmiştir. Bu anketler SPSS 25.0 (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik paket programında değerlendirilmek üzere bilgisayar ortamına aktarılmış ve elde edilen verilerden hareketle çeşitli analizler gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha katsayısı kullanılmıştır. Literatürde Cronbach α katsayısının kabul görmüş olan ölçeği aşağıdaki gibidir (Kartal ve Bardakçı, 2018, ss.170-171):

Tablo 2. Cronbach Alpha katsayısı aralıkları

Aralık	Değer
0,00 < α < 0,40	Güvenilir değil
0,40 < α < 0,60	Düşük güvenilir
0,60 < α < 0,80	Oldukça güvenilir
0,80 < α < 1,00	Yüksek güvenilir

Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,885 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu bulgulara göre, ölçeğin tamamının Cronbach α katsayı değeri 0,80'den büyük olduğu için ölçeğin "yüksek güvenilir" düzeyinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

7. Bulgular

Bu başlık altında önce katılımcılara ve çalıştıkları kurumlara ait tanımlayıcı istatistiklere; ardından mali tablo okuryazarlıkla ilgili ifadeler için belirtilen görüşlerden hareketle elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

7.1. Katılımcılara Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Bulguların değerlendirilmesinde; demografik yapıyla ilgili cevapların frekans (f) ve yüzde (%) değerlerinden ve ifadelere ait cevapların aritmetik ortalama (\bar{x}) ve standart sapma (ss) değerleri ve nitelik (katılım) düzeylerinden yararlanılmıştır.

Katılımcıların demografik ve çalıştıkları kurumlara ait tanımlayıcı istatistikler özetle şu şekildedir:

- ✓ Araştırmaya 378 kişi katılmış olup bunların %31,5'i kadın, %68,5'i ise erkektir.
- ✓ Katılımcıların %22,7'si işletme yöneticisi veya sahibi olup %36,8'i SMMM, %40,5'i ise banka kredi temsilcisi veya yöneticisidir.
- ✓ Katılımcıların %8,2'si lise ve öncesi eğitim düzeyine sahipken %7,4'ü ön lisans, %66,1'i lisans ve %18,3'ü ise lisansüstü eğitim almış kişilerdir.
- ✓ Yaş ortalamalarına bakıldığında ise genel çoğunluğun 44 yaş ve altında olduğu görülmektedir. Ayrıntıları ise şu şekildedir: %27'si 25-34 yaş aralığında, %42,3'ü 35-44 yaş aralığında, %20,1'i 45-54 yaş aralığında, %9,3'ü 55-64 yaş aralığında ve %1,3'ü 65 yaş ve üzerindedir.
- ✓ Katılımcıların %10,6'sı 5 yıldan az; %25,9'u 5-10 yıl arası; %29,1'i 11-15 yıl arası; %15,4'ü 16-20 yıl arası ve %19'u 20 yıldan fazla deneyime sahip sahiptir. Katılımcıların %50'ye yakını ise 5 ile 15 yılları arasında deneyime sahiptir.
- ✓ Ankete cevap verenler görev yaptıkları yer açısından değerlendirildiklerinde ise %82,8'i il merkezinde görev yaparken %17,2'si ilçelerde görevlerini icra etmektedirler.
- ✓ İşçi sayısı bakımından işletme yöneticisi ve sahiplerinin yer aldığı 86 adet anket içerisinde, 10- 49 işçisi bulunan işletme sayısı %79,1, 50-250 işçisi bulunan %17,4 ve 250 ve üzeri işçisi olan %3,5 işletme bulunmaktadır.
- ✓ İşletme yöneticisi ve sahiplerinin faaliyet gösterdikleri sektörlerle bakıldığında ise sadece hizmetle uğraşanlar katılımcıların %24,4'ünü, sadece ticaret yapanlar %27,9'unu ve sadece üretim yapanlar ise %22,1'ini oluşturmaktadır. Aynı soruda birden fazla sektörde faaliyet gösterilip gösterilmediği de ölçülmek istenmiştir. Katılımcıların %10,5'i hem hizmet hem ticaret; %1,2'si hem hizmet hem üretim; %12,1'i hem ticaret hem üretim ve %1,2'lik kısmı ise her üç sektörde faaliyet göstermektedir.

7.2. Mali Tablo Okuryazarlığıyla İlgili İfadelere Ait Bulgular

Anketin ikinci bölümünde katılımcıların mali tablo okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla 28 ifadeye yer verilmiştir. Her bir katılımcı grubunun (SMMM, Banka Kredi Temsilcisi ve İşletme Yöneticisi- Sahibi) her bir ifade için belirttikleri görüşlerin standart sapması (ss) ve aritmetik ortalaması (\bar{x}) SPSS 25 paket programı ile hesaplanmış ve bu ortalamaların hangi katılım düzeyine (Tablo 1) denk geldiği ilgili tabloya aktarılmıştır.

Mali tablo okuryazarlık düzeyini ve bu tablolardaki bilgilerin nasıl algılandığını ölçmeyi hedefleyen ifadeler konu ile ilgili teorik temele uygun olarak oluşturulmuştur. Yani ifadelerin oluşturulmasında finansal analizde geçerli olan teorik gerçeklikten hareket edilmiştir. Aynı zamanda bu araştırma ile katılımcı gruplarca her bir ifade için belirtilen görüşlerin konu ile ilgili teorik temele uygun olup olmadığı tarafımızdan değerlendirilmiş ve bu durum bir sütun açılarak tablolarda ayrıca gösterilmiştir. Bu sütunun oluşturulmasında verilen görüş:

- Teorik temele uygunsuzsa 'Uygun' ifadesi,
- Teorik temele uygun değilse 'Uygun değil' ifadesi,
- Teorik temele ne uygun ne de değil ise 'Ne uygun ne değil' ifadesi yazılmıştır.

Tablo 3'de katılımcıların 28 ifadeye ait görüşleri ve bu görüşlerin konu ile ilgili teorik temele uygunluk durumu yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların İfadelere Ait Görüşlerinin İstatistikî Sonuçları ve Bu Görüşlerin Teorik Temele Uygunluk Durumu

İfadeler	Taraf	n	ss	\bar{x}	Nitelik Düzeyi	Görüşün Teorik Temele Uygunluğu
1. İşletmenin duran varlıklarının genellikle kısa vadeli borçlarla finanse edilmesi uygundur.	SMMM	139	1,18	2,95	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,15	3,49	Yanlış	Uygun
	Yönet-Sahip	86	1,42	2,69	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
	Toplam⁴	378	1,26	3,11	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
2. Dönen varlık finansmanında uzun vadeli kredi kullanmak, ödemede kolaylık sağlayacağı için doğru bir yaklaşımdır.	SMMM	139	1,22	2,45	Doğru	Uygun değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,19	2,86	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Yönet-Sahip	86	1,44	3,06	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Toplam	378	1,28	2,75	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
3. Yer aldığı sektöre nazaran duran varlıklarının tutarı dönen varlıklara oranla yüksek olan işletmenin kısa vadeli borçları ödemede sorun yaşamayacağı söylenebilir.	SMMM	139	1,23	3,03	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,19	3,03	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Yönet-Sahip	86	1,28	2,69	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Toplam	378	1,23	2,95	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
4. Banka, kasa, menkul kıymetler gibi varlıkların diğer dönen varlık unsurlarına oranla fazla olması işletmenin likidite açısından sorun yaşamayacağını bir göstergesidir.	SMMM	139	1,17	2,27	Doğru	Uygun
	Bank. Krd. Tems.	153	0,91	2,03	Doğru	Uygun
	Yönet-Sahip	86	1,38	3,01	Ne doğru ne yanlış	Ne uygun ne de değil
	Toplam	378	1,18	2,34	Doğru	Uygun
5. Dönen varlıklar, işletmenin kısa vadeli borçları ödeme gücünü gösterir.	SMMM	139	1,01	1,97	Doğru	Uygun
	Bank. Krd. Tems.	153	0,92	2,03	Doğru	Uygun
	Yönet-Sahip	86	1,32	2,90	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Toplam	378	1,11	2,20	Doğru	Uygun
6. Satıştan iadelerin yıldan yıla artıyor olması ürün kalitesinin sorgulanmasını gerektirir.	SMMM	139	1,32	2,32	Doğru	Uygun
	Bank. Krd. Tems.	153	1,09	1,98	Doğru	Uygun
	Yönet-Sahip	86	1,45	2,66	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Toplam	378	1,28	2,26	Doğru	Uygun
7. Satışlar artarken, stokların düşüş seyirinde olması kârı yükseltecektir.	SMMM	139	1,21	2,70	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,12	2,62	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Yönet-Sahip	86	1,51	2,98	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
	Toplam	378	1,25	2,73	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil

⁴ Tablodaki "toplam satırı", SPSS 23 paket programında yer alan "tanımlayıcı istatistikler" sekmesi aracılığıyla her bir ifade için ayrı ayrı oluşturulmuştur.

Tablo 3 (devamı)

8.	Stok devir hızının yüksekliği o işletmenin kârını olumlu yönde etkileyecektir.	SMMM	139	1,03	2,30	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,87	2,12	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,47	2,77	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
		Toplam	378	1,11	2,33	Doğru	Uygun
9.	İşletmenin öz kaynak tutarının, duran varlık tutarına yakın olması, o işletmenin üçüncü kişiler açısından güvenilirliğini artırır.	SMMM	139	1,12	2,26	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,87	2,37	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,37	2,99	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,12	2,47	Doğru	Uygun
10.	Özkaynakların borçlardan daha fazla olması, işletmenin daha az riskli olduğunun işaretidir.	SMMM	139	0,85	1,98	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,92	2,15	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,30	2,83	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
		Toplam	378	1,04	2,24	Doğru	Uygun
11.	Aktifte yer alan karşılıklar, karşılık ayrılan hesaplarla ilgili sorun yaşadığına işaret eder.	SMMM	139	1,03	2,50	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,94	2,59	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,25	3,41	Yanlış	Uygun değil
		Toplam	378	1,11	2,74	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
12.	Ticari alacakların satışlara oranla daha fazla artması, işletmenin tahsilat konusunda sıkıntı yaşadığının göstergesi olabilir.	SMMM	139	1,00	1,98	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,92	2,06	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,45	2,81	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,13	2,20	Doğru	Uygun
13.	Sermaye yedekleri, işletmenin başarısının önemli göstergelerinden biridir.	SMMM	139	1,10	2,58	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,79	2,21	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,36	3,01	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,10	2,53	Doğru	Uygun
14.	Özkaynakların borçlardan fazla olması, özkaynak (sermaye) kârlılığını olumlu yönde etkiler.	SMMM	139	1,25	2,53	Doğru	Uygun değil
		Bank. Krd. Tems.	153	0,93	2,16	Doğru	Uygun değil
		Yönet-Sahip	86	1,37	2,92	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
		Toplam	378	1,19	2,47	Doğru	Uygun değil
15.	Duran varlıkların ediniminde özkaynak ağırlıklı finansman tercihi daha uygundur.	SMMM	139	1,15	2,50	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,90	2,46	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,31	3,14	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,13	2,63	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
16.	Kârın büyüklüğü değil hangi faaliyetler sonucunda ortaya çıktığı daha önemlidir.	SMMM	139	1,03	2,25	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,92	2,33	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,28	3,28	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,12	2,52	Doğru	Uygun
17.	Satışların yıldan yıla artması kârlılığın yükselmesinin en belirgin göstergesidir.	SMMM	139	1,14	2,59	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,95	2,74	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Yönet-Sahip	86	1,43	3,29	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,17	2,81	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
18.	Satış iskontolarının yıldan yıla artması işletmede pazar/satış sorununa işaret eder.	SMMM	139	1,18	2,69	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Bank. Krd. Tems.	153	0,97	2,49	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,29	3,23	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,16	2,73	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
19.	İşletmenin, yıllar itibarıyla stoklarının artış göstermesi kârı olumlu yönde etkiler.	SMMM	139	1,02	2,99	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
		Bank. Krd. Tems.	153	0,93	3,37	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
		Yönet-Sahip	86	1,40	3,03	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
		Toplam	378	1,09	3,15	Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil
20.	Bilanço ve gelir tablosundaki dipnotlar, alınacak kararları etkileme gücüne sahiptir.	SMMM	139	1,17	2,40	Doğru	Uygun
		Bank. Krd. Tems.	153	0,99	2,55	Doğru	Uygun
		Yönet-Sahip	86	1,35	3,34	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Toplam	378	1,20	2,67	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
21.	Faiz, kambiyo kârları vb. net kâra katkısının çok fazla olması, uygun bir durum değildir.	SMMM	139	1,27	2,76	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Bank. Krd. Tems.	153	0,90	2,61	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil
		Yönet-Sahip	86	1,32	3,40	Yanlış	Uygun değil
		Toplam	378	1,18	2,84	Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil

Tablo 3 (devamı)

22. Kârın daha çok asıl faaliyetlerden oluşması işletme başarısının sürdürülebilirliği açısından önemlidir.	SMMM	139	1,32	2,13	Doğru Kesinlikle doğru Ne doğru ne de yanlış	Uygun Uygun Uygun değil
	Bank. Krd. Tems.	153	0,86	1,76		
	Yönet-Sahip	86	1,45	2,95		
	Toplam	378	1,27	2,17		
23. Kârın oluşumunda olağandışı faaliyet gelirlerinin fazlalığı önemli değildir.	SMMM	139	1,27	2,81	Ne doğru ne de yanlış Ne doğru ne de yanlış Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,11	3,17		
	Yönet-Sahip	86	1,38	2,97		
	Toplam	378	1,23	2,99		
24. Finansal tabloları anlayabilme görevinin sadece SMMM'lerde olması gerektiğini düşünen işletme sahip ve yöneticileri vardır.	SMMM	139	1,17	2,34	Doğru Doğru Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,26	2,48		
	Yönet-Sahip	86	1,41	3,09		
	Toplam	378	1,30	2,57		
25. Bir finansal tablonun manipüle edilip edilmediğini anlamakta zorlanırım.	SMMM	139	1,13	3,08	Ne doğru ne de yanlış Yanlış Ne doğru ne de yanlış	Uygun değil Uygun Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,09	3,54		
	Yönet-Sahip	86	1,46	3,20		
	Toplam	378	1,21	3,29		
26. Mali tablolar, muhasebenin sosyal sorumluluğuna uygun düzenlenmektedir.	SMMM	139	1,17	2,42	Doğru Doğru Ne doğru ne de yanlış	Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,11	2,50		
	Yönet-Sahip	86	1,37	3,05		
	Toplam	378	1,21	2,60		
27. Yöneticilerin isabetli karar almalarında mali tabloları anlayabilme yetenekleri önemlidir.	SMMM	139	0,97	1,83	Doğru Kesinlikle doğru Ne doğru ne yanlış	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	0,87	1,73		
	Yönet-Sahip	86	1,43	2,86		
	Toplam	378	1,14	2,02		
28. "İşletmenin başarısında, kârın nasıl elde edildiği değil büyüklüğü önemlidir" görüşü doğru değildir.	SMMM	139	1,28	2,55	Doğru Doğru Ne doğru ne de yanlış	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil
	Bank. Krd. Tems.	153	1,13	2,20		
	Yönet-Sahip	86	1,46	3,24		
	Toplam	378	1,32	2,57		

Tablo 3'ün son sütununun her bir ifade için oluşturulan toplam satırı incelendiğinde, katılımcıların ifadelerine ait görüşleri, her bir ifadenin genel ortalaması açısından değerlendirildiğinde 12 tanesi teorik temele uygun; 3 tanesi teorik temele uygun değil ve 13 tanesi ise teorik temele ne uygun ne de değil şeklinde olduğu görülecektir.

Katılımcı gruplar açısından verilen görüşlerin teoriye uygun olup olmadığına yönelik bilgiler özetle aşağıdaki gibidir.

Tablo 4. Görüşlerin Katılımcı Gruplar Açısından Dağılımı

Katılımcı Gruplar	Teorik temele uygun görüş sayısı	Teorik temele uygun olmayan görüş sayısı	Teorik temele ne uygun ne de değil olan görüş sayısı
Banka Kredi Temsilcileri	18	2	8
SMMM'ler	16	5	7
İşletme Yönetici-Sahipleri	0	8	20

Tablo 4 incelendiğinde katılımcı gruplardan banka kredi temsilcileri 18 ifadeye teorik temele uygun; 3 ifadeye teorik temele uygun olmayan ve 8 ifadeye ise teorik temele ne uygun ne de değil şeklinde görüş belirtmişlerdir. SMMM'ler 16 ifadeye teorik temele uygun; 5 ifadeye teorik temele uygun olmayan ve 7 ifadeye ise teorik temele ne uygun ne de değil şeklinde görüş belirtmişlerdir. İşletme yönetici-sahipleri ise hiçbir ifadeye teorik temele uygun cevap vermemiştir. İşletme yönetici- sahipleri 8 ifadeye teorik temele uygun olmayan ve 20 ifadeye ise teorik temele ne uygun ne de değil şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Katılımcı grupların belirttikleri görüşler temelinde mali tablo okuryazarlık düzeylerinin puan açısından hangi düzeyde olduğunun belirlenmesi istenmiştir. Bunun için araştırmacılar tarafından, katılımcıların belirttikleri görüşler için bir puanlama cetveli geliştirilmiştir. Verilen görüşlerden sadece teorik temele uygun olan görüşler puanlamaya dâhil edilmiştir. Bir diğer ifade ile teorik temele uygun olmayan ve ne doğru ne de yanlış görüş şeklindeki görüşler puanlanmamıştır. Zira anketler çoğunlukla yüz yüze olarak uygulanmış ve özellikle katılımcı gruplardan işletme yöneticisi- sahiplerinin bilmeseler bile bunu ifade etmekten kaçındıkları ve ifadelerine çoğunlukla (20 ifade için) kararsızlık belirten görüş verme eğilimi gösterdikleri anlaşılmıştır. Bu yüzden şayet verilen görüş teorik temele uygun olduğu belirlenmiş ve 'Uygun' ifadesi konmuşsa buna 4 puan verilmiştir. Dolayısıyla bir katılımcı grubu en fazla 100 puan⁵ alacaktır. Ayrıca mali tablo okuryazarlık düzeylerinin alınan puan açısından hangi düzeye ait olduğunun tespiti için aşağıdaki puan aralığı geliştirilmiştir⁶:

Tablo 5. Mali Tablo Okuryazarlık Düzey Aralıkları

Puan Aralığı	Mali Tablo Okuryazarlık Düzeyi
0 – 24 arası	Çok Düşük
25 – 49 arası	Düşük
50 – 64 arası	Orta
65 – 79 arası	Yüksek
80 – 100 arası	Çok Yüksek

Puan toplamı yüksek olduğunda o katılımcı grubunun mali tablo okuryazarlık düzeyinin yüksek olduğu aksi halde orta veya düşük olduğu ifade edilecektir.

Tablo 6. Katılımcı Gruplar Açısından Görüşlerin Teoriye Uygunluk Düzeyi ve Puan Karşılığı

İfade No ve Metni	Katılımcı Grup	Teorik Temele Uygunluk	Puan Karşılığı
1. İşletmenin duran varlıklarının genellikle kısa vadeli borçlarla finanse edilmesi uygundur.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun değil	0
		Uygun	4
		Uygun değil	0
2. Dönen varlık finansmanında uzun vadeli kredi kullanmak, ödemede kolaylık sağlayacağı için doğru bir yaklaşımdır.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun değil	0
		Ne uygun ne de değil	0
		Ne uygun ne de değil	0
3. Yer aldığı sektöre nazaran duran varlıklarının tutarı dönen varlıklara oranla yüksek olan işletmenin kısa vadeli borçları ödemede sorun yaşamayacağı söylenebilir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Ne uygun ne de değil	0
		Ne uygun ne de değil	0
		Ne uygun ne de değil	0
4. Banka, kasa, menkul kıymetler gibi varlıkların diğer dönen varlık unsurlarına oranla fazla olması işletmenin likidite açısından sorun yaşamayacağı bir göstergesidir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun	4
		Uygun	4
		Ne uygun ne de değil	0
5. Dönen varlıklar, işletmenin kısa vadeli borçları ödeme gücünü gösterir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun	4
		Uygun	4
		Ne uygun ne de değil	0
6. Satıştan iadelerin yıldan yıla artıyor olması ürün kalitesinin sorgulanmasını gerektirir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun	4
		Uygun	4
		Ne uygun ne de değil	0

⁵ Ankette yer alan 24., 25. ve 26. ifadeler mali tablo okuryazarlık düzeyini tespitten ziyade bu okuryazarlıkla ilgili genel düşünceyi ölçmek için sorulduğundan puanlamaya dahil edilmemiştir. Puanlar, toplam 25 ifade üzerinden hesaplanmıştır.

⁶ Bu tür bir ölçekleme/puanlama/belirleme, araştırmacıların kendi düşüncesinin ürünü olup daha önce yapılmış bir çalışmaya dayanmamaktadır.

Tablo 6 (devamı)

7.	Satışlar artarken, stokların düşüş seyrinde olması kârı yükseltecektir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil	0 0 0
8.	Stok devir hızının yüksekliği o işletmenin kârını olumlu yönde etkileyecektir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Uygun değil	4 4 0
9.	İşletmenin öz kaynak tutarının, duran varlık tutarına yakın olması, o işletmenin üçüncü kişiler açısından güvenilirliğini artırır.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
10.	Özkaynakların borçlardan daha fazla olması, işletmenin daha az riskli olduğunu işaretler.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Uygun değil	4 4 0
11.	Aktifte yer alan karşılıklar, karşılık ayrılan hesaplarla ilgili sorun yaşadığına işaretler.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Uygun değil	4 4 0
12.	Ticari alacakların satışlara oranla daha fazla artması, işletmenin tahsilat konusunda sıkıntı yaşadığının göstergesi olabilir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
13.	Sermaye yedekleri, işletmenin başarısının önemli göstergelerinden biridir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
14.	Özkaynakların borçlardan fazla olması, özkaynak (sermaye) kârlılığını olumlu yönde etkiler.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun değil Uygun değil Uygun değil	0 0 0
15.	Duran varlıkların ediniminde özkaynak ağırlıklı finansman tercihi daha uygundur.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
16.	Kârın büyüklüğü değil hangi faaliyetler sonucunda ortaya çıktığı daha önemlidir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
17.	Satışların yıldan yıla artması kârlılığın yükselmesinin en belirgin göstergesidir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil	4 0 0
18.	Satış iskontolarının yıldan yıla artması işletmede pazar/satış sorununa işaretler.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Ne uygun ne de değil Uygun Ne uygun ne de değil	0 4 0
19.	İşletmenin, yıllar itibarıyla stoklarının artış göstermesi kârı olumlu yönde etkiler.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun değil Uygun değil Uygun değil	0 0 0
20.	Bilanço ve gelir tablosundaki dipnotlar, alınacak kararları etkileme gücüne sahiptir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
21.	Faiz, kambiyo kârları vb. net kâra katkısının çok fazla olması, uygun bir durum değildir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil Uygun değil	0 0 0
22.	Kârın daha çok asıl faaliyetlerden oluşması işletme başarısının sürdürülebilirliği açısından önemlidir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Uygun değil	4 4 0
23.	Kârın oluşumunda olağandışı faaliyet gelirlerinin fazlalığı önemli değildir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil Ne uygun ne de değil	0 0 0
27.	Yöneticilerin isabetli karar almalarında mali tabloları anlayabilme yetenekleri önemlidir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0
28.	"İşletmenin başarısında, kârın nasıl elde edildiği değil büyüklüğü önemlidir" görüşü doğru değildir.	SMMM Bank. Krd. Tems. Yöntc - Sahip	Uygun Uygun Ne uygun ne de değil	4 4 0

Tablo 3'teki katılımcıların ifadelerine ait verdikleri görüşlerin teorik temele uygunluk durumu ve Tablo 6'daki görüşlerin puan karşılıklarından hareketle tarafların aldığı toplam puan aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 7. Katılımcı Grupların Mali Tablo Okuryazarlık Düzeyleri

Katılımcı Grubu	Teoriye Uygun İfade Sayısı	Aldığı Toplam Puan	Mali Tablo Okuryazarlık Düzeyi
Banka Kredi Temsilcisi	17	68	Yüksek
SMMM	16	64	Orta
İşletme Yönetici - Sahip	0	0	Çok Düşük

Tablo 7'de görüldüğü üzere 25 ifadeye verdikleri görüşlerin sonucunda banka kredi temsilcileri toplam 17 ifadeye teoriye uygun görüş belirtmiş ve 68 puan almışlardır. SMMM'ler toplam 16 ifadeye teoriye uygun görüş belirtmiş ve 64 puan toplamışlardır. Son olarak da işletme yönetici- sahipleri ise hiçbir ifadeye teoriye uygun görüş belirtmemişler ve 0 (sıfır) puan almışlardır. Bu sonuca ve tarafımızdan geliştirilen mali tablo okuryazarlık düzeyi ölçeğine göre mali tablo okuryazarlık düzeyinin;

- Banka kredi temsilcilerinde yüksek,
- SMMM'lerde orta ve
- İşletme yönetici-sahiplerinde ise çok düşük olduğu görülmüştür.

Muhasebeye/mali tablolara yansımaları gerektiği halde yansımaya henüz muhasebeye konu olmayan önemli bilgilerin varlığının ve uygulamanın teoriden zaman zaman ayrışmasının bir sonucu olarak ifadelerine verilen görüşler teoriden uzaklaşabilmektedir. Bu durum özellikle işletme yöneticisi- sahibi tarafında daha baskın bir hal almaktadır. Zaten teori ile uygulamanın uyumsuzluğu-çatıştığı yönünde süregelen tartışma da bunu teyit etmektedir.

Banka kredi temsilcileri mali tablo okuryazarlık düzeyleri en yüksek olan taraf/kesimdir ve 100 tam puan üzerinden 68 puan alarak ilk sıraya yerleşmişlerdir. Bu tür bir sonucun çıkması (taraflar içinde 1. olmaları) beklenen bir durumdur. Çünkü bu kesimin temel uğraşı alanı mali tabloları derinlemesine okumayı ve anlamayı gerektirir. Taraflar içerisinde mali tablo okuryazarlık düzeyi en yüksek çıkan kesim olmasına rağmen 100 tam puan üzerinden düşünüldüğünde aldıkları puan çerçevesinde mali tablo okuryazarlık düzeyinin beklenenin biraz altında olduğu değerlendirilebilir.

SMMM'lerin verdikleri görüşlerin puan toplamı 64 olarak hesaplanmıştır. Bu puanın mali tablo okuryazarlık düzeyini orta seviyede karşıladığı görülmektedir. SMMM olabilmek için en az lisans mezunu olmak, 3 yıllık stajı başarı ile tamamlamak ve yeterlilik sınavından başarılı olmak gerekmektedir. Özetle SMMM'lik yoğun bir teorik bilgiyi ve uygulama becerisini gerektirmektedir. Dolayısıyla SMMM'lerin mali tablo okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olması düşündürücüdür. Onların yoğun iş temposu ile çalıştıkları ve bu durumun teorik bilgi düzeylerinin artmasına engel olduğu söylenebilir.

İşletme yönetici-sahiplerinin mali tablo okuryazarlık düzeylerinin değerlendirmesinde ise verilen cevapların puan toplamı 0 (sıfır) olarak hesaplanmıştır. 100 tam puan üzerinden değerlendirildiğinde işletme yönetici ve sahiplerinin mali tablo okuryazarlık düzeylerinin çok düşük olduğu söylenebilir. Elbette onların mali tablo okuryazarlık düzeylerinin SMMM'ler veya banka kredi temsilcileri düzeyinde olması beklenmez. Ancak mali tablo okuryazarlık düzeyinin bu kadar düşük çıkması da üzücüdür. Araştırmanın, özellikle bilanço esasına tabi ve personel

sayısı en az 10 ve üzeri olan işletmelerde yürütüldüğü ve bu tür işletmelerde çok sayıda ve sürekli olarak önemli finansal kararlar alınmaktadır. Okuryazarlık seviyesinin bu düzeyde olması alınacak kararların isabet derecesini azaltacaktır. Bu sonuçtan hareketle işletme yönetici ve sahiplerinin finansal kararlar öncesinde muhakkak SMMM'lerden veya konu ile ilgili birimlerden destek almaları ve ayrıca mali tablo okuryazarlık düzeylerini artırıcı eğitimlere katılmaları yerinde olacaktır.

Sonuç

Mali tablolar, işletmelerin finansal durumlarının görülebilmesi ve faaliyet sonuçlarının değerlendirilmesi amacıyla hem işletme yöneticileri hem banka kredi temsilcileri hem de SMMM'ler için çok kritik öneme sahiptir. Karar alıcıların yerinde ve doğru karar almaları, ellerine geçecek bilginin gerçeklik (doğruluk) oranına ve yöneticilerin bilgi düzeyine veya ilgililerden destek almalarına bağlı olacaktır. Mali tablolarda yer alan bilgilerin doğruluğunun önemi, karar verme aşamasında anlaşılmaktadır. Yanlış bir veri seti ile doğru bir karar alınması çok mümkün görülmemektedir.

Mali tablolar, işletme yöneticilerine, ortaklarına veya finansman desteği sunarak yatırım desteğinde bulunmak isteyen kişi veya kurumlara hatta bütün kamuoyuna sunulmaktadır. Bu yüzden mali tabloların karar verme ve alınacak kararları etkileme ihtimali oldukça yüksektir. Mali tabloların düzenlenmesi asıl ihtiyacın giderildiği anlamını taşımaz. Mali tabloların düzenlenmesi kadar, tabloların analiz edilmesi ve yorumlanması da ciddi önem arz etmektedir. Analiz sonucu hesaplanan rakamların ve ulaşılan değerlerin tek başına bir anlamı bulunmamaktadır. Asıl fark oluşturan durum bu verilerin ne anlam ifade ettiğini bilmektir. Bu da mali tablo okuryazarlığıyla ilgilidir. Mali tablo okuryazarlığı; asgari muhasebe ve finans bilgisine sahip kişilerin, mali tablolara bakmak suretiyle işletmelerin finansal ve faaliyet durumları hakkında bir görüşe, karara ve düşünceye sahip olabilmeye yeteneklerini ifade etmektedir. Bu okuryazarlıkta önemli olan husus temel muhasebe ve finans bilgisine sahip olunmasıdır. Aksi halde çok teknik bir alan olan muhasebe ve finans bilgileri anlaşılacaktır. Mali tablo okuryazarlığı olmayan veya az olan bilgi kullanıcıları işletme hakkında yeterli bilgiye sahip olamayacaktır.

Araştırmaya ait bilgiler ve araştırma sonucunda elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir:

- Bu çalışmada, mali tabloların içerdiği bilgilerin ne kadar önemli olduğu; işletme yönetici- sahiplerinin, serbest muhasebeci mali müşavirlerin ve banka kredi temsilcilerinin mali tablolarda yer alan bilgileri nasıl algıladıkları, anladıkları, değerlendirdikleri ve ifadeler için belirttikleri görüşlerin teorik temele uygunluğunun analizi üzerinde durulmuştur.
- Araştırma amacına ulaşmak için anket yöntemi kullanılmış ve anketler Sivas il merkezi ile Şarkışla, Suşehri, Divriği ve Gürün ilçelerinde 2022 yılı Temmuz ayında uygulanmıştır.
- Anket formunu, 153'ü banka kredi yetkilisi; 139'u SMMM ve 86'sı da işletme sahip ve yöneticileri olmak üzere toplam 378 katılımcının doldurduğu anketler analize uygun bulunmuş ve uygulama çoğunlukla yüz yüze gerçekleştirilmiştir.
- Ankette yer alan araştırma amacına uygun toplam 28 ifadenin banka kredi temsilcileri 18'ine; SMMM'ler 16'sına ve işletme yönetici ve sahipleri ise 0 (sıfır) tanesine teoriye uygun görüş bildirmişlerdir.
- Yapılan değerlendirme ve puanlama sonucunda banka kredi temsilcileri toplam 68;

SMMM'ler toplam 64 ve işletme yönetici ve sahipleri ise 0 puan almıştır. Buna ve tarafımızdan geliştirilen mali tablo okuryazarlık düzeyi ölçeğine göre mali tablo okuryazarlık düzeyinin banka kredi temsilcilerinde "yüksek", SMMM'lerde "orta" ve işletme yönetici- sahiplerinde ise "çok düşük" olduğu görülmüştür.

- Muhasebeye/mali tablolara yansımaları gerektiği halde yansımayan veya henüz muhasebeye konu olmayan bilgilerin varlığının ve uygulamanın konu ile ilgili teorik temelden teoriden zaman zaman ayrışmasının bir sonucu olarak ifadelere verilen görüşlerin teorik temelden uzaklaşabildiği ve bu durumun özellikle işletme yöneticisi-sahibi tarafında daha baskın bir hal aldığı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Araştırma sonucunda işletme yetkilileri grubunun mali tablo okuryazarlık düzeyinin çok düşük çıktığı tespit edilmiştir. Bu sorunu gidermek veya azaltmak adına üniversiteler ve TÜRMOB'a bağlı odalar anlaşma yaparak mali tablo okuryazarlığı ile ilgili eğitim materyalleri oluşturabilir ve özellikle bilanço esasına tabi işletme yönetici ve sahiplerine bu eğitim verilebilir.
- Çalışmada özellikle işletme yönetici ve sahiplerinin mali tablo okuryazarlık düzeylerinin çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle bilanço esasına tabi işletme açan ya da işletmesi bilanço esasına seviyesine ulaşan işletme yönetici ve sahiplerine işletmelerini açma aşamasında ve/veya sonrasında örneğin muhasebe meslek odaları, üniversiteler ve ilgili kurumlar aracılığıyla mali tablo okuryazarlık düzeylerini artıracak -gönüllülük esasına dayalı- sertifika programı veya seminer programları düzenlenebilir. Hatta bu tür sertifika veya seminere katılım belgesi sahiplerine çeşitli teşviklerden daha kolay erişim de sağlanabilir.
- SMMM olabilmek için girilecek sınavlarda, mali tabloları okuyabilme düzeyini artırıcı mali analiz ağırlıklı sorulara daha çok yer verilebilir. Bu açıdan SMMM'lerin analiz kabiliyetlerinin daha artacağı düşünülmektedir.
- Bu araştırma çok taraflı ve karma yöntem içerdiğinden evren dar tutulmuştur. Benzer bir araştırmanın, sonuçların genellenmesi açısından daha geniş evrende yapılması düşünülebilir.

Kaynakça

- Akdoğan, N., & Tenker N. (2001). Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri. Ankara: Gazi Kitabevi. ISBN: 975-7313-36-X
- Arat, E. (2005). Finansal analiz aracı olarak oranlar ilkeler ve yorumlar. İstanbul: Marmara Üniversitesi Nihat Soyer Eğitim Vakfı Yayınları. No: 531/764. ISBN: 975-7697-47-8
- Arslan, R., & Demir, G. (2022), G-Power ve Minitab uygulamalı örnekleme yöntemleri. Ankara: Nobel Akademik Yayınları
- Arslan, Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinde finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 227-257. <https://doi.org/10.33437/ksusb.556576>
- Aydın, S., & Sumer, S. (2023). Bireysel yatırımcıların öz-kontrolleri ile finansal güvenlikleri arasındaki ilişkiye finansal okuryazarlığın düzenleyici rolü: Borsa İstanbul üzerine kanıtlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 98, 141-154. <https://doi.org/10.25095/mufad.1215213>
- Bakır, H., & Şahin, C. (2009). Yöneticiler için finansal tablolar analizi. Ankara: Detay Yayıncılık. ISBN: 978-9944-223-93-5
- Bektöre, S., Çömlekçi, F., & Sözbilir, H. (2015). Mali tablolar analizi, Nisan Kitabevi, ISBN: 978-975-6428-28-3
- Coşkun Erdoğan, D., & Erdoğan, S. (2018). Finansal okuryazarlık düzeyinin ölçülmesi ve finansal eğitimin finansal okuryazarlık düzeyi üzerine etkisi: Şırnak Üniversitesi örneği. *Injosos Al-Farabi International Journal on Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 138-159. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/33998/390231>
- Çabuk, A., & Lazol, İ. (2016). Mali tablolar analizi. Bursa: Ekin Yayınevi. ISBN: 978-605-327-422-3
- Çetiner, E.(2000). İşletmelerde mali analiz, Ankara: Gazi Kitabevi. ISBN: 975-7373-64-5
- Demir, M., & Elden Ürgüp, S. (2022). İhtiyaç kredisi talepleri anında finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi: Sivas ilinde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 94, 73-90. <https://doi.org/10.25095/mufad.1040064>
- Gençtürk, M. (2008). İşletmelerin finansal tabloları kullanım amacı ve düzeyini belirlemeye yönelik muhasebe meslek mensuplarının tutumları üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi*, 56-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kosbed/issue/25705/271242>
- Gouws, D., & Shuttleworth, C. C. (2009). Financial literacy an interface between financial information and decision-makers in organizations. *Southern African Business Review*, 13(2),141-165. Erişim adresi: <https://www.ajol.info/index.php/sabr/article/view/76338>
- Gümüş, U.T., & Dağdelen, T. (2017). Finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi ve Aydın ilindeki serbest muhasebeci mali müşavirler üzerine bir uygulama. *Researcher: Social Science Studies*, 5(10), 408-433. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/researcher/issue/66628/1042634>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık. Erişim adresi: <https://kgk.gov.tr>
- Jeffrey L. C., Karen M.Y., Lai, & Steven, X. (2016). The volatility of return revision and financial statement literacy in emerging markets: the case of cross-listed Chinese firms. *Journal of Business Finance & Accounting*, 43(5-6), 575-596. <https://doi.org/10.1111/jbfa.12180>
- Kalmış, H., & Dalgın, B. (2010). Muhasebe bilgilerinin karar almada kullanımının önemi ve çanakkale'de faaliyet gösteren sanayi işletmelerinde bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 112-128. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35625/395939>
- Karacan, S., & Günce, N. (2018). Meslek yüksekokullarında mali tablo okuryazarlığın öğrenci perspektifinde değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58). 698-706. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.2584>

- Kartal, M., & Bardakçı, S. (2018). SPSS ve AMOS uygulamalı örneklerle güvenilirlik ve geçerlik analizleri. Ankara: Akademisyen Kitabevi
- Kendirli, S., Kaya, M., & Isleyen, A. (2021). Determination of financial literacy level: a study on Hitit University Faculty of Economics and Administrative Sciences students. *Journal of Economic Development, Environment and People*, 10(4), 29-41. <http://dx.doi.org/10.26458/jedep.v10i4.714>
- Klapper, L., & Lusardi, A.(2020). Financial literacy and financial resilience: evidence from around the world. *Financial Management*, 49(3), 589-614. <https://doi.org/10.1111/fima.12283>
- Krishnen, K. (2018). Knowledge and attitudinal factors influencing malaysian individual investors' annual report financial statements usage. Faculty of Business and Accountancy University of Malaya Kuala Lumpur.
- Kocabıyık, T., & Teker, T. (2018). Finansal okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144, <https://doi.org/10.30692/sisad.440645>
- Lusardi, A., & Mitchell, O.S. (2014). The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44. <http://dx.doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
- Monay. <https://monay.com.tr/blog/finansal-okuryazarlik-nedir-temel-kavramlariyla-birlikte-119>
- Niu, G., Zhou, Y., & Gan, H. (2020). Financial literacy and retirement preparation in China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 59. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101262>
- Sandal, A., & Yalçın, Z. (2020). SMMM'lerin finansal okuryazarlık ve finansal tablo okuryazarlık düzeyinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Tunceli ve Elazığ örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (4), 2216-2230. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1110572>
- TCMB. Erişim adresi: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkında/Egitim-Akademik/Terimler+Sozluqu/>
- Tekin, H. (1987). Eğitimde ölçme ve değerlendirme. Ankara: Mesa Yayınları
- Teyyare, E., Ayyıldız, B., Dirican, H., Zıvalı, B.S., & Renkli, B. (2018). İktisadi ve mali okuryazarlık üzerine bir araştırma: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 99-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/529393>
- Yatbaz, A., & Çatıkkaş, Ö. (2019). Muhasebe ve finans okuryazarlığı: karşılaştırmalı bir çalışma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Özel Sayı, 161-170. <https://doi.org/10.25095/mufad.606011>
- I Seri No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği 26.12.1992

Depreme İlişkin Komplo Teorilerine Yönelik Tutumların Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Determining Attitudes Towards Conspiracy Theories Related to Earthquake: A Scale Development Study

Yalçın KARAGÖZ

Prof. Dr. | Prof.

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü, Düzce, Türkiye
Düzce University, Faculty of Business Administration,
Department of Health Management, Düzce, Türkiye
yalcinkaragoz@duzce.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5642-6498>

Yusuf KARAŞİN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Öğr. Görevlisi | Lecturer

İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve
Teknikler Bölümü, İstanbul, Türkiye
İstanbul Gedik University, Gedik Vocational School, Department of Medical
Services and Techniques, İstanbul, Türkiye
yusuf.karasin@gedik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4594-9290>

Mustafa FİLİZ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü, Artvin, Türkiye
Artvin Çoruh University, Faculty of Business Administration,
Department of Health Management, Artvin, Türkiye
mustafa2108@artvin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7445-5361>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 24.01.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 14.09.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Karagöz, Y., H., Karaşin, Y., & Filiz, M. (2024). Depreme ilişkin komplo teorilerine yönelik tutumların belirlenmesi: bir ölçek geliştirme çalışması. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 502-516. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1424897>

Yazar Katkıları: %34-%33-%33

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 34%-33%-33%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Determining Attitudes Towards Conspiracy Theories Related to Earthquake: A Scale Development Study*

Abstract

The aim of this study is to develop a psychometric measurement tool that evaluates society's attitude towards conspiracy theories about the earthquake. For this purpose, 369 people who were indirectly or directly affected by the earthquakes centered in Kahramanmaraş on 06.02.2023 were included in the scope of the study. Data were collected from the participants through a data collection tool that included a scale consisting of a total of 20 items and a survey for demographic information. When the participants were considered in terms of demographic data, it was determined that 245 of the 369 participants were female (66.4%) and 124 were male (33.6%). In terms of age, it was determined that the most participants were between the ages of 18-22 (n=181, 49.1%). When the participants were examined in terms of education level, it was determined that most participants had an education level of college or below (n=170, 46.1%). After the data was collected, it was subjected to explanatory and confirmatory factor analysis. Explanatory factor analysis was conducted with IBM SPSS, and confirmatory factor analysis was conducted with IBM AMOS package program. As a result of exploratory factor analysis, 2 factors containing 20 statements were found. The factors were named "artificial method" and "international forces" in a way that best explains the statements collected under them. The artificial method factor consists of 5 expressions and the international forces factor consists of 15 expressions. The explained variance ratio of the scale developed within the scope of the study is 70.736 (70.736%). In addition, a statistically significant result was obtained since the result of the Bartlett test was determined as $p < 0.05$. Confirmatory factor analysis was applied to the data to confirm the structure obtained as a result of exploratory factor analysis. When the model fit indices (CMIN/df (χ^2/sd)=3.17, NFI=0.915, IFI=0.935, CFI=0.935, TLI=0.927, AGFI=0.921, SRMR=0.0454) of the model obtained as a result of the analysis were examined, it was found to be a perfect fit. In addition, the sub-factors (artificial method and international powers) provide model fit in terms of AVE (Artificial method AVE value=0.53, international powers AVE value=0.70) and CR (Artificial method CR value=0.71, international powers CR value=0.95) values. This shows that the scale developed by exploratory factor analysis was also confirmed by confirmatory factor analysis. The Cronbach α coefficient of the developed scale (for 20 statements) was calculated as 0.970 (artificial method=0.816, international Powers=0.974) and it was concluded that it was highly reliable. As a result, it was decided that the developed scale could be used to determine conspiracy theory attitudes towards the earthquake. It is predicted that there is a high probability of believing in earthquake conspiracy theories due to the possibility of triggering an earthquake. In this study, a scale was developed for thoughts that bring this possibility to the fore. The fact that no earthquake conspiracy scale has been found in the literature reveals the originality of the developed scale.

Keywords: Artificial Earthquake, Conspiracy Theories, HAARP, Kahramanmaraş Earthquake, International Forces

Depreme İlişkin Komplo Teorilerine Yönelik Tutumların Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması**

Öz

Bu çalışmanın amacı, depreme yönelik geliştirilen komplo teorileri ile ilgili toplumun tutumunu değerlendiren bir psikometrik ölçüm aracı geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda 06.02.2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremlerden, dolaylı veya doğrudan etkilenen 369 kişi çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Katılımcılardan toplam 20 maddeden oluşan bir ölçek ve demografik bilgilere yönelik anketi içeren bir veri toplama aracı yoluyla veriler toplanmıştır. Katılımcılar demografik veriler açısından ele alındığında 369 katılımcının 245'inin kadın (%66.4), 124'ünün erkek (33.6) olduğu tespit edilmiştir. Yaş açısından en çok katılımcının 18-22 yaş (n=181, %49.1) aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar eğitim seviyesi açısından incelendiğinde ise en çok katılımcının Yüksekokul ve altındaki (n=170, %46,1) bir eğitim seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Veriler toplandıktan sonra açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizine tabii tutulmuştur. Açıklayıcı faktör analizi IBM SPSS, doğrulayıcı faktör analizi ise IBM AMOS paket programıyla gerçekleştirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda 20 ifadeyi içeren 2 faktör bulunmuştur. Faktörlere altında toplanan ifadeleri en iyi açıklayacak şekilde "yapay yöntem" ve "uluslararası güçler" isimleri verilmiştir. Yapay yöntem faktörü 5, uluslararası güçler faktörü ise 15 ifadeden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında geliştirilen ölçeğin açıklanan varyans oranı 70.736 (%70.736)'dır. Ayrıca Bartlett testinin sonucu $p < 0,05$

* Ethical approval for this study was obtained from Artvin Çoruh University Ethics Committee Presidency with the decision dated 05.03.2023 and numbered 83661.

** Bu çalışma için etik onay, Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığından 05.03.2023 tarih ve 83661 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

olarak tespit edildiği için istatistiki olarak anlamlı bir sonuç elde edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen yapının teyit edilmesi için verilere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen modelin model uyum indeksleri (CMIN/df (χ^2/sd) =3.17, NFI=0.915, IFI=0.935, CFI=0.935, TLI=0.927, AGFI=0.921, SRMR=0.0454) incelendiğinde mükemmel derecede uyum sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca alt faktörler (yapay yöntem ve uluslararası güçler) AVE (Yapay yöntem AVE değeri=0.53, uluslararası güçler AVE değeri=0.70) ve CR (Yapay yöntem CR değeri=0.71, uluslararası güçler CR değeri=0.95) değerleri açısından da model uyumunu sağlamaktadır. Bu durum, açıklayıcı faktör analizi ile geliştirilen ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi ile de teyit edildiğini göstermektedir. Geliştirilen ölçeğin (20 ifade için) Cronbach α katsayısı 0.970 olarak (yapay yöntem:0.816, uluslararası güçler=0.974) hesaplanmış ve yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak geliştirilen ölçeğin, depreme yönelik kompo teorisi tutumunu belirlemek için kullanılabilmesine karar verilmiştir. Deprem tetiklenme ihtimalinden dolayı depreme yönelik kompo teorilerine inanma olasılığının yüksek olduğu öngörülmektedir. Bu çalışmada bu ihtimali öne alan düşüncelere yönelik ölçek geliştirilmiştir. Literatürde depreme yönelik bir kompo ölçeğine rastlanmamış olması, geliştirilen ölçeğin özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Deprem, Kompo Teorileri, HAARP, Kahramanmaraş Depremi, Uluslararası Güçler

Giriş

Deprem, doğal bir afet olarak değerlendirilmektedir. Deprem bölgesi olarak adlandırılan yerleşkelerde belli aralıklarla deprem olması muhtemeldir. Türkiye’de çeşitli fay hatlarını barındıran coğrafi yapısı nedeniyle deprem bölgesi olarak adlandırılmakta olup, tarih boyunca da irili, ufaklı çeşitli depremler meydana gelmiştir. Bu depremlerden birisi de 06.02.2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerdir. Aynı bölge merkezli çok kısa süre içerisinde iki büyük ölçekli depremin meydana gelmiş olması deprem konusunda çalışmalarını bulan bilim insanlarının çok mümkün olmayan ve yaşanması çok zor olan bir durum olarak nitelendirilmiştir. Özellikle bu savı ortaya atan bilim insanlarının depreme yönelik kompo teorilerinin ortaya çıkmasına uygun bir zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Deprem ile ilgili olarak çok sayıda görsel, yazılı ve sözlü bilgiler, sosyal medya vasıtasıyla toplum arasında da dolaşmaktadır. Bu bilgilerden bazıları mantıklı düşüncelere dayanırken, bir kısmının ise tamamen hayali, herhangi bir bilgi üretmeyen ve bir dayanağı olmayan söylentiler olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bu durumdan hareketle toplumun depreme yönelik ortaya çıkan söylentilere karşı ne düzeyde tepki verdiği ve bu söylentilere ne düzeyde inandığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bilimsel bilgi elde edilmesi için öncelikle doğru bir ölçüm aracının olması gerekmektedir. Depreme ilişkin kompo teorilerine yönelik tutumları ölçmek amacıyla literatürde geliştirilen herhangi bir ölçeğe rastlanmamıştır. Bu sebepten dolayı depreme yönelik geliştirilen kompo teorilerine karşı tutumun belirlenmesi için psikometrik bir ölçüm aracı geliştirilmesinin faydalı olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmanın amacı da 06.02.2023 tarihli merkez üstü Kahramanmaraş olan depremlere yönelik kompo teorilerinin toplumdaki tutumun tespit edilmesi ve bu tutumu değerlendirmek üzere bir psikometrik ölçeğin literatüre kazandırılmasıdır. Bu çalışmanın, deprem hakkındaki yanlış ve yanıltıcı bilgilerin yayılımı konusunda önemli olabileceği, literatüre ve ilgili birimlere önemli fikirler sunacağı öngörülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

Kompo teorileri ile ilgili pek çok tanımın olduğunu söylemek mümkündür. Bu tanımlamalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir. Kompo teorileri, genellikle bir durumun temel nedeninin, yasadışı ve gizli bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş birden çok aktörün planlarına dayandığı düşünülen yanlış inançları ifade eder. Bu teoriler, genellikle gerçek olmayan varsayımlara ve spekülasyonlara dayanır (Wang ve Kim, 2021). Kompo teorileri,

bazen tek bir olayı bazen de birden çok sıralı bir şekilde bir araya gelen olayı açıklayan, olaylara bir görünüm vermek için dünyaya dayatılan kalıplardır (Douglas ve Sutton, 2015). Komplo teorileri, "mit"ler, yanlış inançlar, yanlış bilgi ve söylentilerdir (Uscinski, 2018). Komplo teorileri, damgalanmış bilgi (gerçeğin doğrulanması için güvenilir kurumlar tarafından kabul edilmeyen) olarak adlandırılmaktadır. Hatta bu durum bazı durumlarda komplo teorilerine olan güvenin bir sebebi olarak görülmektedir (Barkun, 2015). Bir başka tanımda ise komplo teorileri, zayıfların güce karşı kullandıkları muhalefet aracıdır (Uscinski, 2018). Bu tanımlamaya göre güçlü olanların komplo kurmasına gerek yoktur. Bu durum da komplo teorilerine farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır. En genel anlamıyla ise komplo teorileri, önemli olay ve koşulları güçlü grupların gizli ve kötü niyetli eylemleri olarak tanımlanmaktadır (Sunstein ve Vermeule, 2008; Douglas, 2021; Ejaz ve diğerleri, 2021; Luo ve Jia, 2022).

Komplo teorileri, sayısal olarak küçük bir grup tarafından siyasi ve ekonomik gücü elde tutmak yoluyla gerçekleştirilen gizli eylemlerdir (Serani, 2021; Stoica ve Umbres, 2021; Egorova, 2020). Birçok bilim insanına göre komplo teorilerinin kaynağı, kişinin ön yargıları ve kişisel yorumu sonrasında ortaya konan düşüncedir (Kaya, 2021). Komplo teorileri, kişilere ve kurumlara yönelik etkide bulunan gerçek komploları içerdiği gibi, bilgiden ve araştırmadan yoksun sahte komploları da içerebilmektedir (Kaya, 2021).

Komplo teorilerinin çeşitli dayanakları mevcut olup, sosyal ve politik söylemlerde bol miktarda bulunur. Çok uzun süredir varlığını sürdürse de komplo teorilerine duyulan ilgi son 20 yılda artış göstermiş durumdadır (Uscinski, 2018; Douglas ve Sutton, 2023). Bireylerin komplo teorilerine inanma durumunu etkileyen faktörler; psikolojik faktörler, epistemik faktörler, varoluşsal faktörler, sosyal faktörler, demografik faktörler, politik faktörler ve ideolojidir (Douglas ve diğerleri, 2019; Buturoiu ve diğerleri, 2021). Van Prooijen ve Jostmann (2013)'a göre komplo teorileri ile ahlaki durum arasındaki bir etkileşim söz konusudur. Komplo teorilerine olan inanç belirsizlik ortamlarında yüksektir. Kriz anında deneyimlenen korku, belirsizlik ve kontrolden çıkmış olma hissiyle gelen duygular komplo teorilerine inanmada etkili olmaktadır. Komplo teorileri genellikle, kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Komplo teorilerine ulaşmak özellikle internetten sonra çok daha kolay hale gelmiştir (Van Prooijen ve Douglas, 2017; Cinelli ve diğerleri, 2022). Sosyal medya kullanımı ile komplo teorilerine inanç hakkında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal medyayı kullandıkça bireylerde komplo teorilerine olan inancın arttığı gözlemlenmiştir (Enders ve diğerleri, 2021).

Komplo teorilerinin son 20 yılda bilim dünyasında yer edinmesinde, 21.yy'ın başlangıcı kabul edilen 2000'li yıllara gelindiğinde komplo teorilerine konu olan birçok olay meydana gelmesinin payı büyüktür. Bu olaylar; birleşik krallıkta Prenses Diana'nın ölümü, ABD'de 11 Eylül saldırıları, ABD'de George Bush'un çekişmeli seçimi ve ABD Başkanı olarak Barack Obama'nın seçilmesi olarak sıralanmaktadır. Bu olayların meydana gelmesiyle birlikte komplo teorileri konusuna bilim dünyasında önem verilmeye başlanmıştır. Komplo teorilerine konu olan durumlardan birisi de iklim değişikliğidir (Goertzel, 1994; Räikkä, 2009; Uscinski, 2018; Douglas ve Sutton, 2015; Douglas ve diğerleri, 2019; Van Prooijen ve diğerleri, 2022).

Akademik camiada komplo teorileri ile ilgili çalışmalar azdır (Sunstein ve Vermeule, 2008). Aşağıda bu çalışmalardan bahsedilmektedir. Bu çalışmalar içerisinde yer alan genel komplo teorisi ölçeği Brotherton ve diğerleri, (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 15 maddeden oluşmaktadır. Goertzel (1994) tarafından alana kazandırılan çalışmada 384 kişi örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem olarak seçilen bu kişilerden komplo teorilerinin gerçekliğine ilişkin

tutumların ölçümü amaçlanmıştır. Çalışmaya katılan katılımcıların 10 komplo teorisinden birçoğunun düşük oranla da olsa doğru olabileceklerine inandıkları bulunmuştur. Çalışma kapsamında ortaya çıkan bir başka sonuç ise, bir komplo teorisine inanan bireyin diğer komplo teorisini de inanma düzeyinin yüksek olmasıdır. Swami (2012) çalışmasında Malezya'daki halkın, Yahudilere yönelik olarak geliştirilmiş komplo teorileri hakkındaki tutumlar ele alınmıştır. Çalışma 2 basamaktan oluşmaktadır. İlk basamakta genel Yahudi komplo teorisine ilişkin olarak 368 kişiye ulaşılmış ve tek boyutta genel bir Yahudi komplo teorisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci basamağında ise Yahudi komplo teorisi, genel komplocu düşünce ve ideolojik tutum perspektifinden ele alınmıştır. Malezya'da Yahudi komplo teorisinin psikolojik bağlamda olduğu tespit edilmiştir. Douglas ve diğerleri (2017) tarafından alana kazandırılan çalışmada, komplo teorilerinin ortaya çıkışını etkileyen faktörler ve bu teorilerin birey üzerindeki etkisinin hangi yönde olduğu incelenmiştir. Komplo teorilerinin popüleritesini arttıran faktörlerin; kişinin çevresini anlaması, güvende hissetmek ve çevre üzerinde kontrol sahibi olmak ve olumlu bir imaj sürdürmek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, komplo teorilerinin insanın motivasyonunu arttıran bir unsur olmadığı, bireylere komplo teorilerinin çekici geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm dünyada çok kısa sürede pandemi haline gelen covid-19 hakkında çeşitli komplo teorileri üretilmiştir. Bu teoriler genel olarak; "covid-19 yapay bir hastalıktır", "covid-19 laboratuvar ortamında oluşturulmuş bir biyolojik silahtır", "covid-19 bir aldatmacadan ibaret" vb. şeklinde sıralanmaktadır (Douglas, 2021a). Covid-19 komplo teorileri ile ilgili çeşitli çalışmalar literatürde yer almaktadır. 1213 kişi ile gerçekleştirilen bir çalışmada covid-19 komplo teorilerine inanma düzeyi ile hükümete güven arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yani, covid-19 komplo teorilerine inanma hükümete duyulan güveni azaltmaktadır. Bu durumun tam tersi de doğrudur (Pummerer ve diğerleri, 2022). Bierwiazonek ve diğerleri(2020) tarafından alana kazandırılan çalışmada covid-19 komplo inancı ile sosyal mesafe duyarlılığı arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 403 kişi örneklem kapsamına alınmıştır. Çalışmada ortaya çıkan sonuç, covid-19 komplo teorisi inancının sosyal mesafe duyarlılığını negatif yönde etkilediği şeklindedir. Covid-19 aşılı ile ilgili çeşitli komplo teorileri mevcuttur. Türkiye, Covid-19 ile mücadelede çeşitli ülkeler tarafından üretilen aşılı vatandaşlarına uygulayan ülkelere birisi olmuştur. Uygulanan bu aşılı karşı olan, yapılmaması gerektiğini söyleyen, bu iddiaları ortaya atarken de aşının genetik kodlarda değişiklik meydana getirdiğini, insan bedenine yerleştirilmesi planlanan mikroçipler için aşının bir ön hazırlık olduğunu, aşılıların cenin dokusu içerdiğini savunan bir grup bulunmaktadır. Bu grubun, özellikle sosyal medya üzerinden çeşitli yorumlarda bulunduğu tespit edilmiştir (Kaya, 2021). Covid-19 ile ilgili komplo teorilerinin aşılı karşıtlığı ile paralel bir ilişkisi bulunmaktadır. Covid-19 komplo teorisine inanan bireylerin geliştirilen covid-19 aşılına karşı olumsuz tutumları bulunmaktadır (Değer, 2022; Karagöz ve diğerleri, 2022).

Gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan ülkelere HAARP teknolojisi ile ilgili çalışmaların belli süredir devam ettiği bilinmektedir. "HAARP ile yapay olarak fay tetiklenebilir mi? İstenen yerde deprem oluşturulabilir mi?" tarzında ifadeler depreme yönelik komplo teorilerinin varlığını ortaya koymaktadır. Alanyazında doğrudan depreme yönelik komplo teorileri hakkındaki tutumların toplum tarafından nasıl benimsendiğini ortaya konan çalışmaların çok kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu yönde yer alan çalışmalardan birisi Papoli-Yazdi (2022) tarafından alana kazandırılmıştır. İlgili çalışmada 1978 ve 1979 yıllarında İran'da meydana

gelen depremlerin nükleer silah yoluyla tetiklendiği iddiasının toplum tarafından ne ölçüde benimsendiği incelenmiştir. Bu duruma inancın belli aşamada İran halkında olduğu tespit edilmiştir. Papoli-Yazdi (2022) tarafından 1978 ve 1979 yıllarında İran'da meydana gelen depremlerin yapay yolla gerçekleştirilmiş olma ihtimalinin afetlerden yaklaşık 45 sene sonra araştırma konu olması komplo teorilerine duyulan önemin literatür tarihinde çok da eski olmamasından kaynaklanmaktadır. Depreme yönelik komplo teorilerini doğrudan konu alan çalışmaların çok kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmanın bu yöndeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın ortaya konmasındaki ana motivasyon kaynağı da budur.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Problemi

Araştırmanın Deseni: Bu çalışma kesitsel nicel araştırma desenindedir. Araştırma, belirli bir zaman diliminde verilerin toplandığı, depreme yönelik komplo teorileri ile ilgili tutumları değerlendirmeyi amaçlayan bir ölçüm aracının geliştirilmesine odaklanmıştır.

Araştırmanın Amacı: Araştırmanın amacı, depreme yönelik geliştirilen komplo teorileri ile ilgili toplumun tutumunu değerlendirmek için kullanılacak bir psikometrik ölçüm aracı geliştirmektir. Bu doğrultuda, ölçeğin yapısını belirlemek, güvenilirliğini test etmek ve depreme yönelik komplo teorilerine ilişkin tutumları ölçmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi: Bu araştırmanın önemi, depreme yönelik komplo teorileri ile ilgili tutumlar hakkında özgün bir ölçüm aracının geliştirilmesindedir. Geliştirilen ölçeğin, toplumda bu tür teorilere yönelik tutumlarını objektif bir şekilde değerlendirmek için kullanılacağı öngörülmektedir. Ayrıca, bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçek, özgünlüğünden dolayı ilgili literatüre katkı sağlaması açısından da önemlidir. Bu da çalışmanın bilimsel literatüre katkı sağlamak adına önemli olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın Problemi: Araştırmanın temel problemi, depreme yönelik komplo teorilerine ilişkin toplumun tutumlarını objektif bir şekilde ölçen bir ölçek eksikliğidir. Bu eksiklik nedeniyle, depreme yönelik komplo teorileri üzerine yapılan araştırmalarda tutumların güvenilir bir şekilde değerlendirilememektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı, bu eksikliği gidermek ve depreme ilişkin komplo teorilerine yönelik tutumları ölçmek için güvenilir bir ölçüm aracı geliştirmektir.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Kahramanmaraş merkezli depremlerden dolayı veya doğrudan etkilenen bireyler oluşturmaktadır. Depremden doğrudan etkilenen bireylerden kasıt, depremin hissedildiği 11 şehirdeki kişilerken dolayı etkilenen bireyleri ise 11 şehir dışında yaşayanlar oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise 369 kişi araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırma kapsamında ulaşılan bu kişilere ulaşırlarken kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş olup, katılımcılara çevrimiçi yöntemle ulaşılmıştır. Yapılan post-hoc güç analizi sonuçlarına göre, "Depreme İlişkin Komplo Teorilerine Yönelik Tutumların Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması" için 369 kişilik örneklemimiz yeterli güce sahiptir. Analiz sonuçları, etki büyüklüğü $f^2=0.15$, anlamlılık düzeyi $\alpha=0.05$ ve güç değeri $(1-\beta \text{ err prob})=0.9999998$ olarak hesaplanmıştır. Bu yüksek güç değeri, ulaşılan örneklemin çalışmanın ana değişkenlerini ve aralarındaki ilişkileri güvenilir bir şekilde tespit etmek için yeterli olduğunu ve sonuçların evreni temsil etme kabiliyetini sağladığını göstermektedir. Bu nedenle, çalışma kapsamında ulaşılan örneklem, geniş bir evreni temsil edebilecek niteliktedir.

2.3. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Deprem kompo teorileri tutumunu etkileyen faktörler (yapay yöntem ve uluslararası güçler) ile bunlar arasındaki yapısal ilişkilerin ortaya konulması adına araştırmanın kavramsal alt yapısı meydana getirilmiştir. Ölçek alt boyutları isimlendirilirken faktör altında toplanan maddeleri en iyi ifade eden kelimelere karar verilmiştir. Ölçek alt boyutlarının isimlendirilmesinde herhangi bir kaynaktan yararlanılmayıp tamamen ölçek maddelerini ifade edecek terimler seçilmiştir.

2.4. Ölçeğin Oluşturulma Süreci

Katılımcılara uygulanacak ölçek formatı hazırlanırken literatüre (Goertzel, 1994; Swami, 2012; Brotherton ve diğerleri, 2013; Uscinski, 2018; Kaya, 2021; Douglas, 2021b; Papoli-Yazdi, 2022; Pummerer ve diğerleri, 2022; Cinelli ve diğerleri, 2022; Douglas ve Sutton, 2023) dayandırılarak kavramsal yapı oluşturulmuştur. Bu kavramsal yapıya uygun olarak araştırmacılar tarafından soru havuzu oluşturulmuştur.

Ölçek geliştirme sürecinde literatürde çeşitli yol ve yöntemler bulunmaktadır. Bu çalışmada Büyükköztürk'ün (2005) önermiş olduğu aşama ve ölçütler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle problem tanımlanması yapılmıştır. Yani literatür taranarak ilgili çalışmalar detaylı olarak değerlendirilmiştir. İkinci adımda, ölçek için madde havuzu oluşturulmuştur. Üçüncü adımda, uzman görüşü ve ön kontroller sağlanarak olası hataların engellenmesi amaçlanmıştır. Uzman görüşünün alınmasında Delphi tekniğinden yararlanılmıştır. Delphi tekniği, araştırmacının belirlediği uzman paneline, depremlere ilişkin kompo teorilerine yönelik tutumların ölçülmesine ile ilgili belirli soruları içeren bir ölçek gönderilerek başlamıştır. Uzmanlar, kendi görüşlerini diğer uzmanların bilgisine sunmadan, anonim olarak bu soruları değerlendirmişlerdir. Toplanan görüşler araştırmacı tarafından derlenerek özetlenmiş ve bu özet, uzmanlara tekrar gönderilmiştir. Bu süreç, uzmanlar arasında bir uzlaşma sağlanana kadar devam etmiştir. Son adımda ise pilot uygulama yapılmış ve çalışmanın örnekleme ölçeğinin uygulanması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın pilot uygulaması, özellikle soruların doğru anlaşılıp anlaşılmadığını değerlendirmek amacıyla tasarlanmıştır. Pilot uygulama, 27 kişi üzerinde gerçekleştirilmiş olup, temel odak sorununun yanıtlanabilmesi için yeterli bir örneklem büyüklüğü sağlanmıştır. Pilot çalışmada kullanılan yöntem, ölçeğin tasarım aşamasındaki temel hedeflere odaklanmayı amaçlamıştır.

2.5. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Verileri analiz etmek için kullanılacak yöntemi belirlemek amacıyla, normalite dağılımı incelendi. Normalite göstergeleri olarak çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları göz önüne alındı. Bu bağlamda, ölçeğin tamamı ve alt boyutlar için çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal sınırlar içinde olduğu belirlenmiştir (+1.745/-1.417) (Tabachnick ve Fidell, 2001). Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde istatistik paket programlarından yararlanılmıştır. Bu paket programlar IBM SPSS ve AMOS' tur. Araştırmanın amacına bağlı olarak verilere açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmıştır. Ayrıca değişkenlere ilişkin fark analizlerini tespit etmek amacıyla t-testi (ikili gruplar için) ve ANOVA testi (ikiden fazla gruplar için) kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Araştırma Verilerinin Güvenilirliği

Test yeniden test güvenilirliğinin sağlanması için taslak ölçek 26 bireye 21 gün arayla pearson korelasyon katsayısının belirlenmesi için iki defa uygulanmıştır. Yapılan uygulama sonucunda Pearson korelasyon katsayısı 0,88 (%88) bulunmuştur. Bu da iki uygulama arasında çok

yüksek düzeyde pozitif korelasyon bulunduğunu göstermektedir. Farklı zamanlarda yapılan ölçümlerin çok benzer olduğu istatistiki olarak belirlenmiş olup ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1’de alt faktörler ve ölçeğin tamamına ilişkin güvenilirlik katsayıları verilmiştir.

Tablo 1. Ölçek Güvenilirlik Katsayıları

Faktör	İfade Sayısı	Güvenilirlik Katsayıları
Ölçeğin Tümü	20	0.970
Yapay Yöntem Faktörü	5	0.816
Uluslararası Güçler Faktörü	15	0.974

Tablo 1 incelendiğinde ölçeğin tümü, yapay yöntem ve uluslararası güçler faktörlerinin Cronbach Alpha kat sayısının $0.80 \leq \alpha < 1,00$ arasında değer aldığı görülmektedir. Bu durum ölçeğin ve alt faktörlerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Yapay Yöntem faktörü, katılımcıların HAARP teknolojisinin depremleri etkilediğini düşünmeleri ve depremin yapay olarak oluşturulabileceği inancını içermektedir. Örneğin, katılımcıların "HAARP teknolojisi ile kırılmaya yakın olan fayların harekete geçirildiğini düşünüyorum" ifadesi bu faktöre örnektir.

Uluslararası Güçler faktörü ise katılımcıların uluslararası güçlerin depremleri çeşitli amaçlarla kullanabileceği düşüncesini içermektedir. Örneğin, katılımcıların "Depremler savaşta silah olarak kullanılabilir" ifadesi bu faktöre örnektir.

3.2.Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

IBM SPSS paket programı aracılığıyla araştırmacılar tarafından oluşturulan soru havuzundaki ifadeler faktör analizi uygulanmış olup ifadelerin faktör yükleri belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda uyum sağlamayan KT1, KT2 ve KT3 ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2’de paylaşılmıştır.

Tablo 2. Ölçeğin Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Bulguları

	İfadeler	Ort.	S.S	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)
Yapay Yöntem	KT4	2.64	1.428	0.800	47.346
	KT2	2.43	1.331	0.786	
	KT3	2.57	1.582	0.670	
	KT5	2.20	1.340	0.620	
	KT8	2.81	1.462	0.539	
Uluslararası Güçler	KT15	2.12	1.349	0.846	23.399
	KT14	2.17	1.355	0.833	
	KT13	2.10	1.357	0.827	
	KT22	2.30	1.406	0.816	
	KT19	2.22	1.338	0.812	
	KT12	1.94	1.267	0.811	
	KT21	2.50	1.454	0.800	
	KT20	2.49	1.443	0.796	
	KT16	2.31	1.432	0.782	
	KT18	2.36	1.401	0.774	
	KT9	2.14	1.357	0.729	
	KT7	2.08	1.367	0.690	
	KT23	2.75	1.564	0.668	
	KT17	2.45	1.519	0.665	
	KT10	2.07	1.288	0.653	

Değerlendirme Kriterleri

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0.972

Approx. Chi-Square: 7629.272

Barlett’s Test of Sphericity: 0,000

Extraction Method: Principal Components Rotation Method: Varimax Açıklanan Varyans Toplamı: 70.736

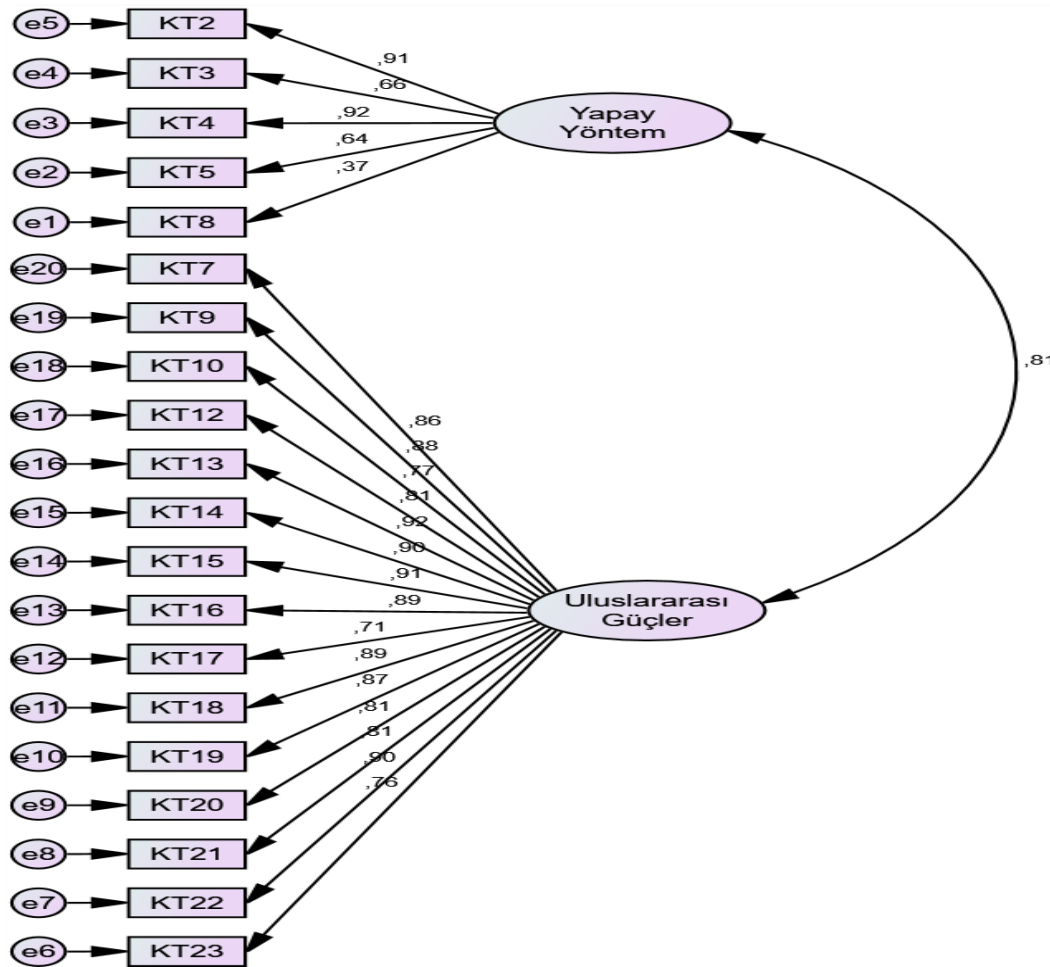
Tablo 2 incelendiğinde KMO değerinin 0.972 olduğu görülmektedir. Bu değer $0.80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğu için sonuç mükemmeldir. Bu değer yüksek çıkması örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğunun göstergesidir. Ayrıca Barlett testinin sonucu $p < 0.05$ olduğu için anlamlıdır. Bu durumda değişkenler arasında yüksek korelasyonlar mevcut olduğunu ve verilerin çoklu normal dağılımdan geldiğini göstermektedir. Elde edilen her iki bulguya göre veriler faktör analizi için uygundur ve örneklem yeterlidir. Faktör yük değerinin 0.30'un üzerinde olması yeterlidir. Analizde en küçük faktör yük değeri 0.539 olarak bulunmuştur. Özdeğerlerin açıkladıkları birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %70.736'sıdır.

Rotasyonlu (dönüşümlü) faktör yükleri hesaplanan maddelerin yapılan analizler neticesinde, ölçeğin 20 maddeden ve 2 boyuttan oluştuğu görülmektedir. Dönüşümlü faktör yüklerinden faydalanılarak faktörlerdeki maddelerin taşıdıkları anlam dikkate alınarak elde edilen boyutlara sırasıyla "Yapay Yöntem ve Uluslararası Güçler" adları verilmiştir.

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Bu bölümde açıklayıcı faktör analizi sonucunda belirlenen faktörlere uyum derecesinin test edilmesi için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. DFA ile yapısal geçerlilik analizi yapılmış olup, model uyumunun diyagramı Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Ölçüm Modeli ve Uyum İyiliği Sonuçları

Tablo 3. Araştırmanın Model Uyumu Sonuçları

Uyum İndeksleri	Hesaplanan Değer
CMIN/df (χ^2/sd)	3.17
NFI	0.915
IFI	0.935
CFI	0.935
TLI	0.927
AGFI	0.921
SRMR	0.0454

Uyum indeksleri için kabul edilebilir değerler; ($\chi^2/sd < 5$, NFI > 0.90, IFI > 0.90, CFI > 0.90, TLI > 0.90, AGFI > 0.90 ve SRMR < 0.08) şeklindedir (Munro, 2005; Hooper ve diğerleri, 2008; Schumacker ve Lomax, 2010).

Tablo 3'te verilen uyum değerleri model uyumunun (model fit) iyi uyum içinde olduğunu göstermekte ve modelin yapı geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir.

İyileştirilmiş ölçüm modeline ilişki DFA sonuçları Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. İyileştirilmiş Ölçüm Modeline İlişkin DFA Sonuçları

Faktörler	İfade	Standartlaştırılmış Değer	Tahmin	Standart Değer	T değeri	p	AVE	CR
Yapay Yöntem	KT4	0.921	1.531	0.107	14.363	0.00	0.53	0.71
	KT2	0.906	1.404	0.099	14.232	0.00		
	KT3	0.659	1.214	0.109	11.145	0.00		
	KT5	0.641	1.000					
	KT8	0.371	0.631	0.095	6.660	0.00		
Uluslararası Güçler	KT15	0.906	1.025	0.052	19.576	0.00	0.70	0.95
	KT14	0.896	1.018	0.053	19.305	0.00		
	KT13	0.922	1.049	0.052	20.015	0.00		
	KT22	0.904	1.066	0.055	19.511	0.00		
	KT19	0.872	0.978	0.052	18.625	0.00		
	KT12	0.808	0.858	0.051	16.953	0.00		
	KT21	0.812	0.990	0.058	17.054	0.00		
	KT20	0.815	0.986	0.058	17.130	0.00		
	KT16	0.888	1.066	0.056	19.079	0.00		
	KT18	0.892	1.049	0.055	19.192	0.00		
	KT9	0.880	1.001	0.053	18.857	0.00		
	KT7	0.858	0.984	0.054	18.273	0.00		
KT23	0.762	1.000						
KT17	0.709	0.903	0.062	14.506	0.00			
KT10	0.766	0.827	0.052	15.892	0.00			

Regresyon değerleri, gözlenen değişkenlerin, gizli değişkenleri tahmin etme gücünü, yani faktör yüklenimlerini gösterir. Yukarıdaki her ikili ilişki için "p" değerleri 0.001'den küçük olduğu için faktör yüklenimleri önemlidir. p değerlerinin önemli çıkması maddelerin, faktörlere doğru yüklendiğini göstermektedir. Ayrıca standardize edilmiş regresyon katsayılarının 0.371 ve daha büyük olması gizli değişkenleri tahmin etme gücünün, yani her bir maddenin faktör yüklenimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

AVE değerinin 0,50'den, CR değerinin ise 0.60'tan büyük olduğu durumlarda uyum geçerliliği sağlanmaktadır (Hair ve diğerleri, 2010). Yukarıdaki tabloda hesaplanan AVE değeri 0,53 ve üstü, CR değeri de 0.71 ve üzeri olduğundan model uyum geçerliliğini sağlamaktadır. Modelin uyum geçerliliği belirlendikten sonra araştırma kapsamına dâhil edilen katılımcılara demografik bulgularına da yer verilmiştir. Demografik bulgular aşağıdaki gibidir.

Tablo 5. Değişkenlere İlişkin Fark Analizleri

	N	%	Yapay Yöntem		Uluslararası Güçler	
			t/F	p-değeri	t/F	p-değeri
Cinsiyet						
Kadın	245	66.4	3.392	0.001	1.889	0.060
Erkek	124	33.6				
Yaş						
18-22	181	49.1	0.127	0.880	0.331	0.719
23-30	117	31.7				
31 ve üstü	71	19.2				
Eğitim Düzeyi						
Yüksekokul ve altı	170	46.1	1.931	0.146	0.841	0.432
Lisans	163	44.1				
Lisansüstü	36	9.8				

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya 369 kişinin dâhil edildiği görülmektedir. 369 kişiden 245'i kadın (%66.4), 124'ü (%33.6) ise erkektir. Katılımcıların yarısına yakını (%49.1; n=181) 18-22 yaş arasında olup, lisans ve lisansüstü düzeyinde eğitim seviyesine sahip katılımcı sayısı 199 (%53.9)'dur.

İkili değişkeni bulunan cinsiyet için t-testi, ikiden fazla değişkene sahip yaş ve eğitim düzeyi için ise ANOVA testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda cinsiyet değişkeni ile ölçeğin alt boyutlarından birisi olan yapay yöntem arasında istatistiki olarak ($p:0,001<0,05$) bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre erkekler (3.25) kadınlara (2.98) göre depremin yapay yöntemle tetiklenebileceğine inanmaktadır. Diğer değişkenler ile ölçeğin alt boyutları arasında istatistiki olarak herhangi bir ilişki ($p>0.05$) tespit edilmemiştir.

Sonuç ve Öneriler

Her ne kadar bilim dünyasında komplo teorilerine çok güven olmasa da bu yöndeki çalışmaların özellikle son 20 yıllık süreçte arttığını görmek mümkündür. Bu durum, bilim dünyasında komplo teorisi diye bir kavramın giderek önem kazandığının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Literatürde yer alan çalışmalarda pek çok siyasi ve sosyal olayın komplo teorisi bağlamında incelendiğini görmek mümkündür. Komplo teorilerine konu olan birçok olayın 21.yy'ın başı itibarıyla yaşanmış olması da bilim insanlarının komplo teorileri konusundaki çalışmalarının son 20 yılda yoğunlaşmasındaki diğer sebeplerdendir. Ayrıca sağlık hususunda da komplo teorilerinin olduğunu görmek mümkündür. Bilhassa da Aralık 2019 da ilk olarak Çin'de görülen, çok kısa sürede tüm dünyada pandemi haline gelen covid-19, daha sonrasında hastalığı elimine etmek için geliştirilen covid-19 aşılı ile ilgili komplo teorilerinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Pummerer ve diğerleri, (2022), Bierwiazzonek ve diğerleri, (2020), Kaya (2021), Değer (2022) ve Karagöz ve diğerleri, (2022) gibi çalışmalarda çeşitli araştırmacılar tarafından covid-19 komplo teorilerine ilişkin bulgular literatüre kazandırılmıştır. Covid-19 komplo teorilerine inancın sosyal mesafe farkındalığını azalttığı ve aşı reddini tetiklediği ifade edilmiştir.

Brotherton ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilen genel komplo davranışı ölçeğinde ifadelerin belli bir zümrenin tüm gücü elinde bulundurma isteği, uluslararası güçlerin genel hâkimiyet kurma isteği yönünde olduğunu görmek mümkündür. Bu araştırmada da depreme ilişkin komplo teorilerine yönelik tutumların "Yapay Yöntem" ve "Uluslararası Güçler" boyutları altında toplandığı görülmüştür. Bu durumda bu araştırmanın Brotherton ve diğerleri (2013) çalışması bulgularıyla uyduğu söylenebilir. Literatürde doğrudan depreme yönelik komplo teorileri ile ilgili çalışmaların kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönde yer alan

çalışmalardan birisi Papoli-Yazdi (2022) tarafından alana kazandırılmıştır. İlgili çalışmada 1978 ve 1979 yıllarında İran'da meydana gelen depremlerin nükleer silah yoluyla tetiklendiği iddiasının toplumdaki algısı incelenmiştir. Bu duruma inancın belli aşamada İran halkında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum da komplo teorilerinin en genel tanımı olan, güçlü kesim tarafından yönetilme arzusunun bir sebebi olarak değerlendirilebilir. 1978 ve 1979 yıllarında bölgede meydana gelen depremlerin yaklaşık 45 yıl sonra incelenmesi de komplo teorilerine bilim dünyasında verilen önemin son yıllarda artış göstermesinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada da Papoli-Yazdi (2022) çalışmasına benzer bir sonucun olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin konum olarak çeşitli fay hatları üzerinde olduğu, böylelikle de deprem bölgesi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu durumdan dolayı da tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de çok büyük depremler meydana gelmiştir. Son olarak yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremler ise çok kısa süre içerisinde gerçekleşen, yüksek şiddetli (7,7 ve 7,6) depremlerdir. Deprem uzmanları, böylesi büyüklükte iki depremin çok kısa süre içerisinde meydana gelme durumunun pek olası olmadığı açıklamaları, deprem meydana gelmeden önceki süreçte Türkiye eksenli olmak üzere uluslararası güçlerin çeşitli faaliyetlerde bulunması (İsveç'teki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği önünde Kuran-ı Kerim yakılması, Amerika Birleşik Devletlerine ait savaş gemisinin İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı karşısına çok büyük bayrak açarak demirlemesi, ortada bir terör faaliyeti yokken Türkiye'de hizmet veren 9 ülke konsolosluğunun bir anda kapatılıp vatandaşlarına ülkelerine dönmeleri yönünde talimat vermeleri) başta HAARP teknolojisi olmak üzere depremin oluşmasında yapay bir etkinin oluşup oluşmadığı noktasında Türkiye'de halk arasında şüphe neden olduğu öngörülmektedir. Bu çalışmada tam da bu noktadan hareketle ortaya konmuştur. Yapılan analiz sonucunda araştırmada geliştirilen ölçeğin depreme ilişkin komplo teorilerine yönelik tutumları ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında geliştirilen "Depreme Yönelik Komplo Teorilerine Yönelik Tutumlar" ölçeği sadece Türkiye özelinde değil dünyanın çeşitli bölgelerinde de çeşitli çalışmalar kapsamında kullanılabilir.

Kaynakça

- Barkun, M. (2015). Conspiracy theories as stigmatized knowledge. *Diogenes*, 62(3-4), 114-120. <https://doi.org/10.1177/0392192116669288>
- Bierwiazzonek, K., Kunst, J. R., & Pich, O. (2020). Belief in COVID-19 conspiracy theories reduces social distancing over time. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12(4), 1270-1285. <https://doi.org/10.1111/aphw.12223>
- Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4, 279. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00279>
- Buturoiu, R., Udrea, G., Oprea, D. A., & Corbu, N. (2021). Who Believes in Conspiracy Theories about the COVID-19 Pandemic in Romania? An Analysis of Conspiracy Theories Believers' Profiles. *Societies*, 11(4), 138. <https://doi.org/10.3390/soc11040138>
- Büyükköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme süreci. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1-19
- Cinelli, M., Etta, G., Avalle, M., Quattrociochi, A., Di Marco, N., Valensise, C., ... & Quattrociochi, W. (2022). Conspiracy theories and social media platforms. *Current Opinion in Psychology*, 101407. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101407>
- Değer, K. (2022) Koronavirüs Pandemi Döneminde Aşı Karşıtlığı Sosyal Medya ve Komplo Teorileri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(58), 123-138. <https://doi.org/10.47998/ikad.1070190>
- Douglas, K. M. (2021a). Are conspiracy theories harmless?. *The Spanish Journal of Psychology*, 24, e13. <https://doi.org/10.17/SJP.2021.10>
- Douglas, K. M. (2021b). COVID-19 conspiracy theories. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2), 270-275. <https://doi.org/10.1177/136843022098206>
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2015). Climate change: Why the conspiracy theories are dangerous. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(2), 98-106. <https://doi.org/10.1177/009634021557190>
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2023). What are conspiracy theories? A definitional approach to their correlates, consequences, and communication. *Annual Review of Psychology*, 74, 271-298. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-032420-031329>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political psychology*, 40, 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Egorova, M. S., Parshikova, O. V., Chertkova, Y. D., Staroverov, V. M., & Mitina, O. V. (2020). COVID-19: belief in conspiracy theories and the need for quarantine. *Psychology in Russia: State of the Art*, 13(4), 2-25.
- Ejaz, W., Ittefaq, M., Seo, H., & Naz, F. (2021). Factors associated with the belief in COVID-19 related conspiracy theories in Pakistan. *Health, Risk & Society*, 23(3-4), 162-178. <https://doi.org/10.1080/13698575.2021.1929865>
- Enders, A. M., Uscinski, J. E., Seelig, M. I., Klofstad, C. A., Wuchty, S., Funchion, J. R., ... & Stoler, J. (2021). The relationship between social media use and beliefs in conspiracy theories and misinformation. *Political behavior*, 1-24. <https://doi.org/10.1007/s11109-021-09734-6>
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political psychology*, 731-742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.

- Karagöz, Y., Yalman, F., & Karaşin, Y. (2022). Covid-19'a Yönelik Komploların Aşı Tereddüdüne Etkisi: Aşı Tutumunun Aracı Rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 19-31. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cagsbd/issue/74597/1179891>
- Kaya, S. (2022). Post-Truth Çağında Covid-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komploların Üretimini İncelenmesi. *Firat University Journal of Social Sciences/Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 279-290. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.995633>
- Luo, X., & Jia, H. (2021). When scientific literacy meets nationalism: Exploring the underlying factors in the Chinese public's belief in COVID-19 conspiracy theories. *Chinese Journal of Communication*, 1-23. <https://doi.org/10.1080/17544750.2021.1954963>
- Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research (Vol.1)*. lippincott williams & wilkins
- Papoli-Yazdi, L. (2022). Stone rain: the strange case of nuclear folklore in Iran's post-1979 revolution major earthquakes. *Time and Mind*, 15(1), 19-39. <https://doi.org/10.1080/1751696X.2022.2060757>
- Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., & Sassenberg, K. (2022). Conspiracy theories and their societal effects during the COVID-19 pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>
- Räikkä, J. (2009). On political conspiracy theories. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 185-201. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2007.00300.x>
- Schumacher, R. E., & Lomax, R. G. (2010). *A beginners guide to structural equation modeling: SEM*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Serani, D. (2022). The Covid pandemic enters the ballot box: The impact of conspiracy theories on Italians' voting behaviour during the COVID-19 crisis. *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*, 1-18. <https://doi.org/10.1017/ipo.2021.56>
- Stoica, C. A., & Umbreş, R. (2021). Suspicious minds in times of crisis: determinants of Romanians' beliefs in COVID-19 conspiracy theories. *European Societies*, 23(sup1), S246-S261. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1823450>
- Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2008). *Conspiracy theories*
- Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: The case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 280. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00280>
- Uscinski, J. E. (2018). The study of conspiracy theories. *Argumenta*, 3(2), 233-245. <https://doi.org/10.23811/53.arg2017.usc>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics (4th ed.)*. Allyn & Bacon
- Van Prooijen, J. W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory studies*, 10(3), 323-333. <https://doi.org/10.1177/1750698017701615>
- Van Prooijen, J. W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: the influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109-115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- Van Prooijen, J. W., Spadaro, G., & Wang, H. (2022). Suspicion of institutions: How distrust and conspiracy theories deteriorate social relationships. *Current opinion in psychology*, 43, 65-69. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2021.06.013>
- Wang, J., & Kim, S. (2021). The paradox of conspiracy theory: The positive impact of beliefs in conspiracy theories on preventive actions and vaccination intentions during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22), 11825. <https://doi.org/10.3390/ijerph182211825>

EK: Depreme İlişkin Kompo Teorileri Ölçeği

Aşağıda yer alan ölçek 5'li likert (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılmıyorum Ne Katılıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) şeklindedir. 5 alt boyut bulunmaktadır.

1- 1-5 nolu ifadeler yapay yöntem alt faktörünü,

2- 6-20 nolu ifadeler uluslararası güçler alt faktörünü ifade etmektedir.

Çalışmadaki No	No	İfade	Kesinlikle	Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle	Katılıyorum
			Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle	Katılıyorum	
4	1	HAARP teknolojisi ile kırılmaya yakın olan fayların harekete geçirildiğini düşünüyorum.								
2	2	Depremlerin meydana gelmesinde HAARP teknolojisinin etkili olduğunu düşünüyorum.								
3	3	Depremler savaşta silah olarak kullanılabilir.								
5	4	Bir yerde fay hattı yoksa bile HAARP teknolojisiyle deprem oluşturulabilir.								
8	5	Bazı bilim insanları bilmesine rağmen depremin yapay olarak yapılamayacağı hususunda demeçler vermektedir.								
15	6	Son olarak merkez üstü Kahramanmaraş'ta meydana gelen deprem işgal için bir ön hazırlıktır.								
14	7	Deprem ile Türkiye'nin içişlerine karışılmak istenmektedir.								
13	8	Türkiye'yi ekonomik olarak çökertmek için yapay yolla depremler üretiliyor.								
22	9	Son Kahramanmaraş depreminden sonra batılı güçlerin o bölgenin 6 km altında petrol arama çalışmaları haberleri bende depremin yapay olarak üretildiği hissiyatını uyandırdı.								
19	10	ABD'nin 2002 yılında yaptığı tatbikat, Türkiye'nin bugün işgal edilmesi için bir hazırlıktı.								
12	11	Dış güçler tarafından gönderilen ekipler yardımdan ziyade işgal için ön hazırlık olduğunu düşünüyorum.								
21	12	Depremden hemen sonra Elon Musk'un uydu göndermek istemesi tesadüfi olamaz.								
20	13	Son Kahramanmaraş depreminden sonra ABD başkanının istendiği takdirde savaş gemisi yardımı yapabilecekleri açıklaması Türkiye'de kaos ortamı oluşturmak içindir.								
16	14	Ortada terör yokken yabancı ülke konsolosluklarının kapatılması deprem öncesi bir senaryodur.								
18	15	ABD gemisinin Akdeniz'e demirlemesi depremin önceden bilindiğinin göstergesidir.								
9	16	Türkiye'yi kontrol altına almak için dış devletler tarafından depremin gerçekleştirildiğini düşünüyorum.								
7	17	Kahramanmaraş'ta iki büyük depremin üst üste yaşanması bende depremin dış güçler tarafından yapıldığı hissiyatını uyandırdı								
23	18	Amerikan menşeli The Simpsons çizgi filminde Kahramanmaraş'a giden bir savaş gemisi sahnesinin olması tesadüfi değildir.								
17	19	Kuran-ı Kerimin Türkiye Büyükelçiliği önünde yakılması deprem öncesi oluşan tesadüfi bir olay değildir.								
10	20	Depremin yeri ve şiddeti dış güçler tarafından belirlenebilir.								

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Energy Poverty and Its Effect on Economic Growth in Türkiye

Türkiye'de Enerji Yoksulluğu ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Yahya ALGÜL

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İktisat Bölümü, Erzurum, Türkiye

Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administration Sciences,

Department of Economics, Erzurum, Türkiye

yahya.algul@erzurum.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3480-9871>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 13.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Algül, Y. (2024). Energy Poverty and Its Effect on Economic Growth in Türkiye. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), 517-536. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1478715>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Energy Poverty and Its Effect on Economic Growth in Türkiye

Abstract

The energy poverty of households presents one of the significant threats to sustainable development worldwide. Governments, international organizations like the United Nations, and various non-governmental organizations have enacted policy measures to mitigate energy poverty and its negative impacts on society. This concern is exacerbated by the finite nature of fossil fuel resources globally and persistent instabilities such as the Russia-Ukraine conflict, the Iran-Israel conflict, and the COVID-19 pandemic, which contribute to price fluctuations and energy supply insecurity. Consequently, the issue of energy poverty may become increasingly intricate and prominent in the near future. Due to its importance, the issue of energy poverty has been widely investigated in the literature. A new dimension in the literature is based on the relationship between energy poverty, which is defined as the inability to access a sufficient volume of clean energy, and economic growth. Energy poverty can affect the economy through lower productivity and lower labor force participation. In this regard, the majority of studies in the literature have focused on African countries with low electricity access rates, typically using energy access rates as a proxy for energy poverty. In those studies, "energy poverty" and "energy deprivation" are often used interchangeably. However, this approach is not appropriate, as energy poverty and energy deprivation due to low energy access rates imply different conditions. While energy access rate can serve as a measure of energy poverty, relying solely on this indicator may not always accurately reflect the extent of energy poverty. This is because households with full infrastructure and access to clean and continuous energy sources may not always be able to fully utilize these sources, owing to cost constraints, income deficiencies, or other factors. A striking example of this situation can be seen in Türkiye, where 20.3% of households face difficulties in adequately heating their homes, representing one of the highest rates in Europe. Additionally, the average per capita household energy consumption in Europe was 1.7 MWh in 2021, whereas in Türkiye, it was only 0.56 MWh on average, which is one-third of the EU average. This happens despite Türkiye having relatively low energy prices, various support programs in place, and nearly 100% electricity access and very high natural gas access rates. Hence, unlike other studies that use energy access rate, this study utilizes per capita household electricity consumption as an indicator of energy poverty, which could provide a more precise evaluation, especially for Türkiye. This introduces a novel viewpoint in the research on energy poverty and economic growth. For this reason this study examines data from 2007 to 2021 comprising 15 years of annual data with DOLS and FMOLS panel econometric techniques across 26 regions of Türkiye, to uncover the association between energy poverty and economic growth. Additionally, factors such as the consumer price index, population, and industrial electricity demand per capita for production are used as control variable. According to both of the estimation techniques an increase in household electricity consumption may also lead to an increase in per capita GDP in Türkiye.

Keywords: Energy Poverty, Household Energy Consumption, GDP, FMOLS, DOLS

Türkiye’de Enerji Yoksulluğu ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Öz

Hanehalklarının enerji yoksulluğu, son yıllarda önemi gittikçe artan ve gündemde önemli bir yer tutan sürdürülebilir kalkınma çabaları aleyhine dünya çapında önemli tehditlerden birini teşkil etmektedir. Hükümetlerle birlikte, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ise, enerji yoksulluğunu gündeme taşımakta ve bu durumun olumsuz etkilerini hafifletmeye yönelik politika önlemleri geliştirmektedirler. Bu endişenin, küresel fosil yakıt kaynaklarının sınırlı doğası ve Rusya-Ukrayna ve İran-İsrail çatışması ile COVID-19 pandemisi gibi süregelen istikrarsızlıklar nedeniyle oluşan fiyat şokları ve enerji arz güvenliği sorunları nedeniyle yakın gelecekte giderek daha karmaşık ve belirgin hale gelebileceği söylenebilir. Bu önemi dolayısıyla, enerji yoksulluğu konusunun önemi gittikçe artmakta ve akademik literatürde de geniş çapta araştırılmaktadır. İlişkili olarak, literatürdeki yeni bir bakış açısı enerji yoksulluğu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine odaklanmaktadır. Enerji yoksulluğu, hanehalklarının temiz enerji kaynaklarına yeterli miktarda erişememesi veya bu kaynaklardan yeterli miktarda faydalanamaması olarak tanımlanabilir. Temelde bu durum ise iki farklı etki aracılığıyla bir ülkenin ekonomik büyüme oranlarını olumsuz etkileyebilir. Bu etkilerden birincisi hanehalklarının sağlıklı şekilde yeterince enerjiden faydalanamaması dolayısıyla azalan işgücü verimliliğiyle ilişkiliyken diğeri ise düşen işgücüne katılım oranları ile alakalıdır. Bu bağlamda, literatürdeki çoğu çalışma, enerji alt yapısının çok yetersiz olduğu ve enerjiye erişim oranlarının düşük olduğu Afrika ülkelerine odaklanmıştır ve genellikle enerji erişim oranlarını enerji yoksulluğunun bir ölçütü olarak kullanılmaktadırlar. Bu çalışmalarda, "enerji yoksulluğu" ve "enerji yoksunluğu" sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ancak, bu yaklaşım pek doğru değildir zira enerji yoksulluğu ve enerji alt yapısının olmamasından kaynaklanan enerji yoksunluğu farklı kavramları ifade etmektedir. Her ne kadar enerji erişim oranı, enerji yoksulluğunun bir ölçüsü olarak kullanılabilirse de, sadece

bu gösterge enerji yoksulluğunun gerçek boyutunu her zaman tam olarak yansıtmayabilir. Bunun nedeni, %100 enerji altyapısına sahip ve temiz enerji kaynaklarına erişimi olan hanehalkları dahi, yüksek maliyet, yoksulluk veya diğer faktörler nedeniyle bu kaynaklardan her zaman tam manasıyla istifade edemeyebilirler. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri Türkiye'de görülebilir; zira Türkiye'de hanehalklarının %20,3'ü evlerini yeterince ısıtamamaktadırlar ve bu oran Avrupa'daki en yüksek oranlardan biridir. Ek olarak, Avrupa'da 2021'de kişi başına düşen ortalama hanehalkı elektrik tüketimi 1,7 MWh iken, Türkiye'de bu miktar sadece 0,56 MWh olup, AB ortalamasının üçte biri kadardır. Bu durum, Türkiye'deki nispeten düşük enerji fiyatlarına, devletin sağlamış olduğu çeşitli enerji destek programlarına ve neredeyse %100 elektrik erişimine ve çok yüksek doğal gaz erişim oranlarına sahip olmasına rağmen gerçekleşmektedir. Bu nedenle, enerji erişim oranını kullanan diğer çalışmaların aksine, bu çalışmada özellikle Türkiye için daha doğru bir değerlendirme sağlayabilecek şekilde, kişi başına düşen hanehalkı elektrik tüketimi enerji yoksulluğunun bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, enerji yoksulluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatüre orjinal bir katkı sağlamakta ve yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada Türkiye'de enerji yoksulluğu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak üzere Türkiye'nin 26 bölgesi için 2007'den 2021'e kadar olan 15 yıllık veri seti DOLS ve FMOLS panel ekonometrik teknikleri yardımıyla ele alınmıştır. Ayrıca, tüketici fiyat endeksi, nüfus ve üretimde kullanılan kişi başına endüstriyel elektrik talebi gibi faktörler kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Her iki tahmin tekniğine göre de, hanehalklarının elektrik tüketimindeki artışın Türkiye'de kişi başına GSMH'da bir artışa neden olabileceği sonucuna varılmıştır.

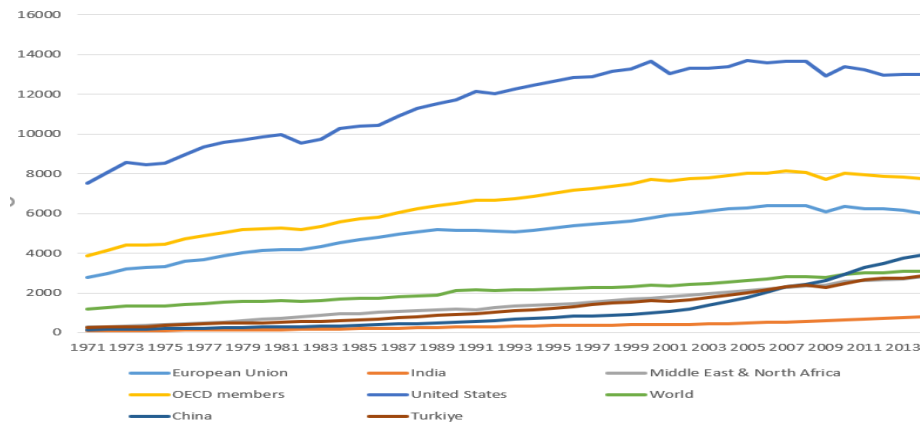
Anahtar Kelimeler: Enerji Yoksulluğu, Hanehalkı Enerji Tüketimi, GSYH, FMOLS, DOLS

Giriş

Energy, as a vital input in all production processes, holds significant importance in influencing various macroeconomic variables. Particularly with the recent emphasis on sustainable development, the role of energy becomes even more pronounced. However, factors such as the COVID-19 pandemic, conflicts between nations such as Russia and Ukraine, and more recently, tensions between Israel and Iran and their respective allies, contribute to heightened instability in the energy market. This instability manifests in fluctuating energy prices and potential disruptions in energy supply chains, impacting global economies.

Furthermore, climate change, primarily driven by the use of energy, especially fossil fuels, poses a significant environmental challenge. The significant surge in global population in the last century has resulted in a rapid surge in production and consequently, an escalated demand for energy. This surge is evident in the notable growth in energy demand, particularly in recent decades as illustrated in Figure 1. However, the emission of greenhouse gases resulting from energy combustion exacerbates environmental concerns, contributing to rising temperatures and ultimately, climate change. This constitutes a serious threat to ongoing sustainable development initiatives.

Figure 1. Per Capita Electricity Consumption, KWh

Source: World Bank (WDI)

Another critical issue associated with escalating energy demand is energy supply security. Ensuring a continuous and sustainable supply of energy sources, without interruptions, at affordable costs is essential for supporting productive activities worldwide, a cornerstone of sustainable development efforts.

Therefore, ongoing research seeks to establish a balance between energy usage and its notable side effects, including climate change, and to ensure energy supply security, thus promoting sustainable growth. However, this issue is primarily examined from the production perspective, overlooking its importance in consumption for meeting the household needs of people worldwide, which are continuously growing. Consequently, another critical concern related to energy is energy poverty, prevalent in underdeveloped and developing nations, and even in certain regions of developed countries.

However, while climate change and energy supply security have received considerable attention in research, less focus has been placed on the issue of energy poverty, despite its profound impact on the lives of millions worldwide (González-Eguino, 2015). Particularly with the rapid advancement of artificial intelligence and related technologies, which may elevate the significance of energy for households in their daily activities, it is anticipated that discussions on energy poverty will gain momentum in the future.

A relatively new topic emerging in the literature concerns the association between energy poverty in households and its impact on the economic growth of countries. While there are few studies on this topic currently, it is anticipated to gain more attention in the future. Energy poverty affects millions of people globally, impacting essential needs such as heating, cooling, cooking, lighting, transportation, telecommunications, and more. Households that lack access to sufficient quantities of high-quality, clean energy for these needs are unable to contribute efficiently to GDP.

This is significant because difficulties in achieving effective, sufficient, safe, and clean energy may not only impact the health of households but also affect the productivity of workers, subsequently influencing the growth rate of countries. For instance, various studies (Mannan & Al-Ghamdi, 2021; González-Martín et al., 2021) indicate that indoor air pollution resulting from the use of solid fuels generally for cooking leads to a range of health problems. Similarly, the inefficient use of energy or the use of polluting traditional solid fuels for heating purposes may also be associated with adverse health conditions (Chen et al., 2018; Kennard et al., 2020).

Another way in which high levels of energy poverty can impact the growth rates of countries is by consuming time that could otherwise be used for productive activities. For example, in underdeveloped and developing regions, many individuals, particularly women and children, spend a substantial amount of time each day collecting wood for various purposes such as heating and cooking. Additionally, animal dung is often used as a solid fuel in impoverished areas, but its preparation is a laborious and time-consuming process. This involves collecting and drying the dung through several stages before it can be used effectively for heating and cooking.

Old-fashioned heating stoves also contribute to time-consuming tasks, requiring significant effort to heat and clean after each use, as well as disposal of ashes. Additionally, in remote regions where obtaining or affording access to electrical power is impractical or economically

unfeasible, some women are unable to benefit from modern household appliances such as washing machines, dishwashers, electric or gas cookers, and ovens. This leads to women spending most of their time on household chores in challenging and unhealthy conditions. These examples can be expanded in various ways, potentially hindering women, especially those in rural areas, from entering the workforce and contributing to the economic growth of nations. As a result, there is a growing number of studies investigating the relationship between energy poverty and economic growth in the literature.

On the other hand, in theoretical discussions, energy poverty is categorized into three distinct classifications. The first category, often referred to as The Ten Percent Rule, quantifies energy poverty based on the proportion of household income allocated to energy expenditures and if this percentage exceeds 10%, the household is deemed to be experiencing energy poverty (Ullah et al., 2021). The second approach, termed the quantitative or technical approach, establishes a minimum physical energy requirement for a healthy life, with households consuming energy below this threshold considered to be in a state of energy poverty (Demir and Kuveloğlu, 2023). The third methodology encompasses a comprehensive assessment of various technological and socioeconomic factors, aiming to construct indexes for measuring energy poverty (Ullah et al., 2021).

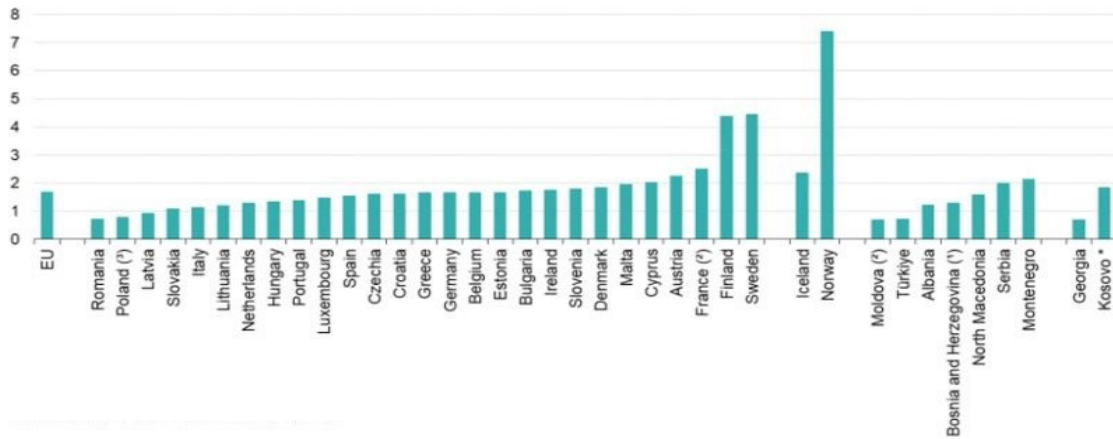
Each of these three approaches has its own advantages and disadvantages. However, the definition and application of the term "energy poverty" in applied literature remains contentious and problematic. In academic discourse, as well as in official regulations and corporate research, various terms related to energy poverty, such as energy deprivation, fuel poverty, vulnerability, and affordability, are used with different meanings (Emre et al., 2021). Nonetheless, in applied literature, "energy poverty" and "energy deprivation" are often used interchangeably inappropriately, and the rate of energy access is frequently utilized as a proxy for energy poverty.

While the household energy access rate can serve as a measure of energy poverty, relying solely on this indicator may not always accurately reflect the extent of energy poverty. This is because households with full infrastructure and access to clean and continuous energy sources may not always be able to fully utilize these sources, owing to cost constraints, income deficiencies, or other factors. Similar challenges are also observed in the application of the Ten Percent Rule. Even if a household has full access to energy sources, they may still face energy poverty if they cannot consume sufficient energy to adequately heat their dwelling or resort to using solid fuels for cooking in order to save money, despite the associated indoor air pollution risks.

A compelling illustration of this scenario can be observed in Türkiye, a country heavily reliant on imported fossil energy sources. In Türkiye, the per capita household energy consumption is notably lower compared to European nations, which also rely on imported energy sources. As evidenced by Eurostat data, the average per capita electricity consumption in European households was 1.7 MWh in 2021. For certain countries like Sweden and Finland, this figure exceeded 4 MWh per capita, while in Türkiye, it stood at only 0.56 MWh, approximately one-third of the European average (Eurostat1). Additionally, it's worth noting that even in Europe, an estimated 50 million individuals are reported to experience energy poverty (Emre et al., 2021). Consequently, when considering the disparity between Turkish household energy consumption and the European average, alongside the nearly 100% electricity access rate

in Turkish households, it suggests that energy access rates may not accurately reflect the true extent of energy poverty in Türkiye.

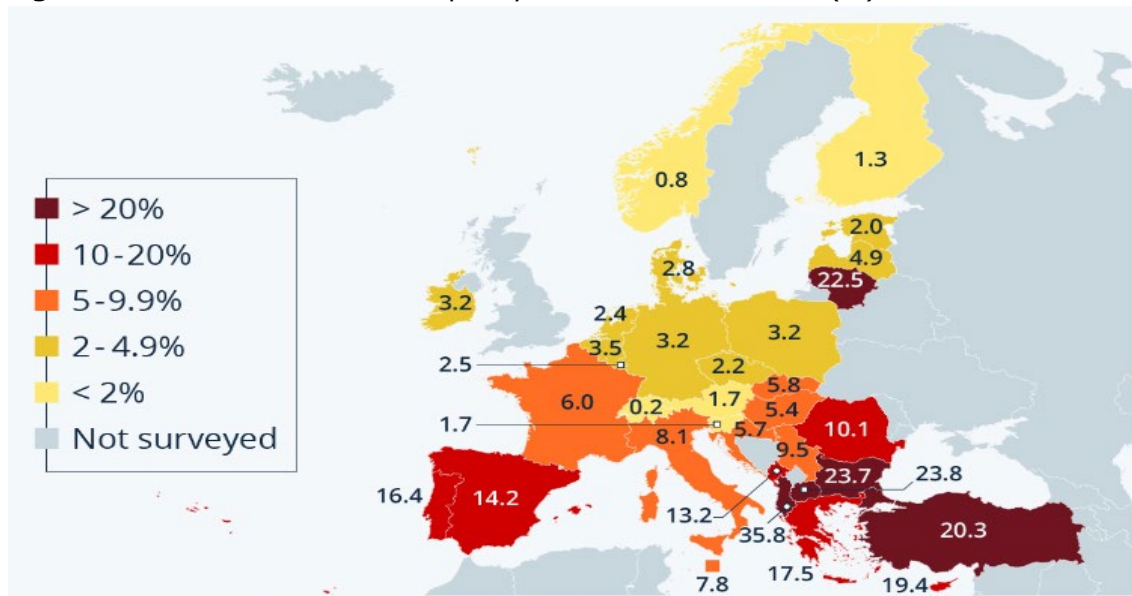
Figure 2. Per Capita Household Electricity Consumption in Europe (2021, MWh)

Source: Eurostat1

Furthermore, a similar situation can be analyzed through the lens of the Ten Percent Rule. In Türkiye, the proportion of electricity consumption relative to household disposable income varies across geographical regions, ranging from 2.37% to 4.6% (Eke and Ayranci, 2018). Additionally, as depicted in Figure 3 below, 20.3% of households struggle to adequately heat their homes, signifying one of the peak rates in the area. This circumstance, coupled with the observation that Turkish households only consume one-third of the electricity compared to European households, suggests that despite having access to electricity, households may not benefit from it adequately due to various factors.

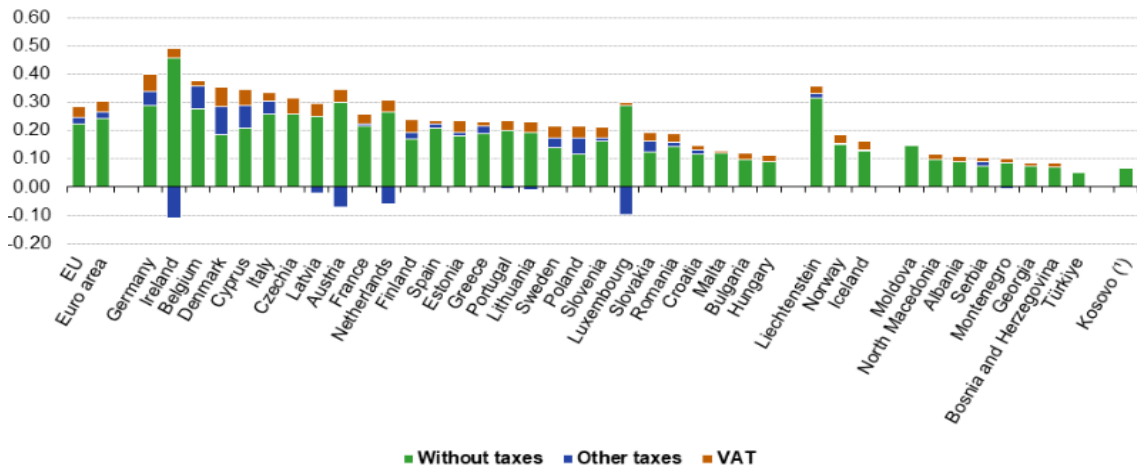
Figure 3. Households unable to adequately heat their homes in 2021(%)

Source: Eurostat, as cited in Statistita

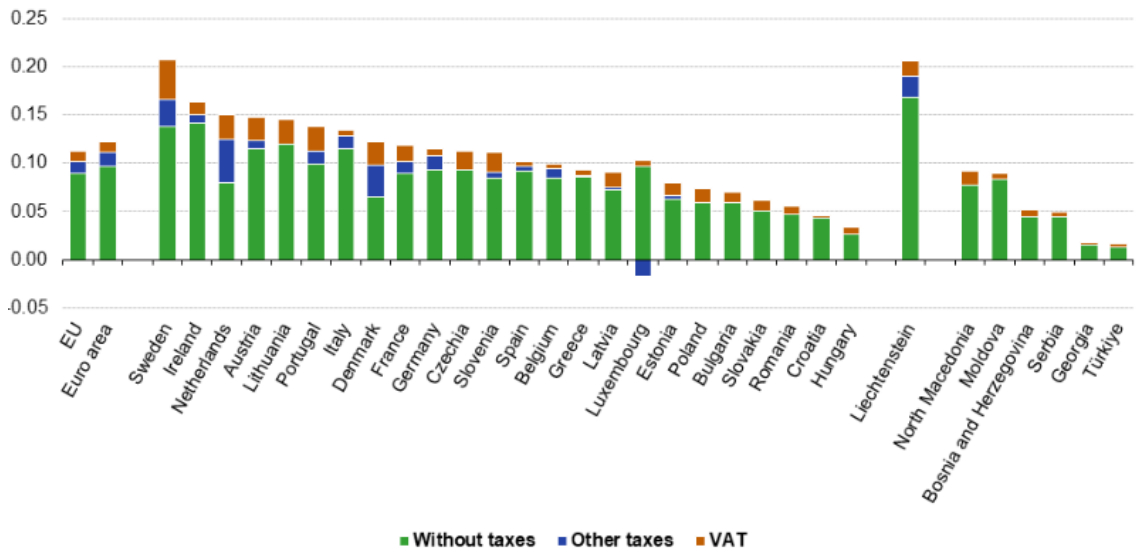
Hence, it can be argued that a high rate of energy access does not necessarily imply low energy poverty, as these are distinct concepts. Despite Türkiye's seemingly favorable performance in terms of energy poverty based on indicators such as the ten percent rule and energy access rates, the country warrants closer scrutiny regarding its energy poverty situation. Having only one-third of the per capita household energy consumption compared to neighboring European countries, Türkiye's energy poverty issue should be carefully examined. Another noteworthy aspect that makes Türkiye an interesting case for analysis concerning its high energy poverty rates is that these rates persist despite relatively low energy prices observed in recent years. Turkish households have benefited from some of the lowest electricity and natural gas prices in Europe, particularly during challenging periods such as the COVID-19 pandemic and the Russia-Ukraine conflict, as illustrated in Figures 4 and 5 below.

Figure 4. Electricity Prices for Household Consumers, 2023 (€ per kWh)

Source: (Eurostat2)

Figure 5. Natural Gas Prices for Household Consumers, 2023 (€ per kWh)

Source: (Eurostat3)

As previously discussed, the inability to access adequate and clean energy sources can adversely impact a country's growth rates through two channels: reduced productivity and low labor force participation. Türkiye is an interesting case in this regard. The country demonstrates notably low female labor force participation rates, ranking among the lowest globally with a rate of 35% in 2023, in contrast to rates of 52%, 53%, and 49% in the EU, OECD, and globally, respectively (World Bank).

However, the majority of studies in the literature focused on African countries with low electricity access rates, typically using energy access rates as a proxy for energy poverty. In contrast, this study employs per capita household electricity consumption as a measure of energy poverty, which may offer a more accurate assessment, particularly for Türkiye. This represents a novel perspective in the literature on energy poverty and economic growth. Consequently, this study addresses the issue of energy poverty and its relationship with economic growth for the first time in the context of Türkiye. It also stands as one of the pioneering investigations into a developing country characterized by nearly 100% electricity access and significant dependence on imported energy, within a fast-growing economy. The findings of this study have the potential to introduce new insights to the existing literature, providing a variety of original contributions and perspectives.

The study examines data from 2007 to 2021 across 26 regions of Türkiye, comprising 15 years of annual data. It employs DOLS and FMOLS panel econometric techniques to analyze the relationship between energy poverty and economic growth. In addition to per capita household electricity consumption and GDP, factors such as the consumer price index, population, and industrial electricity demand per capita for production are considered. Following this introduction, the first section analyzes the relevant literature. The second part encompasses the Data, Preliminary Tests, Estimations and Discussion. Lastly, the third section presents conclusions and policy implications.

1. Literature Review

In recent decades, the issue of energy poverty has received increased attention in the literature, explored from various perspectives. Studies have examined the determinants of energy poverty, its diverse health implications on society, and the impact of renewable and sustainable energy on alleviating energy poverty, among other perspectives. However, a new dimension has emerged in the literature, focusing on the relationship between energy poverty and economic growth. This stems from the understanding that when people lack sufficient access to energy for essential needs such as cooking, heating, and other purposes, their ability to work effectively and contribute to GDP growth is compromised.

However, the number of studies on this topic is quite limited, and they often use energy access rates as a proxy variable for energy poverty. Additionally, these studies commonly focus on lower-income countries in Africa, Asia, and Latin America. Some of them examine the causal relationship between economic growth and energy poverty. For instance, Ghodsi and Huang (2015) conducted causality tests using both time domain Granger causality and frequency domain causality tests on Sub-Saharan Africa, utilizing data from 1973 to 2012. The results of their analysis indicated a bi-directional causal relationship between the variables, with varying levels of significance across different methods and variables. Furthermore, the authors noted that the causality from energy poverty to economic growth is more pronounced than the reverse direction.

Another study, conducted by Garba and Bellingham (2021), focused on investigating the causal relationship between the use of solid or traditional energy sources (such as dung, coal, and crops) and economic growth, specifically GDP per capita, across 46 Sub-Saharan African countries for the period of 2000 and 2015. In this study, the authors used the use of solid fuels for cooking and/or heating as a measure of energy poverty. Moreover, they also employed FMOLS and DOLS techniques. Their analysis indicates that rising consumption of solid fuels causes GDP to decrease. Another analysis, run by Doğanalp et al. (2021), for BRICS countries. Their results implies causality from energy consumption to growth and energy consumption has a positive impact on growth.

In contrast to Garba and Bellingham (2021) and Doğanalp et al. (2021), who used clean energy for cooking as a proxy, the literature mostly uses access rates to clean energy sources as a proxy for energy poverty. One of those studies, conducted by Ansari et al. (2023), utilized access rates to electricity as a proxy for energy poverty in Sub-Saharan African countries and found a bi-directional causality between GDP growth and energy poverty. On the other hand, their FMOLS and random effects model estimates revealed an insignificant relationship between energy poverty and growth. Another study conducted on 14 Sub-Saharan African countries, and the findings of this study, as reported by Singh and Inglesi-Lotz (2021), indicate that access to electricity positively contributes to GDP growth. In their analyses, Manga (2020) for several African countries concluded mixed causation estimations for different countries.

While most of the studies employ panel data approaches, some of the works employed a time series perspective. For instance, John and Deinde (2021), using the ARDL model with electricity access as a proxy for energy poverty in the case of Nigeria, concluded that energy poverty may have a negative or inverse association with economic growth. Another study on Nigeria by Olusegun et al. (2023), by employing the OLS method, concluded that increasing energy access can be useful for GDP growth in Nigeria. Besides African countries, there are a few studies for other country cases too. For example, Cárdenas and Yúñez (2023) investigated the issue for nine Latin American countries using panel techniques. They found that, increasing access to electricity, which is a proxy for energy poverty, may cause GDP growth.

Finally, Ullah et al. (2021) took up the issue in the case of Pakistan. Unlike previous studies, this study created an index of different variables to represent energy poverty. These variables included clean energy, energy services, energy affordability, and energy governance. The findings suggest significant short-run and long-run relationships between these variables, indicating that reducing energy poverty is expected to promote economic growth in Pakistan.

2. Data, Preliminary Tests, Estimations and Discussion

2.1. Data

In this study, the investigation into the impact of energy poverty on economic growth is undertaken. A proxy variable for the primary independent variable, energy poverty, is selected as household per capita electricity consumption. Alongside, GDP per capita at current prices (2009 \$) is chosen as the dependent variable. Control variables commonly found in the literature, namely the consumer price index and population, are incorporated. Furthermore, to discern between energy demand for consumption and production, industrial electricity demand per capita for production is selected as a novel variable. The data utilized

in this study ranges from 2007 to 2021, encompassing 15 years of annual data. All variables are transformed into their natural logarithmic forms except the inflation variable which is already in percentage form. A concise overview of all variables employed in this study is provided in Table 1 below.

Table 1. Variables and Sources

Variable	Notation	Definition	Data Source
GDP per capita	gdpusd	Per Capita GDP at current prices (2009\$)	TurkStat(RSD)
Energy Poverty	enhous	Household electricity consumption, per capita (KWh/Year)	TurkStat(RSD)
Inflation	cpi	Consumer Price Index Change, Annual (2003 %)	TurkStat(RSD)
Industrial Energy con.	enin	Industrial electricity consumption per capita (KWh/Year)	TurkStat(RSD)
Population	pop	Total Population, sourced from Address Based Population Registration System	TurkStat(RSD)

The data utilized in this study is obtained from the Turkish Statistical Institute (TurkStat) Regional Statistics Database (RSD). Within TurkStat RSD, geographical regions are classified into three levels: Level 1, Level 2, and Level 3. While Level 1 contains 12 regions, in the Level 2 categorization, these regions are further subdivided into 26 regions. At the Level 3 categorization, each city in Türkiye is treated as a separate entity, resulting in a total of 81 regions. For this study, Level 2 categorization is selected to strike a balance between better data availability over time and regional dimensions. Descriptive statistics and correlation analysis are presented in Table 2 below.

Table 2. Descriptive Statistic and Correlation Analysis

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
gdpusd	390	8711.53	3488	3373	20883
enhous	390	564.81	171.09	202	1059
cpi	390	12.08	8.05	3.43	42.64
enin	390	1344.88	1173.29	30	5373
pop	390	2989546	2503732	732790	1.58e+07

Correlation Analysis					
	gdpusd	pop	cpi	enin	enhous
gdpusd	1.0000				
enhous	0.6840	1.0000			
cpi	-0.1490	0.2448	1.0000		
enin	0.5639	0.6141	0.0977	1.0000	
pop	0.4911	0.4032	0.0276	0.1250	1.0000

2.2. Preliminary Tests

The theoretical model employed in this study to elucidate the relationship between energy poverty and economic growth is delineated in Equation 1 below. The significance of this topic and the variables involved can be discerned in Figure 6 below. Notably, in most of the 26 regions, a close relationship between GDP per capita and household electricity consumption is evident.

Figure 6. GDP and Household Electricity Consumption for 26 Regions of Türkiye

Source: TurkStat (RSD) and author's own calculations

In Equation (1) below, "i" represents the 26 Turkish regions classified according to TurkStat Level 2 categorization, and "t" denotes the annual time period spanning from 2007 to 2021. "GDP" stands for per capita GDP at current prices (2009). "*Enhous*" serves as a proxy variable for energy poverty, representing annual household electricity consumption in kilowatt-hours (KWh) per capita. "*cpi*" represents inflation, expressed as the percentage change in the consumer price index, while "*enin*" denotes annual industrial electricity consumption per capita in KWh. Lastly, "*pop*" signifies the total population. Variables are utilized in their logarithm forms except the inflation variable, which is already in percentage form.

$$\ln \text{GDP}_{it} = \vartheta_0 + \vartheta_1 \ln \text{enhous}_{it} + \vartheta_2 \text{cpi}_{it} + \vartheta_3 \ln \text{enin}_{it} + \vartheta_4 \ln \text{pop}_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Considering the investigation of regions within a country like Türkiye, it is likely that a shock to one region may affect others, indicating potential cross-sectional dependency in the database. Additionally, ensuring the homogeneity of the data is crucial for selecting appropriate statistical tests. The results, as shown in Table 3, indicate that the null hypothesis of no cross-sectional dependency ($\text{Cov}(u_{it}, u_{jt}) = 0$ for all t and $i \neq j$) is rejected at the 1% significance level for all three different cross-sectional dependency tests, as per the Breusch and Pagan (1980) LM test, Pesaran (2004) CD tests, and the Pesaran, Ullah, and Yamagata (2008) bias-adjusted LM test. This suggests the presence of cross-sectional dependency. Furthermore, according to the delta test of Pesaran and Yamagata (2008), the null hypothesis of homogeneity of slope coefficients is rejected at the 1% significance level.

Table 3. Cross-Sectional Dependence Test and Homogeneity Test

CD	LM Test	LM Adj.	LM CD	
Statistics	2053	101.7	43.54	
p-value	0.00*	0.00*	0.00*	
Homogeneity	Δ	p-value	Δ_{adj}	p-value
	2.75	0.00*	3.54	0.00*

Note: *denotes significance level at 1%

After establishing the likelihood of cross-sectional dependency and heterogeneity in the dataset, the next step is to employ suitable unit root analyses to assess the stationarity of the data. In this study, three different unit root tests, specifically chosen to account for cross-sectional dependency and heterogeneity, are utilized to verify the stationary condition of the data. This step is crucial prior to conducting coefficient analysis to mitigate the risk of encountering spurious relationship issues.

Table 4. Unit Root Tests

	Level I (0)								
	CIPS	Fisher ADF (p-values)				Fisher P.Perron (p-values)			
		P	Z	L*	Pm	P	Z	L*	Pm
Gdpusd	-1.85	0.00*	0.02**	0.00*	0.00*	0.04**	0.08***	0.08***	0.03**
enhous	-2.66*	0.47	0.52	0.50	0.50	0.01**	0.03**	0.02**	0.01**
cpi	-3.53*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*
enin	-2.44*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*
pop	-1.94	0.91	0.99	0.99	0.90	0.32	0.75	0.77	0.34
At Difference I (1)									
Gdpusd	-3.10*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*
enhous	-4.78*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*
cpi	-5.18*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*
enin	-3.70*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*
pop	-3.60*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*	0.00*

Note 1: CIPS Critical Values: -2.07 (10%), -2.17 (5%), -2.34 (1%). Note 2: *, **, *** implies significance level at 1%, 5% and 10% respectively, under H0 (non-stationary): $b_i = 0$ for all i . P: Inverse chi-squared, Z: Inverse normal, L*: Inverse Logit t, Pm: Modified Inverse chi-squared

For this purpose, the Cross-sectionally Augmented Im-Pesaran-Shin (CIPS) unit root test proposed by Pesaran (2007) is employed, which is suitable for datasets exhibiting cross-sectional dependency. Additionally, the Fisher Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test recommended by Maddala and Wu (1999), as well as the Fisher Phillips Perron (FPP) test developed by Choi (2001), are applied. These tests are chosen for their suitability in handling datasets with heterogeneity. Moreover, the CIPS test is an appropriate tool for addressing cross-sectional dependence. For other unit root and cointegration tests, the data is demeaned to account for cross-sectional dependence, as recommended by Levin et al. (2002). The results of the unit root tests, both at the level and for the first difference, are presented in Table 4. According to the results of the three tests, the majority of variables are stationary at the level with varying levels of significance, except for the population variable, which is not stationary. However, all variables are stationary at the first difference with a significance level of 1%.

After confirming that the majority of variables are stationary at the level and all are integrated at their first difference, a cointegration analysis is conducted to further ascertain if there is a

statistically significant relationship among variables in the long run. Initially, the Westerlund (2005) panel cointegration test is applied, followed by the Pedroni (1999) and Kao (1999) panel cointegration tests for robustness check. As shown in Table 5, the null hypothesis of no cointegration is rejected for all tests. This indicates that all variables are cointegrated, allowing for the subsequent phase of coefficient analysis in the next section.

Table 5. Panel Cointegration Tests

		Statistics	p-value
Westerlund(2005)	Variance Ratio	2.85	0.00*
Pedroni(1999)	Modified Phillips Perron t	4.58	0.00*
Pedroni(1999)	Phillips Perron t	-2.10	0.01**
Pedroni(1999)	Augmented Dickey Fuller t	-4.38	0.00*
Kao(1999)	Modified Dickey-Fuller t	-3.27	0.00*
Kao(1999)	Dickey-Fuller t	-2.63	0.00*
Kao(1999)	Augmented Dickey-Fuller t	-2.23	0.01**
Kao(1999)	Unadjusted modified Dickey-Fuller t	-4.46	0.00*
Kao(1999)	Unadjusted Dickey-Fuller t	-3.16	0.00*

Note: * and ** implies significance level at 1% and 5% respectively.

2.3. Estimations and Discussion

The Fully Modified Least Squares (FMOLS) technique, developed by Phillips and Hansen (1990), is the primary methodology employed for coefficient estimation in this study. It is chosen because, according to Hamit-Hagggar (2012), FMOLS is considered the most suitable estimation technique for panel datasets exhibiting heterogeneous cointegration (Khan et al., 2019). Furthermore, FMOLS is known to perform well with small sample sizes and is capable of addressing issues such as serial correlation and endogeneity (Hamit-Hagggar, 2012). The FMOLS estimator is expressed in Equation (2) below, where $\hat{\lambda}_{12}^+ = \hat{\lambda}_{12} - \hat{\omega}_{12}\hat{\Omega}_{22}^{-1}\hat{\Lambda}_{22}$ represents bias correction terms (Wang and Wu, 2012).

$$\hat{\theta} = \begin{bmatrix} \hat{\beta} \\ \hat{\gamma}_1 \end{bmatrix} = [\sum_{t=1}^T \mathbf{z}_t \mathbf{z}_t'] \left[\sum_{t=1}^T \mathbf{z}_t y_t^+ - T \begin{pmatrix} \hat{\lambda}_{12}^+ \\ 0 \end{pmatrix} \right] \quad (2)$$

Furthermore, to strengthen the reliability of the findings, a supplementary approach called the panel dynamic ordinary least squares (DOLS) methodology is utilized. The DOLS estimator incorporates the lead and lag of Δx_t to account for the long-term correlation between u_{1t} and u_{2t} , as demonstrated in Equation (3). Importantly, it is highlighted that the DOLS estimators in the equation share the same asymptotic distribution as FMOLS (Wang and Wu, 2012).

$$y_t = \mathbf{x}_t' \boldsymbol{\beta} + \mathbf{d}_{1t}' \boldsymbol{\gamma}_1 + \sum_{j=-q}^r \Delta \mathbf{x}_{t+j}' \boldsymbol{\delta} + v_{1t} \quad (3)$$

Both FMOLS and DOLS outperform the classic OLS estimations. While both of them are parametric approaches, FMOLS additionally addresses serially correlated errors and endogeneity (Jebli et al., 2016; Doğanalp et al., 2021). Furthermore, the use of FMOLS necessitates that all variables must be of the same order of integration (Yahyaoui and Bouchoucha, 2021). However, a common and significant aspect of both methods is their ability to mitigate small sample biases and endogeneity (Othman and Masih, 2015; Doğanalp et al., 2021). The estimation results of both methods are presented in Table 6.

Table 6. FMOLS and DOLS Estimations

FMOLS						
Gdpusd	Coefficient	Std. Error	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
enhous	0.6544	0.1597	4.10	0.00*	0.3413	0.9676
cpi	-0.0174	0.0046	-3.73	0.00*	-0.2661	-0.0082
enin	0.1057	0.0459	2.30	0.02**	0.0156	0.1957
pop	0.2244	0.0694	3.23	0.00*	0.8831	0.3604
Constant	1.0778	0.9990	1.08	0.28	-0.8801	3.0359
DOLS						
enhous	0.7214	0.1830	3.94	0.00*	0.3627	1.0801
cpi	-0.0354	0.0103	-3.43	0.00*	-0.0556	-0.0151
enin	0.0841	0.0514	1.64	0.10***	-0.0166	0.1849
pop	0.1499	0.0763	1.96	0.04**	0.0003	0.2995
Constant	2.1096	1.1097	1.90	0.05*	-0.0654	4.2847

Note: *, **, *** implies significance level at 1%, 5% and 10% respectively, under H0 (non-stationary): $bi = 0$ for all i

Upon reviewing the estimation results for the FMOLS technique, it is evident that all explanatory variables exhibit statistically significant relationships with GDP growth at a significance level of 1%. However, the most notable variable is "enhous" indicating that a 1% increase in household electricity consumption per capita may result in a 0.65% increase in GDP per capita. Similar results are observed in the DOLS estimation as well. According to the DOLS estimations, a 1% increase in household electricity consumption per capita may lead to a 0.72% increase in GDP per capita.

These results are expected because reducing energy poverty can improve the welfare and health conditions of households by providing better heating, cooking facilities, indoor air quality, and other related health benefits, which in turn may enhance household productivity. Since this study is the first to use per capita household electricity consumption as a proxy variable for energy poverty, direct comparison with existing literature is not feasible. However, findings from similar literature that use energy access rate or similar variables as proxies (Amin et al., 2020; Ullah et al., 2021; Doğanalp et al., 2021; Singh and Inglesi-Lotz, 2021; Cárdenas and Yúñez, 2023) also suggest that increasing energy access is associated with higher GDP growth rates. Therefore, the results of this study are consistent with and complement the findings in the existing literature.

Similarly, industrial energy consumption per capita exhibits a positive and significant relationship with economic growth in both FMOLS and DOLS estimations, with significance levels of 1% and 10% respectively. This is attributed to the fact that energy is a crucial input for production across all sectors in any country worldwide. According to the findings from FMOLS and DOLS, a 1% increase in industrial energy consumption leads to a 0.1057% and 0.0841% growth in GDP respectively. It is noteworthy that, to the best of our knowledge, industrial energy consumption has not been extensively studied in the context of energy poverty and growth literature. However, similar findings are observed in other literature focusing on energy consumption and growth (Soytas and Sari, 2003; Narayan and Smyth, 2008; Odhiambo, 2010; Bhattacharya et al., 2016).

Population is also found to significantly affect GDP growth, a relationship extensively studied in the literature. According to the estimation results of both FMOLS and DOLS techniques, a 1% increase in the total population leads to a 0.2244% and 0.1499% increase in GDP, with significance levels of 1% and 5% respectively. Conversely, inflation, measured by the percentage change in the consumer price index, is found to negatively impact GDP growth.

In some developed countries, inflation is generally observed to increase alongside economic growth. However, the effect of inflation on growth varies across countries, and some of studies support the hypothesis of a negative relationship between inflation and growth (Akinsola and Odhiambo, 2017). Thus, the results obtained from both methods used in this study align with existing literature, particularly in light of the fact that recessions in Türkiye are typically associated with high inflation.

Conclusion and Policy Implications

Energy is arguably the most indispensable factor for economies globally. Its significance stems from its essential role in the production process of all economic activities, particularly evident since the industrial revolution. However, another crucial aspect of energy is its role in sustaining households for the consumption of essential needs such as cooking and heating. Especially given the finite nature of fossil fuel resources worldwide, the issue of energy poverty may become more complex in the near future.

Furthermore, the situation may be particularly challenging for Türkiye in general, and Turkish households specifically. Türkiye, with a high dependency on energy imports, is highly susceptible to fluctuations in energy prices and issues related to energy supply security. This vulnerability is exacerbated by ongoing political tensions in its vicinity, such as the Russia-Ukraine conflict, the Iran-Israel conflict, and other issues in the Middle East. Additionally, the COVID-19 pandemic has made Turkish households more vulnerable to energy poverty, as global energy price fluctuations and supply security concerns directly impact Türkiye and its households.

Due to its significance, this study investigates the impact of energy poverty on per capita economic growth across 26 geographic regions in Türkiye, using annual data spanning from 2007 to 2021. The findings from the FMOLS and DOLS econometric techniques reveal important insights for Türkiye. Both estimation techniques suggest that an increase in household electricity consumption may also lead to an increase in per capita GDP.

As explained earlier, the positive contribution of household electricity consumption to GDP can occur through two distinct channels. Firstly, it may enhance productivity by ensuring sufficient and healthy energy consumption, such as improved heating and smoke-free cooking facilities. Secondly, it may increase low labor force participation by enabling households, particularly women, to utilize energy sources more effectively, thereby reducing the time-consuming burden of household chores and providing opportunities for household members to participate in the labor force and contribute to the economy.

In the contemporary era, energy is considered as essential as food and shelter. Consequently, people's capability to fulfill their energy requirements can be regarded as a fundamental development indicator. Furthermore, one of the goals of global sustainable development initiatives is to alleviate energy poverty worldwide. Therefore, governments, international organizations like the United Nations, and various non-governmental organizations worldwide have introduced policy measures aimed at reducing energy poverty and its adverse effects on society.

Türkiye, being a net importer of energy with a high dependency on foreign sources, has implemented several policy measures to alleviate the impact of energy poverty on society. One such initiative is the Electricity Consumption Support Program administered by the

Ministry of Family and Social Services (MFSS). This program targets individuals who already receive social and financial assistance through various government support programs, such as the elderly, disabled individuals, or those experiencing financial hardship, providing direct support without additional bureaucratic procedures (MFSS).

Under this program, households consisting of 1-2, 3, 4, or 5 or more individuals receive 75 kWh, 100 kWh, 125 kWh, or 150 kWh of free electricity per month respectively (MFSS). Additionally, individuals with chronic illnesses requiring medical devices receive 150 kWh of free electricity per month for each affected person (MFSS). Furthermore, individuals with chronic illnesses utilizing certain medical devices are eligible for support such as Uninterruptible Power Supply (power generator support) and assistance with accumulated electricity debts (MFSS).

Furthermore, in 2022, a gradual pricing system was implemented in the electricity sector to assist lower-income households. As explained by the Energy Market Regulatory Board (EMRB), electricity usage up to 240 kWh per month is charged at 1.26 TL/kWh with subsidy, whereas electricity usage exceeding 240 kWh is charged at 1.89 TL/kWh (EMRB). Additionally, the value-added tax (VAT) on electricity was reduced from 18% to 8% (EMRB), but then in 10th July 2023 VAT increased again to 20% (EPIAS). Moreover, companies providing electricity, natural gas, or other forms of heating support to their employees up to 1000 TL are eligible for tax exemptions (PwC).

Regarding natural gas, there are several support initiatives in place. One such program, initiated last year, offers 25m³ of free natural gas to all households in Türkiye, without any conditions (EMRA). This allocation aims to cover cooking and hot water needs for one year, aiming to alleviate the burden of increased energy bills resulting from the pandemic and other political tensions.

The second support, also coordinated by the Ministry of Family and Social Services (MFSS), provides electricity bill assistance ranging between 188-438 TL monthly to households with a per capita income lower than one-third of the minimum wage (MFSS). Apart from these government support programs, some municipalities administer social assistance initiatives where energy bills of individuals in need are compiled by the municipalities and covered by volunteers.

These policy measures and other similar initiatives not mentioned here serve as effective examples of support systems combating energy poverty. However, these policies are still insufficient, as evident from Figure 3, which indicates that over 20% of Turkish households struggle to adequately heat their homes. Targeting energy support towards the segments of society with the lowest income levels could improve living conditions significantly and potentially contribute to higher growth rates in the medium to long term.

Planning and organizing a significant collective support scheme is crucial for those efforts. The initial and foremost step of this scheme should involve understanding the reasons and dynamics behind energy poverty in Türkiye. It is imperative to uncover why, despite having some of the lowest electricity and natural gas prices, and despite various support schemes, a significant portion of households in Türkiye still experience energy poverty. This inquiry could serve as a valuable topic for further research to potential readers and researchers.

References

- Akinsola, F. A., & Odhiambo, N. M. (2017). Inflation and economic growth: A review of the international literature. <http://doi.org/10.1515/cer-2017-0019>
- Amin, A., Liu, Y., Yu, J., Chandio, A. A., Rasool, S. F., Luo, J., & Zaman, S. (2020). How does energy poverty affect economic development? A panel data analysis of South Asian countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 31623-31635. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09173-6>
- Ansari, M. A., Villanthenkodath, M. A., Akram, V., & Rath, B. N. (2023). The nexus between ecological footprint, economic growth, and energy poverty in sub-Saharan Africa: a technological threshold approach. *Environment, Development and Sustainability*, 25(8), 7823-7850. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02377-5>
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I., & Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied Energy*, 162, 733-741. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2015.10.104>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2297111>
- Cárdenas, C. C., & Yúñez, A. I. (2023). Understanding the link between energy poverty and economic growth in Latin America. *Contaduría y administración*, 68(2), 175-198. <http://dx.doi.org/10.22201/fca.24488410e.2023.4629>
- Chen, Y., Shen, H., Smith, K. R., Guan, D., Chen, Y., Shen, G., ... & Tao, S. (2018). Estimating household air pollution exposures and health impacts from space heating in rural China. *Environment International*, 119, 117-124. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2018.04.054>
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00048-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00048-6)
- Demir, D., & Kuveloğlu, D. T. (2023). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde enerji yoksulluğu. *Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 50-70. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulic/issue/81533/1375990>
- Doğanalp, N., Ozsolak, B., & Aslan, A. (2021). The effects of energy poverty on economic growth: a panel data analysis for BRICS countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(36), 50167-50178. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14185-x>
- EMRA, Turkish Energy Market Regulatory Authority. Retrieved from: <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/2-13029/haber>
- Eke, E. U., & Ayrancı, E. (2018). Türkiye'de elektrik enerjisi sektörünün enerji yoksulluğu açısından değerlendirilmesi. *Politik Ekonomik Kuram*, 2(2), 109-129. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/613721>
- EMRB, Energy Market Regulatory Board. Retrieved from: <https://www.epdk.gov.tr/Detay/DownloadDocument?id=q1+IjuEMT6k=>
- Emre, T., İzgeç, M. M., & Sözen, A. (2021). Enerji yoksulluğu konusundaki literatüre genel bakış. *Politeknik Dergisi*, 28(3), 1255-1266. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/810589>
- EPIAS, Energy Markets Operation Corporation. Retrieved from: <https://www.epias.com.tr/genel/kdv-orani-degisikligi-hk/>
- Eurostat1. Per Capita Household Electricity Consumption in Europe, Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_and_heat_statistics#Consumption_of_electricity_per_capita_in_the_households_sector

- Eurostat2, Electricity Prices for Household Consumers. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_price_statistics#Electricity_prices_for_household_consumers
- Eurostat3, Natural Gas Prices for Household Consumers. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Natural_gas_price_statistics#Natural_gas_prices_for_household_consumers
- Garba, I., & Bellingham, R. (2021). Energy poverty: Estimating the impact of solid cooking fuels on GDP per capita in developing countries-Case of sub-Saharan Africa. *Energy*, 221, 119770. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.119770>
- Ghodsi, M., & Huang, X. (2015). Causality between energy poverty and economic growth in Africa: Evidences from time and frequency domain causality test. *International Journal of Energy and Statistics*, 3(04), 1550020. <http://dx.doi.org/10.1142/S2335680415500209>
- González-Eguino, M. (2015). Energy poverty: An overview. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 377-385. González-Eguino, M. (2015). Energy poverty: An overview. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 377-385. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.03.013>
- González-Martín, J., Kraakman, N. J. R., Pérez, C., Lebrero, R., & Muñoz, R. (2021). A state-of-the-art review on indoor air pollution and strategies for indoor air pollution control. *Chemosphere*, 262, 128376. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2020.128376>
- Hamit-Hagggar, M. (2012). Greenhouse gas emissions, energy consumption and economic growth: A panel cointegration analysis from Canadian industrial sector perspective. *Energy Economics*, 34(1), 358-364. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.06.005>
- Jebli, M. B., Youssef, S. B., & Ozturk, I. (2016). Testing environmental Kuznets curve hypothesis: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.08.031>
- John, A. S., & Deinde, I. G. (2021). Energy poverty, climate change and economic growth. *Energy*, 4(3), 98-115. <https://doi.org/10.52589/AJESD-U3LCOY0P>
- Kao, C. 1999. Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90,1-44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Kennard, H. R., Huebner, G. M., Shipworth, D., & Oreszczyn, T. (2020). The associations between thermal variety and health: Implications for space heating energy use. *Plos One*, 15(7), e0236116. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0236116>
- Khan, M. W. A., Panigrahi, S. K., Almuniri, K. S. N., Soomro, M. I., Mirjat, N. H., & Alqaydi, E. S. (2019). Investigating the dynamic impact of CO2 emissions and economic growth on renewable energy production: Evidence from FMOLS and DOLS tests. *Processes*, 7(8), 496. <http://dx.doi.org/10.3390/pr7080496>
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 631-652. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- Manga, M. (2020). Enerji yoksulluğu ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 5(2), 101-114. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1352745>
- Mannan, M., & Al-Ghamdi, S. G. (2021). Indoor air quality in buildings: A comprehensive review on the factors influencing air pollution in residential and commercial structure. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6), 3276. <https://doi.org/10.3390/ijerph18063276>

- MFSS. Retrieved from: <https://www.aile.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yardim-programlarimiz/>
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2008). Energy consumption and real GDP in G7 countries: new evidence from panel cointegration with structural breaks. *Energy Economics*, 30(5), 2331-2341. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2007.10.006>
- Odhiambo, N. M. (2010). Energy consumption, prices and economic growth in three SSA countries: A comparative study. *Energy Policy*, 38(5), 2463-2469. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.12.040>
- Olusegun, A. K., Adefunke, A. M., Usman, D. I., Daniel, A. A., Kabir, O. O., & Fiberesima, N. G. (2023). Energy poverty and economic growth in Nigeria: an empirical analysis from 1990–2021. *Asian Journal of Social Science and Management Technology*, 5(3), 138-145. Retrieved from: <https://www.ajssmt.com/Papers/53138145.pdf>
- Othman, A. N., & Masih, M. (2015). Do profit and loss sharing (PLS) deposits also affect PLS financing? evidence from Malaysia based on DOLS, FMOLS and system GMM techniques. Retrieved from: <https://mp.ra.ub.uni-muenchen.de/65224/>
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653-670. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-0084.0610s1653>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers. Economics*, 1240(1), 1. <https://doi.org/10.17863/CAM.5113>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2297545>
- Pwc, Retrieved from: <https://www.pwc.com.tr/tr/hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/sosyal-guvenlik-hizmetleri/bultenler/2022/elektrik-dogalgaz-ve-diger-isinma-giderlerine-iliskin-sigorta-primi-istisnasi-hk.html>
- Singh, K., & Inglesi-Lotz, R. (2021). The role of energy poverty on economic growth in sub-Saharan African countries. Retrieved from: <https://ideas.repec.org/a/aen/eeepj/eeep10-1-singh.html>
- Soytas, U., & Sari, R. (2003). Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economics*, 25(1), 33-37. [https://doi.org/10.1016/S0140-9883\(02\)00009-9](https://doi.org/10.1016/S0140-9883(02)00009-9)
- Statistita. The percentage of households unable to adequately heat their homes. Retrieved from: <https://www.statista.com/chart/28652/share-of-people-in-energy-poverty-in-europe/>
- TurkStat RSD, Turkish Statistical Institute, Regional Statistics Database. Retrieved from: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistik/anaSayfa.do?dil=tr>
- Ullah, S., Khan, M., & Yoon, S. M. (2021). Measuring energy poverty and its impact on economic growth in Pakistan. *Sustainability*, 13(19), 10969. <https://doi.org/10.3390/su131910969>
- Wang, Q., & Wu, N. (2012). Long-run covariance and its applications in cointegration regression. *The Stata Journal*, 12(3), 515-542. <https://doi.org/10.1177/1536867X1201200312>
- Westerlund, J. (2005). New simple tests for panel cointegration. *Econometric Reviews*, 24(3), 297-316. <https://doi.org/10.1080/07474930500243019>

- World Bank WDI. World Development Indicators. Electric power consumption (kWh per capita). Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.ELEC.KH.PC>
- World Bank. Labor force participation rate, female. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS>
- Yahyaoui, I., & Bouchoucha, N. (2021). The long-run relationship between ODA, growth and governance: An application of FMOLS and DOLS approaches. *African Development Review*, 33(1), 38-54. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.12489>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Isparta Köfke Taşının Seramik Astar Bünyede Kullanımı

Use of Isparta Köfke Stone in Ceramic Lining

Serap ÜNAL

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Seramik ve Cam Bölümü, Isparta, Türkiye

Süleyman Demirel University, Faculty of Fine Arts,
Department of Ceramic-Glass, Isparta, Türkiye

serapunal@sdu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2407-1789>

Doğukan KAHRAMAN

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Isparta, Türkiye

Süleyman Demirel University, Faculty of Fine Arts,
Isparta, Türkiye

dgkn.kahraman@icloud.com

<https://orcid.org/0000-0002-8567-2847>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 28.02.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 16.12.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Ünal, S., & Kahraman, D. (2024). Isparta Köfke Taşının Seramik Astar Bünyede Kullanımı. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 537-553. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1444590>

Yazar Katkıları: %60- %40

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 60% - 40%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Use of Isparta Köfke Stone in Ceramic Lining*

Abstract

Köfke stone, also known as kövke or köveke throughout the Lakes Region, is a tuff unique to Isparta, located in the Gölcük volcanism in a geological and geographical context. The köfke stone, which crops out 12 km south of the central village of Sav in Isparta Province, was formed as a result of the rapid decrease in the temperature of the lava erupted as a result of volcanic movements. Köfke has been used as a carrier material in architectural structures for centuries within the scope of the functionality offered by its physical and static properties due to its mineralogical structure. As a result of the research and development studies, it is now used as an insulation material in the cement industry and architectural structures. Due to their rich mineralogical structure, the compatibility of volcanic rocks with ceramic components and composites has emerged as a result of experiments and analyzes carried out in the light of the technological opportunities offered by our age. The use of composite materials, which has been exhibited within the scope of recent research in the ceramic industry, has shown its effect in terms of visual and performance in the artistic and industrial application areas of ceramics. The rich mineral structure of volcanic rocks, which develop as a result of geological phenomena in nature and are formed as a result of the combination of certain minerals, can largely comply with the formation of ceramics. The use of composite materials, observed with recent research in the ceramic literature, not only gives a forward-looking direction to ceramic technology but also creates additional areas of use for local resources such as köfke stone. With the research and experiments carried out in this context, the effects of volcanic rocks, which are sensitive to high temperatures, on ceramic linings were determined by a multidisciplinary research based on local clay.

Keywords: Isparta, Lakes Region, Ceramic Linings, Köfke Stone.

Isparta Köfke Taşının Seramik Astar Bünyede Kullanımı**

Öz

Göller Yöresi genelinde, kövke ya da köveke adıyla da anılan köfke taşı, jeolojik ve coğrafi kapsamda Gölcük volkanizmasında yer alan, Isparta'ya özgü bir tüftür. Isparta İli Sav merkez köyünün 12 km güneyinde yüzeylenme gösteren köfke taşı, volkanik hareketlenmeler sonucunda püsküren lavların ısı derecelerinin hızlı bir şekilde düşmesi sonucunda oluşum göstermiştir. Köfke sahip olduğu minerolojik yapı gereği fiziksel ve statik özelliklerinin sunduğu işlevsellik kapsamında yüzyıllar boyunca mimari yapılarda taşıyıcı malzeme olarak kullanılmıştır. Gerçekleştirilen araştırma ve geliştirme çalışmaları sonucunda günümüzde çimento endüstrisinde ve mimari yapılarda yalıtım malzemesi olarak da kullanılmaktadır. Sahip oldukları zengin minerolojik yapı nedeniyle volkanik kayaların seramik bileşenleri ile kompozite uyumu, içinde bulunduğumuz çağın sunduğu teknolojik imkânlar ışığında yapılan deney ve analizler sonucunda ortaya çıkmıştır. Seramik endüstrisinde son dönem araştırmaları kapsamında sergilenen kompozit malzeme kullanımı seramiğin sanatsal ve endüstriyel uygulama alanlarında etkisini görsel ve performans yönünden göstermiştir. Doğada gerçekleşen jeolojik olgular neticesinde gelişen, birtakım minerallerin birleşimi sonucunda oluşan volkanik kayaların sahip oldukları zengin mineral yapısı, seramik oluşumuyla büyük ölçüde uyum gösterebilmektedir. Seramik literatüründe son dönem araştırmalarıyla gözlemlenen kompozit malzeme kullanımı seramik teknolojisine ileriye dönük yön verdiği gibi köfke taşı gibi yerel kaynaklara ek kullanım alanları oluşturma bilmektedir. Bu kapsamda yapılan araştırma ve deneyler ile yüksek derecelerdeki sıcaklıklara duyarlılık gösteren volkanik kayaların, seramik astarları üzerindeki etkileri yöre kili esas alınarak multidisipliner bir araştırma ile belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Isparta, Göller Bölgesi, Seramik Astarları, Köfke Taşı.

Giriş

Köfke taşı, Isparta yöresine özgü kaynaklanmış tüf olup, bölge genelinde "kövke" ve "köveke" olarak adlandırılmaktadır. Jeolojik kökeniyle Gölcük volkanizmasının göstermiş olduğu hareketlenme ile yöre genelinde yüzeylenmiştir. Göller Bölgesi'nin merkezi konumunda bulunan Burdur ve Isparta illerinin ortasında yer alan Gölcük gölü, volkanizmadan püsküren lavlar sonucunda oluşum göstermiştir. Köfke taşı püsküren lavların, hava ile teması sonucunda yaşadığı hızlı ısı kaybı sayesinde gözenekli ve hafif bir yapıda Isparta ili, sav merkez köyünün 12 km güneyinde yüzeylenme göstermiş, ignimbirit¹ kökenli

* This study was written based on data obtained from the project titled "Investigation of the Suitability of Köfke Isparta Stone for Ceramic Body Glaze" with the project number SYL-2022-8898, supported by the Süleyman Demirel University BAP Project Commission and conducted under the leadership of Assoc. Prof. Dr. Serap Ünal within the scope of Süleyman Demirel University BAP Projects.

** Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi BAP Projeleri kapsamında; BAP Proje Komisyonu tarafından desteklenen, Doç.Dr. Serap Ünal yürüttüğü, "Proje No: SYL-2022-8898 proje numaralı "Köfke Isparta Taşının Seramik Astar Bünyeye Uygunluğunun Araştırılması" başlıklı projeden elde edilen veriler doğrultusunda yazılmıştır.

¹ "Kelime anlamı bakımından "sıcak akan" anlamına gelen ignimbiritler, günümüz jeolojisinde güncel bir tartışma konusu olup özünde, volkanizmanın püskürme faaliyeti göstermesiyle uçan küllerin lav akıntılarıyla birleşmesi sonucunda meydana gelen piroklastik esaslı kaynaklanmış tüftür" (Gevrek ve Kazancı, 1991, s.39).

kayaçtır. Köfke taşı sahip olduğu mineralojik yapısıyla, fiziksel kapsamda özgün davranışlar sergilemekte ve bu davranışların kazandırdığı özelliklerin el verdiği ölçüde kullanım alanlarına sahiptir. Köfke taşının niteliklerine bağlı olan alanların başında şehir merkezinde görüldüğü üzere mimaride kullanımı gelmektedir. Bunun yanında yapısında bulunan minerallerin uygunluğuyla çimento sektöründe işlevsel yönden kendine yer bulmaktadır. Köfke taşının elverişli bir malzeme olmasına rağmen pratik anlamda kullanım alanının oldukça kısıtlı olduğu belirlenmiş ve bu güncel durum, literatüre de yansiyarak üzerinde gerçekleştirilen araştırmaların kısıtlı sayıda olmasından kaynaklanmıştır.

Bu çalışma kapsamında araştırma eksikliği yönünden sınırlı kullanım alanı bulunan köfke taşının kompozit bir malzeme olarak seramik astar bünyede hammadde bakımından uygunluğu, teorik ve deneysel süreç odağında araştırılmıştır. Bölgenin jeolojik verimliliğiyle dört bir yanından kaliteli kil yataklarına hâkim olmasıyla çalışma kapsamında, Antik Dönemden günümüze değin önem arz eden yöre kilinden yararlanılmıştır. Seramik endüstrisinde son dönem araştırmaları kapsamında sergilenen kompozit malzeme kullanımı seramiğin sanatsal ve endüstriyel uygulama alanlarında etkisini görsel ve fiyat- performans yönünden göstermiştir. Doğada gerçekleşen jeolojik olgular neticesinde gelişen, birtakım minerallerin birleşimi sonucunda oluşan volkanik kayaçların sahip oldukları zengin mineral yapısı, seramik oluşumuyla büyük ölçüde uyum gösterebilmektedir. Seramik literatüründe son dönem araştırmalarıyla gözlemlenen kompozit malzeme kullanımı seramik teknolojisine ileriye dönük yön verdiği gibi köfke taşı gibi yerel kaynaklara ek kullanım alanları oluştura bilmektedir. Kompozit malzeme olarak seramikte kullanılan volkanik kayaçların yaygın olarak çamur ve sır bünyelerinde tercih edildiği gözlemlenmiş konu kapsamında seramik astarlarını merkez alan başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Bölge Jeolojisi Ekseninde Köfke Taşı ve Kullanım Alanları

Jeolojik ayrıcalıkları nedeniyle volkanik bir alan üzerine kurulan ve Anadolu'nun güneybatı kesiminde yer alan Isparta ili, sahip olduğu doğal su kaynakları nedeniyle Göller bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Anadolu genelinde jeomorfolojik olarak en genç oluşumu veren Gölcük gölü, volkanik hareketlenmeler sonucunda püsküren lavlar ile oluşum göstermiştir. Yöre genelinde yer alan Beyşehir, Eğirdir ve Burdur göllerinden doğal oluşumu gereği Gölcük gölü, farklılık göstermektedir. "Jeolojik ve tektonik olarak Batı Toroslar Kıvrım Kuşağı içinde kalan Isparta Büklümü veya Isparta Açısı olarak tanımlanan bölgede yer almaktadır. Gölcük volkanik alanı, 37°38' 15"- 37° 52' 10" K ile 30° 22' 50"- 30° 38' 20" D boylamları arasındaki alanda yer alır" (Canpolat, 2015, s.63).

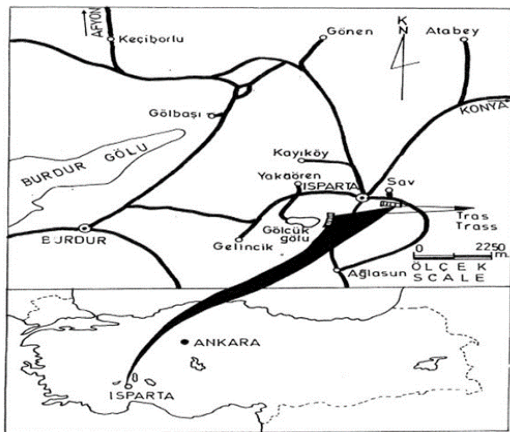
Isparta'nın jeolojik yapısının genel özelliklerine etki eden Gölcük gölü, Anadolu coğrafyasının güneybatı kesiminde Burdur ve Isparta illerinin bağlantı noktasında konumlanmış olup, güneybatı Anadolu'da tek olması ile önem taşıdığı gibi aynı zamanda volkanik oluşumu gereği Isparta ili geneline zengin jeolojik veriler sunmaktadır. Bu veriler ışığında bölge jeolojisinin önemli bir bölümünü oluşturan başlıca volkanik kayaçlar bölge genelinde geniş alanlara yayılarak yüzeylenme göstermiştir (Harita 1).

Harita 1. Isparta'nın Jeolojik Haritası

Kaynak: Bilgin, Köseoğlu ve Özkan, 1990 s.345

Isparta ili ve çevresinde, oldukça yalın bir jeomorfik oluşum görülmektedir. Yörede Gölçük merkezli birbirinden bağımsız iki temel jeolojik biçimlenme oluşum göstermiştir. Bu biçimlenmeler arasında ilk olarak, "Alt Miosen'e ait fliş fasiyesi, diğeri ise Pliosen'e ait volkanik kayalardır" (Çiçek, 1992, s.139). Yöre geneline yayılmış olan volkanik kayalar başlıca trakit, trakiandezit, andezit, tuf, pomza ve kaynaklanmış tuf (köfke) şeklinde yüzeylenme göstermiştir. Gölçük volkanizmasının aktivasyona geçmesi ile yöre genelinde yüzeylenme gösteren volkanik kayalar, volkanizmanın birbirinden bağımsız üç temel püskürme eyleminde bulunmasıyla oluşum göstermiştir. Bu nedenle Isparta ili ve çevresinde bulunan Gölçük merkezli volkanik kayalar kendi aralarında üç ayrı kolda sınıflandırılmıştır².

Volkanik kayaların oluşumu gereği bünye içerisinde yer alan bileşenler, minerolojik bakımdan zengin bir yapı zincirine sahip olup meydana gelen kayaç oluşumuna, fiziksel ve kimyasal açıdan yeni özellikler sunmaktadır. Yöre jeolojinde Pliosen gurubuna ait volkanik kayalar arasında yer alan kaynaklanmış tüfler, Gölçük volkanizmasının bir ürünü olarak yoğunlukla bölgenin güney kesiminde oluşan köfke yüzeyleridir (Harita 2).

Harita 2. Köfke Taşının Bölgesel Rezerv Haritası

Kaynak: Kuşcu ve Selçuk, 1993, s.16.

² Bu kollar sırasıyla, birinci alt proklastik akma seviyesi ile temsil edilen ignimbirit proklastik akma çökelleridir. İkinci püskürme evresi olarak, kaldera içerisinde gelişmiş tefrifonolitik lav domları ve üçüncü püskürme evresi: maar tipi volkanik aktiviteye bağlı birden fazla püskürme faaliyeti sonucu oluşmuş tuf halkası çökelleri ve en son olarak da maar krater içi traktik bileşimli lav domu oluşumlarıdır (Çoban, Dolmaz, Kıran ve Elitok, 2022, s.157).

Kaynaklanmış tüfler özünde, "farklı boyutlarda tortul gözenekli volkanik kül yanardağlarının patlamasından sonra çökelmıştır. Çeşitli jeolojik zamanlarda patlama gösteren yanardağların, püskürttüğü lav küllerinin üst üste gelmesi ve aniden soğuması ile oluşmuştur" (Unver ve Agan, 2003, s.10) (Fotoğraf 1). Zengin mineral yapısına sahip olan köfke taşı, bünyesindeki bileşenler ile bulunduğu ortamın mevsimsel koşullarından etkilenerek karakteristik özelliklerine bağlı, fiziksel ve statik açıdan gözenekli bir dokuya sahip olup, kaynağından temin edildiğinde kırılğan ve zamanla oksijen ile sertlik kazanan yapıya sahiptir.

Fotoğraf 1. Köfke Ocağı. Sav, Merkez Köyü

Kaynak: Yazar, 2022

Çeşitli etkenler sonucunda yapısal olarak fiziksel değişiklik gösteren tüfler, kazandıkları yeni nitelikleriyle çeşitli amaçlarda gerek malzeme gerekse hammadde olarak birçok alanda işlem görmeye uygun bir yapıdadır (Fotoğraf 2). Köfke taşı andezitik bir yapıda olup, "kolay işlenebilir bir taş görünümü verir ve topografik olarak sarımsı kahve ve koyu gri renklidir. Taze yüzeylerin de gri, sarımsı açık gri renkli bir görünüm sunmaktadır. Andezitik sert tüfün mikroskopik incelemesi ile kayacın, biyotit, ojit, plajyoklas, opak mineralli kristal tüf yapısı gösteren ve submikroskopik matriks içeren ve yer yer de lıtik andezit parçacıkları bulundurduğu saptanmıştır" (Kuşcu ve Gedikoğlu, 1990, s.74).

Fotoğraf 2. Köfke Taşının Yakından Görünümü

Kaynak: Yazar, 2022

Oluşumları doğrultusunda kazandıkları fiziksel özellikleriyle “volkanik kaynaklı tüfler, genellikle düşük taş ocağı maliyeti ve işlenebilirliği nedeniyle mimaride kullanılır” (Lavrenzi Tabasso, Mecchi ve Santamaria, 1994, s.172). Anadolu’da Antik Çağ’dan bu yana çeşitli uygarlıkların egemenliği kapsamında gerçekleştirilen ve kronolojik devamlılık ile yaşamsal faaliyetlerin temelini oluşturan barınma, zaman içerisinde mimari kaygılarla bütünleşerek estetik bir algıya dönüşmüştür. Çağlar boyu mimaride temel yapı malzemesi olarak kullanılan volkanik kayalar arasında tüfler, geleneksel Anadolu mimarisinde uygulandığı yapıya birçok yönden fayda sağlamıştır. Isparta ili ve çevresinde bulunan volkanik kayalar yapısal özellikleri kapsamında birçok farklı alanda kullanıldığı gibi şehir genelinde de zemin kaplama, kaldırım, merdiven, anıtsal mimari yapılarda ve çevresel düzenlemelerde kullanılmaktadır. (Fotoğraf 3)

Fotoğraf 3. Isparta Merkez, Anıtsal Yapıların Bir Kısmının Yukarıdan Görünümü

Kaynak: Yazar, 2022

Isparta ve çevresinde yer alan anıtsal yapılarda, sıklıkla kullanılan köfke taşının, “termal iletkenlik katsayısı 0,265 W/mK olup, 88 MPa basınç dayanımı ile birçok yapı elemanından daha dayanıklıdır. Su emme oranının %30 gibi minimal bir oranda olması nemli bir ortamda kullanılabilirliğini gösterir” (Bicer, 2022, s. 70). Köfke taşı, Isparta merkez göz önüne alındığında Cami, Kilise, Pazar, Bedesten ve Valilik binası gibi çeşitli Devlet himayesindeki yapılarda kullanılmıştır. Isparta’nın eski kimliğini yansıtan Osmanlı Dönemi yapıları, Cumhuriyet Dönemi ve sonrası ile gelişmekte olan yeni kimlik anlayışı ile bütünleştirilerek özgün kent dokusunu oluşturmaktadır. Köfke taşının jeolojik oluşumu, uygulandığı mimari yapıda güçlü ısı ve ses yalıtımı sağlamasına neden olmuştur. Isparta kent mimarisinde köfke taşı kullanılan konut ve kamusal yapılar, yazları serin kışları ise sıcak bir ortam yaratmaktadır. Köfke taşı, sahip olduğu gözenekli yapı ile yalıtımda güçlü bir kaplama malzemesi görevi görmektedir.

“Isparta dağlık bir yayla içinde yer aldığı için il üçüncü iklim kuşağı içinde yer almaktadır. Kent genelinde hava sıcaklığı ortalama olarak 14–15 derecelere düştüğünde ısıtma işlemi başlamaktadır” (Ozkahraman ve Bolatürk, 2005, s.436). Bu nedenle Isparta gibi kış aylarını yoğun geçiren bölgelerde yaşamın önemli bir gereksinimi olan ısınma için ciddi bir enerji sarfiyatı söz konusudur. Günümüzde hane başına düşen enerji tüketimini minimal seviyelerde

tutmak için mimari yapılarda, iç ve dış cephe kaplama yapılarak ısı yalıtımı sağlanır. Isparta genelinde ısı yalıtımında dış cephe kaplama elemanı olarak kullanılan köfke taşı uygulandığı yapıda önemli bir enerji tasarrufu sağlamaktadır. Elde edilen bu tasarruf, "yıllık 2.193 \$/m²; 10 yıllık bir süre içinde 14.71\$/m² tasarruf sağlanmaktadır. Dolayısıyla Kaynaklanmış tuf taşı kullanmakla m² başına, beton duvara nazaran %60'lık bir enerji tasarrufu sağlanmaktadır" (Özkahraman ve Işık, 2003, s.208). Yalıtım amacıyla gerçekleştirilen dış cephe kaplamalar ile elde edilen enerji tasarrufunun hane başına sunduğu ekonomik artı, refah düzeyinin istikrarsız olduğu ülkeleri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle volkanik tuf taşı kullanımı, enerjisinin çoğunu ithal eden ülkelerde binaların ısı yalıtımında kaplama malzemesi olarak talebi, enerji tasarrufu ve enerjinin daha etkin kullanımı açısından ekonomiye ciddi destek sağlamaktadır.

Günümüzde köfke taşının kullanıldığı bir diğer önemli alan ise çimento endüstrisidir. Kaynaklanmış tüfler, çimento endüstrisinde bağlayıcı hammadde yani (tras) olarak kullanılarak, doğal puzzolan görevi görmektedir. "Puzzolan normal sıcaklıklarda, sulu ortamda kireçle birleşerek bağlayıcı hammadde özelliğine sahip ve suda çözünmeyerek kararlı bileşikler oluşturan maddelerdir" (Kuşcu ve Selçuk 1993, s.16). Puzzolanlar doğal ve yapay olarak iki temel başlık altında toplanmaktadır. Çimento endüstrisinde bağlayıcı hammadde olarak kullanılan ve "doğal puzzolan olarak bilinen maddeler volkanik tüfler, killi şist, diatome toprağı ve pomza taşıdır" (Baltacı'dan aktaran Kaplan ve Binici, 1995, s.122). Statik ve minerolojik özellikleri doğrultusunda, işlevsel olarak insan yaşamına birçok farklı koldan dokunan köfke taşı, volkanizmaya bağlı olarak kazandığı piroklastik yapı nedeniyle işlevsel bir hammadde olup üzerinde gerçekleştirilebilecek araştırmalar ile mevcut kullanım alanı genişletilebilecek kompozit bir malzemedir.

1.2. Seramik Kültüründe Astar ve Yapısı

Kültür tarihimiz boyunca Anadolu'da sosyal bir uğraş olarak kesintisiz devamlılık gösteren seramik, yaşam içerisinde insani gereksinimler paralelliğinde şekillendirilmiş olup, çağların akışında günlük kullanım kapları, inanç yapısını yansıtan "Ana Tanrıça" figürinleri, dokuma aletleri ve yazının doğuşuna tanıklık eden kil tabletlere kadar geniş bir materyal çeşitliliğiyle insan yaşamında rol almıştır. Aşamalı bir birikimin parçası olan sosyokültürel mirası günümüze sunan seramik yüzeylerde uygulanan simgesel bezemeler, ilk astar uygulamaları olduğu gibi aynı zamanda da toplumun estetik algısıyla mutlak güzeli aradığı ilk örnekler arasındadır. En yalın haliyle "Astar" özünde, "uygulandığı yüzeyin ana rengini değiştirmek veya dekoratif bir vurgu eklemek amacıyla yarı kurulukta olan kil yüzeyine uygulanan, sıvı ve renkli bir kil tabakasıdır" (Rhodes, 2016, s. 159) (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Kırmızı Killi Seramik Astarı

Kaynak: Yazar, 2022

Anadolu'da Neolitik Çağ ışığında tarıma dayalı yerleşik yaşam tarzının benimsenmesiyle başlayan seramik üretiminde astara dair ilk izlenimler, Neolitik sonu Kalkolitik Dönem ve devamında yaygınlaşarak görülmektedir (Fotoğraf 5). Dönem seramikleri üzerinde, Anadolu ve çevresinde eş zamanlı olarak gelişen kültürel farklılıklar uygulanan astar ile etkileşim göstererek, bezeme bakımından "Halaf (Suriye) ve Ubeyd (Irak) kültürleri ile yoğun ilişkiler örülür. Karakteristik özelliği boyalı bir seramik türü Halaf kültürü kuzeydoğu Anadolu ve batı Akdeniz bölgesinde yaygındır" (Özkan, 2009, s.2).

Fotoğraf 5. Kalkolitik Dönem Astar Bezemeli Kap Formu

Kaynak: "Burdur, Hacılar Höyüğü" (<https://www.anadoluyaygarliklari.com/anadolu-da-ilk-verlesimler/hacilar-seramigi>)

Seramik sanatı Anadolu'da Tunç Çağı ile teknik anlamda ciddi gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmeler arasında önem taşıyan çömlekçi çarkı Uruk'tan gelerek, "M.Ö. 3000- 2000 yılları arasında ilk kez Kayseri dolaylarında, Alışar'da, Boğazköy'de ve Truva'da rastlanmıştır" (Güner, 1988, s.11). Anadolu'da çömlekçi çarkı ile kültürel bir kırılma noktası yaşanmış, kadın egemenliğindeki üretim tarzı erkek egemenliğine geçmiştir. Tunç Çağı seramik kültürünü yansıtan Hititler ve Urartuların geride bıraktıkları seramikler genellikle hayvan figürlü gösterişli formlar olup, kırmızı astar ile perdahlı bir yüzeye sahiptir. Sosyokültürel etkisini yoğunlukla Batı Anadolu'da gösteren Klasik Dönemde, Yunan mitolojisini merkez alan betimlemeleri, vurgulayan özel bir astar tekniği oluşum göstermiştir. Bu yeni teknik adını uygulanış tarzından alarak Yunan vazo ressamı tarafından siyah figür tekniği olarak adlandırılmıştır.

Teknikte, "vazo çarkta veya kalıpta şekillendirdikten sonra, kısa süreli bir kurumaya bırakılır. Daha sonra ressam vazoyu alır ve nereye ne tür resim yapacaksa, oraya sivri uçlu bir kalem ile (çoğunlukla bir ucu sivriltilmiş bir ahşap veya metal ile) figürlerin ana hatlarını belirler. Sonra, fırça ile dinlendirilmiş ve inceltmiş firnisi alarak figürlerin içini tamamen boyar. Figürleri boyama işlemi bittikten sonra, vazo fırına bırakılır ve fırınlama işlemi bittiğinde, figürler silüet tekniğinde olduğu gibi tamamen siyah şekilde görünür" (Beazley' den aktaran Atilla ve Okan, 2017, s.543).

Gelişen sanat anlayışınca beklentiyi teknik anlamda karşılayamayan Siyah figür tekniği yerini, derinlik olgusunun daha iyi yansıtıldığı pratikte tam tersi olan Kırmızı figüre bırakmıştır. Klasik Dönemin oluşturduğu kültürel unsurlarla beslenen Helenistik Dönemin son çeyreğinde,

Anadolu'da Siyah ve Kırmızı figür teknikleri yerini oldukça özel bir teknik olan Terra Sıgillata astar uygulamalarına bırakmıştır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Terra Sıgillata Kap Örneği

Kaynak: Sciau, Sanchez ve Gliozzo, 2020, s.7.

Helenistik Dönemin sonunda Anadolu'da egemen kültür haline gelen Roma Dönemi boyunca, Terra Sıgillata astarları önem taşıyarak dönemin sosyal statüsünü keskin hatlarla belirleyen seramik yüzeylerde kullanılmıştır. Anadolu'da Klasik Dönem kültürü ile beslenerek Roma Dönemi boyunca yaygın bir kullanım olanağına sahip olan "Terra Sıgillata, ilk defa Roma Döneminde Doğu-Batı Akdeniz havzasında ve Galya'da uygulanmıştır. Kalıpla seri biçimde üretilen, dip kısımlarında yapımıcının mührü veya damgası bulunan, parlak kırmızı bir pekişmiş astarla kaplanmış, Roma-Galya seramiğine verilmiş" (Çizer, 2014, s.11) özel bir isimdir.

Selçukluların kurmuş olduğu bölgesel hâkimiyet ile doğudan gelerek Anadolu'da egemen yapı haline gelen İslam kültürünün sosyal dokusu seramik sanatında görülerek, kültürün dekoratif kapsamda teknikle birleştiği astarın sembolizmin gölgesi altında kullanıldığı, sır altı ve sır üstü teknikleri olarak özel bir alana evrilmiştir. Biçim ve dekoratif yeniliklerle gelişen yeni algı, çini – mozaik sanatını besleyerek özel bir tür olan silis oranı yüksek, beyaz kilin doğuşunu kaçılmaz kılmıştır. "Hükümdar ailesi, saray ileri gelenleri ve zengin kesimin beğenisine sunulan lüks seramikler bu dönemde sadece silisli çamurdan yapılip, bazıları astarsız, bazıları ise astarlanarak süslenmiştir" (Avşar ve Avşar, 2015, s.18).

Anadolu'da oluşan Türk geleneğinin günümüz yakın dönemine yansıması olarak görülen Osmanlı Dönemi seramikleri, "kırmızı hamurlu olup, dekoratif olarak kabartma tekniğinin uygulandığı ve beyaz slip ile astarlanıp ilk fırlamanın ardından renkli sır ile sırlanarak ikinci defa fırınlandığı görülmüştür" (Aslanapa, 1989, s.328). Kille suyun bir araya gelmesiyle akışkan bir yapıda olan Astarlar, uygulandığı parça üzerinde, zemin rengini değiştirdiği gibi aynı zamanda da yüzeye daha düzgün bir görünüm kazandırarak, fiziksel ve statik ölçüde kaliteli bezeme, uygulamalarına olanak tanımaktadır. Sırlı seramik yüzeylerde tercihe bağlı olarak kullanılan astar, sıranın daha iyi bir görünüm elde etmesine ve yüzeyi daha güçlü kaplamasına neden olup seramiğın kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Seramik astarları kimyasal bileşenlerine bağlı kazandıkları fiziksel özellikleriyle de sınıflanarak mat, pekişmiş, zinter ve renkli astar olarak çeşitlere ayrılmaktadır. Yenilikçi seramik formlar ve başlıca çini

yüzeylerinde kullanılan mat astarlar, endüstriyel üretim alanlarında yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Reçete oluşumunda bulunan "az miktarda plastik kil nedeni ile çok düşük küçülme oranı olan ve ürün üzerinde kuyu bir opak tabaka oluşturan astarlara, pekişmiş (zinter, vitraus) astarlar denir" (Çobanlı, 1996, s.63). Günümüz seramik teknolojisinde astar, beklenen özellikler kapsamında belirli oranlarda bir araya getirilen hammaddelerle reçetelendirilerek, özgün bir yapıda tasarlanabilmektedir.

2. Literatür Araştırması

Isparta köfke taşının seramik astar bünyesindeki uygunluğunu, teorik ve deneysel çalışma periyodunda değerlendiren bu çalışmada gerçekleştirilen literatür incelemeleriyle elde edilen veriler arasında; Gerçekleştirilen çalışmada seramiğin sanatsal ve endüstriyel kollarındaki teknolojik durumu, hammadde ekseninde ele alınmış, çamur bünye, sır ve astar oluşumları hakkındaki temel bilgiler, detaylı bir şekilde açıklanmıştır (Arcasoy, 1983). Çağların akışında günümüze kadar kesintisiz bir devamlıkla süreklilik gösteren pişmiş toprak kültürünün, Anadolu'da geleneksel kapsamda ilkel tekniklerle sürdürüldüğü noktalar açıklanıp, seramik sanatının teknolojik durumunun temeli açıklanmıştır (Güner, 1988). Çalışma kapsamında Türk kültürünün geleneksel değerlerini ön planda tutularak, Osmanlı Dönemindeki seramik sanat anlayışı, teknik çerçeve ışığında açıklanmıştır (Aslanapa, 1989). Yöresel köfke taşının oluşumu ve bu oluşuma bağlı mineralojik özellikleri, sahip olduğu fiziksel yapısıyla vurgulanmıştır (Kuşcu ve Gedikoğlu, 1990). Volkanizma da meydana gelen lav püskürmeleri sonucunda Isparta genelinde oluşan volkanik kayaların, çevresel dağılımı ve yüzeylenme verdiği noktalar, bölgenin jeomorfolojik özellikleriyle haritalarla desteklenerek aktarılmıştır (Bilgin, Köseoğlu ve Özkan, 1990). Kaynaklanmış tüfler arasında güncel bir tartışma konusunu oluşturan İgnimbirit tüflerinin, jeolojik oluşumu üzerinde varsayımda bulunulmuştur (Gevrek ve Kazancı, 1991). Gerçekleştirilen çalışmada Gölcük kalderasının çevrede yarattığı jeomorfolojik yapıyı ve yörenin farklı bölgelerinde oluşan jeolojik biçimlenmeyi detaylı bir şekilde incelenerek tanımlanmıştır (Çiçek, 1992). Köfke taşının kaynaklanmış bir tüf olarak tras üretiminde kullanılabilirliği vurgulanmıştır (Kuşcu ve Selçuk, 1993). Tüflerin oluşumları ve kullanım alanları üzerinde bilgi verilerek, fiziksel etkileşimlerini belirlemek adına bir inceleme gerçekleştirilmiştir (Lavrenzi Tabasso, Mecchi ve Santamaria, 1994). Bağlayıcı hammadde tras oluşumu ve çimentolar üzerinde yarattığı ekonomik ve fiziksel etkenleri açıklanmıştır (Baltacı'dan aktaran Kaplan ve Binici, 1995). Gerçekleştirilen çalışmada, seramik astarlarının çeşitleri, kimyasal oluşumu, hazırlanışı ve uygulanışını kapsayan temeller üzerinde detaylı bilgiler sunulmuştur (Çobanlı, 1996). Siyah figür tekniğinin ardından gelişen kırmızı figür tekniği üzerinde detaylı bir incelemede bulunulmuştur (Boardman, 1997). Kaleme alınan çalışmada köfke taşının jeolojik oluşum evreleri açıklanmıştır (Unver ve Agan, 2003). Köfke taşının yalıtım elemanı olarak uygulandığı yapıda sağladığı enerji tasarrufu belirlenmiştir (Özkahraman ve Işık, 2003). Üzerinde durulan çalışma, Antik Dönem kapsamında, ölü gömme ritüellerinde kullanılan beyaz astarlı Lekythos formlarını teknik özelliklerini ve oluşumunu açıklamıştır (Ünal, 2003). Köfke taşının kullanıldığı yapıda sağladığı ısı yalıtımı üzerinde durulmuştur (Özkahraman ve Bolatürk, 2005).

Kronolojik kapsamda Anadolu'da varlığını sürdürerek günümüz kültürel mirasını oluşturan uygarlıklar açıklanmış ve bu uygarlıkların seramikler üzerine yansıttığı kültürel yaklaşımlar kaleme alınmıştır (Özkan, 2009). Çalışmasında Roma Dönemi genelinde seçkin seramikler yüzeyinde kullanılmasıyla özel bir astar tekniği olan, Terra Sigillata astarının oluşumu, kullanımı ve hazırlanışı üzerinde durulmuştur (Sevim, 2014). Çalışmada Anadolu seramik sanatında Selçuklu Dönemiyle görülen teknik ve kültürel gelişmeler üzerinde durularak, dönem seramikleri malzeme, teknik ve form özellikleriyle tanımlanmıştır (Avşar ve Avşar,

2015). Göller bölgesi Isparta ve Gölcük volkanik oluşumunun bölge genelini kapsayan jeomorfolojik biçim yapısını incelenmiş, bölgenin jeolojik ve coğrafi oluşumunu değerlendirmiştir (Canpolat, 2015). Çalışmada seramik astarları ve oluşumunu kavramsal olarak tanımlayarak, astarın uygulandığı yüzeydeki işlevselliğini açıklamıştır (Rhodes, 2016). Antik Dönemde Anadolu'da etkisi görülen Yunan seramikçiliğinde yer alan astar teknikleri, oluşum gelişim ve yöntem kapsamında açıklanıp, siyah figür tekniği vurgulanmıştır (Beazley 'den aktaran Atilla ve Okan, 2017). Seramik oluşumunda önem arz eden hammaddelerin bünye üzerinde yaratabileceği etki, kimyasal özellikleri doğrultusunda değerlendirilerek, seramiğin kimyasal oluşumu vurgulanmıştır (Hacızade, 2019). Terra Sigillata astarının hazırlanış ve uygulanış tekniklerini görsellerle desteklenerek anlatılmıştır (Sciau, Sanchez ve Gliozzo, 2020). Çalışma kapsamında, Isparta köfke taşının kullanım alanları açıklanarak bu alanlarda göstermiş olduğu fiziksel ve mekanik özellikleri hesaplanmıştır (Bicer, 2022).

3. Bulgular

3.1. Köfke Taşının Seramik Astar Bünyeye Kazandırılmasında İzlenen Deneysel Süreç

Deneysel süreç kapsamında köfke taşı, hazırlanan astar bileşenlerine dâhil edilmek amacıyla kaynağından temin edilip, dişli kırıcılardan geçirilerek ufalanma işlemine tabii tutulmuştur. Dişli kırıcılar, endüstriyel bir gereç olarak başlıca maden, jeoloji ve seramik alanlarında sağlamış olduğu işlevsel kolaylık ile yaygın bir kullanım alanına sahiptir. "Endüstrimizde ince seramik çamurları için gerekli sert maddelerin ön kırma işlemi için kullanılır (Fotoğraf 7). İri ve orta büyüklükte taneler oluşturur. Genelde sabit bir plaka ile buna belli bir açıyla yaklaşan hareketli ikinci bir plakadan oluşur. Bu iki plakanın üst ağız açıklığından verilen sert madde aşağıya doğru inerken, hareketli plakanın devamlı basıncı ile parçalanarak öğütülür. Ayarlı alt açıklıktan çıkacak kadar incelen madde, öğütülmüş olarak alınır" (Arcasoy, 1983, s.58).

Uygulanan kırma işleminin ardından doğal bütünlüğünü kaybederek ufak parçalar haline getirilen köfke numunelerinin tane boyutunu seramik hammaddeleri ile eş değer bir ölçüye getirmek amacıyla 150 (µm) mikronluk ölçek aralığına sahip endüstriyel eleklerden geçirilerek toz hammadde haline getirilmiştir. Çeşitli seramik hammaddelerinin belirli ölçülerde bir araya getirilmesi ile oluşturulan reçete karışımlarında, hedeflenen homojen karışım için hammaddeler arasındaki tane boyu dikkat edilmesi gereken önemli bir noktadır.

Fotoğraf 7. Köfke Taşının Dişli Kırıcılarda Ufalanması

Kaynak: Yazar, 2022

Belirlenen hammaddelerin bir araya getirilmesi ile elde edilen oluşumda astarın kalitesini belirleyen fiziksel davranışlarda reçete, son derece önem taşımaktadır. Amaçlanan beklentide "reçete ürünü istenilen renkte, uygun yoğunlukta bir tabaka ile örtebilecek, kuruma ve pişme ile meydana gelen küçülme sırasında ürünü saracak, ürünün olgunlaşma sıcaklığına benzer

ya da ondan biraz daha düşük sıcaklıkta camlaşacak. Sır tabakasının altında, sıran içerisinde çözülmeksizin, parçalanıp ya da soyulmaksızın kalabilecek şekilde tasarlanmalıdır” (Çobanlı, 1996, s.23). “Teknik olarak astar hazırlanmasında uygun özelliğe sahip doğal killer kullanıldığı gibi, direkt astar hammaddelerinden (kaolin, feldspat, tebeşir, kuvars, sır, renkli metal oksitleri, hazır seramik boyaları vb.) ve astarın uygulandığı ürünün yapısını oluşturan çamurdan da yararlanır. Astar hazırlanmasında kullanılan maddelerin her biri, kimyasal açıdan belli görevler üstlenir” (Hacızade, 2019, s.176). Kırma ve eleme işlemlerinden geçirilerek seramik hammaddesi haline getirilen Isparta köfkesi, yöre killi ile yüzdelik oranlarda reçetelendirilen astar bileşenlerine eklenerek köfke katkılı astar bünye oluşturulmuştur.

Fotoğraf 8. 150 (µm) Mikron Boyutunda Elenen Köfke Taşı

Kaynak: Yazar, 2022

DeneySEL sürecin son evresi olan pişirim işlemine kadar numuneler kurutmaya bırakılmıştır (Fotoğraf 8). Yüzey üzerinde uygulanacak olan astarda izlenecek teknik prensipler, astarın yüzeyde kalıcı bir şekilde tutunması ile doğru orantılıdır. Astarlanacak olan yarı mamul parça içerisinde, (yüzey, por ve emme) suyu şeklinde üç farklı yapıda bulunan yoğrulma (şekillendirme) suyu bünyeden tamamen uzaklaşmayarak, yarı kuruluk olarak adlandırılan deri sertliği kıvamında olmalıdır. Seramik Araştırma ve Uygulama Merkezi laboratuvarlarında gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında deri sertliğine gelen deney plakaları, beş farklı oranda köfke taşı dâhil edilerek reçetelendirilmiştir. Köfke katkılı astar oluşumları, deneysel uygulama örnekleri ile Tablo 1. ve 5. arasında görüldüğü gibi bileşeni oluşturan toplam hammadde ağırlığı 100 gr. astar bileşenine denk gelecek şekilde, hesaplanmıştır. Yöresel köfke taşının volkanik kökenli bir tüf olması ile yüksek derecelere duyarlılığı göz önünde tutularak düşük derecelerde ergime göstermesi adına yardımcı hammaddelerden yararlanılmıştır.

Fotoğraf 9. Köfke Katkılı Astar Oluşumunun Deney Plakaları Üzerinde Uygulanması

Kaynak: Yazar, 2022

Tablo 1’de R-K 1 kotlu astar reğetelisinde yüzdelik oranlarla kullanılan 35 gr talk, 15 gr frit, 30 gr kırmızı kil ve temel hammadde görevi görerek bünye ile uyumu araştırılan 20 gr köfke taşı katkılı astar bileşenin uygulandığı deney plakası üzerindeki olağan durumu değerlendirilmiştir (Fotoğraf 9). Bu kapsamda volkanik kayalara göre düşük bir derece olan 950°C sıcaklıkta geręekleřtirilen pişirimde ergitici özeliği ile hammaddelerin düşük derecelerde olgunlaşarak fiziksel uyum göstermesi için bünye yapısına, %15 oranında firit dâhil edilmiştir. Deney plakası üzerine uygulanan köfke katkılı R-K 1 kodlu astar bileşenin 950 °C derece sıcaklıkta pişirilmesi sonucunda elde edilen seramik deney numunesinin, kuruma ve pişirim esnasında özellikle artan ve azalan ısı derecesi sonucunda, teknik bir hata göstermemiştir. Tablo 1’de gözüktüğü gibi uygulandığı yüzey üzerini eşit bir şekilde sarıp, çatlama ve kavlama oluşturmamış, deney plakası üzerinde geręekleřtirilen incelemeler sonucunda sağladığı standartlar ile başarılı bir astar reçetesi olarak seramiğe uygunluğu saptanmıştır.

Tablo 1. 950 °C Köfke Katkılı Astar Reçetesi

Hammadde	%	Görsel
Talk	35	
Firit	15	
Kırmızı Kil	30	
Köfke	20	
Kod		R-K 1

Kaynak: Yazar, 2022

Tablo 2’de görüldüğü üzere R-K 2 kodlu astar reçetesinin bileşenlerini oluşturan hammaddeler arasında yüzdelik oranda bünyeye dâhil edilen 30 gr talk, 20 gr frit, 20 gr kırmızı kil ve astar bileşenleriyle uygunluğu araştırılan köfke taşı, temel katkı hammaddesi olarak 30 gr oranında reçete iğerisine dâhil edilmiştir. Yüzey üzerinde uygulanan R-K 2 kodlu reğetenin pişirim derecesini düşürmek adına yüzdelik içerisinde 20 gr kullanılan firit ile R-K 1’e kıyasla daha ince gözenekli ve seramik sanatı adına yaratımcı işlerde kullanıla bilecek artistik bir görünüm yakalanmıştır. Elde edilen gözenekli yüzey eşdeğer olarak, astar oluşumunda yer alan saf kilin köfke taşına oranla düşük miktarda kullanılmasıyla köfke’nin yüzey üzerindeki etkisini güçlendirilmiştir. Uygulandığı yüzey üzerinde, seramik oluşumu adına önem arz eden kuruma ve pişirim evrelerinde teknik bir hata göstermeyerek güçlü bir kaplama görevi görmüştür. Köfke katkılı R-K 2 kodlu astar reçetesinin standart değerleri fazlasıyla sağlayarak seramiğe uygunluğu görülmüştür.

Tablo 2. 950° C Köfke Katkılı Astar Reçetesi

Hammadde	%	Görsel
Talk	30	
Firit	20	
Kırmızı Kil	20	
Köfke	30	
Kod		R-K 2

Kaynak: Yazar, 2022

R-K 3 kodlu astar reçetesinde Tablo 3’de görüldüğü üzere volkanik esaslı köfke taşının düşük derecelerde ergime göstermesi adına bünye içerisinde yüzdelik oranlarda, 15 gr sülyen ve 20 gr sodyum feldspat kullanılmıştır. Kimyasal özellikleri doğrultusunda güçlü bir hammadde olan sülyenin bünye içerisinde %15 gibi ciddi bir oranda kullanılmasıyla yapıyı oluşturan

hammadeler arasında ergime ile gerçekleşen uyum artmıştır. R-K 1 ve R-K 2 kodlu reçetelere kıyasla toplamalı bir yüzey oluşturup köfke taşının yarattığı gözenekli yüzeyi minimal seviyelerde tutmuştur. Deney plakası üzerinde uygulanarak 950 °C sıcaklıkta pişirilen R-K 3 kodlu köfke katkı seramik astar reçetesinin uygulandığı yüzey üzerinde oluşturduğu artistik doku ve sağladığı örtücülük ile başarılı sonuçlar vermiştir.

Tablo 3. 950° C Köfke Katkı Astar Reçetesi

Hammadde	%	Görsel
Talk	30	
Sülyen	15	
Kırmızı Kil	15	
Sodyum Feldspat	20	
Köfke	20	
Kod		R-K 3

Kaynak: Yazar, 2022

Tablo 4'de R-K 4 kodlu reçete kapsamındaki hammaddeler yüzdeler olarak farklı oranlarda kullanılmıştır. R-K 4 oluşumunda yer alan hammaddeler 25 gr talk, 15 gr sülyen, 30 gr kırmızı kil, 15 gr sodyum feldspat ve katkı maddesi olarak verimliliği araştırılan köfke taşı 15 gr miktarında kullanılıp, toplamda 100 gr ağırlığındaki bileşeni oluşturmaktadır. R-K 3 bünyesinde ergitici hammadde olarak kullanılan sülyen ve sodyum feldspat R-K 4 kodlu astar reçetesinde göstermiş olduğu tepkime ile yüzey üzerinde yoğun bir katmanlaşma göstererek, artistik açıdan özgün bir doku oluşturmuştur. Deney plakası üzerinde gerçekleşen akışkanlık ile paralel olarak oluşan katmanlaşmalar %25 oranında kullanılan talkın doğal görüntüsü olan yeşili açığa çıkartmıştır. R-K 4 kodlu astar bileşeninin uygulandığı deney plakasının artistik astar yapısı olarak kullanılabilirliği gözlenmiştir.

Tablo 4. 950 °C Köfke Katkı Astar Reçetesi

Hammadde	%	Görsel
Talk	25	
Sülyen	15	
Kırmızı Kil	30	
Sodyum Feldspat	15	
Köfke	15	
Kod		R-K 4

Kaynak: Yazar, 2022

Tablo 5'de yer alan R-K 5 kodlu astar oluşumunda ergitici hammadde olarak yüzdeler oranda kullanılan 10 gr talk ile birlikte bileşen içerisinde katkı maddesi olarak etkisi araştırılan 25 gr köfke taşı, ergime derecesinde etkileşim göstererek bünye içerisinde bulunan diğer hammaddeler ile homojen bir karışım haline gelmiştir. R-K 5 kodlu astar bileşeninin uygulandığı deney plakası yüzeyinde, R-K 1 ve R-K 2 oluşumlarındaki gibi ince gözenekli ve diğer reçetelere kıyasla mat bir görünüm sergilemiştir. Reçete yapısını oluşturarak bir araya getirilen hammaddelerin karışımı sonucunda elde edilen R-K 5 kodlu astar, uygulandığı deney plakası üzerinde örtücülük gösterip, hedeflenen görselliği sunmasıyla seramiğe uygunluğu belirlenmiştir.

Tablo 5. 950 °C Köfke Katkılı Astar Reçetesi

Hammadde	%	Görsel
Kaolin	20	
Kırmızı Kil	15	
Feldspat	10	
Kuvars	15	
Talk	10	
Boraks	5	
Köfke	25	
Kod		R-K 5

Sonuç

Araştırmanın arka planını oluşturan teorik boyutta, bölge jeolojisi göz önüne alınarak gerçekleştirilen literatür taramaları ve kent genelindeki yüzey araştırmaları ile Isparta köfke taşının, jeolojik yapısına bağlı olarak kullanım alanları belirlenmiştir. Kaynağından temin edilen köfke taşı üzerinde uygulanan işlemlerle fiziksel açıdan seramikte hammadde olarak kullanıma hazır hale gelen köfke taşı, Tablo 1 ve Tablo 5 arasında belirtilen beş farklı temel seramik astar bileşenlerine katkı maddesi olarak yüzdelik oranlarda eklenmiştir. R-K 1 ve R-K 5 aralığında kodlanan reçete oluşumları belirtilen prensipler doğrultusunda kullanıma hazır hale gelerek önceden hazırlanan deney plakaları üzerinde akıtma yöntemi ile uygulanmış ve kuruma işleminin ardından 950 °C sıcaklıkta pişirilmiştir.

DeneySEL süreç sonucunda elde edilen deney numuneleri üzerinde gözlemlenen bulgular; R-K 1, R-K 2 ve R-K 5 bünyelerinde uygulandığı yüzey üzerinde güçlü bir kaplama görevi görerek, gözenekli ve mat bir görünüm sunmuştur. R-K 3 ve R-K 4 bünyelerinde ergitici hammadde olarak yüzdelik oranda kullanılan 15 gr sülyen, uygulandığı yüzey üzerinde köfke taşı ile tepkime göstererek zemini güçlü bir şekilde sarıp belirli noktalarda toplanma göstermiştir. Gerçekleştirilen çalışma doğrultusunda seramik astar bünyede uygunluğu ve uygulandığı yüzey üzerindeki olağan etkisi araştırılan köfke taşı farklı yapılarda planlanan reçete oluşumlarına dâhil edilerek uygulandığı deney numunelerinde başarılı sonuçlar göstermiştir.

Endüstrimizde son araştırmalar ışığında gerçekleşen çalışmaların bazılarında merkez alınan kompozit malzeme kullanımı seramiğin sanatsal ve endüstri kollarında sağladığı fayda ile ortak bir noktada buluşmakta ve geleceğine yön vermektedir. Seramik oluşumunda yardımcı hammadde olarak kullanılan maddelerin önemli bir kısmı günümüz pazarında yüksek meblağlarda satışa sunulmaktadır. Anadolu'nun yerel kaynakları üzerinde gerçekleştirilen bu tarz araştırmaların artırılmasıyla hammadde yönünden içe bağlı bir tutum sergilenebilmekte ve seramik sektörüne yeni bir soluk kazandırılabilir.

Kaynakça

- Arcasoy, A. (1983). *Seramik Teknolojisi*. Marmara Üniversitesi. İstanbul: Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Anasat Dalı Yayınları
- Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Atila, C., & Okan, E. (2017). Antik Yunan vazo ressamlığında kullanılan teknikler. Uluslararası Cumhuriyet Günleri Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, 540–559. Erişim adresi: https://www.academia.edu/40140697/Antik_Yunan_Vazo_Ressaml%C4%B1%C4%9F%C4%B1nda_Kullan%C4%B1lan_Teknikler
- Avşar, L., & Avşar, M. (2015). Seramik sanat eğitiminde Selçuklu seramiği. *Kalemisi – Türk Sanatları Dergisi*, 1(5), 97–110. <https://doi.org/10.7816/kalemisi-03-05-04>
- Baltacı, F. (1989). *İnşaatlarda Traslı Çimentonun Kullanılabilirliği*. Ankara: DSİ, TAKK Yayınları
- Beazley, J. D. (1986). Development of the attic black – figure. Los Angeles, London: University of California Press Berkeley
- Bicer, A. (2022). Thermal and mechanical properties of certain building stones located at mediterranean region. *International Journal of Eastern Anatolia Science Engineering and Design*, 4(1), 67–76. <https://doi.org/10.47898/ijeased.1087714>
- Bilgin, A., Köseoğlu, M., & Özkan, G. (1990). Isparta – Gölcük yöresi kayaların mineraloji petrografi ve jeokimyası. *Doğa – TR. T. of Engineering and Environmental Sciences*, (14), 342–361.
- Boardman, J. (1997). *Athenian Red Figure Vases the Archaic Period*. Londra: Thames and Hunson, Ltd.
- Canpolat, E. (2015). Gölcük volkanik alanının jeomorfisi, Isparta – Türkiye. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, (31), 62–82. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/365353>
- Çiçek, İ. (1992). Gölcük Kalderası (Isparta). *Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, (2), 137–150. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jader/issue/44568/542676>
- Çizer, S. (2014). *Terra Sigillata*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları
- Çoban, O., Dolmaz, M. N., Kıran, E. E., & Elitok, Ö. (2022). Gölcük / Isparta ve yakın çevresinde yer alan kayaların doğal radyoaktif özelliklerinin incelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (40), 156–140. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1168183>
- Çobanlı, Z. (1996). *Seramik Astarları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları
- Gevrek, A. İ., & Kazancı, N. (1991). İgnimbirit: oluşumu ve özellikleri. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, (38) 39–42. Erişim adresi: https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/35143e9ff8c47de_ek.pdf?dergi
- Güner, G. (1988). *Anadolu'da Yaşamakta Olan İlkel Çömlekçilik*. İstanbul: Akbank Ak Yayınları Kültür Serisi
- Hacıade, F. (2019). Seramiğin Kimyası. İstanbul: Çizgi Kitap Evi
- Kuşcu, M., & Gedikoğlu, A. (1990). Isparta – Gölcük yöresi pomza yataklarının jeolojik konumu. *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, (37), 69–78. Erişim adresi: https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/3c03186765e199c_ek.pdf?dergi=JEOLOJ%DD%20M%DCHEND%DDSL%DD%D0%DD%20DERG%DD%DD
- Kaplan, H., & Binici, H. (1995). Tras ve traslı çimentolar. *Pamukkale Üniversitesi, Mühendislik Bilimleri Dergisi*, (1), 121–127. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/191629>
- Lavrenzi Tabasso, M., Mecchi, A. M., & Santamaria, U. (1994). Interaction between volcanic tuffs and products used for consolidation and waterproofing treatments, and volcanic tuffs, Easter Island, 173–190.
- Özkahraman, T. H., & Bolatürk, A. (2005). The use of tuff stone cladding in buldings for energy conservation. *Elsevier Construction and Bullding Materials*, (1), 435–440. <http://dx.doi.org/10.1016/j.conbuildmat.2005.01.064>

- Özkahraman, T, H., & Işık, E. C. (2003). Isparta kaynaklanmış tüflerinin kaplama taşı olarak kullanılmasının önemi ve uygun yapıştırma harcı üretimi. Türkiye IV. Mermer Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı, 201–211. Erişim adresi: <https://docplayer.biz.tr/12360565-Isparta-kaynaklanmis-tuflerinin-kaplama-tasi-olarak-kullanilmasinin-onemi-ve-uygun-yapistirma-harci-uretimi.html>
- Öztañ, A. (2009). Arkeoloji ve sanat tarihi eski Anadolu uygarlıkları kalkolitik çağ. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Kültür Projesi, 1-3. Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/9825>
- Rhodes, D. (2016). *Clay and Glazes For The Potter*. Philadelphia: Chilton Book Company.
- Sciau, P., Sanchez, C., & Gliozzo, E. (2020). Ceramic technology: how to characterize terra sigillata ware. *Archaeological and Anthropological Sciences*, (12), 6–22. Erişim adresi: https://www.academia.edu/43989110/Ceramic_technology_How_to_characterize_terra_sigillata_ware
- _____ Erişim adresi: <https://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/hacilar-seramiqi>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Ataerkil Bakışın Reklamlarda Tekrar Üretilmesi

Reproduction of the Patriarchal View in Advertisements in the Context of Gender Inequality

Mustafa AYDIN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Öğr.Gör. | Lecturer

Selçuk Üniversitesi, Akören Ali Rıza Ercan Meslek Yüksek Okulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Konya, Türkiye
Selçuk University, Akören Ali Rıza Ercan Vocational School, Department of Marketing and Advertising, Konya, Türkiye

mustafa.aydin@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0693-319X>

Erkut KULDAŞ

Doktora Öğrencisi | Graduate Student

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye
Selçuk University, Graduate School, Konya, Türkiye
erkut.kuldas@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-1676-5620>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 22.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 17.09.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Aydın, M., & Kuldaş, E. (2024). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Ataerkil Bakışın Reklamlarda Tekrar Üretilmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 554-572. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1441587>

Yazar Katkıları: %50- %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Reproduction of the Patriarchal View in Advertisements in the Context of Gender Inequality

Abstract

As a continuation of the patriarchal perspective and traditional gender roles, starting from childhood, men and women are socialized differently, directed to different professions and expected to play different roles. Advertisements published in mass communication channels adopt the codes of social culture, reinforce the existing understanding and reproduce the dominant culture by repeating it. Sexist stereotypes in advertising content, reflections of gender inequality, depictions in advertisements, objectification of women and their exposure to invisibility are shown with secret messages and codes. While it is common to see representations of hegemonic masculinity being strengthened and men's power over women in advertisements, there are also findings that women are trivialized, underrepresented, sexualized as sex objects and constantly ignored. Advertisements become a powerful medium for the construction of the idea of gender, with male and female roles being characterized and conforming to the gender hierarchy. To address these problems, this study analyzes television advertisements that reflect the values determined by gender roles and refer to sexist stereotypes and unequal discourse, using a semiotic method. In this study, television commercials named "Sahibinden.com Demek Aracı Anında Almak, Satmak Kiralamak, Keşfetmek Demek" and "Civic Type R'in 2.0L VTEC Turbo motoru ile #GüçSendeArtık" were analyzed using Semiotic analysis methodology. The results of the study support the idea that gender inequalities are common, where men are given dominant roles, power is equated with masculinity and masculine superiority is reinforced with hierarchical representations, women are shown as passive and decorative objects, the focus is on their physical appearance rather than their skills and abilities, and portrayals of women as more fragile, more delicate and softer are common.

Keywords: Gender, Social Gender, Gender Inequality, Semiotics

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Ataerkil Bakışın Reklamlarda Tekrar Üretilmesi

Özet

Ataerkil bakış açısı ve geleneksel cinsiyet rollerinin devamı olarak çocukluktan başlayarak erkekler ve kadınlar farklı şekilde sosyalleşmekte, farklı mesleklere yönlendirilmekte ve farklı roller sergilemeleri beklenmektedir. Kitle iletişim kanallarında yayınlanan reklamlar, toplumsal kültürün kodlarını benimsemekte, mevcut anlayışı pekiştirmekte ve hâkim kültürü tekrarlayarak yeniden üretmektedir. Reklam içeriklerindeki cinsiyetçi kalıp yargılar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yansımaları, reklamlardaki tasvirleri, kadınların nesneleştirilmesi ve görünmezliğe maruz bırakılmaları gizli mesajlar ve şifrelerle gösterilmektedir. Reklamlarda hegemonik erkeğin güçlendirildiğine ve erkeklerin kadınlar üzerindeki gücünün temsillerine sık rastlanırken, kadınların önemsizleştirildiğine, yetersiz temsil edildiğine, seks objesi olarak cinselleştirildiğine ve sürekli olarak göz ardı edildiğine dair bulgulara da sık rastlanmaktadır. Reklamlar, karakterize edilen ve cinsiyet hiyerarşisine uyan kadın ve erkek rolleriyle, toplumsal cinsiyet fikrinin inşası için güçlü bir mecra haline gelmektedir. Bu sorunları ele almak için bu çalışma, televizyonlarda toplumsal cinsiyet rollerinin belirlediği değerleri yansıtan ve cinsiyetçi stereotiplerle eşitsiz söyleme gönderme yapan reklamları göstergebilimsel yöntemle analiz etmektedir. Çalışmada, "Sahibinden.com Demek Aracı Anında Almak, Satmak Kiralamak, Keşfetmek Demek" ve "Civic Type R'in 2.0L VTEC Turbo motoru ile #GüçSendeArtık" adlı televizyon reklamları Göstergebilimsel analiz metodolojisi kullanılarak çözümlenmektedir. Çalışmanın sonuçları, erkeklere baskın rollerin verildiği, gücün erkeklikle eşitlendiği ve erkeksi üstünlüğün hiyerarşik temsillerle güçlendirildiği, kadınların pasif ve dekoratif nesnelere olarak gösterildiği, beceri ve yeteneklerinden çok fiziksel görünümüne odaklanıldığı, daha kırılğan, daha narin ve daha yumuşak kadın tasvirleri cinsiyet eşitsizliklerinin yaygın olduğu fikrini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Göstergebilim

Giriş

Doğal ve biyolojik olana atıfla kadın ve erkek farklılığını tanımlayan cinsiyet kavramı yerine, erkeğin egemenliği üzerine kurulu eşitsiz bir söyleme sahip toplumsal cinsiyet kavramı, ataerkil bakış açısıyla etkisini ve varlığını sürdürmektedir (Bülbül, 2014, S.13). Doğumdan başlayarak sosyalleşme sürecinde kanıksanan tutum ve davranışlarla toplumsal cinsiyet rolleri tekrarlanarak yeniden üretilmektedir.

21. yüzyıl insanının toplumsallaşması sürecine kitle iletişim araçları önemli katkılar sunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin aktarılması ve öğretilmesi sürecinde de kitle iletişim vasıtalarının katkısı büyüktür. Kitle iletişimin devamlılığında önemli bir role sahip reklamlar da sosyalleşme sürecinde farklı etmenlere maruz kalan insanlar üzerinde etkili olmaktadır. (Balitaan, 2011, s.6). Hayatın her alanında reklamlara maruz kalınmakta ve gönderilen mesajlara muhatap olunmaktadır (Williamson, 2001, s.11). Sosyo-politik eserler olarak adlandırılan reklamlar, temsili bir sistem ve anlamlandırma pratiği içerisinde hayatı anlama, çevreyi algılama ve standart alışkanlıklar edinme konusunda sosyal normlar edinmemize aracılık etmektedir (Schroeder ve Zwick, 2004). Segmentasyon stratejileri üzerine kurulan ve potansiyel müşterileri ürün ya da hizmetleri tüketirmeye odaklanan reklamlar, amaçlananın ötesinde yarattığı kültür ile değer ve normlar inşa etmekte, kodlamakta ve tartışılmasını sağlamaktadır (Hall, 1980). Kitle iletişim araçlarındaki görsel akışın sürekliliğine ek olarak, reklamın baskın bir temsili sistem ve anlamlandırma pratiğine sahip oluşu, toplumun kültürel inşası üzerinde kalıcı etki yaratmaktadır. Kültürel değerlerle dolu olan reklam, var olan değerlerin sosyolojik ve psikolojik savunuculuğunu yaparak, algıları, tutumları, duyguları, tercihleri ve davranışları bilinçli bir şekilde etkilemektedir (Pollay ve Gallagher, 1990).

Reklam imgeleri ve temsiline ilişkin araştırmalar, televizyon reklamlarının rutin bir özelliği olan, erkeklerin itaatkar kadınlar üzerindeki hakimiyetine işaret eden stereotiplerini, uzun yıllardır gözlemlemektedir (Kervin, 1990, Ganahl ve diğerleri, 2003, Nassif ve Gunter, 2008). Meta analizler de göstermektedir ki, reklamlar, toplumdaki basmakalıp tutum ve yaklaşımları güçlendiren sosyal klişeler sergilemektedir (Eisend, 2010, s.419). Tarihsel süreç içerisinde içselleştirilen kadın ve erkeğe ait toplumsal cinsiyet rolleri, kitle iletişimin en önemli araçlarından biri olan reklam içerikleriyle desteklenmektedir (Ifezue, 2010, s.13). Islentyeva ve arkadaşları (2024), 1999 ile 2020 yılları arasında yayınlanan 50 reklam kampanyasından oluşan bir örnekte, medyanın kadınları erkeklere göre tanımlamaya çalıştığını, kadınların hâlâ erkeklerin destekleyici muadilleri olarak gösterildiğini, eril kimliğe dair kalıplaşmış yaklaşımlarla erkek bakışın görsel ve sölemsel etkisinin arttırıldığını kanıtlamaktadır. Reklamların toplumsal cinsiyetçi bakış açısını pekiştirdiğini, kadın ve erkeğe öğretilen cinsiyetçi kalıpların tekrar öğretilmesine odaklandığı söylenmektedir (Öztürk, 2020, s.74). Reklamlara entegre edilen idealize edilmiş erkeklik ve kadınlık tasvirleriyle ve toplumun kültürü ile derinden örtüşen cinsiyet rolü beklentisiyle uyumlu mesajlarla, alıcılar yönlendirilmektedir. Reklamcılıkta cinsiyet rolü stereotiplerinin, reklam mesajının planlanması sürecinde en sık kullanılan kültürel değer olduğu da gösterilmektedir (De Meulenaer ve diğerleri, 2018). Bu anlamda, ataerkil toplum yapısı içerisinde örf, adet, gelenek ve ananelerle üretilen, alışkanlıklarla pekiştirilen erkek egemen eşitsiz yapının, kitle iletişim araçlarında ve reklamlarda karşılığını hala bulmakta olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Toplumsal cinsiyetçi bakış açısı, reklamlar vasıtasıyla ile devam ettirilen bir olgu olarak varlığı sürdürmektedir. Televizyon, radyo, gazete, dergi, açık hava, sosyal medya yoluyla hayatımızın merkezinde olan reklamların, nesiller boyu aktarılan kültür öğelerine duyarsız kalmadığı düşünülmektedir. Ürün ve hizmetler hakkında bilgi verme ve tüketiciyi ikna etme işlevine sahip reklamlar, aynı zamanda toplumun var olan değerlerini aktarmakta, kadın ve erkeğin geleneksel rollerinin kabullenilmesine dayanak oluşturmaktadır (Ertung, 2013, s.100).

Bu çalışmanın amacı, Türk toplumda var olan ataerkil bakış açısının erkek ve kadına tanımladığı statü, rol, tutum ve davranışların reklamlara yansımaları ataerkil bakış açısıyla incelemektir. Çalışmada, ana gövdeyi oluşturan toplumsal cinsiyet ve reklamda cinsiyet rollerinin teorik temellerine ilişkin kavramsal bir çerçeve çizilmektedir. Dolayısıyla ilk bölümde toplumsal cinsiyete değinilmekte, ikinci bölümde reklamda cinsiyet rollerinden bahsedilmekte ve son olarak çalışmanın örneklemini oluşturan "Sahibinden.com Demek Aracı Anında Almak, Satmak Kiralamak, Keşfetmek Demek" ve "Civic Type R'ın 2.0L VTEC Turbo motoru ile #GüçSendeArtık" adlı televizyon reklamları göstergebilimsel analiz metodolojisi kullanılarak çözümlenmektedir.

1. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet, kadın ve erkeğin anatomik ve fizyolojik yapısına gönderme yapan, doğallığı ve biyolojik durumu ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Dökmen, 2012, s.19). Bu genetik ayırım kadın ve erkeği başka olarak tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyetin ise, kültürden kaynaklı bir nitelendirme olduğu, kadın ve erkeğin, dişi ve eril olarak ayrılmasına sebep olan ortak inançlardan kaynaklandığı belirtilmektedir (Kellner, 2007, s.19). Burada kadın ve erkeğin, sosyal yaşamında maruz kaldığı ileti ve uyarılar vasıtasıyla öğrendiği erkek ve kadın rollerine atıf yapılmaktadır. Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik ve anatomik ayırım, toplumsal cinsiyet ise, tanımlanmış tutum ve davranış kodlarındaki eril ve dişi kültürel görevler olarak ayrı ayrı tanımlanmaktadır (Uluocak ve Aslan, 2011, s.54).

Bireyin içinde yaşadığı ve kendini ait hissettiği toplumun sınırlarını çizdiği, tanımladığı ve anlam yüklediği roller vasıtasıyla toplumsal cinsiyet şekillenmektedir. Böylece, eril ve dişi olma, yani toplumsal anlamda kadın ve erkek olma yaşamın her alanında belirgin ve görünür olmaktadır. Söylemsel anlamda erkek egemenliği üzerine bina edilen toplumsal cinsiyet, rol olarak kadın ve erkeği farklılaştırmaktadır (Sarbay, 2015, s.97). Toplum tarafından inşa edilen toplumsal cinsiyet, bireylerin kısıtlılıklarını, sorumluluklarını belirlemekte, eril ve dişi karakterlerin sosyokültürel olarak tanımlanmış kodlara tabi olmalarını beklenmektedir. Ataerkil toplumlarda kadın ve erkeğe biçilen roller keskin sınırlarla ayrılmaktadır. İdealize edilmiş toplumsal roller sürekli yeniden üretilerek kadın ve erkeğe öğretilmektedir. Toplumsal yönergelerle, tutum ve davranış biçimlerinin nasıl olması gerektiği aktarılmaktadır (Uçan, 2014, s.17). Kurgulanmış roller, sosyal çevre ve kurumlar tarafından meşrulaştırılarak, erkek ve kadının sosyal hayattaki davranışsal farklılıkları temellendirilmektedir (Aktaş, 2018, s.89).

İlk olarak ailede öğrenilen toplumsal cinsiyet rolleri, sahip olunan oyuncaklarla, alınan eğitim ve öğretimle, kazanılan meslekle, maruz kalınan medya ve reklam mesajları ile bireylere aktarılmaktadır. Ebeveynler çocuklarına giydirdikleri kıyafetler ve seçtikleri renklerle toplumsal cinsiyetçi davranışların temellenmesine katkı sağlamaktadır. Sosyal çevrenin idealize ettiği cinsiyet rollerine göre çocuklar yetiştirilmektedir. Cinsiyet rollerinin benimsenmesinde önemli etkiyi, ailede görülen iş bölümü oluşturmaktadır. Çocukken ebeveynlerin aldıkları oyuncaklar, kız çocukları ve erkek çocukları ile oynanan oyunlar, yetişkinliğe geçişte cinsiyetçi algıların oluşmasını sağlamaktadır. Okul, ders kitapları ve akranlar, yerleşik kültürün öğretilmesinde, hâkim değerlerin kanıksanmasında etkili olmaktadır. Kadınlara ve erkeklere yakıştırılan iş kollarına göre de meslek seçimi yapılmaktadır. Kadın ve erkekler, kendi cinslerinin yoğun olduğu mesleklere yönelme eğilimi göstermektedir.

Tarihsel süreç içerisinde ataerkil bakış açısı, erkek egemen bir yaşam biçimini dayatmaktadır. Eşitsizliğin kaynağını oluşturan ataerkil toplum yapısında baskın karakter rolü her zaman erkeğe verilmektedir. Kadınlar erkeklerin onlara bahsettiği rollerle özdeşleşmek zorunda bırakılmaktadır (Çağlıyan, 2014, s.255). Erkeğin hegemonyası, kadını kendi hakimiyeti altına almasıyla sonuçlanmakta, hem erkek hem de kadın rolleri böylece meşrulaştırılmaktadır (Barrett, 2001, s.80). Bu bakış açısı, erkeği güçlü, kadını zayıf olarak tanımlamakta, iktidarın kaynağı olarak erkeği işaret etmekte, erkeğin kadınlar üzerindeki tahakkümünü ve erkeğin egemen taraf olarak rolünü tanımlamaktadır. Simone de Beauvoir cinsiyet ayrımındaki tespitinde: "(...) Kadınlık ve erkeklik kalıplarını belirleyen sembolik yapılarıdır, bütün toplumlarda bir uzlaşmaz karşıtlar diyalektiğine uyar. Bu diyalektikte, eril olan kültür ile dişil olan doğa ile ilişkilendirilir. Birbirine karşıt biçimde kurgulanmış bu iki alan arasında hiyerarşik (eşitsiz) bir ilişki vardır: Tıpkı kültürün doğaya egemen olması gibi erkek de kadına göre egemen konumdadır" (Akt. Berktaş, 2010, s.26).

Sosyal yapının farklı statü ve rollerle kategorize ettiği kadın ve erkek iş bölümü anlamında da eşitsizlik sürdürülmektedir. Erkek evde ve dışarda lider konumunu pekiştirirken, iktidar erkeğin güç alanını oluşturmaktadır. Ekonomik olarak az gelişmişlik, hane halkı gelirin tek bir havuzda toplanması, erkeğin evin gelirinden sorumlu tutulması ve teknolojik gelişmişliğe uzaklık, ataerkil yapının toplumda kanıksanmasına katkı yapmakta, dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin devam etmektedir (Jayachandran, 2015). Ekonomik olarak kalkınmış ülkelerde dahi cinsiyet eşitsizliğinin devam etmesinde kültürel olarak ön kabullerin etkisinden söz edilmektedir. Kadınların modern toplumlarda erkeklerin sahip oldukları mesleklerde sayıca görünürlüklerinin artmasına rağmen, zenginliğe, değerli kaynaklara sahip olmaya, güce ve statüye erkeklerin daha layık olduğu anlayışı, "toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin" yeniden üretilmesine olanak sağlamaktadır. Eşit işe eşit ücret yasalarının yürürlükte olmasına ve cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğindeki dengesizliklerin azalmasına rağmen cinsiyet temelli eşitsizlikler etkisini korumaktadır. Kadınların, erkeklerle kıyaslanabilir eğitim seviyelerine ulaşmaları ve benzer iş deneyimlerine sahip olmaları da azalan eşitsizliği ortadan kaldırmaya yetmemektedir (Ponthieux ve Meurs, 2015). Ayrıca toplumsal yapının vazgeçilmez sosyal organizasyonlarda erkeklerin ön planda olması erkeklerin daha yetenekli ve statünün sağladığı gücü daha iyi kullanabildikleri inancını pekiştirmektedir (Ridgeway, 2011). Fiziki ve beşeri sermayeye ulaşımındaki fırsat eşitsizliği, mülkiyet haklarından mahrum bırakma, eğitim alma hakkında yaşanan ayrımcılık, hanelerde beyaz eşya çeşitliliğini yakalayamama, kadınları iş yerlerinde düşük ücretle çalıştırma fırsatçılığı gibi olumsuzluklar da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini büyütülmektedir (Cuberes ve Teignier-Baqué, 2012).

Evin geçimi ve aileyi korumada tüm sorumluluk erkeğin görevleri arasında, yemek pişirme, ütü, çamaşır ve çocukların bakımı kadınların görevleri olarak öğretilmektedir (Yılmaz, 2018, s.6). Toplum, iş bölümünde, erkeği karar verici olan ve aklını kullanan etkin kişi olarak konumlandırırken, kadını ise düşünsel olmayan işlerde edilgen kişi olarak konumlandırmaktadır. Sosyal çevre, doğumdan başlayarak, erkeği gücün kullanıcısı, iktidar sahibi ve üstün görürken, kadınlara ise onaylayıcı, itiraz etmeyen bir yaklaşımı benimsemelerini salık vermektedir (Koç, 2020, s.10). Tarihsel süreçte, kadın kamusal alanda görünür olmasına, eğitim almasına ve iş hayatına atılmasına rağmen edilgenliği birçok alanda devam etmektedir. Cinsiyet temelli öğretiler, iş bölümünde kadına evde görevler yüklemekte, erkeğe dışarıda görevler vermektedir. Kadın ve erkek olma rolleri sosyalleşme aşamalarında

bebeklikten yetişkinliğe kadar öğrenilmektedir. Kadına ve erkeğe uyan işlerle, erkek ve kadın rolleri toplum tarafından onaylanarak kategorize edilmekte ve öğretilmektedir.

Toplumsal cinsiyet kuramının ihtiva ettiği genel cinsiyetçi ve eşitsiz yaklaşımların benimsenmesine, medya ve reklam sektörü de katkı yapmaktadır. Büyük kitlelere ulaşma yeteneğine sahip medya ve reklamlar, yerleşik düzenin devamında, toplumsal rollerin benimsenmesinde, görünür olmasında ve toplumsal cinsiyet söylemlerinin devam ettirilmesinde başat rol oynamaktadır (Koç, 2020, ss.12-19).

2. Reklam ve Cinsiyet Rollerini

Medya, ataerkil yapının öğretileriyle kadın ile erkeğe, yaşamlarına ve eylemlerine yönelik bildirimlerde bulunmaktadır. Ebeveynlerin ve sosyokültürel yapının bakış açısıyla toplumsal cinsiyet rolleri üretilmekte, kadın ve erkeler de bu rolleri benimsemektedir (Giddens, 2006, s.460). Bu rollerin meşrulaştırılmasına ve idealize edilmesine reklamların da önemli katkıları olmaktadır. Görünür cinsiyet davranışları kodlanarak, reklamlarda yerlerini almaktadır. Reklamlar, kalıplaşmış cinsiyetçi yaklaşımları görselleştirerek ve kodlayarak tüm toplum kesimlerine aktarmakta, böylece rollerin kanıksanmasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Kalan, 2010, s.81). Böylece toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin (eşitsizliğinin) sürekli yeniden üretilmesi süreci reklamlar marifetiyle sağlanmaktadır.

Reklam, toplumun zevklerini, beğenilerini, kabullerini, kültürel yaklaşımlarını kullanarak tüketicilerde satın alma istekliliği yaratmada önemli görevler üstlenmektedir. Reklamın toplumsal etkisi hakkında iki ayrı kapsamından söz edilmektedir. Reklamlar bir yandan ayna görevi görürken diğer yan da toplumu biçimlendirici görev üstlenmektedir. Toplumu gösteren bir ayna olarak popüler kültürü göstermekte, aidiyet hissi oluşturmada ve toplumsal değerleri yansıtmaktadır (Peltekoğlu, 2010, s.123).

Reklam için bir ürün ve hizmeti tanıtmak öncelikli hedef olsa da toplumdaki hakim ideolojinin tüketilmesine de katkı sağlamaktadır (Büyükbaykal, 2011, s.24). Nesiller boyunca sürekli tekrarlanan, kadına atfedilen anne olma, alımlı kadın olma, erkeklere atfedilen ailenin koruyucusu ve babası olma rolleri, reklamlarla sürekli yeniden üretilmekte, içinde yaşanan toplumun bakış açısını, karakteristik özelliklerini, değerlerini yansıtmaya devam etmektedir. Özerkan (2004), "İdeal kadınlar, ev içi görevlerini yerine getirebildiğinde mutlu olan, obsesiflik boyutuna ulaşmış düzeyde titiz olan, ancak bu tür hassasiyetini özellikle ev işlerine yönelten; evinin dışına taşabilmiş olan idealleri de karşı cinse kendini beğendirebilmek ve cezbedici olabilmekte sınırlanmış varlıklardır." diyerek toplumun kadın bakış açısını tasvir etmektedir. Atay (2004), ideal erkeği, toplumda işgal ettiği konumu üst seviyede, korkusuz, güçlü, kadınsı davranışlar sergilemeyen, aile babası, akılcı seçimler yapan, heteroseksüel ve duygusal olamayan bir varlık olarak resmetmektedir.

Reklamlarda iki tip kadın temsillerine çok sık rastlanmaktadır. Geleneksel ev içi roller, çamaşır asmak, yemek pişirmek, banyoyu, mutfağı temizlemek, hijyene önem vermek gibi rutinleştirilmiş görevlerde kadın temsillerle gösterilmektedir. Anneliğin duygusal çekiciliği, şefkat ve besleyicilikle özdeşleştirilerek annelik statüsü ve rolleri pekiştirilmektedir (Ali ve Shahwar, 2011). İkinci ve sık olarak, yapay ve cinselleştirilmiş kadın güzelliğine ilişkin imgeler, reklam ikonografisinde merkez rol almaya devam etmektedir. Aşırı cinselleştirilmiş görüntüleri kadınsı özneliğin içine yerleştiren reklamlar, kadınları, erkek arzusunun pasif nesnelere olarak tasvir etmektedir (Gill, 2009; Plakoyiannaki ve Zotos, 2009). Kadın bedenini az giyimli, cezbedici ve dekoratif seks nesnelere gibi görsel temsillerle sunan reklamcılar, aynı şekilde

kadın bedenini parçalara ayırıp bazen dudaklarını, bazen gözlerini, bazen de göğüslerini göstererek cinsiyetçi stereotipleri etkinleştirmektedir (Lavine ve diğerleri, 1999; Halliwell ve diğerleri, 2011). Kadınlar, güzel yaratıklar ve itaatkâr anneler olarak görsel ve metinsel kodlarla temsil edilirken, erkekler de fotoğrafik görüntüde otoriter ve kontrol edici pozisyonlara yerleştirilmektedir. Geleneksel hegemonik erkek özneliğinin simgesi kaslılık ve vücut büyüklüğü şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Katz, 1995; Diedrichs ve Lee, 2010). Cesaret ve metanet gibi erkeksi idealleri yansıtan tanımlamaları güçlendirmek için askeri ve spor sembolizminin kullanılması, reklamlarda erkekliğin kültürel inşasını doğrulamaktadır (Tan ve diğerleri, 2013; Vokey ve diğerleri, 2013). Erkek bedeninin kadınları koruyan ve çevreleyen görselleri, merkeze erkeği alan ve kadını erkeğe bağımlı kılan erkeklik algısına hizmet etmektedir. Hala kültürel erkeklik sembollerinin çıktıkları olarak "hakimiyet, bağımsızlık, kendine güven, iddialılık, güç ve hırs" algılanan erkeksilikle ilişkilendirilmektedir (Kimmel ve Tissier-Desbordes, 1999). Reklamlar, formda, kaslı ve sportif erkekler görselleriyle, otorite, bağımsızlık, profesyonellik ve zevkli olma gibi erkeklik kavramlarını oluşturmaya, dolayısıyla eril ve dişil cinsiyet rol beklentilerini idealize etmeye devam etmektedir (Gee, 2009; Hancock ve Karaminas, 2014).

Reklamlar, ataerkil düşüncenin toplumda çoğalmasını sağlayan araçlar olarak, kadınları evde çalışan ve erkeğin seyrettiği nesne olarak, erkeği ise servetin sahibi, ekonomik varlıklara hükmeden güçlü bireyler olarak tanımlamaktadır (Pira ve Elgün, 2004, ss.536-537). Erkeklerin kadınlar üzerindeki baskıcı hakimiyeti olarak kavramsallaştırılan ataerkilliğe reklamlarda fazlasıyla rastlanmaktadır. Kadın ve erkeğin tüm ilişkilerinde bu eşitsiz söylem ve yaklaşımlar görünür halde yansıtılmaktadır. Hegemonik erkek bakış açısı olarak nitelendirilen, erkeğin eşitsiz egemenliğini meşrulaştıran ataerkillik, reklam metinleri yoluyla da doğalmış gibi sunulmaktadır (Aydın ve Aslaner, 2015, s.56). Dolayısıyla reklamlar marifetiyle erkek egemenliği yeniden üretilmektedir. Reklam ile dayatılan kadın imajı, toplumun kadından beklediği rolle aynıdır. Yeniden üretilen söylemlerle idealize edilen kadın figürü meşrulaştırılmaktadır. Reklamlar safını her zaman hedef kitlesinin görmek istediği yerde tutmaktadır (Aktaş, 2018, s.92). Reklam metinleri, yaşamımız, algılayış biçimimiz ve iletişim halinde olduğumuz evrenimizle doğrudan etkileşim halindedir. Toplumun ataerkil bakış açısından etkilenen reklamlar, toplumsal cinsiyete dair yaklaşım ve bakış açılarıyla reklam metinlerinde kendini göstermektedir.

3. Amaç ve Yöntem

Reklamcılıkta cinsiyet kalıpları kapsamlı bir akademik ilgi görmektedir. Bireyler çevreyi anlama ve alışkanlıklarını kazanma sürecinde, reklamlar yoluyla da cinsiyetçi kurumsal dinamikleri tanımaktadır. Reklamların toplumsal düzeni ve kültürel işleyişi şekillendirme de aktif görev aldığı söylenmektedir (Paek ve diğerleri, 2011; Eisend, 2019; Tsai ve diğerleri, 2021). Reklamların yarattığı cinsiyete dayalı güçlü imgeler, izleyiciler üzerinde güçlü rol beklentilerinin oluşmasını sağlamaktadır. Tanımlanmış cinsiyet tasvirleri, kadınların cinsel olarak objeleştirilmesinin ve erkeklerin güçlü gösterilmesinin sosyal inşasında rol oynamakta, böylece cinsiyet hiyerarşisinin oluşmasına ve cinsiyet eşitsizliğindeki artışlara doğrudan sebep olmaktadır (Brandt, 2011). Hayatın her anında ve her yerde olan reklamlar, sadece ürün ya da hizmet satın almaya ikna etmemekte, aynı zamanda izler kitlenin inançlarını, yaşam tarzlarını, değerlerini, bakış açılarını ve kültürel öğelerini de yansıtmaktadır. Kültürel ve alt kültürel mesajlar, özellikle kabul görmüş cinsiyet rolleri, izler kitle tarafından çabuk fark

edilmektedir. Toplumsal cinsiyet imgeleri, ideal erkek ve kadın rolleri, reklamlarda, mesajlar, resimler ve söylemlerle güçlendirilmekte ve yeniden üretilmektedir (Cortese, 2015).

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğin reklamlarda temsilini ele almakta ve ataerkil düzendeki konumu incelemektedir. Aynı zamanda, otomobil reklamlarındaki cinsiyet rollerini kategorik olarak inceleyen çok sınırlı araştırmaya da katkı sağlamaktadır. Belirlenen iki reklamda, kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal rollerin neler olduğu, toplumsal cinsiyet şekillerinin hangi kalıplar içerisinde temsil edildiği araştırılmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda incelenen reklam filmlerinde aşağıda belirtilen araştırma sorularına çözüm aranmıştır:

AS 1. Reklamlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal cinsiyet rollerinde eşitsizlikleri ortaya çıkaran unsurlar nelerdir?

AS 2. Reklamlarda kullanılan imgeler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ataerkil yapının yeniden üretilmesi nasıl gerçekleşmektedir?

Toplumsal cinsiyet alanında çalışan araştırmacılar uzun bir zamandır cinsiyet farklılıklarının nasıl kodlandığını çözümlenmede göstergibilimin sunduğu olanaklardan yararlanmaktadır. En genel anlamıyla, işaretler ve göstergeler bilimi (Erdoğan, 2010, s.314), göstergeleri inceleyen bilim (Özcan, 2007, s.131), "Gösterge dizgelerinin işleyişini bilimsel bir yöntemle inceleyen ve betimleyen" bilim dalı (Rifat, 2009, s.15), "diller, düzgüler, belirtgeler vb. gibi gösterge dizelerini inceleyen bilim" (Guiraud, 1994, s.17), "göstergelerin ve onların çalışma biçimlerinin araştırılması" (Fiske, 2014, s.122) gibi farklı şekillerde tanımlanan göstergibilimin, üzerinde herkesin anlaştığı bir tanımı bulunmadığı gibi bilim ya da yöntem olup olmadığı konusunda da bir fikir birliği sağlanmış değildir. Saussure'un (1998) "Göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bilim" olarak tasarladığı göstergibilimde, dikkat metin üzerinde toplanmakta, izleyici "okuyucu" olarak nitelendirilmektedir. Okuyucu kendi deneyimini, tutumlarını ve duygularını kullanarak metnin anlamını yaratmaktadır (Erdoğan, 2010, s.316). Başka bir ifadeyle Göstergibilim, insanın içinde yaşadığı dünyayı anlamasını sağlayacak bir model geliştirmektedir (Rifat, 2009, s.23). Cinsiyet eşitsizliğinin, güç istismarının, ataerkil reflekslerin görseller, metinler ve konuşmalar yoluyla nasıl şekillendirildiğinin ve yeniden üretildiğinin incelendiği bu çalışmada, işaret, sembol, jest, beden dili, yüz ifadesi ve renklerin incelenmesinde göstergibilimsel analiz kullanılmaktadır.

Reklamda estetik ve çekicilik unsurları, "anlatım biçimi, anlatım içeriği ve yapım tekniği" ile kurgulanmaktadır. Ürünün çekici yanını ortaya çıkaran reklamlarla farkındalık ve ikna arttırılmakta ve izler kitlede davranış değişiklikleri yaratılmaktadır (Yıldırım, 2019). Aynı şekilde hikâyeye içerikleriyle bezenmiş, anlatının gücünden faydalanan, duygusal bağ kuran, hikâyenin büyüsüne hapseden reklamlar, değerleri iletmede, mesajları güçlendirmede etkili olmaktadır (Aydın, 2021). Bu çalışmada, televizyon kanallarında yayınlanan, anlatı içerikli ve reklam çekicilik unsurlarını barındıran reklamlar tercih edilmiştir.

Televizyon reklamlarında toplumsal cinsiyet rollerini ve eşitsizliğini, ortaya çıkaran unsurların ve ataerkil bakış açısından kaynaklı mesajların nasıl iletildiğinin incelendiği bu çalışmada, Sahibindencom internet sitesine ait "Sahibinden.Com Demek Aracı Anında Almak, Satmak Kiralamak, Keşfetmek Demek" reklam filmi ile Honda otomobil firmasına ait "Civic Type R'ın 2.0L VTEC Turbo motoru ile #GüçSendeArtık" reklam filmi toplumsal cinsiyet ile bağlantılı

olduğu düşüncesiyle seçilmiş ve göstergibilimsel yöntemle analiz edilmiştir. Bu iki reklamda, cinsiyetçi söylem ve yerleşmiş algılar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği düzleminde araştırılmıştır.

4. Bulgular

4.1. "Sahibinden.com Demek Aracı Anında Almak, Satmak Kiralamak, Keşfetmek Demek" Adlı Reklam Filmindeki Cinsiyet Eşitsizliğinin Göstergibilimsel Analizi

Sahibinden.com internet sitesine ait otomobil ilanlarının anlatılmaya çalışıldığı bu reklam, üç arkadaşın (iki erkek, bir kadın) birlikte bir masada oturduğu, arka planında otomobil olan bir görüntüyle başlamaktadır (Görsel 1, 1.Kesit) Arabanın karşısında oturan ve sahibi olan erkek figür 'Benim arabayı yenilemenin de vakti geldi' demektedir. Kadın karakter 'evet ya' diye onaylamaktadır. Diğer erkek figür sihirli kelime olan "O zaman baksak ya Sahibinden'e" dedikten sonra otomobil bir anda başka otomobile dönüşmektedir.

Görsel 1. "Sahibinden.com" Reklamının Göstergibilimsel Analizi

1. Kesit

2.Kesit

3. Kesit

4.Kesit

Otomobilin değiştiğini gören üç arkadaş şaşkınlıklarını gizleyememekte ve sürekli o sihirli kelimeyi kullanarak etrafındaki arabaları değiştirmeye başlamaktadır. Konuşmalar genel olarak iki erkek figür arasında geçmektedir ve sihirli kelimeyi sadece erkek figürler kullanmaktadır. Kadın figür genel olarak erkek figürleri onaylar şekilde gösterilmektedir. Bindikleri ve şehrin sokaklarında gezmeye çıktıkları üstü açık otomobil mavi renktedir. Arabanın içindeki iki erkek ön koltukta, kadın arka koltukta oturmaktadır.

Son sahne de erkek dış ses devreden çıkmaktadır. Üç arkadaş yeni bir siyah renkteki otomobile karşımıza çıkmaktadır. İki erkek figürler önde, kadın figür arka plandadır (Görsel 1, Kesit 4). Erkek figürlerden biri sihirli kelimeyi söylemekte ve otomobilin helikoptere dönüşmesi ile reklam filmi bitmektedir.

Tablo 1. Sahibinden.com Reklamının Göstergibilimsel Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren (Düz Anlam)	Gösterilen (Yan Anlam)
İnsan	Erkek Kadın	Sahip olan, değiştiren ve söz sahibi olan Erkeği Destekleyen, Onaylayan
Nesne	Otomobil	Mutluluk
Mekân	Dış Mekân	Erkek ve Kadının ait olduğu kamusal alan
Nesne	Üstü Açık Araba	Hayata Açılma
Eylem	Dışarda Araba ile Gezme	Sosyalleşme İhtiyacı
Söz	"Sahibinden"	Sahip Olduklarını Değiştirebilme Gücü, Mutluluk, Kazanç
Renk	Koyu Mavi	Sonsuzluk ve otorite
Renk	Siyah	Güç, Soyluluk ve tutku

Reklamlarının amacı, içeriği, pazarlanan şeyin araç mı yoksa yaşam tarzı mı olduğu, hedef kitlenin nasıl belirlendiği ve bu kitleye nasıl ulaşılacağı gibi konular ayrı bir tartışma alanıdır. Reklamların sosyal ve kültürel sonuçlarıyla ilgilenen çalışmalar, toplumsal cinsiyet rollerinin yıllar içerisinde azaldığını ifade etse de reklam sektörünün toplumsal değerleri yansıtan içerikleri ve cinsiyet tasvirlerini kullanma eğiliminde olduğu görülmektedir (Eisend, 2010). Genel bir kabul olarak, otomobil reklamları yüksek bir tercihle, erkek egemen cinsiyet rolleriyle donatılmış içeriklerle hazırlandığı söylenmektedir. (Sandhu, 2019). Türkiye’de yapılan bir çalışmada, incelenen 39 reklamın 37’sinde sürücüler erkek iken, sadece 2 tanesinde sürücülerin kadın olduğu tespit edilmiştir. Hakimiyetin (direksiyon hakimiyeti) erkekte olduğu, erkelerin bu konuda rakipsiz gösterildiği ve gücün sahibinin erkek olduğu şeklinde kurgulanan içerikler, ataerkil söylemin reklama yansımaları olarak yorumlanmaktadır (Sağlam, 2021).

Reklam verenlerin cinsiyet tercihleri, reklamlarında erkek cinsiyetine yönelik güçlü bir cinsiyet tercihi olduğunu göstermektedir. Cinsiyet kalıplarını beslemeye örnek olarak, ürünü kullanan, reklamı yapılan ürünle etkileşime giren, en çok görünen ve konuşan ana karakterin cinsiyeti ve seslendirmede kullanılan sesin cinsiyeti gibi etmenler göz önüne alındığında, otomobillerin erkeklerin amaçlarına hizmet edecek şekilde kutuplaştırıldığından bahsetmek yerinde olacaktır.

Reklamlarda eril bakış genelde alıcıya doğrudur. Dişil bakış ise başka bir nesneye ya da kadının kendisine doğru yönelmektedir. Yine kadın çoğu zaman bir bakışın nesnesi, aracı iken; erkek bakışın öznesi konumundadır. Dolayısıyla erkek reklamda, bakış aracılığıyla kendi varlığını daha bir hissedilir kılmaktadır (Shaw ve Tan, 2014, s.132).

Bu reklam metninde, internette satılan araçlar, ataerkil yapılar kullanılarak anlatılmıştır. Reklamda erkek figürler ön planda, kadın figür ise geri planda kalmaktadır. Dış sesin erkek olması ve erkek figürlere daha fazla söz hakkı verilmesi, reklamın erkek egemen söylemin tahakkümü altında kaldığını göstermektedir. Reklamlarda erkek sürücülerin kullanılması ataerkil zihniyeti destekleyen önemli bir unsur olarak görülmektedir. Bu bağlamda görselde otomobili kullanan erkek figürlerdir. Reklamda otomobil eril bir araç olarak yansıtılmakta fiziksel kullanıcıya seçim bağımsızlığı sağlamaktadır. Reklam boyunca kadın karakter geri planda tutulması, otomobilin erkeklerin dünyasına ait gibi gösterilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir göstergesidir.

Reklamda renk seçimi değerlendirildiğinde koyu mavi ve siyah tonların hâkim olduğu otomobillerin kullanıldığı göze çarpılmaktadır. Renklerin günlük hayatımızda önemli bir yer

edinmesinin temel nedeni insan psikolojisinde yaratmış olduğu etkidir (Valdez ve Mehrabian, 1994). Siyah renk gücü, soyluluğu ve tutkuyu, koyu mavi sonsuzluğu ve otoriteyi temsil ettiğinden renkler eril bakış açısını yansıtmaktadır. Toplumsal kodlar anlamında renklerin anlamlandırılmasında bazı renkler erkek bazı renkler kadın rengi olarak kategorize edilmektedir (Weisgram ve diğerleri, 2014). Türk kültüründe, doğan erkek bebeğe mavi renkli kıyafetler alınırken, kız bebeklere kırmızı, pembe renkler tercih edilmektedir. Herhangi bir kuyumcudan hediye alınan çeyrek altına, doğan bebek erkekse mavi, kız bebekse kırmızı kurdele takılmaktadır. Reklamda şehir turu atılan üstü açık aracın mavi renkte oluşu, nesne anlamı olarak aracın erkeğe ait bir ürün olduğu düşüncesine hizmet etmektedir.

4.2. "Civic Type R'ın 2.0L VTEC Turbo motoru ile #GüçSendeArtık" Adlı Reklam Filmindeki Cinsiyet Eşitsizliğinin Göstergibilimsel Analizi

Honda'nın otomobil markasının Civic modelini tanıtmaya çalıştığı bu reklam 'Güç Sende Artık' deyiimiyle karşımıza çıkmaktadır. Genç, karizmatik ve bakımlı bir erkek figür, spor ceketini giymesi ve otomobilin anahtarını masadan almasıyla görüntü başlamaktadır. (Görsel 2, 1.kesit) Erkek figür konuşmamakta, reklama başlarken erkek dış ses devreye girmekte ve uzman edasıyla izleyiciye seslenmektedir. İlk sahnede, genel çekimde lüks bir mekânda spor bir kırmızı motosiklet, şık deri koltuk gösterilmektedir. Bu durum bir yandan erkek dünyasını alıcıya yansıtırken diğer taraftan da erkeğin lüks ve seçkin bir yaşam tarzının olduğu izlenimini yaratarak toplumsal sınıf farklarını gözler önüne sermektedir.

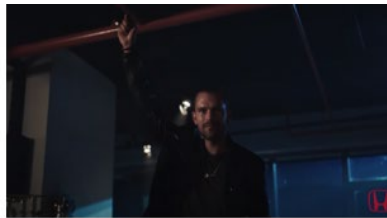
Reklam, ateşli erkekliğin patlayıcı, zaptedilemeyen gücünü teşvik etmektedir. Yolda tek başına erkek sürücü imajı, araç hızı ve hızlı viraj almanın heyecanını sürüş becerileriyle deneyimlemesi, sürücünün bağımsızlığının, soyut bir cinsellik ve arzu deneyiminin ikamesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erkek figür masadan otomobilin anahtarını alması yakın planda verilmektedir. Artık güce ulaşmasına bir adım kalmıştır, oda anahtara basmaktır. Erkek figür elini havaya kaldırarak otomobil anahtarının düğmesine basar ve dış ses "Güç Sende Artık" demektedir. Bu sahnede He-Man çizgi filminin metaforu kullanılmaktadır. He-Man'ın kılıcı arabanın anahtarı ile özdeşleştirilmektedir. He-Man kılıcını havaya kaldırıp güç bende artık demesiyle süper bir karamana dönüşmektedir. Metaforlarla sağlanan mecazi anlamla reklama olan dikkat artırılmakta, metaforla verilen örtük mesaj tüketicinin markaya verdiği olumlu tepkinin belirleyicilerinde biri olmaktadır.

Görsel 2. "Güçsendeartık" Reklamının Göstergibilimsel Analizi

1. Kesit

2. Kesit

3. Kesit

4. Kesit

Aynı şekilde reklamda erkek karakter elini havaya kaldırıp düğmeye basmasıyla otomobilinin kapıları açılmakta ve erkek figür süper güce ulaşmaktadır (Görsel 2, 2.Kesit). Bir sonraki sahnede erkek figür kırmızı rengiyle çekiciliği artmış olan otomobiline binmektedir. Bu sahne esansında büyük puntolar la 'Güç Sende Artık' yazısı ortaya çıkmaktadır (Görsel 2, 3. ve 4 Kesit). Erkek figür otomobilini çalıştırmasıyla gücünü harekete geçirmektedir. Daha sonra erkek figürün otomobilini hızlı kullanması ve birçok viraja girmesiyle, güven ve sağlamlık, vites geçişlerinin ve iç dizaynın gösterilmesiyle rahatlık ön plana çıkartılmaktadır.

Tablo 2. GüçSendeArtık Reklamının Göstergelimsel Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren (Düz Anlam)	Gösterilen (Yan Anlam)
İnsan	Erkek	Karizma, Çekicilik, Güç
Nesne	Otomobil	Özgürlük, erkeksilik hissi, bağımsızlık
İnsan	Hava kalkmış kol	Mistik bir güç (He-Man), Rekabette kazanma
Mekân	İç ve Dış Mekân	Modern ve Lüks Yaşam Vaadi, Erkeğin Hakimiyet Alanı
Nesne	Motosikletin Kenarda Durması	Hız, Kuvvet ve Performansın Arabaya Aktarılması
Eylem	Otomobilin Hızlı Kullanılması	Statü Göstergesi
Renk	Kırmızı	Dikkat Çekicilik, Ateşli, Tutkulu, Heyecan Verici, Aşk, Cinsellik, Japonya Bayrağı
Işık	Farlar	Parlaklık, Tanrısallık, Kutsallık

Honda reklamında erkek egemen bakış açısı göze çarpmakta ve otomobil erkek dünyasının bir parçası olarak gösterilmektedir. Reklamlarda erkekler çoğunlukla kontrollü, güçlü, fiziksel görüntüsü üzerinden tanımlanmaktadır (Batı, 2013). Bu reklamda da görüldüğü üzere erkek figür güçlü, karizmatik, hafif gülümseyen, davetkâr ifadesi ile dikkat çekmektedir. Ayrıca bakımlı görüntüsü, teknolojiyi kullanabilmesi ve şık tarzı ile egemen erkeklik kodlarını taşımaktadır. Dikkat edilmesi gereken en önemli göstergelerden biri, tüketim kültürünün kodları içerisinde gerçekleşmesidir. Öte yandan bu kültür, bedende, imgelerde, yaşam tarzlarında ve hayatın diğer pek çok alanında özgürleşme üzerine inşa edilmektedir (Zengin, 2019, s.171).

Honda reklamında otomobil ile erkek karakter arasında doğrudan bir ilişki gözlemlendiğinden, görselde modern ve tüketici erkek imgesinin yer aldığı görülmektedir. Reklamda arabanın kullanılış şekli de dikkat çekmektedir. Çünkü şeylerin, nesnelerin veya objelerin tek başına değişmeyen anlamları vardır. Araba çoğu zaman hız, güç ve bağımsızlık ile erkek-egemen kodları temsil etmektedir. Lüks, şık, modern ve hızlı arabalar erkeklerle ilişkilendirildiğinden, otomobil markaları zengin ve güçlü bireyi vurgulamak için sürekli erkek modelleri kullanmaktadır. Otomobillerin özel özellikleri, güçlü, baskın, kudretli, kontrollü, erkeksi ve bağımsız tasvirlerle erkeğe atfedilmektedir. Otomobiller hızı ve tutkuyu kontrol etme yetisine sahip erkek figürlerle tanıtılmaktadır. Lüks otomobil reklamlarında kadın figürlere az yer verilmesi ve arabaların hızla görselleştirilmesi, baştan çıkarılmadan kaçış ve özgürlük anlamı taşımaktadır (Magalhães, 2019). Güçlü bir motor sesiyle hızlanan otomobil, patlayıcılık, boş caddelerde hız denemeleri, ateşli erkeklığe giden tutku dolu bir sembol olan, yarış arabası sürücüsü olma fantezisini güçlendirmektedir (Redshaw, 2018). Karanlık ve gizemli yollarda hızlı deneyimleri, engelsizliği ve rekabette zaferi körüklemektedir. Araba-kadın eşitliği inancında güç fantezisi, baştan çıkarılma olasılığını bertaraf eden, erkek bağımsızlığının en büyük kazanımı olarak simgeleştirilmektedir (Dundes, 2023).

Bu reklamda teknoloji kullanımının ön planda olduğu görülmektedir. Reklamın ilk saniyesinde spor bir motosikletin olması ve otomobilin yeni teknoloji harikası diye yansıtılması bunu kanıtlar niteliktedir. Teknoloji her geçen gün yenilenirken kullanımı merak, uzmanlık alanına ve ilgi alanına göre farklılık göstermektedir. Ancak geleneksel toplumlarda kadınlara kıyasla erkeklerin teknolojiden daha fazla anladıkları algısı yaygındır. Erkek figüre otomobil kullanılarak, teknoloji ile erkek özdeşleştirilmektedir. Otomobil reklamlarında genelde erkek sürücülerin kullanılması ataerkil zihniyeti desteklemektedir. Reklamda kadına yer verilmemesi erkeklerin ataerkil sistem içindeki toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmekte ve kadınları gücün karşısında bulunan 'zayıf' konumuna indirgemektedir. Kadınlar, araba reklamlarında bu tip örneklerde olduğu için cinsiyet eşitsizliği maruz kalmaktadır. "Güç Sen de Artık" etiketi gücü tekrar erkeğe veren düşünceyi temsil etmektedir. Güçlü motor hacmine sahip bu lüks otomobil ile erkeklerin toplumsal cinsiyet kimlikleri yeniden üretilmektedir. Kapitalist sistemdeki özel mülkiyete de bir gönderme yaparak sürücünün erkek olmasını olağanlaştırmaktadır. Kapitalist sistemdeki özel mülkiyetin ve ailenin sahibi erkek, buradaki otomobilin ve sürücü koltuğunun da sahibidir (Aydemir, 2019).

Belirli mesleklerde ve ekonomik güçte algılanan kadın artışına rağmen cinsiyetçi çizgiler, kadınları, erkeklerin amaçlarına hizmet edecek şekilde sınırlandırmaktadır. Otomobilin icadından neredeyse bir asır geçmesine rağmen, otomobil reklamlarında erkekler teknik uzmanlar, genel statü sahibi ve kariyer tutkunları, kadınlarsa kariyer tutkunlarının partneri şeklinde konumlandırılmaktadır. Kadınların pasif cinselliği, otomobilin satılmasını teşvik edici arzu nesnesi imajına hizmet etmektedir.

5. Tartışma

Birey, toplumsal süreçte yaşadığı toplumun davranışlarını, değerlerini, sosyal normlarını ve kültürel kalıplarını öğrenmekte, zamanla bunları içselleştirmekte ve sonunda bunlara uygun yaşayarak toplumsal bir bütünün parçası haline gelmektedir. Bireyin doğduğundan itibaren tanımlandığı unsurların başında gelen cinsiyet de bu süreçte şekillenerek toplumsal bir hâle dönüşmektedir. Biyolojik, fizyolojik ve genetik özellikleri kapsayan ve doğuştan olan cinsiyet, toplumsal değerlerin ve kültürel öğelerin, kadın ve erkek olarak toplumun bireyi algılayışını biçimlendirmesiyle, toplumsal cinsiyeti de şekillendirmektedir (İmançer, 2006, s.60).

Kitleleri etkileyebilme gücüne sahip olan reklamlar, toplumsal cinsiyetin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Ataerkil kontrol mücadelesinde mesaj bombardımanına uğrayan toplumun düşünceleri üzerinde reklamlar güçlü bir etkiye sahip olmaktadır. Televizyon reklamlarında kullanılan kadın ve erkek imgeleri toplumdaki gibi ataerkil söylemler toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin inşası ve yeniden üretiminde önemli bir etkene sahiptir (Koç, 2020, s.65). Yayınlanan bu reklamların hedef kitlesinin ve imgesinin erkekler olduğu gözlemlenmektedir. Bu reklamlarda kadınlar nesne olarak ikinci sırada gösterilmektedir. İncelenen reklamlarda var olan cinsiyet eşitsizliği otomobil reklamlarını adeta kuşatmaktadır. Otomobil reklamlarında erkekler kahraman ve uzman olarak aksettirilmektedir. Otomobili kullanan erkek olmakla beraber, bilgi sahibi olan, bilgi veren, yönlendiren kişide erkektir.

İncelenen reklamlarda erkek, sahip olan, güçlü, teknolojiyi kullanma hâkimiyetinin kendisinde olduğu şekilde gösterilmektedir. Kadın ise reklamlarda aciz, onaylayan ve edilgen bir birey olarak gösterilmektedir. Öte yandan kadın, televizyon reklamlarında genellikle özel alana ait olduğu düşünülüyor olduğundan, kamusal alana hâkim olan erkek karşısında ikincil bir konuma itilmektedir. Bu ayrıma paralel bir şekilde, reklamlarda genellikle cinsiyet eşitsizliği de

yansıtılmaktadır. Toplumun hemen her alanında egemen cinsiyetçi söylemin içerikleri, incelenen reklamlarda da erkek egemen ideolojiyle işlenirken, ana tanımlamalar erkek üzerinden yoğunlaşmakta ve kadınlar ikincil konumu çeşitli stratejilerle yeniden kurulmaktadır (Sabuncuoğlu ve Ayda, 2006).

Reklamların göstergibilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmesi sonucunda, incelemesi yapılan otomobil reklamlarında kadın imgelere ikincil roller verilmektedir. İlk reklamda kadın kamusal alanda olduğu gözlenmekte ancak erkeğin arkasında kalmaktadır. İkinci reklamda kamusal alanın erkeğe aitmiş gibi görüntüsü verilmekte kadın reklamda hiç yer almamaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve geleneksel roller yeniden üretilerek reklam kurgusu üzerinden izleyiciye ve gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Yapılan analizlerde reklamların toplumsal cinsiyet eşitsizliği koruyacak ve yeniden üretecek şekilde kurgulandığı görülmektedir. Dolayısıyla her iki reklamda erkek egemen cinsiyet düzenini desteklemektedir. Sahibindencom reklamında cinsiyetçi rol kalıpları kullanılarak, kadın geri plana tutulmaktadır. Dekor malzemesi konumuna indirgenen kadının, farkında olmadan veya bilerek toplumda ikincil rolü pekiştirilmektedir. Aynı zamanda kadın nesneleştirilerek erkeğin seyirlik nesnesine dönüştürülmektedir.

Honda reklamında erkek söylemlerin egemen olduğu, kadının yer almadığı, otomobilin sadece güç için kullanılabileceği anlatılmaktadır. Toplumda cinsiyet kalıplarında kadınlar narin, zarif, kırılgan olarak bilinmektedir. Bu bağlamda Honda otomobilin, güç simgesi olan erkeğe ait olarak gösterilmektedir.

Reklamlarda kullanılan seslerin cinsiyetleri de birer anlam taşımaktadır. İncelenen reklamlarda dış ses erkek olarak kullanılmaktadır. Erkek dış ses ürünü ortaya çıkaran, otoriter, yönlendiren, uzman kişi olarak ürünü tanıtmakta ve bilgilendirmektedir. Dış sesin erkek olması, erkeğin daha güvenilir ve bilgili olduğu algısını hedef kitlede oluşturmakta, böylece reklam uygulayıcıları cinsiyet tasvirlerini yeniden güçlendirmektedir.

Reklamlar da dikkat çeken önemli bir nokta da renklerin kullanımınıdır. Reklamların görselini renk bilimi açısından değerlendirdiğimizde, koyu mavi, siyah ve kırmızı tonları kullanılması dikkat çekicidir. Kullanılan renklerin anlamları bakımında erkeklik kodlarıyla uyumlu görünmektedir. Dolayısıyla kullanılan renkler, erkeğin toplumsal cinsiyet rolünü desteklemektedir (Rohlinger, 2002).

Sonuç

Sonuç olarak otomobil reklamları ataerkil yapı, eril söylem ve görsellerle donatılmaktadır. Otomobil reklamlarında kurgulanan ataerkil yapı ve eril mesajlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir. Kadının edilgen yapıda gösterildiği otomobil reklamlarında, erkeğin daha üstün ve baskın olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yapılan analizlerde, otomobil reklamlarının ataerkil ideoloji etkisinde, kadın ve erkek rollerini yeniden ürettiği gözlemlenmektedir. Otomobiller, unisex ve evrensel kültürün teknolojik ürünü olmasına rağmen bir meta olarak otomobillerin cinsiyet yönü erkekleri işaret etmektedir. Erkeksi bir eser olarak otomobiller, halihazırda var olan egemen söylemin eril yönünü kısmen güçlendirmeye devam etmektedir. Potansiyel sürücüler ve rasyonel tüketiciler olan kadınları araba reklamlarında geri planda görmemizin en büyük nedeni, otomobillerin erkeklerin gösteri alanı olarak kullanılmasıdır. Otomobil reklamlarındaki eğilimler, geleneksel zihniyet ve kalıplaşmış düşünceler nedeniyle, kadınları önemsizleştirici görüntülerin varlığını devam

ettirmesine olanak sağlamaktadır. Neticede reklamlar, farklı kategorik çağrışımlarla erkeklik ve kadınlık hakkındaki düşüncelerimizi etkilemektedir.

Reklamlarda, güç, başarı, arzu deneyimi, bağımsızlık, hız, kaçış, tutku gibi sembollerin erkeksi çağrışımlarla özdeşleştirilmesi, kadınlara yönelik cinsel saldırganlığın artmasına, şiddetinin normalleştirilmesine ve cinsiyet hiyerarşisindeki eşitsizliğin meşrulaştırılmasına da hizmet edebileceği açıkça görülmektedir. Cinsiyet stereotiplerini kullanma konusundaki bu tür istekler, kadın-erkek güç dengesinde eşitsizliğin kurumsallaşmasıyla sonuçlanmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, P. Ü. (2018). Toplumsal cinsiyete dair değişimlerin reklamlara yansımaları: kadınlara yönelik reklamlara göstergebilimsel bir bakış. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 87-101. <https://doi.org/10.30692/sisad.457222>
- Ali, S., & Shahwar, D. (2011). Men, women and TV Ads: The representation of men and women in the advertisements of Pakistani electronic media. *Journal of media and communication studies*, 3(4), 151-159. https://academicjournals.org/article/article1380108492_Ali%20and%20Shahwar.pdf
- Althusser, L. (1978). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Y. Alp ve M. Özışık, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları
- Aslan, İ. (2021). Ontolojik metaforların reklamlarda kullanımı. Çiftçi, H. (Ed.), *İletişim çalışmaları ve yeni medya 2 içinde* (s. 63-91). İksad yayinevi
- Atay, T. (2004). Erkeklik en çok erkeği ezer. *Toplum ve Bilim*, 101, 11-30
- Aydemir, D. (2019). Doktora öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri A.B.D.
- Aydın, M. (2021). Hikayeler "anlatır" anlatsal pazarlama iletişimi. Özdengül, A.G. (Ed.), "Anlatıyla bağ kurmak, ikna etmek, yönetmek hikayenin iletişimi (ss.71-88). Konya. Nobel Bilimsel
- Aydın, G., & Aslaner, D. A. (2015). Stereotip Kadın Rollerinin Televizyon Reklamlarında Sunumu. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(11). Erişim adresi: [339353681_STEREOTIP_KADIN_ROLLERININ_TELEVIZYON_REKLAMLARINDA_SUNUMU Presentation of Stereotype Women's Roles in Television Commercials](https://doi.org/10.339353681_STEREOTIP_KADIN_ROLLERININ_TELEVIZYON_REKLAMLARINDA_SUNUMU_Presentation_of_Stereotype_Women's_Roles_in_Television_Commercials)
- Aydın, M., & Özdengül, A. G. (2023). The Representation of Objecting to Violence Against Women: A Semiotic Analysis. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 367-394. <https://doi.org/10.21798/kadem.2023.139>
- Balitaan, C. P. (2011). Perceptions of gender roles in the advertising industry. Syracuse University Honors Program Capstone Projects. 281. Erişim adresi: https://surface.syr.edu/honors_capstone/281
- Barrett, F. J. (2001). Hegemonic masculinity: The US navy. İçinde S. M. Whitehead and F. J. Barrett (Eds.), *The masculinities reader* (ss. 77-99). Malden, MA: Blackwell
- Batı, U. (2013). *Reklamın dili*. İstanbul: Alfa Basım Yayım
- Berger, A. A. (2014). Semiotics and society. *Society*, 51, 22-26. <https://doi.org/10.1007/s12115-013-9731-4>
- Berkay, F. (2010). *Felsefenin kadına bakışı, Türkiye'de toplumsal cinsiyet çalışmaları*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları
- Brandt, M. J. (2011). Sexism and gender inequality across 57 societies. *Psychological science*, 22(11), 1413-1418. <https://doi.org/10.1177/0956797611420445>
- Bülbül, H. (2014). Erkek kimliğinin oluşumundaki faktörler: iktidar, emek ve arzu, (Editörler: Huriye Kuruoğlu ve Bernal Aydın). *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, 1-16. Ankara: Detay Yayıncılık
- Büyükbaykal, C. I. (2011). Medyada kadın olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/iuifd/issue/22861/244103>
- Chandler, D. (1994). *Semiotics for beginners*
- Cortese, A. J. (2015). *Provokatör: Reklamlarda kadın ve azınlık görüntüleri*. Rowman ve Littlefield.
- Cuberes, D., & Teignier-Baqué, M. (2012). Gender inequality and economic growth. World Bank. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12799/1418>
- Çağlıyan, E. Ç. (2014). Amerikan bağımsız sinemasında kadın karakterlerin yansıtılma biçimleri: bonnie & clyde ve burn after reading film örnekleri. *Toplumsal cinsiyet ve medya*, 1-16. Ankara: Detay Yayıncılık
- Dahl, G. (2007). *Advertising for dummies*. John Wiley & Sons
- De Meulenaer, S., Dens, N., De Pelsmacker, P., & Eisend, M. (2018). How consumers' values influence responses to male and female gender role stereotyping in advertising. *International Journal of Advertising*, 37(6), 893-913. <https://doi.org/10.1080/02650487.2017.1354657>

- Diedrichs, P. C., & Lee, C. (2010). GI Joe or Average Joe? The impact of average-size and muscular male fashion models on men's and women's body image and advertisement effectiveness. *Body image*, 7(3), 218-226. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2010.03.004>
- Dökmen, Z. (2012). *Toplumsal cinsiyet*, İstanbul. Remzi Kitabevi
- Dundes, L. (2023). "Even more than that, men love cars": "Car guy" memes and hegemonic masculinity. *Frontiers in Sociology*, 7, 1034669. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2022.1034669>
- Eisend, M. (2010). A meta-analysis of gender roles in advertising. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(4), 418-440. <https://doi.org/10.1007/s11747-009-0181-x>
- Eisend, M. (2019). Gender roles. *Journal of Advertising*, 48(1), 72-80. <https://doi.org/10.1080/00913367.2019.1566103>
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). Öteki kuram: Kitle iletişim kuram ve araştırmalarının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi. Ankara. Erk. (Kadir Erdoğan) Yayınları
- Ertung, C. (2013). Toplumsal cinsiyet eşit(siz)liği ve medya: Reklamlarda kadın bedeninin kullanımı. L. Gültekin, G. Güneş, C. Ertung & A. Şimşek (Ed.), *Toplumsal cinsiyet ve yansımaları içinde* (ss.90-100). Ankara: Atılım Üniversitesi
- Fiske, J. (2014). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev). İstanbul: Pharmakon Yayınları
- Ganahl, D. J., Prinsen, T. J., & Netzley, S. B. (2003). A content analysis of prime time commercials: A contextual framework of gender representation. *Sex roles*, 49, 545-551. <https://doi.org/10.1023/A:1025893025658>
- Ge, S. (2009). Mediating sport, myth, and masculinity: The National Hockey League's "Inside the Warrior" advertising campaign. *Sociology of Sport Journal*, 26(4), 578-598. <https://doi.org/10.1123/ssj.26.4.578>
- Giddens, A. (2006). *Sociology* (5. baskı). Cambridge: Polity Press
- Gill, R. (2009). Supersexualize me!: Advertising and the "midriffs" (pp. 93-109). na
- Guiraud, P.(1994). *Göstergebilim*. (M. Yalçın, Çev). İstanbul: İmge Kitabevi
- Hall, S. (1980). Encoding/decoding culture. Media, Language. S. Hall, D. Hobson, A. Lowe and P. Willis (eds) London: Hutchinson
- Halliwell, E., Malson, H., & Tischner, I. (2011). Are contemporary media images which seem to display women as sexually empowered actually harmful to women?. *Psychology of Women Quarterly*, 35(1), 38-45. <https://doi.org/10.1177/0361684310385217>
- Hancock II, J. H., & Karaminas, V. (2014). The joy of pecs: Representations of masculinities in fashion brand advertising. *Clothing Cultures*, 1(3), 269-288. https://doi.org/10.1386/cc.1.3.269_1
- Ifezue, A. N. (2010). What makes an effective advertising for a man or a woman? *Journal of Communication*, 1(1), 13-18. <https://doi.org/10.1080/0976691X.2010.11884765>
- Isentyeva, A., Zimmermann, E., Schützinger, N., & Platzer, A. (2024). 'Real men score': masculinity in contemporary advertising discourse. *Critical Discourse Studies*, 21(4), 418-441. <https://doi.org/10.1080/17405904.2023.2173625>
- İmançer, D. (2006). Cinsiyet Rolü Temsili:Medya Kültürü, Feminizm, Televizyon ve Seriyaller. *Medya ve Kadın*, 47-67. Ankara: Ebabil Yayınları
- Jayachandran, S. (2015). The roots of gender inequality in developing countries. *Economics*, 7(1), 63-88. <https://doi.org/10.1146/annurev-ekonomiks-080614-115404>
- Kalan-Gündüz, Özlem (2010). Reklamda çocuğun toplumsal cinsiyet teorisi bağlamında konumlandırılışı: 'kinder' reklam filmleri üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 38(1), s. 75-89. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifd/issue/22852/244011>
- Katz, J. (1995). Advertising and the construction of violent white masculinity. Gender, race and class in media: *A text reader*, 133-141. Erişim adresi: <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/SOC/3380/Martinez/a1.pdf>
- Kellner, E. F. (2007). *Toplumsal cinsiyet ve bilim üzerine düşünceler*, (F. B. Aydar, Çev). İstanbul: Metis Yayınları

- Kervin, D. (1990). Advertising masculinity: The representation of males in Esquire advertisements. *Journal of communication inquiry*, 14(1), 51-70. <https://doi.org/10.1177/019685999001400106>
- Kimmel, A. J., & Tissier-Desbordes, E. (1999). Males, masculinity and consumption: an exploratory investigation, *European Advances in Consumer Research*, 4, 243-51
- Lavine, H., Sweeney, D., & Wagner, S. H. (1999). Depicting women as sex objects in television advertising: Effects on body dissatisfaction. *Personality and social psychology bulletin*, 25(8), 1049-1058. <https://doi.org/10.1177/01461672992511012>
- Koç, Y. (2020). Temizlik ürünü reklamlarında toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Batman Üniversitesi, Batman
- Magalhães, L. (2019). WRAITH: Seduction and glamour in advertising for luxury cars. *Forma Breve*, 15, 375-384. <https://doi.org/10.34624/fb.v0i15.2149>
- Nassif, A., & Gunter, B. (2008). Gender representation in television advertisements in Britain and Saudi Arabia. *Sex Roles*, 58, 752-760. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9394-6>
- Özcan, E. (2007). Göstergibilimsel Açıdan Reklam Dilinin Tüketim Toplumuna etkileri. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
- Özer, N. P., & Yazar, A. E. (2023). Türkiye’de Fitness Dergi Reklamlarında İnsan Bedeninin Sunumu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 184-203. <https://doi.org/10.52642/susbed.1224446>
- Özerkan, Ş. A. (2004). Bir toplumsallaştırma aracı olarak, medyanın kadın imajına yaklaşımı. *Kadın çalışmalarında disiplinlerarası buluşma*, 2, 21-29
- Öztürk, G. (2020). Türkiye’deki kuşakların reklamda “toplumsal cinsiyet” konusuna yönelik bakış açıları. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 4(1), 71-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijshs/issue/55530/760416>
- Paek, H. J., Nelson, M. R., & Vilela, A. M. (2011). Examination of gender-role portrayals in television advertising across seven countries. *Sex roles*, 64, 192-207. <https://doi.org/10.1007/s11199-010-9850-y>
- Peltekoğlu, Filiz Balta, (2010). *Kavram ve kuramlarıyla reklam*, İstanbul: Beta Yayınları
- Redshaw, S. (2018). Combustion, hydraulic, and other forms of masculinity: An essay exploring dominant values and representations of the driver in driverless technology. *Transfers*, 8(1), 86-103. <https://doi.org/10.3167/TRANS.2018.080107>
- Pira, A. ve Elgün A. (2004). Toplumsal cinsiyeti inşa eden bir kurum olarak medya; reklamlar aracılığıyla ataerkil ideolojinin yeniden üretilmesi, 2nd International Symposium Communication in the Millennium, Anadolu Üniversitesi Communication in the Millennium Veritabanı
- Plakoyiannaki, E., & Zotos, Y. (2009). Female role stereotypes in print advertising: Identifying associations with magazine and product categories. *European Journal of Marketing*, 43(11/12), 1411-1434. <https://doi.org/10.1108/03090560910989966>
- Ponthieux, S., & Meurs, D. (2015). Gender inequality. In *Handbook of income distribution* (Vol. 2, pp. 981-1146). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-59428-0.00013-8>
- Pollay, R. W., & Gallagher, K. (1990). Advertising and cultural values: Reflections in the distorted mirror. *International Journal of Advertising*, 9(4), 359-372. <https://doi.org/10.1080/02650487.1990.11107165>
- Rıfat, M. (2009). *Göstergibilimin ABC’si*. İstanbul: Say Yayınları
- Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*. Oxford University Press
- Rodgers, S., & Thorson, E. (2019). What Does “Theories of Advertising” Mean?, *Advertising Theory* (1st ed.). Routledge
- Rohlinger, D. (2002). Eroticizing men: cultural influences on advertising and male objectification, *Sex Roles*. 46(3-4), 61-74. <https://doi.org/10.1023/A:1016575909173>

- Sağlam, H. (2021). Dergi reklamlarında cinsiyetçi söylemin inşası: otomobil reklamlarına göstergebilimsel bir bakış. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 6(2), 52-74. <https://doi.org/10.47107/inifedergi.879878>
- Sandhu, N. (2019). Fueling gender stereotypes: A content analysis of automobile advertisements. *Business Perspectives and Research*, 7(2), 163-178. <https://doi.org/10.1177/2278533719833815>
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. (B. Vardar, Çev). İstanbul: Multilingual Yayınevi
- Sabuncuoğlu, A. (2006). Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet. [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi, İzmir
- Sarbay, Z. S. (2015). Çelik ile Çeliknaz'ın reklam kokan aşkı: Arçelik reklamlarında toplumsal cinsiyet rolleri. *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 2(1), 95-114. <http://ilefdergisi.ankara.edu.tr/en/download/article-file/292755>.
- Shaw, P & Tan, Y. (2014). Race and masculinity: a comparison of asian and western models in men's lifestyle magazine advertisements. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 91(1) 118-138. <https://doi.org/10.1177/1077699013514410>
- Schroeder, J. E., & Zwick, D. (2004). Mirrors of masculinity: Representation and identity in advertising images. *Consumption Markets & Culture*, 7(1), 21-52. <https://doi.org/10.1080/1025386042000212383>
- Tan, Y., Shaw, P., Cheng, H., & Kim, K. K. (2013). The construction of masculinity: A cross-cultural analysis of men's lifestyle magazine advertisements. *Sex Roles*, 69, 237-249. <https://doi.org/10.1007/s11199-013-0300-5>
- Tsai, W. H. S., Shata, A., & Tian, S. (2021). En-gendering power and empowerment in advertising: A content analysis. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 42(1), 19-33. <https://doi.org/10.1080/10641734.2019.1687057>
- Uçan, G. (2014). *Post-Modern Erkek(lik)*. H. Kuruoğlu ve B. Aydın (Ed), Toplumsal Cinsiyet ve Medya, 1-16. Ankara: Detay Yayıncılık
- Uluocak, Ş., & Aslan C. (2011). *Kadın bakış açısından toplumsal cinsiyet rolleri*. İstanbul: Oktay Matbaacılık
- Valdez, P., & Mehrabian, A. (1994). Effects of color on emotions. *Journal of experimental psychology: General*, 123(4), 394. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.123.4.394>
- Vokey, M., Tefft, B., & Tysiaczny, C. (2013). An analysis of hyper-masculinity in magazine advertisements. *Sex Roles*, 68, 562-576. <https://doi.org/10.1007/s11199-013-0268-1>
- Weisgram, E. S., Fulcher, M., & Dinella, L. M. (2014). Pink gives girls permission: Exploring the roles of explicit gender labels and gender-typed colors on preschool children's toy preferences. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(5), 401-409. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2014.06.004>
- Williamson, J. (2001). *Reklamların dili* (A. Fethi, Çev). Ankara: Ütopya Yayınevi
- Yıldırım, E. (2019). Televizyon Reklamlarına Göstergebilimsel Bir Yaklaşım Kent Şekerleme Reklamı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (43), 169-181. <https://doi.org/10.32547/ataunigsed.592302>
- Yılmaz, Sema. (2018). Toplumsal cinsiyet rollerinin günlük hayattaki yansımaları: Çorum alaca örneği. *İmgelem*, 2, 59-79. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/503438>
- Zengin, E. (2019). Kırklareli Üniversitesi İletişim Fakültesi Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Birimi Kırklareli Feminist Ekonomi Politik ve Honda Otomobil Reklam
<https://tr.wikipedia.org/wiki/He-Man>, Erişim Tarihi: 02.02.2021
<https://www.youtube.com/@sahibindencom>, Erişim Tarihi: 02.02.2021
<https://www.youtube.com/@hondatr>, Erişim Tarihi: 02.02.2021

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Bani ve Yapı Sanatçısı Bağlamında Germiyoğlu Süleyman Şah Dönemi (1361-1387) İmar Faaliyetleri

Germiyoğlu Süleyman Şah Period (1361-1387) Reconstruction Activities in The Context of Patron and Artist

Demet KARA

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Anadolu University, Faculty of Letters,

Department of Art History, Eskişehir, Türkiye

dturgut@anadolu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0988-364X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 06.03.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 04.08.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Kara, D. (2024). Bani ve Yapı Sanatçısı Bağlamında Germiyoğlu Süleyman Şah Dönemi (1361-1387) İmar Faaliyetleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 573-586. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1448087>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Reconstruction Activities of Germiyanoğlu Süleyman Şah Period (1361-1387) in the Context of Patron and Building Artist

Abstract

In this study, the construction activities of the period of Süleyman Şah, one of the Germiyanoğulları lords within the Western Anatolian Principalities, are discussed in the context of patron and artist. The first construction activity of Süleyman Şah, who became the head of the principality in 1361, was to undertake the repair of the Denizli Ulu Mosque, and then he continued the construction or repair activities of structures such as mosques and masjids, most of which were within the religious architecture group, in the capital Kütahya, Afyonkarahisar and Sandıklı. Considering the existing structures today, construction activities continued until 1382, and after this date, he married his daughter Devlet Hatun to Yıldırım Bayezid of the Ottoman Empire and took a significant part of the lands of the principality such as Tavşanlı, Simav, Emet (Eğrigöz), including the capital Kütahya, as a dowry. He moved the center of the principality to Kula and lived here until his death. No information regarding construction activities was recorded during the five-year period from 1382 to 1387, the year of Süleyman Şah's death. When we look at the patrons of the buildings that were built or repaired in this period, we see that in addition to the buildings built by the hands of Süleyman Şah himself, people such as commanders, ahi and emirs, who continued as a tradition, also served as patrons. Thus, it is understood that not only the treasury but also personal budgets were used in the construction of newly conquered or already dominated cities. The construction artist of only one of the constructed structures is known. In the construction inscription of the Sandıklı Grand Mosque, the artist of the building, Abdullahoğlu Aydemir, is also the manager of the city with the expression "en-naib", which he uses to describe himself in the inscription, and he is also the construction artist of this building with the title of "mimarühu". In line with the information obtained from period sources, foundation records and inscriptions, the subject of the study focuses on the possibility that the construction activities carried out during the reign of Süleyman Şah took place within a building organization, unlike previous studies on this period. In addition, the identities of the patrons were determined and it was tried to reveal to what extent the people living in the settlements under the Germiyanoğulları rule or those dealing with the administrative and military affairs of the principality contributed to the development activities. The lack of a monographic study examining the construction activities of the Süleyman Şah period in the context of patrons and artists reveals the importance of the research. The buildings were examined on site, their plans and architectural features were evaluated within themselves, and the identities of their patrons and artists in the administrative and social life of the Germiyanoğulları were tried to be determined.

Keywords: Germiyanoğulları, Süleyman Şah, Construction Activities, Patron, Building Artist

Bani ve Yapı Sanatçısı Bağlamında Germiyanoğlu Süleyman Şah Dönemi (1361-1387) İmar Faaliyetleri

Öz

Batı Anadolu Beylikleri içerisinde yer alan Germiyanoğulları beylerinden Süleyman Şah döneminin imar faaliyetleri bu çalışmada bani ve yapı sanatçısı bağlamında ele alınmıştır. 1361 yılında beyliğin başına geçen Süleyman Şah'ın ilk imar faaliyeti Denizli Ulu Camii'nin onarımını üstlenmek olmuş, arkasından başkent Kütahya, Afyonkarahisar ve Sandıklı'da, çoğunluğu dini mimari grubu içinde yer alan cami ve mescit gibi yapıların inşaa ya da onarım faaliyetlerini sürdürmüştür. Günümüzdeki mevcut yapılar dikkate alındığında 1382 yılına kadar imar faaliyetleri devam etmiş, bu tarihten sonra kızı Devlet Hatun'u Osmanlı Devleti'nden Yıldırım Bayezid ile evlendirerek başkent Kütahya da dahil olmak üzere Tavşanlı, Simav, Emet (Eğrigöz) gibi beyliğin topraklarının önemli bir bölümünü çeyiz olarak vermiş ve beyliğin merkezini Kula'ya taşıyarak ölümüne kadar da burada yaşamıştır. 1382 yılından Süleyman Şah'ın ölüm yılı olan 1387'ye kadar, aradaki beş yıllık süre zarfında imar faaliyetlerine ilişkin herhangi bir bilgi kaydedilmemiştir. Süleyman Şah döneminde inşaa ya da onarımları gerçekleştirilen yapıların banilerine bakıldığında ise bizzat Süleyman Şah'ın kendi eliyle inşaa ettirdiği yapıların yanı sıra komutan, ahi, emir gibi kişilerin de banilik yaptığı görülmektedir. Böylece yeni fethedilen ya da zaten egemenliğin sağlandığı kentlerin imarında sadece hazineden değil kişisel bütçelerden de yararlanıldığı anlaşılmaktadır. İnşaa edilen yapılardan yalnızca birinin yapımcı sanatçısı bilinmektedir. Sandıklı Ulu Camii'nin inşaa kitabesinde yapının sanatçısı Abdullah oğlu Aydemir aynı zamanda kitabede kendini tanımlarken kullandığı "en-naib" ifadesiyle şehrin yöneticisi olmakla birlikte "mimarühu" unvanıyla bu yapının da yapımcı sanatçısıdır. Dönem kaynakları, vakıf kayıtları ve kitabelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışmanın konusu, bu döneme ilişkin daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak Süleyman Şah döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin bir yapı organizasyonu içerisinde gerçekleşmiş olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte banilerin kimlikleri tespit edilerek Germiyanoğulları yönetimindeki yerleşim yerlerinde yaşayanların veya beyliğin idari ve askeri işleriyle uğraşan kişilerin imar faaliyetlerine ne ölçüde katkı sağladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Süleyman Şah döneminin imar faaliyetlerini bani ve yapımcı sanatçısı bağlamında ele alan monografik bir çalışmanın bulunmaması araştırmanın önemini ortaya

koymaktadır. Yapılar yerlerinde incelenerek, plan ve mimari özellikleri kendi içlerinde değerlendirilmiş, bani ve sanatçılarının Germiyanoğullarının idari ve sosyal yaşamlarındaki kimlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserlerin plan ve mimari özellikleri, banilerinin farklı olmaları dolayısıyla kuruldukları şehir özelinde ele alınmaya çalışılmış, benzer özellikler üzerinden inşa organizasyonuna dair tespitlere yer verilmiştir. Özellikle başkent Kütahya'da inşa edilen üç mescitte benzer mimari elemanlara yer verilmiş olması ve birbirlerine yakın tarihlerde inşa edilmiş olmaları inşa faaliyetlerinde görev alanların aynı kişiler olabileceğini, dolayısıyla bir yapım ekibinin varlığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Germiyanoğulları, Süleyman Şah, İmar Faaliyetleri, Bani, Yapı Sanatçısı

Giriş

Germiyanoğulları beylerinden Süleyman Şah döneminde gerçekleşen imar faaliyetlerini, bani-yapı sanatçısı ilişkisi çerçevesinde ele alan çalışmada, bu dönemde inşa edilen ya da onarımı gerçekleşen mevcut yapıların, kitabeleri üzerinden tespiti yapılmış, günümüzde mevcut olmayan yapılar ise vakıf kayıtlarından belirlenmiştir. Süleyman Şah'a ithafen yazılmış dönem kaynaklarından imar faaliyetleri ile ilgili bilgiler taranmıştır. İnşa edilen yapılar yerlerinde incelenerek fotoğraf çekimleri yapılmış, inşa/onarım kitabelerinde sorunlu görülen yerler tekrar okunmuştur. Bir buçuk asır varlığını devam ettiren beyliğin mevcut yapılarının yapım sanatçıları, kitabeler üzerinden tespit edilmiştir. Ayrıca yapıların banilerinin sosyal ve siyasi statüleri incelenerek inşa faaliyetlerinin ekonomik olarak yüklenicilerinin tek elden olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Tespitler beyliğin askeri-idari işlerinde görev alan kişilerin ya da şehirde yaşayan ahilerin imar faaliyetlerinde etkin olduklarını ortaya koymuş ve ekonomik olarak inşa faaliyetlerinde belirli bir politikanın da olduğunu göstermiştir. Yaklaşık yüz elli yıl kadar Batı Anadolu'da hüküm süren beyliğin belirlenen iki yapı sanatçısından birinin Süleyman Şah döneminde, Sandıklı Ulu Camii'nin inşasını gerçekleştirdiği ve inşa kitabesinde kullandığı ünvanı üzerinden insanın hangi aşamasında görev aldığı ya da insanın tamamından mı sorumlu olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yapı sanatçısının kullandığı ünvanlar kendilerinden önce ya da kendileriyle aynı dönemde yaşamış yapım sanatçılarından hangileri tarafından kullanıldığı kitabeler ve dönem kaynakları üzerinden tespit edilmiş ortak ve farklı özellikler ortaya konmaya çalışılmıştır. Yapıların plan ve mimari özellikleri banilerinin farklı olmaları dolayısıyla kuruldukları şehir özelinde ele alınmaya çalışılmış, benzer özellikler üzerinden inşa organizasyonuna dair tespitlere yer verilmiştir.

Germiyanoğulları beylerinden Çahşadan Mehmet Bey'in büyük oğlu¹ Süleyman Şah'ın² beyliğin başına hangi tarihte geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Dimetoka fethi dolayısıyla Orhan Gazi'nin Süleyman Şah'a yazdığı mektup³ dikkate alındığında 1361 yılında Süleyman Şah'ın beyliğin başında bulunduğu genel kabul görmektedir (Varlık, 1974). Yıldırım Bayezid ile olan evliliği münasebetiyle Süleyman Şah'ın Devlet Hatun adında bir kızının var olduğu, Devlet Hatun'dan başka Mevlana'nın torunu Sultan Veled'in kızı Mutaharre Hatun ile olan evliliğinden Hızır Paşa (Burhaneddin), İlyas Paşa ve Kurt Abdal adında üç oğlunun olduğu bilinmektedir (Turgut, 2017). Ayrıca Umur Bey'in kızı ile olan evliliğinden ise kendinden sonra

¹ Süleyman Şah'ın Denizli'de bastırıldığı iki gümüş sikkenin bir tarafında kelime-i şehâdet yer alırken diğer yüzünde "Süleyman Şah ibni Mehmet" ifadesi yer almaktadır ki buradan da Süleyman Şah'ın babasının Mehmet olduğu anlaşılmaktadır (Varlık, 1974).

² Kütahya'da bulunan Pekmezpazarı, diğer adıyla Analı Mescidi inşa kitabesinde ve dönem kaynaklarından biri olan Bezm-ü Rezm'de ve Süleyman Şah Dönemi'ne tarihlenen vakıf kayıtlarında ismi sadece birinde "Süleyman Bey" olarak geçmekte, diğerlerinde ise önce "Süleyman Şah" sonra "Şah Çelebi" olarak geçmektedir (Esterebadi, 1990; Turgut, 2017).

³ Osmanlı Devleti'nin Dimetoka fethi Orhan Gazi Dönemi'nde gerçekleşmiş ve bu fetih dolayısıyla Sultan Orhan Gazi Germiyanoğlu Süleyman Şah'a bir mektup göndermiştir. Orhan Gazi'nin Mart 1362 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Ayrıca Edirne'nin 1361 yılında fethedilmiş olması ve Dimetoka'nın da Edirne'den önce fethedildiği bilindiğinden Dimetoka'nın en geç 1361 yılında fethedilmiş olması gerekir. Fetih sebebiyle Orhan Gazi'nin Germiyanoğlu Süleyman Şah'a mektup yazması bu tarihte Germiyanoğulları Beyliği'nin başında Süleyman Şah'ın olduğunu göstermektedir (Varlık, 1974).

beyliğin başına geçecek olan II. Yakup doğmuştur (Alkan, 2014; Şeyhoğlu, 1979; Turgut, 2017; Uzunçarşılı, 1969; Varlık, 1974).

Süleyman Şah'ın saltanatının ilk yılları sakin geçmiş ancak bir taraftan Karamanoğulları diğer taraftan Osmanoğulları'nın Anadolu üzerindeki egemenliklerini yayma politikaları kendisini endişelendirdiğinden Mutahhare Hatun'dan olan kızı Devlet Hatun'u Osmanoğulları'ndan Yıldırım Bayezid ile evlendirmiş ve Kütahya, Tavşanlı, Simav, Emet (Eğrigöz) gibi beyliğin topraklarının önemli bir bölümünü çeyiz olarak vermiş ve beyliğin merkezini Kula'ya taşıyarak ölümüne kadar da burada yaşamıştır (Alkan, 2014; Uzunçarşılı, 1969).

Germiyanoğullarının Süleyman Şah dönemi, siyasi anlamda çalkantılı olmasa da kültür sanat anlamında oldukça zengindir. Nitekim dönemin ünlü alim ve şairlerinden Ahmedî, Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, Ahmed Daî gibi isimlerin Süleyman Şah meclisinin müdavimi oldukları gibi onun adına yazdıkları eserler de bulunmaktadır. Şeyhoğlu, Süleyman Şah adına Hürşidnâme adlı eseri kaleme almıştır. Ahmedî ise İskendernâme'yi Süleyman Şah'a ithaf etmiş ancak vefatı sebebiyle Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye takdim etmiştir (Uzunçarşılı, 1969).

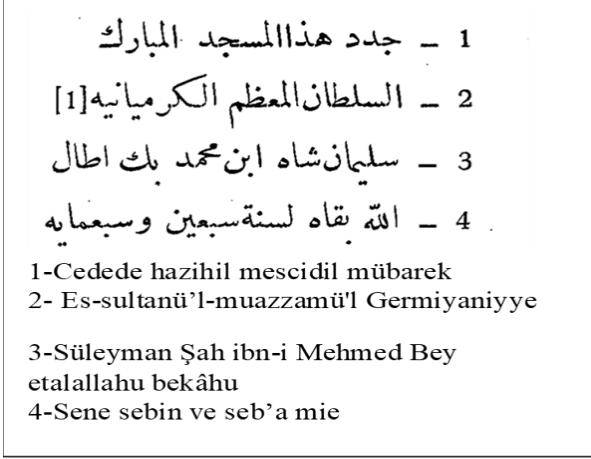
Germiyanlı Sarayı, Süleyman Şah döneminde kültür sanat bakımından bu denli zenginlik yaşarken mimari anlamda çeşitli faaliyetlerin yapılmamış olması elbette düşünülemez. Nitekim günümüze kadar çeşitli onarımlar geçirmiş ve belki de özgün hallerini yitirmiş olsalar da mevcut yapıların inşa ya da onarım kitabelerinden Süleyman Şah döneminde başkent Kütahya, Afyonkarahisar, Denizli ve Sandıklı'da inşa faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Yalnızca kitabeler değil bu dönemin vakıf kayıtları da incelendiğinde günümüzde var olmayan yapıların isimlerine de rastlanmaktadır. Kütahya Pekmez Pazarı (Analcı Mescidi) (1369), Kütahya Yukarı Kale Mescidi (1377-1378), Kütahya Kurşunlu Camii (1377-1378), Afyonkarahisar-Sandıklı Ulu Camii (1378), Kütahya Servi (Çatalçeşme) Camii (1381-1382) inşa kitabelerinden Süleyman Şah döneminde yaptırıldıkları, Denizli Ulu Camii (1368-onarım) ve Kütahya Balıklı Camii (1381-1382-onarım)'nde de onarımlarının gerçekleştirildiği, yapıların onarım kitabelerinden öğrenilmektedir.

Vakıf kayıtlarından ise Kütahya-Simav'da Yeniceköy ve Kırkiki Zaviyeleri, Denizli Honaz'da Gökbaşlı Zaviyesi'nin Süleyman Şah tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir (Turgut, 2017).

Ayrıca Uzunçarşılıoğlu tarafından kaydedilen ancak günümüzde nerede olduğu tespit edilemeyen Kütahya Hisar Çeşmesi üzerindeki kitabenin bir türbeye ait olduğu ve 1366-1367 yılında vefat eden Yusuf bin İbrahim adına Süleyman Şah Dönemi'nde inşa ettirildiği bilgisi verilmektedir (Uzunçarşılıoğlu, 1932). Afyonkarahisar'da bulunan İki Lüleli Çeşme kitabesinin de tarih kısmı tam okunamadığından tartışmalı olmakla birlikte Süleyman Şah Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Uysal, 2006). İsimleri zikredilen yapıların çeşitli şehirlerde çoğunun ilk inşasının, bir kısmının ise onarımlarının Süleyman Şah döneminde yapıldığı görülmektedir. Bu yapılardan Kütahya Yukarı Kale Mescidinin banisinin doğrudan Süleyman Şah olduğu inşa kitabesinden öğrenilmekte, Süleyman Şah döneminde inşa edilen ya da onarımı gerçekleştirilen diğer yapıların banilerinin ise beyliğin çeşitli kademelerinde görevli olarak bulunan ya da ahi gibi yaşadıkları yerlerde belirli bir sosyal statüye sahip olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Yapıların kitabeleri önce beyliğin başında bulunan Süleyman Şah'ın baniliğini yaptığı Denizli Ulu Camii onarım kitabesi ve Kütahya Yukarı Kale Mescidi ile başlamakta, sonrasında ise kronolojik olarak sıralanmaktadır.

1366 yılında büyük bir deprem felaketi yaşayan Denizli 1367 yılında Germiyanoğulları tarafından fethedilmiştir (İnce 2006). Fetihten hemen sonra kentte imar faaliyetlerine başlanıldığı Denizli Ulu Camii'nin onarım kitabesinden anlaşılmaktadır⁴.

Şekil 1. Denizli Ulu Camii onarım kitabesi

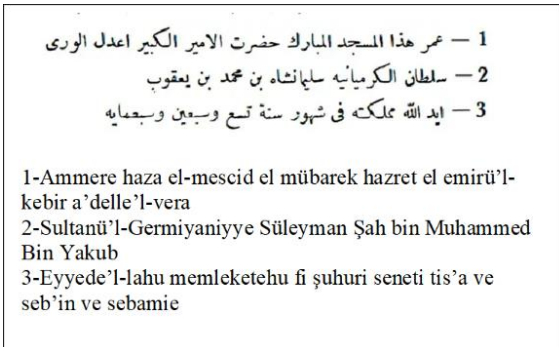

Kaynak: İnce, 2006, s. 209; Uzunçarşılıoğlu, 1929, s. 203.

Denizli Ulu Camii'nin ilk inşası Türkiye Selçukluları dönemine denk gelmektedir. Ancak 1366'da yaşanan deprem felaketinde yapının tamamen yıkıldığı ve Süleyman Şah döneminde yenilendiği onarım kitabesinde geçen "cedede" (cedide) ifadesinden anlaşılmaktadır (İnce, 2006; Uzunçarşılıoğlu, 1929). Bu onarım kitabesi günümüze kadar ulaşsa da 1898-1899 yılında bir deprem daha yaşayan Denizli'de Ulu Camii'nin de tekrar yenilendiği kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra 2002 yılında camii tamamen yıkılmıştır⁵ (İnce, 2006).

Kütahya Kalesi'nin Yukarı Kale denilen bölümünde inşa edilen ve inşa kitabesinde açıkça ismi belirtilmediğinden farklı isimlerle anılan Yukarı Kale Mescidi 1377-1378 yılında Süleyman Şah tarafından yaptırılmıştır (Kara, 2020).

Şekil 2. Kütahya Yukarı Kale Mescidi kitabesi okunuşu

Kaynak: Uzunçarşılıoğlu, 1932, s.76.

Resim 1. Yukarı Kale Mescidi kuzey ve batı cepheleri

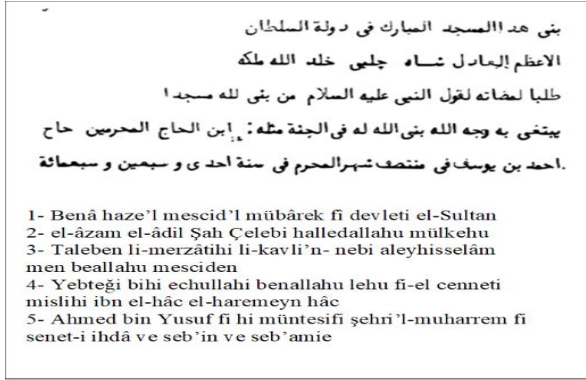
Kaynak: Yazar, 2023

Kütahya Pekmez Pazarı (Analıcı) Mescidi 1369 yılında Ahmet bin Yusuf tarafından inşa ettirilmiştir. Ancak bani hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Altun, 1981-1982; Uysal, 2006).

⁴ Kitabenin ikinci satırı yeniden okunarak düzenlenmiştir.

⁵ Günümüzde Ulu Camii ismiyle anılan yapı 2002 yıkımı hemen öncesinde inşa edilen camii olduğundan plan ve mimari özelliklere değinilmemiştir.

Şekil 3. Kütahya Pekmezpazarı (Analcı) Mescidi kitabesi okunuşu

Kaynak: Uysal, 2006, s.206; Varlık, 1974, s.140

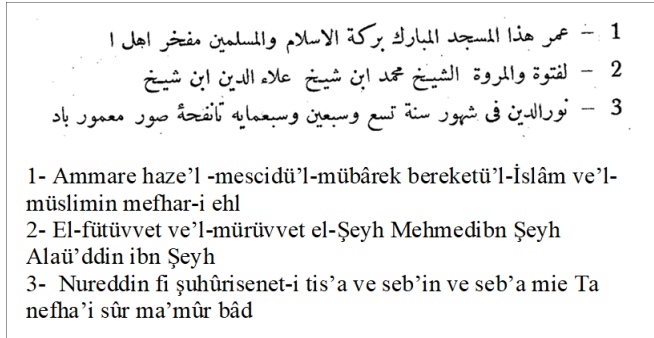
Kaynak: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2519>, **Erişim tarihi:** 09.11.2023.

Resim 2. Kütahya Pekmezpazarı (Analcı) Mescidi

Kitabesindeki tarih dolayısıyla Süleyman Şah Dönemi'ne ait olduğu bilinen Kurşunlu Camii'nin bu dönemde inşasının ilk defa mı gerçekleştiği yoksa daha önce inşa edilerek onarımının mı yapıldığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır⁶. 1378 tarihli kitabesine göre yapının banisi Şeyh Mehmed ibn Şeyh Alâüddin'dir. Kitabede geçen "sahibülfütüvveti velmürüvve" kalıbı baninin Kütahya'daki ahilerin önde gelen isimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Kütahya'daki Paşam Sultan Türbesi'nin kitabesi ile Kurşunlu Camii'nin kitabesi bu ahi ailesi hakkında bazı bilgileri vermektedir. Her iki kitabe birden dikkate alındığında Şeyh Nureddin'in Kurşunlu Camii'nin banisi Şeyh Mehmed'in büyük babası, Şeyh Mehmet ise Paşam Sultan Türbesi kitabesinde ismi geçen İbrahim Cemal'in dedesidir⁷. Ayrıca Uzunçarşılıoğlu, 1520 yılında Anadolu Beylerbeyi olan Kasım Paşa'nın Kurşunlu Camii'nde yaptırdığı onarım sebebiyle camiye Kasım Paşa Camii de denildiğini belirtmektedir (Altun, 1981-1982, s.228; Uzunçarşılıoğlu, 1932, ss.77, 87-88). H.Güner ise Kütahya Müzesi'nde bulunan Şeri mahkeme sicil kaydından, onarımın Kasım Paşa olmayıp 1697-1698'de Kütahya Müftüsü olduğunu tahmin ettiği Hoca Kasım tarafından yaptırıldığını bildirmektedir (Güner, 1964).

Şekil 4. Kütahya Kurşunlu Camii onarım kitabesi okunuşu

Kaynak: Uysal, 2006, s. 182; Varlık, 1974, s.139.

Resim 3. Kütahya Kurşunlu Camii

Kaynak: Yazar, 2017

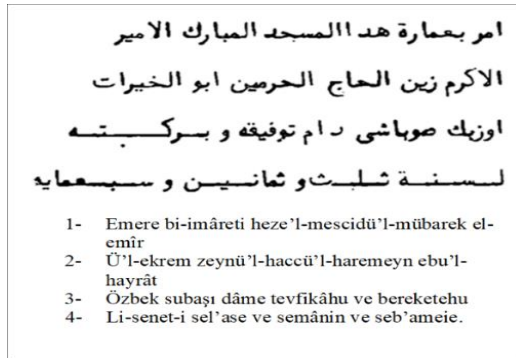
⁶Uzunçarşılıoğlu caminin inşasının Süleyman Şah Dönemi'nde, 1378 tarihinde olduğunu belirtirken, Güner kitabede geçen "amere/ammere" ifadesine dayanarak onarımının bu yılda yapılmış olduğunu bildirmektedir (Güner, 1964; Uzunçarşılıoğlu, 1932).

⁷ Paşam Sultan Türbesi kitabesinde Hacı İbrahim Cemal isminde bir gencin vebadan vefat ettiği bildirilmektedir. Babasının ismi Elhac Kemaleddin Paşa, dedesi ise Şeyh Mehmet'tir. Seyit Nureddin'in de bu türbede kabri olduğu düşünülmekte hatta türbenin diğer adı Seyyit Nureddin olarak geçmekte ise de kendisine ait herhangi bir kitabe günümüzde mevcut değildir. Ahi Mehmet'in yaptırdığı Kurşunlu Camii'ne oldukça yakın olan türbenin ve caminin inşa kitabelerinden bu ahi ailesinin soy kütüğü kısmen çıkarılmaktadır. Her iki kitabe dikkate alındığında ailenin silsilesi;
Şeyh Nureddin----Şeyh Alâeddin-----Elhaç Şeyh Mehmet-----Elhaç Kemal Paşa-----Hacı İbrahim Kemal şeklindedir (Uzunçarşılıoğlu, 1932; S. Zeyrek, 2015).

13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da görülmeye başlanan Ahilik teşkilatı ve ahilerinin en önemli özelliklerinden biri fetihler sırasında ele geçirilen şehir, kasaba ve köylerin yeniden imar edilerek bayındır hale getirilen yerleşim birimlerine Türk ve Müslüman nüfusun ikamet etmesini sağlamak olmuştur. Pek çok yerleşim alanlarında üretim doğrudan ahi teşkilatı mensuplarının elinde bulunduğundan o yerleşim birimlerinin önde gelen isimleri de onlar olmuş, iskân ettikleri yerlerde başta ekonomik olmak üzere o bölgeyle ilgili önemli konularda karar mercii haline gelmişlerdir (Şahin, 2021). Şeyh Mehmed ibn Şeyh Alâüddin de Kütahya'da soy silsilesi takip edilebilen önemli ahi ailelerine mensup bir kişi olarak değerlendirilmektedir⁸.

Balıkli Camii'nin ilk inşa tarihini veren kitabesi 1237 Mayıs olarak geçmekte Türkiye Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Hezar Dinari tarafından inşa edildiği belirtilmektedir (Altun, 1981-198) 1381 tarihli onarım kitabesi ise Germiyanoğlu Süleyman Şah döneminde komutan Özbek Subaşı tarafından yaptırılmıştır (Uysal, 2006). Beylikler döneminde komutanlar "subaşı" olarak ifade edilmekte, Germiyanoğulları döneminde görev almış komutanlardan Aydınoğlu Mehmet Bey, Özbek Subaşı⁹ ve Hisar Bey subaşı gibi isimler geçmektedir (Varlık, 1974). Balıklı Camii'nin onarımını yaptıran Özbek Subaşı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak 1381-1382 tarihini veren onarım kitabesi dikkate alındığında henüz beyliğin başkenti Kütahya iken başkentte bugünkü bilgiler çerçevesinde bir caminin onarımı kendisine verildiğine göre dönemin önemli komutanlarından biri olmalıdır.

Şekil 5. Kütahya Balıklı Camii onarım kitabesi okunuşu

Kaynak: Uysal, 2006, s.50; Varlık, 1974, s.139.

Resim 4. Kütahya Balıklı Camii harimden görünüm

Kaynak: Yazar, 2023

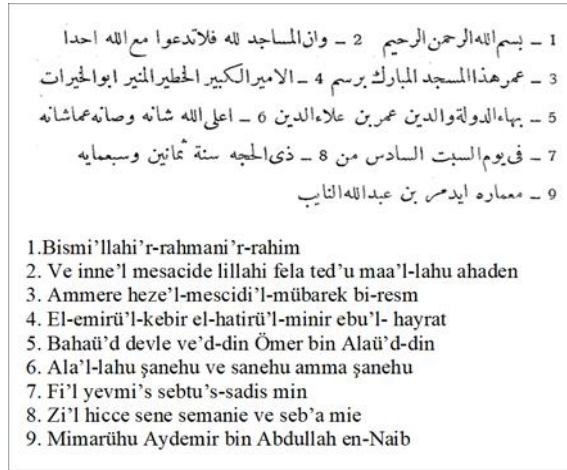
Süleyman Şah döneminin "mimarühu" unvanıyla yapı sanatçısı bilinen tek eser, 1378 inşa tarihli Sandıklı Ulu Camii'dir. Yapının banisinin Ömer bin Alâeddin olduğu inşa kitabesinden öğrenilmektedir. Germiyanlı emirlerinden biri olduğu kabul edilen Ömer bin Alâeddin hakkında dönem kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Uysal, 2006). Ancak Uzunçarşılıoğlu Anonim Selçukname'nin Paris nüshasında geçen bir ifadeden Selçuklu ailesinden 1363-1364 yılında vefat eden Sultan Alâeddin bin Süleyman Şah bin Rükneddin bin Gıyaseddin bin Alâeddin'in oğlu Bahaeddin Ömer olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur

⁸ Uzunçarşılıoğlu, Germiyanoğullarından II. Yakup Bey'in döneminde subaşı olarak görev yapan Hisar Bey bin Eynehan Bey tarafından düzenletilen 1412 tarihli vakfiyede vakfa mütevellî olan ahilerden Ahi Efendi Ahi ibni Mahmut ibnül merhumül'mağfur Mehmet ile Paşam Sultan Türbesi'ndeki Ahi ailesinin aynı olabileceği konusunda bir not düşmüştür (Uzunçarşılıoğlu, 1932). Muhtemelen isim benzerliği dolayısıyla böyle bir yorumda bulunan Uzunçarşılıoğlu'nun bu varsayımını teyit edecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁹ Kütahya'da ayrıca Özbek Camii ve Özbek Çeşmesi bulunmaktadır. 1699 tarihli bu yapıların banisi Özbek Aşireti'nden Abdullah Ağa'dır. Balıklı Camii'nin onarım tarihi ile çeşmenin inşa tarihi arasında yaklaşık üç asırlık bir zaman dilimi olsa da Özbek Aşireti'nin çok daha önce Kütahya ve civarına yerleştiği ve hatta Karacahisar Kalesi'nin fethi sırasında önemli rol üstlenen Karakeçili Yörüklerinden oldukları bilinmektedir (Bulduk, 1994). Bu bilgiye dayanarak Süleyman Şah'ın komutanlarından olan Özbek Subaşı'nın da bu aileye mensup olabileceği ihtimali bulunmaktadır.

(Uzunçarşılıoğlu, 1929). Aynı bilgi S. Gönçer tarafından da verilmiş yapım sanatçısı olan Aydemir bin Abdullah'ı Sandıklı kadısının kölesi olarak göstermiştir (Gönçer, 1971). 1318 yılında sona eren Türkiye Selçuklu Devleti'nin hanedan üyelerinden bazı şehzadelerin bu tarihten bir müddet daha sonra uç bölgelerde yaşadıkları bilinmektedir. Son hükümdar olan Mes'ud'un vefatından sonra yerine oğlu V. Kılıç Arslan'ın geçtiği ve kendisinin Sultan Alâeddin bin Süleyman Şah bin Rükneddin bin Gıyaseddin bin Alâeddin adında bir oğlu olduğu bilinmektedir. Ayrıca Melik Alâeddin'in H. 765 Muharrem ayında (Ekim/Kasım 1363) vefat ettiği bilgisi Anonim Selçukname'nin Paris nüshası çevirisinden öğrenilmektedir (Turan, 2014).

Şekil 6. Sandıklı Ulu Camii kitabesi okunuşu

Kaynak: Uysal, 2006, s.190; Uzunçarşılıoğlu, 1929, s.44

Resim 5. Sandıklı Ulu Camii harimden görünüm

Kaynak: Yazar, 2023

Sandıklı Ulu Camii'nin inşa kitabesinde bani ismi olarak verilen Ömer bin Alâeddin'in Melik Alâeddin'in oğlu Ömer olabileceği öne sürülmektedir. Ancak dönem kaynakları ya da ikincil kaynaklar ismi zikredilen Melik Alâeddin'in çocukları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Diğer taraftan Türkiye Selçuklu sultanlarından III. Alâeddin Keykubat'ın kızları Naima Gevher Hatun, Asiye Hatun ve Melek Peyker Hatun'un başkentteki İlhanlı valisi Demirtaş'ın katlinden kurtulmak maksadıyla saraydaki sadık dostları Ömer Ağa'dan yardım istemiş ve o da o dönem için en güvenli yerlerden biri olan Afyonkarahisar'a gitmelerini belirtmiştir (Kara, 2020). Bahsi geçen Ömer Ağa III. Alâeddin Keykubat'ın kızlarıyla birlikte Afyonkarahisar'a gelmiş midir? Sandıklı Ulu Camii kitabesinde geçen Ömer bin Alâeddin, Ömer Ağa olarak belirtilen kişi olabilir mi? soruları cevapsız kalmaktadır.

Sandıklı Ulu Camii'nin yapı sanatçısı inşa kitabesinde "mimarühu" unvanıyla Aydemir bin Abdullah olarak geçmektedir. Sanatçının başka herhangi bir yapısı bilinmemekle birlikte kendisi hakkında da herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır (Sönmez, 1989). Ancak kitabede kendisine "en-naib¹⁰" unvanı verilmesi onun yönetici pozisyonunda olduğunu ve büyük olasılıkla Sandıklı'nın yönetiminden sorumlu olduğunu göstermektedir¹¹. Nitekim Anadolu'da Türkiye Selçuklularından beri devletin idari işlerinde bulunan kimselerin bir yapıda mimar ya da yapım sanatçısı olarak yer aldığı bilinmektedir. I. Alâeddin Keykubad döneminin ünlü vezirlerinden Sadedin Köpek'in inşa ettirdiği Zazadin (Sadeddin) Hanı'nda ve Kubad-ı Abad

¹⁰Birini temsil etmek, birine vekâlet etmek" anlamındaki nevb (niyâbe) masdarından türeyen nâib (çoğulu nüvvâb), "bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir zaman için yüklenen kimse" demektir (Avcı, 2006).

¹¹ Mayer, Uzunçarşılıoğlu'nun Afyon Kitabeleri eserini kaynak göstererek Aydemir bin Abdullah'ı tanıtırken vali ve Sandıklı Ulu Camii'nin mimarı olarak göstermektedir (Mayer, 1956).

Saray'ında kendisinin bizzat mimarlık yaptığı bilinmektedir (Sönmez, 1989). Sadece devlet idaresinde çalışan kişiler değil, zaman zaman sultanların bile mimarlık yaptığı görülmektedir ki Antalya Yivli Minare Camii'nin inşası öncesindeki çizimler I. Alâeddin Keykubat tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca imar faaliyetlerini uygulayan yapım sanatçıları yaptıkları işe ya da mesleklerine göre bazı meslek ünvanları kullanmışlardır. Aydemir bin Abdullah meslek ünvanı olarak "mimarühu"¹² kullanmaktadır.

Türkiye Selçuklulari Dönemi'nde inşa edilen Tokat-Yeşilirmak Hıdırlık Köprüsü'nün yapım sanatçısı da mimarühu unvanıyla kitabeye kaydedilmiştir. Ancak burada dikkat çeken kısım Hıdırlık Köprüsü'nün yapım sanatçısı olan Muhammed bin el-Ferec el-Marûf bi ibn el-Hekîm'in mimarlığının dışında ünlü Selçuklu emirlerinden olduğu bilinmektedir (Sönmez, 1989). Aynı meslek unvanıyla anılan diğer yapım sanatçılarında böyle bir özellik bilinmemektedir. Böylece, Türkiye Selçuklulari ve Germiyanoğulları döneminde "mimarühu" unvanını kullanan üç yapım sanatçısından ikisinin devlet idaresinde görevli oldukları görülmektedir.

Bu dönemde mimarühu unvanını kullanan diğer yapım sanatçıları ise şu şekilde sıralanmaktadır: 1272-1273 yıllarına tarihlenen Pervaneoğlu Ali (Yılanlı) Şifahanesi Türkiye Selçuklu vezirlerinden Muineddin Süleyma Pervâne'nin oğlu Ali bin Süleyman bin Ali tarafından yapım sanatçıları Sa'îd el Kayseri ile yapının planlayıcısı ve yapım yöneticisi olan Gevherbaş bin Abdullah'a inşa ettirilmiştir (Sönmez, 1989). 14. yüzyıla tarihlenen Melek Hatun (Hatuniye) Medresesi'nin yapım sanatçısı Hoca Ahmed bin Numan'ın, günümüzde mevcut olmayan fakat kitabesi dolayısıyla hakkında bilgi sahibi olunan ve 1406 tarihli Aksaray şehir surlarının¹³ yapım sanatçısı Hoca İbrahim İbni İslam, 1150-1153 yılları arasında Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Mesud tarafından inşa ettirildiği kabul edilen ancak Karamanoğulları Döneminde 1408 yılında Karamanoğlu Taceddin Mehmet tarafından yapım sanatçısı Firuz'a tamamen yenilettirilen Aksaray Ulu Camii (Sönmez, 1989), Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubad tarafından inşa ettirilen fakat neden sonra Hamidoğulları döneminin onarım kitabesine göre 1373 yılında Mübarizeddin Mehmet bin Mahmut tarafından yapım sanatçısı Balabân et-Tavaşi¹⁴'ye inşa ettirilmiştir (Sönmez, 1989). Adları verilen eserlerin Türkiye Selçuklulari, Germiyanoğulları, Karamanoğulları ve Hamidoğulları dönemlerinde inşa edilen ya da etraflı bir şekilde onarım geçiren bu yapıların yapım sanatçıları inşa ya da onarım kitabelerine "mimarühu" unvanıyla kaydedilmişlerdir.

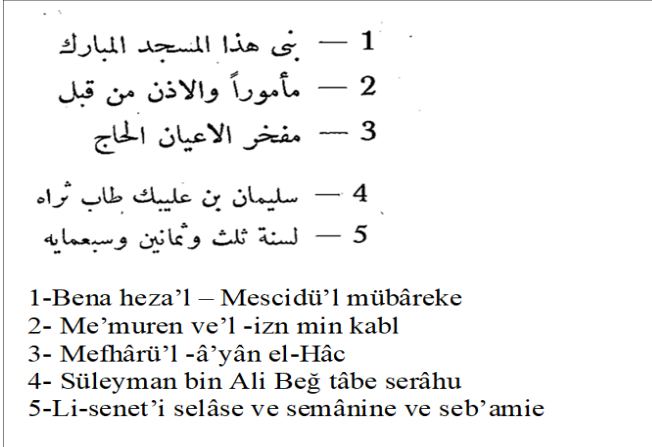
Kütahya'da 1381 tarihli Çatal Çeşme Mescidi de Süleyman Şah döneminde Germiyanoğullarının önde gelen isimlerinden Süleyman bin Ali Bey tarafından inşa ettirilmiştir. (Altun, 1981-1982; Uzunçarşılıoğlu, 1932). Bani Süleyman bin Ali Bey hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

¹² "-hu" eki Arapça 'da isimlere birleştirildiğinde aitlik anlamı vermektedir (<https://fasiharapca.com/rapca-ivelik-zamirleri-tablosu/35525> Erişim tarihi: 09.11.2023).

¹³1970 yılında Aksaray Ulu Camii yakınlarında bulunan ve yapılan okuma neticesinde Aksaray surlarına ait olduğu anlaşılan beş satırlık kitabe tarih, bani ve sanatçı ismini vermektedir (Sönmez, 1989).

¹⁴ "Tavaşi" haremağalığı için kullanılan bir sıfattır (Sönmez, 1989).

Şekil 7. Kütahya Servi (Çatalçeşme) Mescidi kitabesi okunuşu

Resim 6. Kütahya Servi Mescidi

Kaynak: Uysal, 2006, s.210; Uzunçarşılıoğlu, 1932, s.77

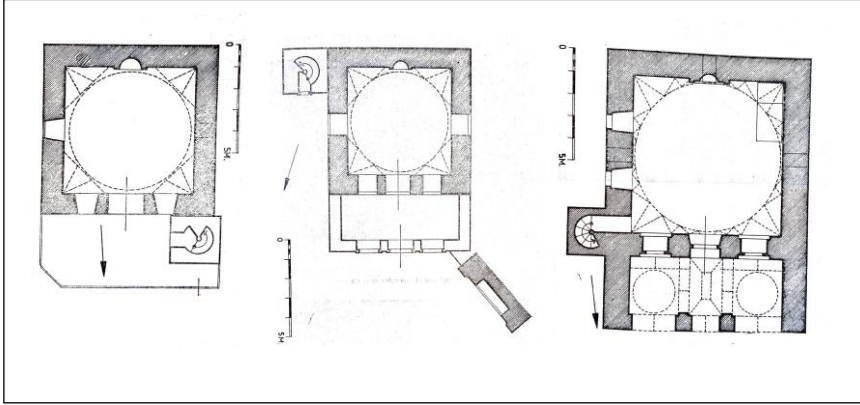
Kaynak: <https://tarihgezisi.com/camiler/servi-mescidi-catal-mescid-suleyman-bey-mescidi-kutahya/>, **Erişim tarihi:** 09.11.2023

1381 yılında kızı Devlet Hatun'u Osmanoğulları'ndan Yıldırım Bayezid ile evlendiren Süleyman Şah'ın başkent Kütahya ve bazı yerleşim bölgelerini çeyiz olarak verdiği bilinmekte nitekim bu bölgede Yıldırım Bayezid'in vali olduğu da bilinmektedir (Varlık, 1974). Süleyman Şah'ın ya da onun döneminin önde gelen isimlerinin baniliğinde inşa edilen yapıların 1381 tarihinden önce yapıldıkları görülmektedir.

1381'den, ölüm tarihi olan 1387'ye kadar beyliğin yönetimini Kula'ya taşıyan Süleyman Şah'ın türbesi de burada bulunmaktadır. Türbenin inşasıyla ilgili herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak II. Bayezid dönemine tarihlenen vakıf kaydında Mevlânâ Cemaeddin Kadı Rükneddin, Germiyanoğlu Şah Çelebi ve Yakup Çelebi nişanını kullanmıştır¹⁵ (Alkan, 2014).

Süleyman Şah döneminde çoğunlukla camii, mescit gibi yapıların inşa edildiği görülmekte ve banilerini ise bizzat kendisi dışında olanların emir, komutan ve ahilerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Banilerin hiçbiri hakkında herhangi bir bilgi günümüzde mevcut değildir. Fethedilen yerlerin hükümdar dışında emir, komutan gibi devletin önde gelen isimler tarafından imarının yapılması, Anadolu'da Selçuklu döneminden beri bir gelenek olarak devam etmektedir. Fethedilen yerlerde hakimiyeti sağlamak ve Türk yurdu haline getirmek amacıyla yapılan imar çalışmaları böylece sadece devlet hazinesi değil kişisel desteklerle de sağlanmış olmaktadır.

¹⁵ Alkan, türbenin II. Bayezid Dönemi'ne rastlayan ilk vakıf kaydında Mevlâna Cemaeddin Rükneddin'in Germiyanoğlu Şah Çelebi ve Yakup Çelebi nişanını kullanması ve daha sonraki kayıtlarda onun soyundan gelenlere evlâdiyet şeklinde devam etmesine ve türbenin sonradan tutulan kayıtlarına dayanarak burada Süleyman Şah döneminde temelleri atılan bir zaviyenin kurulmuş olduğuna, şeyhliğinin de Mevlâna Celâleddin Kadı Rükneddin ailesine verildiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra Kula'daki yerel halktan alınan bilgilere göre de Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Gürhane Medresesi'ne defnedildiği yalnız sonraki kayıtlarda medreseyle ilgili herhangi bir bilginin geçmediği Süleyman Şah Türbesi'nin ise bir zaviye ile birlikte anıldığını bildirmektedir. Türbenin kuzeyinde yer alan günümüzde Çarşı Camii'nin tuvaletlerinin bulunduğu yerde Germiyanoğulları döneminde inşa edilmiş bir mescit ve 1970'li yıllara kadar türbenin yanında kasap dükkanları olarak kullanılan sıralı dükkanları bir medreseye ait öğrenci hücreleri olabileceğini dolayısıyla burada zaviye merkezli bir külliyenin inşa edildiğini ileri sürmektedir (Alkan, 2014). Ancak bahsi geçen yapılara ait günümüzde herhangi bir kalıntı ya da kayıt mevcut değildir.

Şekil 8. Kütahya Pekmez Pazarı, Servi (Çatalçeşme) Mescidi, Kurşunlu Camii

Kaynak: Altun, 1981-1982, ss.505, 507, 512.

Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen iki zaviye, inşa kitabesi günümüzde çeşme üzerine yerleştirilmiş bir türbe, bir çeşme, üç mescit ve bir camii inşası ile üç caminin onarımı Germiyanoğlu Süleyman Şah döneminde gerçekleşmiştir. Camii ve mescitlerin plan ve mimari özellikleri incelendiğinde benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Kütahya'da Yukarı Kale Mescidi dışındaki cami ve mescitler kubbe ile örtülmüştür. Kütahya Pekmez Pazarı Mescidi, Servi (Çatalçeşme) Mescid ile Kurşunlu Camii üçgen kuşakla geçilen bir kubbe ile örtülürken Sandıklı Ulu Camii pandantif geçişli bir kubbe ile örtülmüştür. Her birinin kuzey yönünde birer son cemaat yeri bulunmaktadır. Kütahya Yukarı Kale Mescidi diğerlerinden farklı olarak düz tavan ile örtülmüşse de yapının sonraki dönemlerde nerdeyse temel seviyesinden yenilediği bilinmektedir. Ancak plan ve mimari kurgu bakımından Yukarı Kale Mescidi dışındakiler özellikle Batı Anadolu Beylikleri döneminde oldukça fazla inşa edilen tek birimli, tek kubbeli mescit/cami geleneğine uygun biçimde inşa ya da onarımlarının gerçekleştirildikleri görülmektedir.

Sonuç

Germiyanoğlu Süleyman Şah döneminin imar faaliyetlerini yapı sanatçısı, bani ve hükümdar çerçevesinde ele alan bu çalışmada Süleyman Şah Dönemi'nde inşa edilmiş ya da onarımları yapılmış çoğunlukla cami -mescitten oluşan dini mimari grubu içindeki yapıların inşa ve onarım kitabeleri, mimari özellikleri dikkate alınarak yapı organizasyonu ile ilgili tespitlere yer verilmiştir. Günümüzde varlığını sürdüren bu yapılar 1369 yılından 1382'ye kadar aralıksız devam etmiş, 1381 yılında kızı Devlet Hatun'u Osmanlı Devleti'ne gelin olarak gönderen Süleyman Şah, çeyiz olarak başkent de dahil olmak üzere beyliğin egemenliğindeki bazı kent ve yerleşim merkezlerini de verdikten sonra, onun zamanında inşa edildiği bilinen mevcut yapılar göz önünde bulundurulduğunda, imar faaliyetlerinin 1381 yılından sonra durduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıların inşa-onarım kitabeleri ve vakıf kayıtları dikkate alındığında başkent Kütahya, Afyonkarahisar, Denizli ve Sandıklı'da inşa ve onarımlarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bizzat Süleyman Şah baniliğinde inşa edilen yapıların yanı sıra gelenek olarak devam eden komutan, ahi, emir gibi kişilerin de banilik yaptığı görülmektedir. Böylece yeni fethedilen ya da zaten egemenliğin sağlandığı kentlerin imarında sadece hazineden değil kişisel bütçelerden de yararlanıldığı anlaşılmaktadır.

İnşa edilen yapılardan yalnızca birinin yapı sanatçısı bilinmektedir. Sandıklı Ulu Camii'nin inşa kitabesinde "Mimarühu Aydemir bin Abdullah en-Naib" ifadesine yer verilmiştir. Dolayısıyla yapının sanatçısı Abdullah oğlu Aydemir aynı zamanda şehrin yöneticisi olmakla birlikte

“mimarühu” unvanıyla bu yapının da yapım sanatçısı olmuştur. Anadolu’da Türk egemenliği sağlandıktan sonra kentleri baştan başa kendi gelenek görenek ve ihtiyaçlarına göre yeniden imar eden Türkiye Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nin yapım faaliyetlerine bakıldığında “mimarühu” unvanını kullanan bazı sanatçı isimlerine rastlanmaktadır. Bu isimlerden biri de Tokat-Yeşilirmak Hıdırlık Köprüsü’nü inşa eden “Muhammed bin el-Ferec el-Marûf bi ibn el-Hekîm” dir. Bu kişi aynı zamanda Türkiye Selçuklularının ün yapmış emirlerinden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla yönetici pozisyonunda bulunan kişilerin yapı sanatçısı olarak inşa faaliyetlerinde buldukları Anadolu’da Selçukludan beri devam etmektedir. Yine aynı unvanı kullanan diğer yapım sanatçılarına bakıldığında ise Karamanoğulları ve tek örnek olarak Hamidoğulları döneminde yeniden inşası gerçekleştirilen Antalya Yivli Minare Camii’nin yapım sanatçısının da aynı unvanı kullanıldığı görülmektedir. “Mimarühu” kelimesi irdelendiğinde “-hu” ekinin aitlik bildirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu unvanı kullanan yapım sanatçıların bir yere bağlı olarak bu işi gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bağlı oldukları yer de bizzat beyin kendisi yani muhtemelen saraydır. Buradan da sarayın bir yapım organizasyonuna sahip olduğu sonucuna varılmakta daha da ötesi sarayda imar işleriyle ilgili bir teşkilatlanmanın varlığı beraberinde Germiyanoğulları ve Karamanoğulları gibi Geç Dönem Türk Beylikleri içinde en büyük topraklara sahip iki beyliğin devlet olma yolundaki teşkilatlanmasını da göstermektedir.

Ayrıca mevcut yapıların plan ve mimari özellikleri dikkate alındığında özellikle başkent Kütahya’da inşa edilen Pekmez Pazarı Mescidi, Kurşunlu Camii ve Servi (Çatalçeşme) Mescidi kare tabanlı, üçgen kuşakla geçilmiş birer kubbe ile örtülmeleri ve kuzey cephelerinde birer son cemaat yerlerinin bulunması, cephe duvarlarının bitişinde kirpi saçak uygulaması benzer özellikler olarak dikkat çekmekte ve birbirlerine yakın tarihlerde inşa edilen bu yapılarda aynı ustaların hatta bir ekibin birlikte çalışmış olabileceği fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Alkan, M. (2017). Germiyanoğlu Süleyman Şah ve Kula'daki vakıfları. Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih,Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III Germiyanoğulları Beyliği Bildiri Kitapçığı, 375-385, Erişim adresi: https://www.academia.edu/38224994/GERM%C4%B0YANO%C4%9ELU_S%C3%9CCLEYMAN_%C5%9EAH_VE_KULADAK%C4%B0_VAKIFLARI
- Altun, A. (1981-1982). Kütahya'nın Türk devri mimarisi "bir deneme". B. Mereyer, O. Aslanapa, Ş. Yetkin, H.D.
- Yıldız, A. Altun & İ. Tunçoğlu (Ed.) *Atatürk'ün doğumunun 100. yılına armağan* (171-700). İstanbul: Formül Matbaası
- Bulduk, Ü. (1997). İdari ve sosyal açıdan Karakeçili Aşiretleri ve yerleşimleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(30), 37-52. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000118
- Avcı, C. (2006). *Nâib*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi (C. 32, s.311-312). Ankara: TDV Yayınları
- Kara, D. (2020). Kütahya Yukarı Kale Mescidi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(108), 366-378. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.45300>
- Esterebadi, A. B. E. (1990). *Bezm u rezm*. (M. Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Eserin orijinali 1398'de yazılmıştır)
- Gönçer, S. (1971). *Afyon ili tarihi*. İzmir: Karınca Matbaacılık
- Güner, H. (1964). *Kütahya camileri*. Kütahya: İl Matbaası
- Kara, D. (2020). *Türkiye'nin Selçuklu çağı kadın türbeleri*. Ankara: Platanus Publishing
- İnce, K. (2006). Denizli Ulu Camii hakkında. T. Yazar (Ed.). Sanatta Anadolu Asya ilişkileri Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI'ya armağan (207-223). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları
- Mayer, L. A. (1956). *Islamic architects and their works*. Genève: Albert Kundig
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. yüzyıla kadar Anadolu Türk-İslam mimarisinde sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Şahin, H. (2021). *Ahiler: adalet, dürüstlük ve bereketin temsilcisi*. İstanbul: Erdem Yayınları
- Şeyhoğlu, M. S. (1979). *Hurşid-nâme (Hurşid ü ferahşad)*. (H. Ayan Çev.) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. (Eserin orijinali 1387'de yazılmıştır)
- Turan, O. (2014). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Turgut, V. (2017). Germiyanoğulları'nın menşei, vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi meselesi üzerine. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 1-98. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/317221>
- Uysal, A. O. (1993). *Sandıklı Ulu Camii*. Prof. Dr. Yılmaz Önge armağanı (231-251). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları
- Uysal, A. O. (2006). *Germiyanoğulları beyliğinin mimari eserleri*. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını
- Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1347-1929). *Afyonkarahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları hakkında malumat*. İstanbul: Devlet Matbaası
- Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1932). *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası
- Uzunçarşılı, İ. H. (1969). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyan-oğulları tarihi (1300-1429)*. Ankara: Sevinç Matbaası

Zeyrek, Ö. S. (2015). *XVIII. yüzyılda Kütahya vakıflarının sosyal ve ekonomik hayata katkıları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

____ Erişim adresi: <https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2519>

____ Erişim adresi: <https://fasiharapca.com/rapca-iyelik-zamirleri-tablosu/35525>

____ Erişim adresi: <https://tarihgezisi.com/camiler/servi-mescidi-catal-mescid-suleyman-bey-mescidi-kutahya/>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Devletin Modern ve Dini Veçheleri: Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) Üzerine Bir İnceleme

Modern and Religious Aspects of the State: A Study on the Islamic State of Iraq Syria (ISIS)

Buse Nur YAZICI

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Uluslararası İlişkiler ve Güvenlik Bölümü

Çorum, Türkiye

Hitit University, Graduate School,

Department of International Relations and Security,

Çorum, Türkiye

bbusenuryazici@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0125-6980>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 11.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 01.10.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Yazıcı, B.N. (2024). Devletin Modern ve Dini Veçheleri: Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) Üzerine Bir İnceleme. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 587-605. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1434946>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC

Modern and Religious Aspects of the State: A Study on the Islamic State of Iraq Syria (ISIS)

Abstract

This study explores the parallels and distinctions between the modern and Islamic conceptions of statehood. It juxtaposes the systemic structures of two types of states: the modern secular state, characterized by governance based on superior legal norms and the protection of freedoms, and the Islamic state, where governance is rooted in religious principles, law is derived from Sharia, and morality is dictated by these laws. The Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) is used as a case study to illustrate the structure of the modern state and the practices of the Islamic state. Modern states fundamentally hinge on values such as nationalism, the rule of law, and secularism, which were the prevailing ideologies at their inception. In contrast, an Islamic state is a system where religious and state affairs are jointly managed under the leadership of the Caliphate, with the teachings of the Qur'an and Sunnah serving as the primary source. Contrary to common perception, it is not a rigid or uniform model, but rather a flexible and diverse structure that adapts to various contexts and conditions. Established in 2013 following its split from Al-Qaeda, ISIS has adhered to its unique interpretation of Islam, resorting to violence, committing human rights abuses, and executing massacres as part of its practices. ISIS amalgamates elements of a modern state, including its bureaucracy, sophisticated propaganda mechanisms, and use of technology, while also integrating elements of Sharia and the Caliphate. The emergence of ISIS serves as anecdotal evidence of the evolving nature of statehood in the 21st century, where unconventional sub-state actors can harness both religious and modern elements to establish and sustain states. While ISIS is an entity that has failed to achieve or sustain its statehood aspirations, the evolving nature of statehood poses new challenges for global security, as traditional strategies may not be effective against such hybrid entities. Currently, ISIS is an organization with an ambiguous claim to statehood. For ISIS to realize its objective, it must also incorporate elements of a modern state. In the modern context, statehood or recognition as a state is contingent upon certain conditions. Factors such as the legitimacy of the populace, territorial integrity, and sovereign rights are crucial for recognition as a modern state. Recognition and acceptance by the international community are used to define the state's most critical element, which is sovereignty. Therefore, recognition holds significant importance. This study also offers a detailed analysis of the extent to which ISIS, which claims to be founded on the concept of the Islamic state, interprets and implements this concept. The article further delves into the historical, ideological, social, and political factors that have contributed to the rise of ISIS, and how ISIS has leveraged these factors to establish and maintain a state. It also highlights the question of whether the coexistence of modern and religious aspects of statehood is a boon or a bane for ISIS. This study aims to juxtapose two distinct administrative and structural conceptions of the state, and endeavors to shed light on why ISIS is not recognized as a state according to these conceptions, within a theoretical framework. The Qur'an and Islamic history books are utilized in this study to analyze the theoretical framework of the Islamic state. Simultaneously, the definitions provided by state history and theorists are employed to comprehend the theoretical framework of the modern state. ISIS journals, which function as the media tools of ISIS, are also scrutinized to investigate the organization's objectives and methods. This research holds significance as it bridges a gap in the literature by comparing the understanding of religious and modern states, and assessing the stance of hybrid actors in this context.

Keywords: Islamic State, Modern State, Sovereignty, ISIS, Salafism, Sharia

Devletin Modern ve Dini Veçheleri: Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) Üzerine Bir İnceleme

Özet

Bu çalışma, modern anlamda devlet ve İslam'da devlet anlayışı arasında benzerlik ve farklılıklara odaklanmaktadır. Modern seküler devletin üstün hukuk normlarına uygun yönetim anlayışı ve özgürlüklerin korunduğu sistemsel yapısı ile İslam devletinin dini ilkelere dayandığı, hukukunun şer'i yasalara bağlı yürütüldüğü, devletin ahlaki çerçevesinin bu yasalarla belirlendiği yapıyı incelemektedir. İslam devleti ile modern devlet arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması adına karşılaştırmalı bir analizi de sunulmaktadır. Çalışmada, Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örneği üzerine odaklanarak modern devlet ve İslam devleti uygulamalarının yapısı detaylandırılmıştır. Modern devletler, ortaya çıktığındaki hâkim görüşlerden olan milliyetçilik, hukukun üstünlüğü, sekülerizm gibi değerlere dayanmaktadır. İslam devleti ise halifelik liderliğinde din ve devletin bir arada yürütüldüğü, Kur'an ve Sünnet öğretilerinin ana kaynak olarak gösterildiği yapılanmalardır. Bilinenin aksine sabit ya da tek tip bir model olmadığı aksine farklı bağlam ve koşullara uyum gösteren esnek ve çeşitli bir model yapılanmadır. 2013 yılında El-Kaide bünyesinden ayrılarak kurulan İŞİD, İslam'ı kendi yorumlamalarına göre uygulamaya koymuş ve uygulamalarında şiddet, insan hakları ihlalleri ve katliamlar gibi eylemleri kullanmıştır. İŞİD, bürokrasisi, sofistike propaganda mekanizmaları ve teknoloji kullanımı ile modern devlet unsurlarını benimsemekle birlikte eş zamanlı olarak

şariat ve halifelik sistemi gibi unsurları da bünyesinde taşımaktadır. İŞİD'in yükselişi, geleneksel olmayan devlet altı aktörlerin devlet kurmak ve sürdürmek için hem dini unsurlardan hem de modern unsurlardan yararlanabildiği ve aslında 21. Yüzyıl içerisinde devlet olabilmenin değişen doğasına dair anekdotları da içermektedir. İŞİD her ne kadar devlet olma arzusunu gerçekleştirememiş veya sürdürmemiş bir aktör olsa da değişen devlet doğasının geleneksel stratejilerin bu tür melez oluşumlu aktörlere karşı etkili olamayabileceğinden küresel güvenlik için yeni zorluklar da ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde İŞİD, bir devlet olma iddiasını başarıp başaramadığı muğlaklık taşıyan bir örgüttür. Halifeliği siyasi bir güç olarak da kullanmak istemiştir. Tüm İslam dünyasının lideri olma arzusu bulunmaktadır. İŞİD'in hedefine ulaşabilmesi için modern devlet anlayışındaki unsurları da sağlaması gerekmektedir. Modern anlamda devlet olmak ya da devlet olarak tanınmak da belli koşullara bağlanmıştır. Meşruiyetinin halka bağlı olması, toprak bütünlüğü ve egemenlik hakları gibi koşullar modern devlet olarak tanınmak için gereklidir. Uluslararası toplum tarafından tanınmak ve kabul edilmek devletin en önemli unsuru olan egemenlik unsurunu tanımlamak için kullanılır. Bu sebeple tanınırlık önem arz etmektedir. İslam devleti anlayışına göre kurulduğunu iddia eden İŞİD'in İslam devlet anlayışını ne derece yorumladığı ve uyguladığı da çalışmada detaylı şekilde incelenmiştir. İŞİD'in yükselişine katkı sağlayan tarihsel, ideolojik, sosyal ve politik faktörleri ve İŞİD'in devlet kurmak ve sürdürmek için hangi unsurları nasıl kullandığı da çalışmada detaylandırılmıştır. Makale modern ve dini yönleri olan devlet anlayışlarının bir arada bulunma zorunluluğunun İŞİD için bir kazanç mı yoksa bir yükümlülük mü olduğunun da altı çizilmektedir. Bu çalışma, yönetsel ve yapısal olarak farklılık gösteren iki devlet anlayışının karşılaştırılıp bu devlet anlayışlarına göre İŞİD'in devlet olarak kabul edilmemesinin sebeplerini teorik bir çerçeveden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda İslam devletinin teorik çerçevesinin irdelenmesinde Kur'an ve İslam tarihi kitaplarından, modern devletin teorik çerçevesinde ise devlet tarihi ve teorisyenlerinin tanımlarından yararlanılmıştır. İŞİD'in amaç ve yöntemlerinin araştırılmasında da İŞİD'in medya araçları olan dergilerden faydalanılmıştır. Çalışma dini ve modern iki devlet anlayışının karşılaştırılması ve hibrit aktörlerin bu konunun neresinde durduğunu gözlemlemek açısından literatürdeki boşluğun doldurulmasında önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Devleti, Modern Devlet, Egemenlik, İŞİD, Selefilik, Şariat

Giriş

Devlet, siyasi bir yapılandırma ve onu oluşturan insan topluluklarının birincil önceliği olmuştur. İslamcı ve modern teorisyenler devletin ne olduğuyula ve nasıl olması gerektiğiyle ilgili görüş ve teoriler geliştirmişlerdir (Çöllü, 2019). Teorisyenler, yaşadıkları dönemin siyasi koşullarından feyz alarak bir takım devlet tasvirlerinde bulunmuşlardır. Ancak günümüzde halihazırda tüm toplumlar tarafından kabul edilen ve tüm aktörleri kapsayan uluslararası bir devlet tanımlaması ve kıstasları oluşturulmamıştır. Bunun sebebiyse yaşanan her çağda maruz kalınan koşullara bağlı olarak değişen devlet sistemleri ve bu sistemlerin tasvirleridir. Günümüzün karmaşık siyasi manzarasında hem modern devletlerin hem de İslam devletlerinin belirgin bir dizi ilke ve prensip üzerine kurulduğu gözlemlenmektedir. Bu ilkeler ve prensipler, devletin yapısal ve işlevsel özelliklerini belirlerken, aynı zamanda devletin toplum üzerindeki etkisini ve otoritesini de şekillendirir. İslam devletinin belirleyici normları ilk İslam devleti model alındığında, genellikle soyut ve ideolojik bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, bu normlar Batı merkezli modern devletin oluşumunda zorunlu olarak görülmez. Buna karşılık, modern devletin belirleyicileri genellikle devletin varlığını sürdürme ve uluslararası arenada tanınma ihtiyacından kaynaklanır. Günümüzde Modern devletin belirleyicileri devletin varlığını sürdürmesi ve tanınması için elzemdir. İslami ve modern devletin prensipleri birbirinden farklı olmakla birlikte İslami devlet anlayışı günümüzde daha modernist bir yapıdadır. Bu modernist İslam devleti şekli, ilk dönem Müslümanların örnek davranışlarından sapmalar ve kültürel faktörlerin İslam'ın temel prensiplerine karışması sonucunda İslam'ın orijinal öğretilerinin bozulduğu iddiası üzerine kurulmuştur. Bu durum, Selefilik ideolojisinin siyasi bir boyut kazanmasına ve canlanmasına yol açmıştır (Büyükkara, 2014). Canlanan bu ideoloji örgütsel yapılandırmaların ortaya çıkış amaçlarından biri olarak yerini almıştır. Günümüzde bazı terör örgütlerinin gayeleri, İslami olmayan mevcut düzen yerine asr-ı saâdet dönemi denilen Hz. Muhammed sonrası neslinin devlet anlayışına uygun bir devlet kurmak

olmuştur. Bunun bir örneğini İŞİD¹ vermektedir. Bir İslam devleti kurmayı amaç edinen örgüt 2014 yılında liderleri Ebu Bekir el-Bağdadi tarafından "Irak ve Şam İslam Devleti" adında bir İslam devleti kurduklarını açıklamışlardır. Suriye ve Irak'ta işgal edip tahakküm kurdukları bölgelerde halife seçmiş, valiler atamış, danışma meclisleri seçip fırınlar, mahkemeler kurmuş bayrak belirleyip para bastırarak devlet aygıtı gibi işleyen bir düzen yaratmaya çalışmıştır. Örgütün devlet olma iddiası uluslararası arenada kabul görmeyip hala bir terör örgütü olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışma, İŞİD'in devlet olma iddiasını modern ve dini çerçevede devlet olmanın koşullarını karşılaştırarak ele almayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma beş bölüm altında incelenecektir. Birinci bölümde araştırmaya dair kullanılan yöntemlerden ve araştırmanın amacından söz edilecektir. İkinci bölümde, İslam devletiyle ilgili genel bir çerçeve çizilerek İslam devleti sayılabilmek için gerekli kıstaslardan bahsedilecektir. Üçüncü bölümdeyse günümüz devlet yapıları olan modern devlet üzerine bir inceleme yapılacaktır. Modern devletin meşruiyetinin kaynağından ve modern devlet olabilmenin başlıca unsurlarından bahsedilecektir. Dördüncü bölümde ise bu iki devlet bağlamında bir örneklem olarak alınan İŞİD'in kuruluşu, amaçları ve ideolojisi üzerine bir bilgilendirme sağlanıp son bölümde İŞİD, modern devlet ve İslam devleti bağlamında incelenip devlet potansiyeli tartışması yapılacaktır. Sonuç olarak, bu çalışma uluslararası ilişkiler literatürüne, İslam devleti ile modern devlet kavramlarını karşılaştırarak katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, günümüz örgütsel yapılarının bu iki devlet anlayışı ile sağlayabilecekleri uyuma dair bir inceleme de sunmaktadır.

1. Araştırma, Amaç ve Yöntem

Bu çalışma, İslami ve modern devlet anlayışları arasındaki kavramsal gerilimi ve İŞİD gibi selefi yapıların bu gerilimdeki yerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temel prensip ve değerlerdeki farklılıkların yarattığı bu gerilim, İŞİD'in devlet inşası iddialarıyla daha da belirginleşmektedir. Batıya dayalı devlet tanımlamaları, kendilerini İslam devleti olarak gören örgütler tarafından, doğu-batı arasındaki farklılıkların ve batının belirlediği genel kuralların bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Bu durum, bu iki farklı devlet anlayışı arasında bir uyumsuzluk göstermektedir. Çalışma, "ideal devlet anlayışı ve gerçekte var olan devlet anlayışı arasındaki uyumsuzluğun sebepleri nelerdir ve devlet kurma iddiasındaki örgütler bu uyumsuzluğun neresindedir?" sorusuna odaklanarak şekillenmiştir. Bu nedenle, ideal olan devlet anlayışı ile fiili devlet anlayışı arasındaki uyumsuzluğun karşılaştırılması, çalışmanın önemini artırmaktadır. Çalışma, modern devletin, İslam devletinin ve İŞİD'in iddia ettiği devlet yapısının normatif mukayeselerini yapmaktadır. Bu bağlamda, teorik devlet örneklerinden ziyade, olgusal olarak devletlerin nasıl işlediği üzerinde durulmuştur. Çalışma, araştırmacıya kapsamlı bir bakış açısı sağlaması, incelenen olguyu derinlemesine analiz etme imkânı sunması ve araştırma deseninin süreçlerde revizyona izin veren esnekliğe sahip olması gibi nedenlerle ağırlıklı olarak veri toplama, metin analizi, söylem analizi ve örnek olay araştırması gibi nitel araştırma yaklaşımları çerçevesinde oluşturulmuştur. Çalışma, ilgili kitap, makale, rapor, dergi, veri tabanı ve tezlerden oluşan masa başı araştırmasına dayanmaktadır. Ayrıca, Dabıq, Rumiya, En-Nebe ve Konstantiniyye gibi İŞİD'e ait yayınlar incelenmiştir. Çalışma, İŞİD'e ait çok sayıda dergiden/makaleden oluşan doğrudan orijinal

¹ Irak ve Şam İslam Devleti olarak da anılan örgüt, Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından DAESH olarak da tanımlanmaktadır. (Dışişleri Bakanlığı, 2013). Bu çalışmada örgüt, İŞİD olarak anılacaktır.

belgelere dayanmaktadır. Kitaplar, makaleler, raporlar, dergiler, projeler, veri tabanları ve tezler ise ikincil kaynaklar olarak kullanılmıştır.

2. İslam'da Devlet

İslam devlet yapılanmasını anlamak için, İslam'ın ilk dönemlerindeki siyasal ve idari yapıların incelenmesi önemlidir. İslam devletlerinin tarihi, İslamiyet'in ortaya çıkışıyla başlamaktadır ve bu dönemdeki siyasal ve idari mekanizmalar, İslam siyaset düşüncesini şekillendiren temel unsurlardır.

Hız. Muhammed Medine'deki dağınık haldeki kabileleri birleştirecek idari bir sistem kurmayı amaç edinmiştir. İslamiyet'i yaymak ve idari teşkilatlanma kurmak amacıyla 621-622 yıllarında "Akabe Bey'atları" denilen görüşmeleri yapmıştır (Acar, 2017). Bu görüşmeler sonrasında 622-623 tarihlerinde Mekke'den hicret edenler, Medine'deki Müslümanlar ve Medine'deki diğer din ve milletlere mensup olan topluluklarla imzalanan Medine Vesikasıyla ortak bir organizasyon ilan etmiştir (Şimşir, 2017). Bu organizasyonda dini kimlikleri ön planda tutulmadan tüm halkın, hakları ve yükümlülükleri tanımlanmış, hukuki bir alt yapı oluşturulmuştur (Apak, 2014). Sözleşme dini, etnik, kültürel kimlik gözetmeksizin tüm mensuplarını tek bir Medineli vatandaşlığı altında bütünleştirmeyi amaçlamıştır (Demirci, 2012). Kurulan bu organizasyonda Kur'an'ın öğretileri doğrultusunda, toplumun düzenini sağlamak amacıyla ibadetler, cezalar ve davranış kurallarını içeren hukuki, ekonomik ve ahlaki yönden kapsamlı şeriat yasaları belirlenmiştir. Bu kanunlar toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik olup Kur'an hükümlerini esas almaktadır. Kur'an'da belirtilmeyenlerse sahabeler ve diğer yöneticilerle istişare yöntemiyle karara bağlanmıştır (Macit, 2018).

Dini, hukuki ve ekonomik tüm alanlarda Kur'an öncelenerek yargısal bir yapı oluşturulmuş ve Hız. Muhammed bu yapılanmaya öncülük etmiştir (Şimşir, 2017). Hız. Muhammed'in Medine'de kurduğu idari sistem, İslam devletlerinin oluşumuna örnek teşkil etmiş, şeriat yasalarıyla toplumsal düzenin şekillendirilmesi sahabe ve diğer yöneticilerin istişareleriyle gerçekleştirilmiştir. Medine Vesikası, Müslüman ve gayrimüslimler için güvenlik ve bağımsız yargısal düzenin yanı sıra din özgürlüğünü de garanti altına almıştır. Bu, İslami yönetim altında dahi diğer toplulukların inanç özgürlüğünü tanıyan bir yapıyı ifade eder. Nüfus sayımları yapılmış, ordu oluşturulmuş iktisadi olarak vergilendirmeler başlamış yalnızca İslam devletine ait para basılmamıştır (Şimşir, 2017). Bu ilk İslam devleti, sonraki kurulacaklar için şer'i bir anayasa etrafında kurulmalarını zorunlu kılmıştır ve bir örnek teşkil etmiştir.

Hız. Muhammed'in kurduğu bu devlet, vefatından sonra da varlığını sürdürmüş ve farklı İslam devletlerinin temelini oluşturmuştur. Bu devlet, sabit bir yapıdan ziyade, gelecek nesillerin değişen koşullara uyum sağlayabileceği esnek bir çerçeve sunmuştur (Şimşir, 2017). Hız. Muhammed, yönetim şeklinin monarşik olmamasını tercih ederek, halefini belirlemediği² ve yönetim şeklinin dinamik koşullara göre evrilebilmesinde olanak tanımıştır (Macit, 2018). Onun vefatından sonraki Halifeler, Medine'nin devlet düzenini, peygamberin siyasi otoritesine dayanarak yürütmüşlerdir. Müslüman toplumun seçimiyle belirlenen Dört Halife dönemi, İslam devletinin genişlemesi ve gelişmesine tanıklık etmiş, aynı zamanda siyasi ve dini muhalif hareketlerin ortaya çıkışına sahne olmuştur (Wellhausen, 1989). Bu muhalif hareketler,

² Bu konuda ana akım anlayıştan farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Şiiiler, Hız. Muhammed'in ölümünden sonraki halifelik sürecine eleştiri getirmişlerdir. Hız. Muhammed'den sonra başa geçecek olan liderin onun soyundan biri olması gerektiğini ve bunun da damadı Hız. Ali'nin olmasının doğru olacağını savunmuşlardır (MESC, 2015). Bu inanç ise Hız. Muhammed'in Hız. Ali'yi ondan sonraki vekil olarak atadığı söylenen Gâdir-i Hum olayına dayanmaktadır. Gâdir-i Hum olayı, Veda haccından dönen Hız. Muhammed'in Gâdir Hum isimli bir vahada dinlenirken Hız. Ali'yi halife ilan edip bunun Allah'ın bir emri olduğuna inandıkları olaydır (Fiğlalı, 1996, s.279). Detaylı bilgi için bkz: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/13/C13004772.pdf>

devleti oluşturan ve şekillendiren bir unsur haline gelmiştir. İslam'ın erken dönemlerinde, Hariciler, Mürcie, Şiiler ve Mutezile gibi ideolojik gruplar, halifelik konusunda farklı görüşler geliştirerek İslam devletinin yönetim yapısını etkilemişlerdir. Hariciler, liderin soy başına bakılmaksızın toplum tarafından seçilmesi gerektiğini savunurken (Fığlalı, 1997), Mürcie, mevcut liderlere itaat ve iç çatışmalardan kaçınma gerekliliğini vurgulamıştır (Kutlu, 2006). Mutezile ise, devletin adaletli olması ve bireyin özgür iradesini koruması gerektiğini öne sürmüştür (Robinson, 1998). Bu düşünceler, İslam devlet anlayışının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Modern dönemde, Hizbüt-Tahrir gibi siyasi hareketler, bu tarihsel mirası kendi ideolojik çerçeveleri içinde yorumlayarak İslam devleti vizyonunu sunmaktadırlar (Büyükkara, 2021). Bu, tarihi muhalif hareketlerin İslam devlet anlayışına olan etkisinin modern siyasette nasıl devam ettiğini göstermektedir.

İslam devletlerinde din ve devlet bütünleşmiş şekildedir ve ayrımları yoktur³. Devletin İslam devleti olabilmesi için hukukunun, devlet-din ilişkisinin, siyasal sisteminin ve iktisadi sisteminin belli birtakım kurallara göre yürütülmesi gerekmektedir. İslam devletinde iktisadi sistem de İslam hukuku ilkelerine bağlıdır. Kur'an'da miras hakkı, mülkiyet hakkı, zekât, faiz gibi konular belirtilmiştir (Yüce, 2021). Örneğin, İslam ülkelerinde bankacılık faaliyetleri, faiz yasağına uygun şekilde düzenlenmiştir. Ekonomik yaşam, İslami değerlere uygun olarak helal, adil ve hakkaniyet ilkelerine göre yürütülmektedir (Yüce, 2021). Bu ilkeler, İslam devletinin temel özelliklerini ve belirleyicilerini tarihsel süreklilikle devam ettirmektedir.

İslam devletinde baz alınan temel kaynaklar; Kur'an, sünnet ve içtihatlardır (Öden, 2019). İchtihatlar, alimlerin Kuran ve hadislerden hareketle yaptıkları akıl yürütmelerdir ve İslam hukuku, devletin en üstün yasa kaynağı olarak kabul edilir (Öden, 2019). Kur'an, devlet yönetiminin genel amaçlarını belirlemiş, ancak detaylı bir devlet modeli sunmamıştır. Hz. Muhammed tarafından kurulan devletten sonra İslam devleti olabilmenin belli şartları oluşmuştur. Şartlardan en önemlisi şeraite bağlı yönetim ve hilafete bağlı egemenlik anlayışıdır. Bu dönemde egemenlik, İslam'ın temel prensipleri ve şeriat kuralları çerçevesinde oluşmuştur. Egemenlik, Allah'ın hükümlerine dayalı, emirlerinin yerine getirildiği bir sistem olarak işletilmiştir ve "Hüküm sadece Allah'a aittir" (Diyanet, Yusuf 40) ayetiyle, ilahi otorite vurgulanmıştır. Siyasi otorite ise, Hz. Muhammed'in liderliği ve sonrasında Halifelerin hem dini hem de dünyevi otoriteyi temsil etmesiyle somutlaşmıştır. Siyasi otoritenin temsiliyetinde danışma meclisleri, egemenlik anlayışının siyasal ilkeleri arasında yer alarak, karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır. Halifeler dönemi ile egemenlik anlayışı şeriat kuralları ve danışma şuraları çerçevesinde devam etmiştir (Macit, 2018). İslam devletinde hilafet anlayışı büyük önem arz etmiştir. Çünkü halifelik sisteminde Allah'ın vahyi ile yönetilen bir devletin liderliği üstlenilmektedir. Bu liderlik ile İslam devletinin siyasi, idari ve dini işleri yönetilmektedir. Halifeliğin amacı toplumunda birlik, düzen ve İslami hukukun uygulanmasıdır. Toplum arasındaki birlik ve beraberliği temsil ettiğinden Müslümanlar için siyasi istikrar ve ortak bir otorite sağlar, büyük kitlelere ulaşmasından dolayı da önemlidir.

Model devlette oluşan diğer önemli ilkeler ise adalet ve eşitlik ilkesidir. "Muhakkak ki Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle

³ Din ve devletin bütünleştiği ve ayrılmaz bir yapı oluşturduğu yönündeki görüşe karşıt seküler düşünceler de mevcuttur. Özellikle Hayrettin Yücesoy (2023)'ün "Disenchanted the Caliphate: The Secular Discipline of Power in Abbasid Political Thought" adlı eseri, bu konuda önemli bir eleştiriyi sunar. Yücesoy, siyasi düşüncenin ve uygulamaların, dini dogmalardan bağımsız olarak şekillendiğini anlatır. Abbasiler dönemini örnek alarak bu dönemdeki yönetim anlayışında devlet işleri yürütülürken dini kuralların yanı sıra, rasyonel ve bilimsel düşünceyi de dikkate aldıklarını söyler. Dini otoritenin tamamen her yerde bulunması veya tamamen reddedilmesi yerine siyasi karar alma süreçlerinde bilimsel düşünceyle birlikte yer verildiğini vurgular.

hükmetmenizi emretmektedir..." (Diyanet, Nisa, 4/58) ayetinde adaletli ve liyakate dayalı bir yönetim şartı koymaktadır. Müslümanların diğer topluluklara karşı adaletli davranması gerektiği ve devletlerarası ilişkilerin adalet, barış ve ahde vefa ilkeleri üzerine kurulması gerektiği vurgulanır (Yalar, 1998). "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâyâ daha uygundur" (Diyanet, Maide. 5/8) ayeti, adaletin sosyal hayatın en önemli dengesi olduğunu ve düşman olarak görülen topluluklara bile adil davranılması gerektiğini belirtir (Karaman vd. 2009). Barış ilkesi, "Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır" (Diyanet, Bakara 2/208) ve "Eğer onlar size uzak durur sizinle savaşmaz ve size barış elini uzatırlarsa, bu takdirde Allah onlara karşı size yol vermemiştir" (Diyanet Nisa, 4/90) ayetleriyle ifade edilir. "Kendilerine savaş açılan müminlere savaş izni verildi. Çünkü onlar zulme uğradılar" (Diyanet, Hac 39) ayetiyle savaşın yalnızca zulme uğrayanların kendilerini savunma hakkı olarak açıklanır (Karaman vd., 2009). Elmalılı Hamdi Yazar'ın (Hac 39) tefsirinde ise savaşı ancak zulme uğramış ve eziyet görenlerin kendilerini savunmak için yaptıkları karşı koymalar olarak anlatılmıştır (Yazır, 1938).

Son olarak ahde vefa ilkesinde ise Kur'an, "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın yaptıklarınızı Allah bilmektedir"(Diyanet, Nahl. 16/91) ayetiyle vurgulanır. Ayette, kurulan ilişkilerde verilen sözü yerine getirmeyi ve yapılan anlaşmaları keyfiyetten kaçınarak ilişkileri bozmamak gerektiği açıklanmıştır (Yazır, 1938). Bu ilkeler, İslam devletinin yönetim, adalet ve dış ilişkiler anlayışında belirleyici bir unsurdur

Selefilik'in benimsediği kıstaslar da bu doğrultuda olmuştur. Selefilik, İslam devletinde İslam'ın ilk üç nesli olan Hz. Peygamber döneminde yaşayanlar ve sahabeler, onlardan sonra yaşamış ve onlardan ders almış kişiler (Tabiin) ve ikinci nesille görüşüp onlardan ders almış üçüncü neslin (Tebe-i Tabiin) yolunu takip etmeyi savunmaktadır (Diyanet, 2009). Selefilik'e göre tevhit inancı, adalet ve cihat anlayışı toplumsal bir sorumluluk olarak geliştirmelidir (Koca, 2015). İbn-i Teymiyye, yönetimin şeriata göre işlenmesini ve seçilen imamın kişiliğinden ziyade, adalet ve şeriat prensiplerine bağlı kalmasının önemli olduğunu vurgulamıştır; zira tüm imamlar Allah'ın gölgesi olarak kabul edilir ve ulemanın danışma meclisi karar süreçlerinde etkin olmalıdır (Mankan ve Türkoğlu, 2020). Selefilik, bu kıstasları ideolojik düşüncelerinden ayırıştırılmaz ve her koşulda geçerli olmasını savunur. Bu noktada. İslam devletlerinin yönetim yapısını anlamada "dârulislâm" ve "dârulharb" kavramları önemlidir. Dârulislâm, İslam devletlerindeki yönetim hakkının yalnızca İslam dinine mensup yöneticide olması ve yönetim sisteminin şer'i kanunlarla yürütülmesi anlayışıdır (Çuçak, 2016). Bu anlayışa göre Müslüman yönetici ve şeriat geçerli hukuk sayılmakta ancak halk hem Müslüman hem gayrimüslim olabilmektedir. Dârulislâm anlayışına göre yönetimi Müslüman olmayan devletler İslam devleti niteliği taşımamaktadır. Dârulharb ise, İslam ilkelerine bağlı olmayan ve Müslümanların gayrimüslimler tarafından yönetildiği devletleri tanımlar (Diyanet, 1993). Bu çerçevede İslam devletleri kıstaslarında bu iki kavram önem arz etmektedir. Selefi anlayış, dârulislâm çerçevesinde halkın da Müslüman olması anlayışı benimsenmektedir.

Tüm bunlardan hareketle İslam Devleti'nde olması gereken kıstaslar şu şekilde özetlenebilir; Hakimiyet mutlak anlamda Allah'a aittir. Düzen şeriat kuralları ile oluşturulmalıdır. Danışma şuraları kurulmalıdır (Macit, 2018). Diğer devletlerle ilişkiler sağlanmalıdır. Siyasi lider

toplumu adaletle yönetmelidir. Toplumda ihtiyaç sahiplerine yönelik zekât ve sadaka gibi sistemlerin mevcudiyeti de adalet ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yürütülmelidir. Ek olarak toplumlararası değerler korunmalı, dini özgürlük ve hoşgörü sağlanmalıdır. Bakıldığında İslami devlet telakkisinde somut normlar yerine daha soyut kavramlar üzerinden yorumlanabilir bir devlet yapısının oluşturulduğu görülmektedir. İslam anlayışındaki mezheplerin soyut fikirlerden türemesi gibi İslam devlet anlayışının gelişip değiştirilmesi de mezheplerdeki soyut fikirlere göre değişiklik göstermiştir. İlk İslam devleti model alınarak oluşturulan bu kıstaslar, mezhepler arası geniş bir kabul görmüştür ve karşı çıkışta rastlanmamıştır.

3. Modern Devlet

Modern devlet hakkında literatürde birden fazla devlet tanımı bulunmaktadır. Bu devlet tanımlamalarında genel geçer bir ifade yoktur. Genel bir tanımlamayı Andrew Heywood (2013, s.127) şu şekilde yapmıştır: "Devlet, belirli bir sınır dahilinde egemen bir hükümet yetkisi tesis eden ve kurumlar aracılığıyla otorite uygulayan siyasi birliktir." Günümüz devlet kavramı her ne kadar modern/ulus devlet tanımı olsa da teorisyenler, geleneksel ve modern devlet ayrımını yapmadan bazı devlet tanımlamalarında bulunmuşlardır. Örneğin Thomas Hobbes (2007, s. 130), Leviathan isimli eserinde devleti "büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerle, her birinin huzur, sükûn ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, hepsinin birden gücünü ve imkanını kullanabilmesidir" diye tanımlamıştır. Hobbes devleti insanların yaptıkları sözleşmeler sonucunda tüm yetkilerin ölümsüz tanrı diye bahsettiği Leviathan'a devredilmesi ve onun güvenliği sağlaması olarak görmüştür. J.J. Rousseau (2013) Toplum Sözleşmesi isimli eserinde bireylerin güvensizlik ortamından kurtulmak amacıyla kendi aralarında yapılan bir sözleşmeyle devletin meydana geldiğini söylemiştir ve iyi bir devletin büyük sınırlara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Geleneksel devlet anlayışına sahip tanımlamaları yapan teorisyenler genellikle monarşik yönetimi ifade eden Hobbes gibi devleti büyük üstün güç ya da canavar olarak tasvir etmişlerdir. Christopher Pierson (2004) ise modern devlet kitabında modern devletin olması gereken özellikleri şöyle sıralamıştır; siyasi egemenlik, kamu bürokrasisi, toprak, vatandaşlık, meşru yetki, anayasallık, milliyetçilik.

Modern devlet kavramı, genellikle literatürde, Orta Çağ'ın sonlarında Avrupa'da feodal rejimlerin çözülmesi ve kilisenin etkinliğinin yitirilmesi sonucu ortaya çıkan iktidarın yapısını tasvir etmek için kullanılmıştır (Arslaner ve Eryücel, 2011). Modern devleti geleneksel devletten ayıran en önemli unsur meşruiyeti ve egemenlik haklarıdır. Modern devlet anlayışında geleneksel devlet anlayışındaki Tanrı'nın gücüyle kutsanmış devlet anlayışı yerine birey odaklı demokratik bir yönetim anlayışına sahip devlet modelinden bahsedilmektedir. Modern devlet, Weberyen devlet anlayışında olduğu gibi kuralların uygulanması, görevlerin icrasında yasal olarak fiziksel gücü kullanma tekeline sahip kurumsal yapıdır (Weber, 2014). Oppenheimer (1984, s.48)'a göre modern devlet "özgürlerin vatandaşlığı ve özgür vatandaşlık düzenini" ifade etmektedir. Charles Tilly ise modern devleti savaş temelli tanımlamıştır. Tilly (1985)'e göre modern devletle ulus devlet aynı kavramdır, bir savaş sonucu ortaya çıkmıştır ve devletin varlığının devamı için de savaşın etkisi önemlidir. Tilly (2014) devleti bireylerin güçlü birliktelikler kurup dinsel ve dilsel birtakım semboller çerçevesinde kimlik oluşturup paylaştığı yapılar olarak tanımlamıştır.

Modern devletin başlangıcı 16. yy.'a dayanmaktadır. Martin Luther'in İncil'i Almanca'ya çevirmesi ve kiliseyi eleştirmesiyle başlayan Reform hareketi Katolik Kilisesinin baskın

gücünün kırılmasına neden olmuştur. Reform ve rönesans hareketleriyle kilisenin etkisi zayıflamış, hükümlerlik dünyevi otoriteye geçmiştir ve bu sistemsel değişimin en önemli adımı olmuştur (Özcan, 2019). Uzun süre işleyen krallık ve imparatorluk süreci, sonraki yüzyıllarda feodalizmin çöküşüyle birlikte mutlak monarşilerin yıkılışı ve aydınlanma düşüncesiyle birlikte geleneksel devlet anlayışının çökmesiyle devlet, kişilerden bağımsız olarak güçlenmiştir (Gürbüz, 2022). 1789 Fransız İhtilali'nden sonra kralın egemen olduğu toplum yapısından çıkılarak egemenlik halka arz edilmiş ve demokratik bir toplum yapısı oluşmuştur (Arslaner ve Eryücel, 2011). Modern devletin tarihsel ve felsefi temelleri bir dizi düşünürün çalışmaları üzerine kurulmuştur. Niccollo Machiavelli, Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke ve JJ. Rousseau gibi teorisyenlerin oluşturduğu fikirler modern devletin nasıl işlediğinin anlaşılmasını sağlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde teorisyenlerin fikirleriyle modern devletin en belirgin özelliği olan meşruiyet, tanrısal bir kavramdan halka dayalı bir kavrama dönüşmüştür. Egemen olan halkın egemenlik yetkilerinin sınırlandırılıp demokratik niteliğe kavuşmasına ise Ulus devlet inşası denilmiştir. 30 yıl savaşlarının ardından yapılan 1648 Westphalia Anlaşmasıyla modern devletlerin güçlenmiş ve daha demokratikleşmiş şekli olan ulus devletler kurulmuştur.

Modern devletin son hali olan ulus devlet, kutsallığını yurttaşları arasındaki duygu birliğinden almaktadır (Gürbüz, 2022). Ulus devletlerin inşasında milliyetçilik ideolojisi de önemli bir faktördür. İnşacı teorisyen Ernest Gellner (1992) ulus devlet inşasında ulusları yaratan gücün milliyetçilik olduğunu ileri sürmüştür. Ulus devletler, içerisinde barındırdıkları halkın aidiyet hissini pekiştirerek bir üst kimlik oluşturma sürecindedir. Bu süreç, farklı gruplar arasındaki ayrılıkları değil, milli bilinci güçlendirerek devlete olan bağlılığı artırmayı amaçlamaktadır. Ulus devletlerin teşekkülünde milliyetçiliğin rolü, bu bağlamda inkâr edilemez bir etkiye sahiptir.

Modern devletlerin temel özellikleri, belirgin sınırlar içinde egemenlik uygulamaları, yasal düzenlemelerle denetim sağlamaları, şiddet araçlarını monopolize etmeleri, meşruiyetlerini halkın onayına dayandırmaları ve egemenliklerini sürdürmeleridir (Zabunoğlu, 2018). Meşru şiddet tekeline sahip olan devlet, toprak, halk kitlesi ve egemenlik gibi temel unsurlarla varlığını devam ettirir. Her devletin yönetimi altında belirli bir coğrafi alana sahip olması zorunludur ve bu alanın net sınırlarla tanımlanmış olması beklenir. Devlet toprağı, yalnızca kara parçasını değil, kara sularını ve hava sahasını da kapsar (Acer ve Kaya, 2014 aktaran Özkaya, 2020). Modern devletler, yerleşik bir yapıya sahip olmalı ve coğrafi sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş olmalıdır. Bu toprak üzerinde başka bir otoritenin hak iddia etmemesi esastır. Eğer bir devlet, toprak bütünlüğünü koruyamaz ve kaybederse, devlet olma niteliğinden birini yitirmiş olur. Ayrıca, bir devletin varlığından söz edebilmek için, onu oluşturan halkın varlığı şarttır (Özkaya, 2020). Devlet, içinde yaşayan halkın temsilcisi ve koruyucusu olarak işlev görür ve siyasi yapısını insan ve toprak unsurları olmadan tamamlayamaz (Akbulut, 2015). Devleti oluşturan halk kitlesinin süreklilik arz etmesi gerekmektedir; geçici birliktelikler devletin kurucu unsuru olamaz (Pazarıcı, 1989). Halk kitlesinin tek bir ulustan oluşması veya tek bir ulusa bağlı kalması zorunlu değildir; günümüzde çok uluslu yapıda devletler mevcuttur (Pazarıcı, 1989). Devletin varlığını sürdürebilmesi için toprak ve halk kitlesi gibi unsurların yanı sıra, egemenlik de hayati bir öneme sahiptir. Bu unsurlar, devletin varoluşunu ve işlevselliğini tanımlayan bir bütünün parçalarıdır. Egemenlik, devletin kendi iç işleyişini bağımsız bir biçimde düzenleme ve dış ilişkilerini özgürce yürütme yetisini temsil etmektedir. Bu yeti, devletin diğer iki temel unsurunu destekleyici ve tamamlayıcı bir işleve sahiptir. Devletin iç ve dış egemenliği, onun

bağımsızlığının ve uluslararası sahnede etkin bir aktör olarak rol almasının belirleyicisidir. Egemenlik, devletin kendi nüfusu dışındaki herhangi bir güç tarafından sınırlandırılmayan en üstün gücüdür ve bu, iç egemenliğe işaret etmekte, dış egemenlik ise, devletin bağımsızlığını ve uluslararası arenada dokunulmazlığını ifade etmektedir (Toth, 2023). Modern devletlerde egemenlik, devletin kendi iç işlerini bağımsız bir şekilde yönetme ve dış politikasını belirleme yeteneğidir. İç egemenlik, devletin toprakları üzerindeki yasal ve siyasi otoriteyi kullanma hakkını ifade ederken, dış egemenlik, uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör olarak hareket etme kapasitesini tanımlamaktadır (Özkaya, 2021). Bir devletin egemenliğinin diğer devletlerce resmi olarak tanınmasını ve onlara saygı gösterilmesini gerektirir. Bu uluslararası tanınırlık, devletin uluslararası hukukun bir öznesi olarak kabul edildiği ve uluslararası toplumun bir parçası olduğu anlamına gelmektedir. Egemenlik, aynı zamanda devletin yönettiği ülke ve hükmettiği insanlar üzerinde kural koyma ve nihai kararları alma yetkisini de içermektedir. Bu açıdan egemenlik kavramı, siyasi otoriteye hukuk açısından dayanak oluşturmakta ve devletin karar ve uygulamalarının hukuki bir nitelik kazanmasını sağlamaktadır (Toth, 2023). Günümüzde egemenlik anlayışı, küreselleşme ve uluslararası kuruluşların artan etkisiyle evrilmektedir. Ulus-devletin geleneksel egemenlik anlayışı, bölgesel ve küresel düzeyde güç ve yetki paylaşımı ile sınırlandırılmakta ve yeniden şekillendirilmektedir. Bu bağlamda, modern devletlerin egemenliği, hukukun üstünlüğü ilkesi, demokratik değerler, kamu düzeni, güvenlik ve uluslararası iş birliği bağlamında ele alınmaktadır (Özkaya, 2020). Devletler, egemenliklerini kullanırken, uluslararası hukuk normlarına ve insan haklarına saygı göstermekle yükümlüdürler. Bu, egemenliğin mutlak olmadığını ve devletlerin uluslararası toplumun bir parçası olarak egemenlik haklarını kullanırken sorumluluklarını da gözetmeleri gerektiğini göstermektedir.

Bu üç kurucu unsurun yanında çoğunlukla modern devletlerin kanunlarla yönetilmesi, hukuksal bir yapısı olması, insan haklarını gözetmesi, sosyal devletin gerekliliklerini icra ediyor olabilmesi, içlerinde bir hükümet ve hukuka bağlı bir yönetim sistemi barındırması gerekmektedir.

4. Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)

Irak ve Şam İslam Devleti adıyla bilinen İŞİD/ISIS/DAEŞ kısaltmalı örgüt, ilk olarak Cemaat el-Tevhid vel-Cihat ismiyle kurulmuştur (Şenol vd., 2016). 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında Sovyetlere karşı savaştan yabancı savaşçılardan Usame Bin Ladin'in kurduğu El-Kaide terör örgütünün içerisinde yapılanmıştır. İŞİD'in kurucusu Ebu Musab El Zerkavi, başlangıçta El-Kaide'ye bağlı olarak faaliyet göstermiş ve ABD'ye karşı mücadele etmiştir (Kerküklü, 2022). Zerkavi, 2004'te El-Kaide'den ayrılarak kendi radikal grubunu kurdu. Kurulan yapılanma, Irak El-Kaidesi adını alarak İŞİD'in temelini oluşturmuştur. Bu ayrılık, Zerkavi ve takipçilerinin El-Kaide'nin genel hedeflerinden saparak kendi ideolojilerini geliştirmelerine imkân verdi (Bunzel, 2015). Batı'yı ana hedef olarak belirlemek yerine dini azınlıkları, Şiileri ve kendilerince "mürted" ilan edilen Sünni Müslümanları da hedef almıştır (Byman, 2016). ABD'nin Irak işgali sonrası ortaya çıkan güç boşluğunu fırsat bilerek bölgede konumlanmıştır. Zerkavi'nin ölümünün ardından İŞİD'in liderliğine Ebu Ömer El Bağdadi geçmiş ve örgüt, kendini "Irak ve Şam İslam Devleti" olarak ilan etmiştir (Kerküklü, 2022). Arap Baharı sürecinin 2010 yılında başlamasıyla, Suriye'de patlak veren iç savaş sırasında İŞİD, Suriye'de de aktif bir rol oynamış ve 2013 yılında, kurdukları devletin sınırlarının Suriye'ye kadar uzandığını ilan etmiştir. Bu durum, İŞİD'in bölgedeki diğer cihatçı gruplar arasında öne çıkan bir güç haline gelmesini sağlamıştır (Bunzel, 2015). İŞİD'in devlet kurma

girişimleri diğer cihatçı gruplar arasında ona avantaj sağlamıştır (Özpek ve Yağış, 2019). 2014 yılında mevcut lider Ebu Bekir el-Bağdadi, Musul'da halka açık bir şekilde hutbe vermiştir. Bu hutbede kendini İslam halifesi İbrahim olarak tanıtmıştır. Verdiği hutbede yalnızca yabancı ülkelere ya da topluluklara değil bünyesinden çıktığı El-Kaide'ye rest çekmiştir. Hilafet ilanından sonra devletin sınırlarının tüm dünyaya yayılacağını bildirmiştir (Bunzel, 2015). Bağdadi, bu hutbeyle yalnızca bir örgüt olarak tanınan IŞİD'in lideri değil kurmak istedikleri İslam Devleti'nin lideri olarak yeniden ortaya çıktığını göstermek istemiştir (Chulov, 2014). Bağdadi'nin halifeliği, IŞİD için önemlidir çünkü Bağdadi'nin Müslümanlar arasındaki parçalanmayı ve bölünmüşlüğü önlediği ve birliği sağladığı düşünülmektedir (Dabıq, 2014). IŞİD'e göre Allah, hicret etme ve kendi yolunda cihad etme şansını Bağdadi'ye asil soyu, zekâsı ve dini uygulamaları sebebiyle seçmiştir (Dabıq, 2014).

Örgütün amaçları tarihsel olarak şu şekilde sıralanmıştır; öncelikle hicret (Irak'a geliş) sonrasında birleşme/cem, üçüncü olarak tağut'un dengesini bozmak/istikrarsızlaştırmak, devletsel birleşme (Irak Şam İslam Devleti ilanı) ve hilafet (2014 Bağdadi hutbesindeki halifelik ilanı) (Dabıq, 2014). Tüm Müslümanların bu halifelik çevresinde toplanmaları ve biat etmeleri arzu edilmiştir. Hilafet kurulduktan sonra, İslam devletinin yayılması ve bu bölgelere liderler göndermesi şeriatın amacına en uygun olan olarak görülmüş ve halifenin hemen yerine getirmesi beklenmiştir (Dabıq, 2015). Örgüt, Irak'ta ve Suriye'de baskı oluşturduğu topraklar üzerinde kalıcı bir tahakküm kurmayı hedeflemektedir. Müslümanların kurulacak olan İslam halifeliğini kabul etmesi ve Müslümanlığını bu şekilde kanıtlanması gerektiği görüşü hakimdir. IŞİD aynı zamanda kendine yeni üyeler bulmayı da amaçlamaktadır. Bünyelerine katılan üyelerin ırk, cinsiyet, kültür veya refah seviyesinin önemli olmadığını önemli olanın Allah'ın yasalarını kabul etmeleri olduğunu vurgulamaktadırlar (Konstantiniyye, 2015b). Yeni üyelerin de varlığıyla geniş bir kitle yaratıp konumlanmak istediği bölgede daha fazla çatışma yaratarak bölgesel kontrolü ele geçirmeyi hedeflemektedir. Bölgesel kontrolü ele geçirmek için bölgedeki Şii-Sünni mezhep çatışmalarından yararlanıp Şiiler üzerinde büyük bir katliam yapmayı hedef edinmiştir (Erdoğan, 2018). Bölgedeki Sünni halkın bünyesine katılımı için çaba sarf etmiştir. Örgütün uzun vadeli hedefiyse, tüm İslam ülkelerine hilafeti yaymak ve bu yetkiyi kullanarak Batı'yla savaşa girmektir (Oosterveld ve Bloem, 2017).

IŞİD'in yapılanmasına bakıldığında, bilinen diğer örgütsel yapılardan daha merkezi bir yapılanması mevcuttur. Bu yapılanma içerisinde demokratik yönetim anlayışı küfür olarak görülmekte yani İslam'ın temel inançlarına karşı bir anlayış olarak görüldüğü için her şey halifenin atamasıyla yapılmaktadır (Dabıq, 2015). En üst kadroda bir lider bulunmakta, liderin altında Suriye ve Irak temsilcileri ve şer'i, güvenlik, danışma, askeri konsey gibi yapılanmaları bulunmaktadır (Erdoğan, 2018). Belirli bölgelere vali ataması yapmakta, şeriatın hüküm ve kurallarına uygun yargı kurumları kurmakta ve bünyesinde ahlak polisleri bulundurmaktadır. Şeriatla hükmedilen bir devlette haksızlık olmamalı mantığıyla bünyelerinde "Haksızlıkları Takip Etme Merkez Ofisi" isminde bir kuruluş inşa etmişlerdir (Rumiyah, 2016). IŞİD, işgal ettiği bölgelerde bir devlet rolü üslenmektedir (Erdoğan, 2018). IŞİD'in ideolojisi, El Kaide'de de olduğu üzere Selefiliğe dayanmaktadır (Şenol vd., 2016). IŞİD, cihatçı Selefi ideolojiye sahiptir. Kur'an ve sünnet dışındaki tüm kültürel oluşumları ve içtihatları reddetmektedir. Yalnızca Kur'an ve sünnetle yönetim sağlanmalı anlayışı çerçevesinde yapılanması oluşturulmuştur (Konstantiniyye, 2015a). IŞİD'e göre içtihatlar ve semboller dine fitne yaymaktadır. Bunlar cahilleri kandırmak ve kötü âlimlerinin insanları ellerinde tutmak için yaptıkları uydurmalar olarak tanımlamışlardır (Rumiyah, 2016). Selefilik düşüncesinde yer

alan tüm kültürel aktivitelerin reddi, İŞİD için bir ötekileştirme zemini yaratmıştır. İŞİD'in ötekileştirme politikası hem gayrimüslimlere hem de selefi ideolojiye uygun yaşamayan Müslümanlara yönelik olmuştur. Tüm gayrimüslim liderliğindeki ülkeleri Dârulharb olarak görmekte ve bu yönetimlerle anlaşma yapan Müslümanları dinden çıkmış saymaktadır. İŞİD'e göre İslami anlayıştan kopukluk gösteren herkes kafirdir ve cezalandırılması gerekmektedir. İslam'ın cihat kavramını yorumlayış şekilleri farklı olduğu için kafir ilan ettikleri insanları işkence ederek öldürmek gibi modern hukuk normlarına uymayan eylemler gerçekleştirmektedir. İŞİD'in eylemleri için kullandığı rehber metin olan "Fıqh al-Dima" kafa kesme, soykırım planlanması, savaşçı olmayanların öldürülmesi gibi konulardaki eylemlerini Kur'an ayetlerinden kesitler vererek meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Townsend, 2018). İŞİD, kendine entegre ettiği bu ideolojiyle kendinden olmayan herkesi kadın, çocuk, yaşlı, engelli, ayrımı gözetmeksizin öldürmeyi ideolojisinin bir gereği olarak görmektedir. Yaptıkları eylemleri ve cezalandırmaları Kur'an'a dayandırdığını iddia etmektedir.

İŞİD için İslam devleti oluşturma fikri, ideolojik bir öneme sahiptir. Selefilik'in bir kolu olan Vahabilik, İŞİD'e SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasındaki selefi gruplarla olan mücadelesi sırasında etki etmiştir. Muhammed Bin Abdulvahap, İbn Teymiyye ve Seyid Kutup'un geliştirdiği düşünceler İŞİD'in referans noktası olmuştur (Abubaker, 2020). İŞİD'in kurmayı planladığı İslam devletindeki ideolojik gereklilikler; şer'i hükümlerle yönetilen, yönetenlerin Müslüman olduğu ve Müslüman olmayan herhangi biri veya bir kurumla fikir birliği yapmayıp hiçbir İslam dışı hareket yapmamış olması ve yöneticilerin yanı sıra yönetilenlerin de yalnızca kendi inançlarıyla örtüşen Müslümanlar olması gerekmektedir. Aksi durumda bu gerekliliklere uymayan kişileri tekfir etmektedir. Şeriat sistemi harici oluşan tüm sistemleri şirk sistemi olarak görüp savaş açmaktadır (Konstantiniyye, 2015a) El-Kaide'nin bünyesinden oluşmuş olmasına rağmen İŞİD, bağlı bulunduğu ideolojinin derinliği ve katılımıyla yapmış olduğu eylemlerle daha radikalleşmiş Selefilik-Vahabilik ideolojisi örneği göstermektedir.

5. İŞİD'in Devlet Olma Sorunsalı

İŞİD, devlet kurma iddiasıyla hareket eden ve kendini bir İslam devleti olarak ilan eden bir yapılanmadır. Ancak, günümüzün batı merkezli modern devlet algısıyla çelişen noktalar nedeniyle yapılanmasını revize etmek zorunda kalmıştır. Modern devlet anlayışı ile İslam devleti anlayışının uyumsuzluğu, İŞİD'in ideolojik ve pratik zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuştur.

İŞİD'in İslami devlet anlayışının Kur'an merkezli bir değerlendirmesi yapıldığında, örgütün emirlerin yalnızca Allah'tan geldiğine ve ilahi otoriteyi kabul ettiğine inandığı görülmektedir. Cihadi selefi bir ideolojiye sahip olan İŞİD, İslam'ın ilk dönemlerindeki anlayışın orijinal olduğunu savunmakta ve sonradan ortaya çıkan geleneksel içtihatları reddetmektedir (Abubaker, 2020). İslam devletinin, İslam hukukuna göre yönetilmesi gerektiğini belirtirken, bu hukukun temel dayanağının Kur'an olduğunu vurgulamaktadır. İŞİD, bu noktada İslami devlet özelliği göstermektedir. Ancak, İslam devlet anlayışının detaylandırılması gerektiğinde, Kur'an dışında iki temel dayanak daha bulunmaktadır: Sünnet ve İctihatlar. İŞİD, yapılan içtihadi yorumları reddederken, eylem ve faaliyetlerini Kur'an'a dayandırmaktadır. Buna karşın, İslam alimleri ve bilimciler, İŞİD'in Kur'an ayetlerini saptırdığını ve belli satırları seçici bir şekilde aktardığını eleştirmektedir. Prof. Rashid Khalidi'nin ifadesine göre, İŞİD, Muhammed suresinin 4. ayetinde geçen "Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun." ifadesini eylemlerine dayanak olarak kullanırken, aynı ayetin devamında yer alan "Nihayet onları çöktürünce esirleri sağlam bağlayın. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut

bedel alarak. Ki böylece savaş ağır yüklerini indirsin” şeklinde savaş esirlerinin akıbetini belirleyen kısmı göz ardı etmektedir (Sreenivasan, 2014).

Tarihsel olarak, İslam devleti anlayışı, gayrimüslim halkla ilişkilerde hoşgörü ve adaletli bir bakış açısını benimsemiştir. Emevîler ve Osmanlı Devleti gibi kurulmuş büyük İslam devletlerinde gayrimüslimlere karşı olumlu bir tavır sergilenmiştir. Emevîler döneminde gayrimüslimler devlet kadrolarına yerleştirilip istihdamları sağlanmıştır (Adıgüzel, 2019). Osmanlı devletindeyse gayrimüslimler padişahın tebaası sayılmış ve onları da kapsayan millet sistemi geliştirilmiştir (Güneş, 2015). Buna karşın, IŞİD’in Müslüman olmayan halka karşı sergilediği tutum, şiddet içerikli ve hoşgörüsüz olarak değerlendirilmektedir. IŞİD genelde ötekileştirdikleri kesimlere zalimce cezalandırmalar yapmaktadır. Kurdukları mahkemelerde kırbaçlama, kafa kesme, yüksek bir yerden aşağı atma, çarpmıha germe gibi ceza yöntemleri benimsemişlerdir (Uçar, 2022). IŞİD’in bu tutumu İslam devlet prensipleriyle karşılaştırıldığında birbirlerini konsolide edemediği açıkça anlaşılmaktadır. IŞİD’in eylemleri, İslamcı çevrelerden de eleştirilere maruz kalmıştır. Irak’taki Müslüman Alimler Derneği, IŞİD’in eylemlerini “İslam itibarını zedeleyen büyük bir hata” olarak görüp kınamıştır (Wilson Center, 2014). Yine Suudi Arabistan Baş Müftüsü Şeyh Abdulaziz Al-Sheik, IŞİD’i “İslam’ın bir numaralı düşmanı, insan medeniyetini yok eden aşırılık yanlısı” olarak nitelendirmiş ve kınamıştır (Arap News, 2015). Mekke’deki Ulu Camii İmamı Abdülrahman al-Sudais ise “İslam, IŞİD’in acımasız eylemlerinden masumdur” açıklamasını yapmıştır (Wilson Center, 2014).

İslam devletlerinin diğer devletlerle ilişkilerinde barış ilkesi, adalet ilkesi ve ahde vefa ilkesi esastır. IŞİD’in faaliyetleri bu ilkeler çerçevesinde değerlendirildiğinde, Batı merkezli düşman algısı ve ideolojik olarak Müslüman olmayanları tekfir etme eğilimi, devletlerarası ilişkilerde barış ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Türkiye de dahil olmak üzere, Müslüman çoğunluklu ülkeleri tekfir ederek ve Batı ülkelerini günahkâr olarak göstererek savaş açması, IŞİD’in barışçıl ilişkiler kurmasını ideolojik olarak imkânsız kılmaktadır (Sputnik, 2016). Uluslararası toplumda terör örgütü olarak tanınan IŞİD, diğer ülkelerle legal olarak iş birliği yapma kapasitesinden yoksundur.

Geleneksel İslam devletlerindeki halifelik makamı, büyük kitlelere ulaşma, Müslüman nüfus üzerinde otorite kurma ve Müslümanların dini, siyasi ve toplumsal liderliğini üstlenme gibi geniş yetkileri beraberinde getirmektedir. IŞİD, İslam devletindeki hilafet anlayışının yarattığı konforu kendisinde de yaratmak adına bir halife ilan etmiştir. Ancak IŞİD’in halifelik ilanı İslam dünyasında geniş çehrelerce kabul görmemiştir. Bunun bir sebebi, İslam dünyasında halifelğin meşru olarak belirlenmesi belli dini, siyasi ve toplumsal kriterlere dayalıdır. IŞİD’in lideri olan Bağdadi’nin halifelik ilanı bu kriterlere uymamıştır. İslam dünyasındaki önde gelen dini alimler ve liderler IŞİD’in halifeliğini tanımamıştır. Bu da meşruiyet kazanmasını engellemiştir. Bunun yanında IŞİD’in uyguladığı radikal uygulamalar ve yorumlar Müslüman toplum için aşırı bulunmuş ve kabul görmemiştir. IŞİD, tarihsel olarak da halifelik kurumunun meşruiyetine uygun bir yapılanma olmamış İslam’ın çok çeşitli kültürel ve mezhepsel farklılıklarıyla uyum sağlayamamıştır. IŞİD, İslami devlet anlayışında yer alan ilkelerin çoğuna uyum göstermemiştir. Bakıldığında, IŞİD’in kendini İslam Devleti olarak tanımlaması, İslami devlet prensipleriyle tam olarak uyuşmamaktadır.

Modern devlet anlayışının temel unsurları olan toprak, egemenlik ve demografik yapı, IŞİD’in iddia ettiği devlet yapısı bağlamında ele alındığında, çeşitli uyumsuzluklar göze çarpmaktadır.

Her devletin varlığını sürdürebilmesi için üzerinde egemenlik iddia edebileceği ve kimsenin itiraz edemeyeceği bir toprak parçasına ihtiyacı vardır. Tarihsel süreçler ve politik kararlar neticesinde oluşan modern devlet sınırları, uluslararası hukuk ve toplum tarafından tanınmıştır. Devletlerin uluslararası hukuk ve uluslararası toplum tarafından uygun bulunarak kurulması gerekmektedir. İŞİD tarafından ilan edilen ve Suriye ile Irak toprakları üzerinde kurulduğu iddia edilen İslam devleti, bu toprakları zor kullanarak ele geçirmiş ve uluslararası hukuka aykırı bir şekilde tahakküm kurmuştur. İŞİD'in bu topraklarda inşa etmeye çalıştığı düzen, uluslararası kamuoyu tarafından meşru bir söylem olarak kabul edilmemekte ve bu durum, uluslararası hukuk normlarına ters düşmektedir (Gündoğdu, 2019). İŞİD'in kontrol ettiği bölgelerdeki kaotik durum ve uluslararası meşruiyetten yoksun olması, devlet olarak tanımlanması için gerekli toprak bütünlüğünü sağlayamadığını göstermektedir. Yani İŞİD, modern devletin üzerinde kimsenin hak iddia edemeyeceği toprak unsurunu karşılamadığı ve uluslararası hukuka uygun gerçekleşmediği için bir devlet kabul edilmemektedir. Tarih boyunca uluslararası hukuka aykırı şekilde toprak işgal ederek devlet statüsü kazanan örnekler mevcuttur. İsrail, bu duruma örnek teşkil eden devletlerden biridir. Uluslararası hukuka aykırı bir biçimde kurulmuş olmasına rağmen, uluslararası toplumun desteğini alarak meşruiyet kazanmıştır.

Modern devletlerin halk kitlesi unsuru, nüfusun doğum, ölüm, göç, evlenme, eğitim, kültür, din, ırk, etnik köken ve sosyal özellikler gibi çeşitli faktörlere göre şekillenir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Bir devletin halk kitlesinin kalıcı ve sürekli bir yapıda olması beklenir. Ancak İŞİD tarafından oluşturulan halk kitlesi, bu süreklilik ve kalıcılık özelliklerinden yoksundur. Çok sayıda ülkeden farklı vatandaşlıklara sahip bireylerin katılımıyla oluşan bu yapı, büyük oranda yabancı savaşçılardan meydana gelmektedir (Şenol vd., 2016). İŞİD, mevcut kitlesini ideolojik bir temele dayandırarak ve örgüt liderinin belirlediği demografik yapıya göre şekillendirmektedir. Bir devletin halk kitlesi, o devlete bağlılık gösteren ve yönetimine tabi olan bireylerden oluşmaktadır. İŞİD'in Suriye ve Irak'ta kontrol ettiği alanlarda, zor kullanarak askeri göreve alımlar yapmakta, çocukları eğitim haklarından mahrum bırakarak örgüte katmakta, kadınları zorla ilişkilere ve katılımlara iterek insan hakları ihlallerinde bulunmakta ve ideolojisine uygun bir nüfus yaratmaya çalışmaktadır (Heras, 2022). İŞİD, hak iddia ettiği topraklarda yaşayan halkın rızasını kazanamamış ve yönetim anlayışı zor ve baskı üzerine kurulmuştur. Bu durum, modern devlet anlayışında halkın aidiyet ve bağlılığına verilen önemle çelişmektedir.

Egemenlik, modern devletlerin yapısal temelini oluşturan kritik bir unsurdur. İç egemenlik; hukukun üstünlüğü, demokratik yönetim ilkeleri, kamu düzeni ve güvenliği gibi prensipleri içerirken, dış egemenlik; devletin uluslararası alandaki bağımsızlığını, tanınırlığını ve dokunulmazlığını ifade eden ilkeleri kapsamaktadır. Modern devletin egemenliği, iç ve dış yönleriyle entegre bir yapı sergiler ve sosyal düzenin inşası ile uluslararası ilişkilerdeki statüsünün tayininde merkezi bir rol oynar. İŞİD'in egemenlik anlayışı incelendiğinde; hukukun üstünlüğü ve bireysel haklar temelinde bir yönetim yerine, şiddet ve zor kullanarak korku salarak otorite sağlamaya çalıştığı görülür. Özpek ve Yağış (2019) çalışmasında, devlet kurma amacı taşıyan örgütlerin uluslararası tanınırlık kazanmak için rekabetçi bir demokrasi geliştirme stratejisini geliştirdiklerinden bahsetmektedirler. Ancak İŞİD'in yapısında demokratik bir süreç veya halkın katılımı bulunmamaktadır. Sert dini ve ideolojik impozisyonlar nedeniyle, halk üzerinde zorla egemenlik kurulmuştur. Ayrıca, İŞİD'in varlığı uluslararası toplumca tanınmamakta, bu da onun dış egemenliğini ve meşruiyetini önemli

ölçüde sarsmaktadır. Birçok ülke ve uluslararası kuruluş tarafından terör örgütü olarak kabul edilmesi uluslararası tanınırlık kazanmasını imkânsız kılmaktadır. Bir devlet olarak kabul edilmediğinden, bağımsız bir diplomasi yürütme veya hareket etme kapasitesi de yoktur. IŞİD'in amaçlarına ulaşmak için yürüttüğü terör eylemleri ve şiddet, uluslararası hukuk çerçevesinde meşru kabul edilmemekte ve insan hakları ihlalleriyle ilişkilendirilen bir yapı olarak görülmektedir. Uluslararası arenada, IŞİD hâlâ bir terör örgütü olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç

IŞİD, diğer İslam devletlerinin uygulayamadığı İslam devletini oluşturmayı iddia etmiştir. Kurduğu yapılanmada bir siyasi organizasyon yaratmış ancak ideolojisinden dolayı hem İslam devleti anlayışında hem de modern devlet anlayışında en önemli koşul olan egemenlik koşulunu sağlayamadığından dolayı devlet olma sıfatı kazanamamıştır. IŞİD'in işgal edilmiş bir toprağı bulunmaktadır. IŞİD'e aidiyeti olmayan bir halkı vardır ancak bu halk günden güne kalıcı hale gelmektedir. IŞİD'e katılan kadınlar orada evlenmiş ve çocuk sahibi olmuşlardır (Rajkowska, 2017). IŞİD, Uluslararası şirketlerle ticaretler yapmıştır. (ABD Hazine Bakanlığı, 2018). Her ne kadar bir devlet tarafından tanınmamış olsa bile uluslararası şirketlerle yaptığı ticaretler ve anlaşmalar IŞİD'e meşruiyet zemini sağlamaya elverişli olmuştur. Çünkü uluslararası şirketler çıkar mekanizmasıyla çalışmaktadır. Çıkarların örtüşmesi halinde şirketlerin IŞİD'e defacto da olsa bir meşruiyet zemini kazandırması olası görünmektedir. Özellikle 2014 yılında, örgütün geniş bir alana yayılması ve üye sayısındaki artış ile uluslararası şirketlerle yapılan ticaretler, IŞİD'in devletleşme yolunda ilerlemesine katkıda bulunmuş olabilir. Ancak IŞİD'in kullandığı yöntemler devletler ve uluslararası şirketler tarafından tanınmasına engel olmuştur. Örneğin; Fransız çimento şirketi Lafarge, 2014 yılına kadar IŞİD'e hammadde desteği sağlamıştır (Zabunoğlu ve Sönmez, 2023). 2014 yılında şirketle anlaşamayan IŞİD, Lafarge'nin fabrikalarını ele geçirip çalışanlarını rehin almıştır. Uluslararası hukuka aykırı yöntemleri bünyesinde taşıyan IŞİD, tehdit unsuru barındırdığı için uluslararası toplum tarafından kabul görmemiştir.

İslam devleti olma kıstasları modern devlet anlayışındaki gibi devlet olabilmek için somut özellikleri buldurmamaktadır. Bu durum bazı yorumlara sebep olmaktadır. IŞİD'in İslam Devleti olma amacındaki yolda ideolojik yapılan şiddet eylemlerinin yumuşatılması sonrasında İslam devleti sayılabilecek bir merkeze konumlanabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu durum günümüz ulus devlet yapısının da sorgulanmasına sebep olabilmektedir. Ancak genişletilebilir kıstaslara sahip İslami devlet anlayışı, somut kıstaslara sahip ulus-devlet yapısındaki mevcudiyetin önüne geçememiştir. IŞİD şu an hiçbir ülke tarafından tanınmadığı için hiçbir anlamda ülkesel niteliği bünyesinde barındırmamaktadır. IŞİD'in şu anki konumu ve kurduğu düzen, kullandığı yöntem ve faaliyetlerle devlet altı yapı olarak nitelendirilebilmektedir. Ancak bu yapı da meşru bir yapı değildir. IŞİD, devletler için bir terör örgütüdür. Oldukça tartışmalı bir konu olan IŞİD'in devlet potansiyelinin olması konusu iki devlet türü bağlamında incelendiğinde uyumsuzluklarının daha fazla olması, halihazırda hiçbir devletin veya kuruluşun IŞİD'in egemenlik haklarını tanımaması sebebiyle IŞİD'in ne potansiyel bir İslam devleti ne de modern devlet özelliği taşımadığı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Abubaker, S. (2020). İŞİD'in ideolojisi: Cihadi selefilik. *Lectio Socialis*, 2(2), 97-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1196229>
- Acar, C. (2017). Siyer kaynaklarına göre akabe görüşmeleri. *Turkish Studies*, 12(10), 1-20. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11973>
- Adıgüzel, A., & Çakan, B. (2019). Emevîler döneminde gayrimüslim istihdamı, *İstem*, 17(34), 41-132/661-750. <https://doi.org/10.31591/istem.595745>
- Akbulut, İ. (2015). Devlet, unsurları ve kişiliği. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 159-177. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/pdfs/815547>
- Apak, A. (2014). *Ana hatlarıyla İslam tarihi*. (12. Baskı). İstanbul: Ensar Temel Kültür Dizisi
- Arab News. (2015). Grand mufti: Fighting terror is Islamic duty. Erişim adresi: <https://www.arabnews.com/featured/news/708161>
- Arslanel, M., & Eryücel, E. (2011). Modern devlet anlayışının felsefi temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1-20. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2828/38311#article_cite
- Bunzel, C. (2015). From paper state caliphate: the ideology of Islamic State. The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World. 19(1). Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-ideology-of-the-Islamic-State-1.pdf>
- Büyükkara, M. (2014). Günümüzde selefilik ve islami hareketlere olan etkisi. Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı. İstanbul. Erişim adresi: https://www.academia.edu/36478952/G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCzde_Selefilik_ve_%C4%B0s_lami_Hareketlere_Olan_Etkisi
- Byman, D. (2016). ISIS vs. Al Qaeda: What's the difference and does it matter? Global Georgetown. Erişim adresi: <https://global.georgetown.edu/features/isis-vs-al-qaeda-what-s-the-difference-and-does-it-matter>
- Chulov, M. (2014). Abu Bakr al-Baghdadi: the ISIS chief with the ambition to overtake al-Qaida. The Guardian. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/06/abu-bakr-al-baghdadi-isis>
- Çöllü, İ. (2019). *Devletin kökenleri ve gelişimiyle ilgili teoriler*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara
- Çuçak, M. (2016). İslam hukuk literatüründe dâru'lislâm ve dâru'lharb'in sınırları. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 205-225. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/pdfs/16521>
- Dabıq. (2014). The Commands of Allah to İbrahim. Sayı 1
- Dabıq. (2014). From Hijrah to Khilafah. Sayı 1
- Dabıq. (2015). A Fatwa for Krurasan. Sayı 10
- Dabıq. (2015). Foreword. Sayı 10
- Demirci, A. (2012). Medine vesikası: oluşum süreci ve zimmet antlaşmalarına etkisi. *İSTEM*, 19, 253-271. Erişim adresi: <https://vdocuments.site/medine-vesikasi-soereci-ve-zimmet-254-i-s-t-t-m-192012-abdurrahman-demirci-birok.html?page=1>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Bakara 2/208. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt 1, ss.408-409). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/215/208-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Hac 39. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt 3, ss.736-738). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hac-suresi/2634/39-41-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Maide 5/8. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt 2, ss.229). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/677/8-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Muhammed 4. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt:5, ss.47-48). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Muhammed-suresi/4549/4-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Nahl 16/91. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt 3, ss.436). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1992/91-ayet-tefsiri>

- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Nisa 4/58. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt 2, ss.81-83). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/551/58-ayet-tefsiri>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.). Nisa 4/90. *Kur'an Yolu Tefsiri* (Cilt 2, ss.112-113). Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/583/90-ayet-tefsiri>
- Erdoğan, A. (2018). *El Kaide, İŞİD ve Boko Haram*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Fiğlalı, E. (1996). Gadir-i Hum. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13(2), 279-280 Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/qadir-i-hum>
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev. B. Ersanlı – G. G. Özdoğan). İstanbul: İnsan Yayınları
- Gündoğdu, A. (2019). Savaşın değişen karakteri üzerine: Irak'ın İŞİD'le mücadele stratejileri. [Yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa
- Güneş, G. A. (2015). Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere bakışı ve klasik dönem millet sistemi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 1-30 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/skad/issue/21059/226727>
- Gürbüz, A. (2022). Kabileden modern devlete kutsallığın inşası. (Yn:736988) [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Heras, P.L. (2022). How ISIS recruits its members. *Global Affairs and Strategic Studies*. University of Navarra. Erişim adresi: <https://en.unav.edu/web/global-affairs/como-recluta-el-isis-a-sus-miembros>
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (Çev. B.B. Özipek, A. Gündoğdu, & A. Özipek). 4. Baskı. Ankara: Adres Yayınları
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2009). Kur'an yolu tefsiri (Cilt 1-5) Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim adresi: <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir>
- Kerküklü, Ö. (2022). Ortadoğu'da Terörün Sosyo-Psikolojik Alt Yapısı: Taliban, El-Kaide ve Daes Örneği. [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Koca, F. (2015). Selefilik. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 1(1-2).
- Konstantiniye. (2015a) "Öldürürler ve öldürülürler", Sayı 1
- Konstantiniye. (2015a) "Ölümlere Kur'an dirilere demokrasi", Sayı 1
- Konstantiniye. (2015b) "İslam devleti kürtlerle neden savaşmaktadır?", Sayı 2
- Kutlu, S. (2006). Mürcie. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3(2), 41-45. Erişim adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/32/C32010380.pdf>
- Macit, A. (2018). Çağdaş İslam düşüncesinde hilafet anlayışları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(2), 833-858. <https://doi.org/10.18505/cuid.442823>
- Mankan, V., & Türkoğlu, G. (2020). İslam âlimlerinin düşünceleri ekseninde "İSLAM devleti" anlayışı. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 202-222. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1369029>
- MECS (Middle East Studies Center). (2015). "Who are the Shi'is?", The Ohio State University. Erişim adresi: <https://meso.osu.edu/news/who-are-shiis>
- Oosterveld, W., & Bloem, W. (2017). The rise and fall of ISIS. the hague centre for strategic studies. Erişim adresi: <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2017/02/The-Rise-and-Fall-of-ISIS.pdf>
- Oppenheimer, F. (1984). *Devlet*. (Çev. A. Şenel & Y. Sabuncu). Ankara: Kaynak Yayınları
- Öden, M. (2019). İslam devletinin temel kavramları ve kurumsal dayanakları. [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi, Adana. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=aEzi_IdWAsjiSAfK3qwrBibG2BNBBz_bxHcr1_wbiKoPxOwrHWYgnmRIbU-mAMKnj
- Özcan, M. S. (2019). Westphalia devletler sistemi ve modernleşmenin geleneksel dünyanın büyük güçleri olan imparatorluklara etkisi. *Jebpir*, 49-62. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/843945>
- Özel, A. (1993). Dar-Ül Harp. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, s.536). Türkiye Diyanet Vakfı. Erişim adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/8/C08003249.pdf>

- Özervarlı, M. (2009). Selefiyye. *Türk İslam Ansiklopedisi* (Cilt 36, ss.399-402). Türkiye Diyanet Vakfı. Erişim Adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/36/C36011967.pdf>
- Özkaya, Ö. (2020). Devlet olgusu üzerine bir değerlendirme. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 16, 317-352. <https://doi.org/10.18771/mdergi.848419>
- Özkaya, Ö. (2021). Egemenlik kavramının gelişim serüveni: klasikten küresele. *Uluslararası İlişkiler ve Diploması Dergisi*. 4(1), 46-61. <https://doi.org/10.51763/uid.890601>
- Özpek, B., & Yağış, Y. (2019). Rekabetçi cihatçılık: cihatçı de facto devletlerin hayatta kalma stratejilerini anlamak. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8(1), 23-36. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.376259>
- Pazarıcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri* (II. Kitap). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Pierson, C. (2004). *The Modern State*. 2nd edition, Routledge
- Rajkowska, A. (2017). Cihatçı örgütler ve kadın katılımı: İŞİD örneği. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi, Ankara. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vbVkJX1KChYWNELr1MuLZnmZWzGY8EPGv-U43dA5MGKGJeiAdQXOmZvqlY-6-g>
- Robinson, N. (1998). Eş'ariyye ve Mu'tezile. *Routledge*. Erişim adresi: <https://www.muslimphilosophy.com/ip/rep/H052>
- Rousseau, J.-J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*, (çev. Vedat Günyol), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Rumiyah. (2016). Haksızlıkları takip etme merkez ofisinin emriyle röportaj. Sayı 1
- Rumiyah. (2016). Semboller mi putlar mı?, Sayı 1
- Sputnik. (2016). İŞİD'den korkunç fetva: yakarak öldürmek caiz. Erişim adresi: <https://sputniknews.com.tr/20161208/isidden-korkunc-fetva-yakarak-oldurmek-caiz-1026211915.html>
- Sreenivasan, H. (2014,). Islamic state group uses only half of a Quran verse to justify beheadings see what's in the other half. PBS NewsHour. Erişim adresi: <https://www.pbs.org/newshour/world/isis-uses-half-quran-verse-justify-beheadings-see-whats-half>
- Şenol, D., Erdem, S., & Erdem, E. (2016). İŞİD: küresel bir terör örgütü. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 277-292. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.346936>
- Şimşir, M. (2017). İslam devletinin ilk kuruluş ve kurumsallaşma süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38(2), 274. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61818/924934>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2013). Türkiye'nin DAES'le mücadelesi ve yabancı terörist savaşçılar konusuna yaklaşımı. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023). OECD ülkelerinde demografik eğilimler ve muhtemel etkileri. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/oecd-ulkelerinde-demografik-egilimler-ve-muhtemel-etkileri.tr.mfa>
- Tilly, C. (1985). *War making and state making as organized crime*. Cambridge University Press
- Tilly, C. (2014). *Demokrasi*. (çev. Ebru Arıcan), 2. Baskı. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Toth, Z. (2023). Theories on Sovereignty. *Central European Journal of Comparative Law*, 4(1), 175-195. <https://doi.org/10.47078/2023.1.175-195>
- Townsend, M. (2018). The core ISİS manual that twisted Islam to legitimise barbarity. The Guardian. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/12/isis-jihadist-manual-analysed-rebutted-by-islamic-scholar>
- U.S. Department of The Treasury. (2018). U.S. treasury imposes sanctions on assad regime's key ISIS intermediary and a petroleum procurement network. Erişim adresi: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm474>
- Uçar, S. (2022). Bir dini terörizm sorunsalı: İŞİD örneği. [Yüksek Lisans Tezi]. Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir

- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (çev. Özer Ozankaya), 2. Baskı. İstanbul: Cem Yayınevi
- Wellhausen, J. (1989). *İslamiyet'in ilk devrinde dini-siyasi muhalefet partileri*, (çev. Fikret İşıltan) İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Wilson Center. (2014). Muslims against ISIS, Part 1: Clerics & Scholars. Erişim adresi: <https://www.wilsoncenter.org/article/muslims-against-isis-part-1-clerics-scholars>
- Yalar, M. (1998). İslam hukukunda devletlerarası anlaşmalar. *Uludağ Üniversitesi*, 7(7), 409-452. Erişim adresi: https://isamveri.org/pdfdrq/D00193/1998_7/1998_7_YALARM.pdf
- Yazır, E. (1938). "Hak Dini Kur'an Dili", (Cilt 1-6). İstanbul: Matbaa-i Amire. Erişim Adresi: http://www.enfal.de/t_elmalili_index.htm
- Yüce, M. (2021). İslam ekonomisinde temel ilkeler. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 13, 57-96. <https://doi.org/10.52886/ilak.888911>
- Yücesoy, H. (2023). Disenchanted the caliphate: the secular discipline of power in abbasid political thought. Columbia University
- Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüzde ulus-devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eruhfd/issue/37046/425657>
- Zabunoğlu, H., & Sönmez, E. (2023). Terörün finansmanının önlenmesine ilişkin uluslararası düzenlemeler kapsamında teröre finansman sağlama suçu ve lafarge örneği. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 6(1), 99-117. <https://doi.org/10.35235/uicd.1308438>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 17 • Sayı | Number: 3

Aralık | December 2024

Konut Değerine Dayalı Şehir Marka Gücü Sıralaması

City Brand Strength Ranking Based on Housing Value

Fatma Tuba ÇOBANKAYA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Öğr.Gör.Dr. | Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Datça Kazım Yılmaz Meslek
Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Muğla, Türkiye

Muğla Sıtkı Koçman University, Datça Kazım Yılmaz Vocational
School, Department of Accounting and Tax, Muğla, Türkiye

fatmatuba@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0452-4306>

İlhan KÜÇÜKKAPLAN

Prof. Dr. | Prof.

Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Denizli, Türkiye

Pamukkale University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of International Trade
and Finance, Denizli, Türkiye

ikkaplan@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6926-3659>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 06.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 15.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2024

Atıf | Cite As

Çobankaya, F. T. & Küçük Kaplan, İ. (2024). Konut Değerine Dayalı Şehir Marka Gücü Sıralaması. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 606-624. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1479048>

Yazar Katkıları: %50- %50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50% - 50%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

City Brand Strength Ranking Based on Housing Value*

Abstract

Housing, which is one of the types of real estate, is used as an investment tool today as well as meeting the basic housing needs of individuals. In this respect, it is important to determine the value of housing for buying, selling, building and taxing and to identify the factors affecting the value of housing. In the studies conducted to determine the factors affecting the value of housing, there are some studies that state that the physical and structural characteristics of the housing as well as the neighbourhood or neighbourhood in which it is located affect the value of housing. The fact that housing is immovable, has heterogeneous characteristics and that the neighbourhood where it is located is purchased together with the housing suggests that housing can be a determinant in the image and evaluation of cities. When the national and international literature on the evaluation of city brands is analysed, it is seen that city brands are evaluated through surveys and various indicators. The aim of this study is to investigate the factors affecting house prices in metropolitan cities, to determine the effect of the neighbourhoods where the houses are located on prices and to make a ranking of the brand strength of cities. This research, which aims to determine city brand strength based on housing value, was initially planned for 30 metropolises. However, 23 metropolises were included in the scope of the research due to the low number of data in Diyarbakır, Erzurum, Hatay, Kahramanmaraş, Mardin, Şanlıurfa and Van. The provinces within the scope of the research are Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ and Trabzon. In the analysis for İstanbul, the city was divided into two parts, namely the Anatolian and European sides. In the research, districts and neighbourhoods in metropolitan cities were numbered separately and each neighbourhood was considered. However, a limitation was imposed on the research due to the fluctuation in the number of data available in each of the neighbourhoods considered and the increase in the deviation due to this fluctuation. Accordingly, only the districts within the settlement area of the city, which is the provincial centre, and the neighbourhoods in these districts were included in the scope of the research. For the purpose of the research, the house sales data of the neighbourhoods located in the city centre of 23 metropolitan cities for the years 2018, 2019 and 2020 were taken into consideration. Housing sales data were obtained from Zingat Gayrimenkul Bilgi Sistemleri A.Ş. Hedonic price method is used to determine the effect of housing characteristics on price. In addition, by applying panel data analysis, the effect of neighbourhoods on prices in a certain time interval was investigated. In the study, panel data regression models were estimated to determine the factors affecting house prices in metropolitan cities. Since the time dimension used in the research is smaller than the cross-sections, micro panel methods are preferred. In this research, which was carried out to determine the factors affecting house prices, the research conducted by Küçük Kaplan and Amca Aldı (2017) was utilised in determining the variables. The data obtained within the scope of the research were arranged in Microsoft Excel programme and a total of 11 variables were considered, with the house sale price being the dependent variable. These variables are; number of rooms, number of living rooms, number of bathrooms, net area, number of floors in the building, floor, property type, building age, heating type and usage status. In the study, observations for 23 metropolitan cities were evaluated separately for the years 2018, 2019 and 2020, and the effect of neighbourhoods on house prices was determined. A data set was created and analysed through observations from the neighbourhoods that have the highest impact on house prices in each metropolitan city. The analysis revealed that the number of bathrooms, the area of use of the dwelling, the number of storeys in the building where the dwelling is located, the floor on which the dwelling is located, the property type and the age of the building have a significant effect on the price. In addition, based on the analyses of housing values, cities were evaluated, and the brand power of cities was tried to be determined through housing values. In the ranking of metropolises, it is seen that both sides of İstanbul, İzmir, Ankara and Antalya are in the first place. It is thought that the city ranking based on housing prices in metropolises can be used to determine the brand power of cities.

Keywords: City Brands, City Brand Power, Real Estate Valuation, Housing Valuation, Hedonic Price

* This study is based on the doctoral thesis titled 'Measuring City Brand Strength Based on Real Estate Prices (Thesis No. 821677),' which is completed in June 2023 under the supervision of Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN.

Konut Değerine Dayalı Şehir Marka Gücü Sıralaması**

Öz

Gayrimenkul türlerinden biri olan konutlar, bireylerin temel barınma ihtiyacını karşılamasının yanı sıra günümüzde yatırım aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu bakımdan almak, satmak, inşa etmek ve vergilendirmek için konut değerinin belirlenmesi ve konut değerini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Konut değerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmalarda konutun fiziksel ve yapısal özellikleriyle birlikte bulunduğu semt ya da muhitin de konut değerini etkilediğini ifade eden araştırmalar bulunmaktadır. Konutun taşınmaz olması, heterojen özelliklere sahip olması ve bulunduğu mahallin konutla birlikte satın alınıyor olması, şehirlerin imajı ve değerlendirilmesinde konutların belirleyici olabileceğini düşündürmektedir. Şehir markalarının değerlendirilmesine ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, şehir markalarının anketler ve çeşitli göstergeler aracılığıyla değerlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, büyükşehirlerde konut fiyatlarını etkileyen faktörleri araştırmak, konutların bulunduğu mahallelerin fiyatlar üzerindeki etkisini belirlemek ve şehirlerin marka gücüne ilişkin bir sıralama yapmaktır. Konut değerinden yola çıkılarak şehir marka gücünün belirlenmesinin amaçlandığı bu araştırma ilk olarak 30 büyükşehir için planlanmıştır. Ancak Diyarbakır, Erzurum, Hatay, Kahramanmaraş, Mardin, Şanlıurfa ve Van illerinde veri sayısının az olması nedeniyle 23 büyükşehir araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamındaki iller; Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ ve Trabzon'dur. İstanbul için analiz yapılırken il, Anadolu ve Avrupa Yakası olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Araştırmada, büyükşehirlerdeki ilçeler ve mahalleler ayrı ayrı numaralandırılarak her bir mahalle ele alınmak istenmiştir. Ancak dikkate alınan mahallelerin her birinde bulunan veri sayısındaki dalgalanma ve söz konusu dalgalanmanın sapmayı artırması nedeniyle araştırmaya bir sınırlılık getirilmiştir. Buna göre yalnızca il merkezi konumundaki şehrin yerleşim alanı içinde bulunan ilçeler ve söz konusu ilçelerdeki mahalleler araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda 23 büyükşehirin şehir merkezinde yer alan mahallelerin 2018, 2019 ve 2020 yıllarına ait konut satış verileri dikkate alınmıştır. Konut satış verileri Zingat Gayrimenkul Bilgi Sistemleri A.Ş.'den temin edilmiştir. Konut özelliklerinin fiyat üzerindeki etkisini belirlemek için hedonik fiyat yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada panel veri analizi uygulanarak belirli bir zaman aralığında mahallelerin fiyatlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmada büyükşehirlerdeki konut fiyatını etkileyen faktörleri belirleyebilmek amacıyla panel veri regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Araştırmada kullanılan zaman boyutunun, kesitlerden küçük olması sebebiyle mikro panel yöntemleri tercih edilmiştir. Konut fiyatlarına etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada değişkenlerin belirlenmesinde, Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017) tarafından yapılan araştırmadan yararlanılmıştır. Araştırma kapsamında temin edilen veriler Microsoft Excel programında düzenlenmiş, konut satış fiyatı bağımlı değişken olmak üzere toplam 11 değişken ele alınmıştır. Söz konusu değişkenler; oda sayısı, salon sayısı, banyo sayısı, net alan, binadaki kat sayısı, bulunduğu kat, emlak tipi, bina yaşı, ısınma tipi ve kullanım durumudur. Araştırmada 23 büyükşehirde ait gözlemler 2018, 2019 ve 2020 yılları için ayrı ayrı değerlendirilmiş ve mahallelerin konut fiyatlarına etkisi tespit edilmiştir. Her bir büyükşehirde konut fiyatları üzerinde en fazla etkiye sahip olan mahallelerdeki gözlemler aracılığıyla bir veri seti oluşturulmuş ve analiz yapılmıştır. Yapılan analizde, banyo sayısı, konutun kullanım alanı, konutun bulunduğu binadaki kat sayısı, konutun bulunduğu kat, emlak tipi ve bina yaşının fiyat üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca konut değerlerine ilişkin yapılan analizlerden yola çıkılarak şehirler değerlendirilmiş ve şehirlerin marka gücü, konut değeri üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Oluşan büyükşehirler sıralamasında İstanbul'un her iki yakasıyla, İzmir, Ankara ve Antalya'nın ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Büyükşehirlerdeki konut fiyatlarından yararlanılarak yapılan şehir sıralamasının, şehirlerin marka gücünü belirlemede kullanılabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şehir Markaları, Şehir Marka Gücü, Gayrimenkul Değerleme, Konut Değerleme, Hedonik Fiyat

Giriş

Konut değerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan araştırmalarda konutun fiziksel ve yapısal özellikleriyle birlikte bulunduğu semt ya da muhitin konut değerini etkilediğini ifade eden araştırmalar bulunmaktadır (Çağlayan ve Arıkan, 2011; Koramaz ve Dökmeci, 2012; Kördiş ve diğerleri, 2014; Kangallı Uyar, 2015; Hayrulloğlu ve diğerleri, 2017; Küçükkaplan ve Amca Aldı, 2017; Çiftçi, 2019; Ketten, 2019). Bulduğu mahallin de

** Bu çalışma, Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN danışmanlığında Haziran 2023 tarihinde tamamlanan 'Şehir marka gücünün gayrimenkul fiyatlarına bağlı olarak ölçülmesi (Tez No. 821677)' başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

konutla birlikte satın alınıyor olması, şehirlerin imajı ve değerlendirilmesi hususlarında konutların belirleyici olabileceğini düşündürmektedir.

Marka, firmaları ve ürünleri diğerlerinden ayıran, tüketicinin firma ve ürünü algılama biçimini etkileyen somut ve soyut unsurlardan oluşur (Ercan ve diğerleri, 2011). Tüketicieye tecrübe ve aşinalık kazandırması, güven telkin etmesi ile mal ve hizmetlere değer katmaktadır (Palumbo ve Herbig, 2000). Marka aynı ihtiyacı karşılamak için tasarlanmış bir ürünü diğerlerinden ayıran; somut, soyut, duygusal, rasyonel ya da sembolik farklılıklara sahip olması nedeniyle bir üründen daha fazlasıdır ve ürünün değerini artıran soyut bir niteliğe sahiptir (Uztuğ, 2003; Keller ve Swaminathan, 2020). Marka, üreticinin felsefesinin, kurumsal imajının ve sunduğu özelliklerin ürüne yansması olarak ifade edilmekle birlikte sadece bir ürün ya da hizmet için kullanılmamakta aynı zamanda bir sanatçı, sporcu, siyasetçi, şehir ya da ülke için de kullanılabilir (Ercan ve diğerleri, 2011).

Küreselleşmeyle birlikte bir ülke ya da bölgenin parçası olan şehir tanımı yerini, dünyadaki şehir ve bölgelerle yarışan, rekabet gücü kazanmaya çalışan şehir kavramına bırakmıştır (Eraydın, 2001). Şehirler, diğer şehirlerden farklılaşmak ve öne çıkabilmek için markalaşma yoluna gitmektedirler. Markalaşma ile şehirler, ekonomilerini güçlendirmekte, istihdam olanaklarını artırarak sakinlerinin yaşam kalitesini iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Şehir markalarının, sakinlerin şehirde yaşamayı tercih etmelerinde, yatırımcıların ise şehri yatırım yapılabilir olarak görmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Şehir markalama, bir şehrin itibarını inşa etmek ya da yönetmek amacıyla şehre isim ve kimlik tasarlama, planlama ve bunlar arasında ilişki kurma süreci olarak bilinmektedir (Korelin ve Schneider, 2009). Bir şehrin marka olabilmesi için, cazip istihdam koşulları, uygun barınma koşulları, gelişmiş ulaşım ağı, nitelikli eğitim olanakları, cazip eğlence merkezleri, makul iklim koşulları gibi bireylere çekici gelen pek çok özelliğe sahip olması gerekmektedir (Winfield-Pfefferkorn, 2005). Bir şehir için marka olmak ekonomik anlamda büyüyen, kentsel dönüşümünü sağlayan, kişi başına gelirini artıran bir şehir olmaktan çok daha fazlası olarak bilinmektedir. Marka şehir olmak, şehre karşı merak uyandırmak, keyifle yaşanacak bir yer olarak anılmak ve diğer şehirlerden farklı konumlandırılmakla ilgilidir (Demirgüneş ve Avçılar, 2014).

Şehirler, diğer şehirlerden ayırt edici özelliklere sahip olması nedeniyle bir marka olarak kabul edilmektedir ve her marka aynı değere sahip değildir. Markaların nasıl değerlendirildiği ise hedef kitlenin algısına göre değişmektedir (Özdemir ve Karaca, 2009). Çeşitli siyasi, kültürel ve ekonomik grupların oluşturduğu bir organizasyon olan şehirler, farklı gruplar için farklı fonksiyonel ve sembolik anlamlar ifade etmektedir (Zhang ve Zhao, 2009). Şehir sakinlerinin tutum ve davranışları, ziyaretçilerin şehri tekrar ziyaret etmelerinde, gittikleri yerlerde şehirle ilgili olumlu bilgiler vermelerinde etkili olurken, gelişen pazarın varlığı, nitelikli iş gücüne ulaşılabilirlik, cazip yatırım fırsatları, yatırımcıların şehre dair tutumlarının olumlu yönde değişmesini sağlayabilmektedir.

Şehrin ekonomik, turistik ve kültürel anlamda gelişimi üzerinde önemli etkiye sahip olan marka değeri, şehrin rekabet gücünü etkilemektedir. Marka değeri yüksek olan bir şehirde turizm gelirlerinin artması, şehir sakinlerinin yaşam kalitesi ve ekonomik düzeyinin iyileşmesi beklenmektedir (Um ve diğerleri, 2021; Liu ve diğerleri, 2023). Bir ürün için marka değeri, ürünün daha çok satılması ve kâr elde edilmesini ifade ederken, şehir markası için değer, daha fazla ziyaretçi, yatırımcı ve gelir elde edilmesi anlamına gelmektedir (Altunbaş, 2007).

Araştırmada bireylerin bir şehirde yatırım yapmak ya da barınmak amacıyla konut sahibi olmak istemesinin, şehrin markasına ilişkin değerlendirmede etkili olduğu düşüncesinden hareketle konut değerlerini belirleyen faktörlere ilişkin analiz yapılmış ve konutun bulunduğu mahallin konut fiyatı üzerindeki etkisi dikkate alınarak şehirlerin marka gücüne ilişkin bir değerlendirme yapılmak istenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada;

- Konut fiyatlarını etkileyen faktörler nelerdir?
- Söz konusu faktörler, fiyatları ne yönde etkilemektedir?
- Konutun bulunduğu mahal, fiyatları ne yönde etkilemektedir?
- Konut değeri şehir marka gücünü etkilemekte midir? sorularına yanıt aranmıştır.

1. Literatür Araştırması

Ulusal literatürde marka şehir konulu araştırmalar incelendiğinde Başçı (2006), Aray (2009), Levent (2010), Vural (2010), Zeren (2011), Ceran (2013), Kaypak (2013), Özden (2013), Koç (2018), Kamiloğlu (2020) şehir markalaştırılması ve markalaşma süreci; Özdemir ve Karaca (2009), Er (2018), Küçükcaymaz (2022) şehir marka imajı; Can ve Başaran (2014), Fırat ve Kömürcüoğlu (2015) şehir marka algısı; Eravcı (2020) şehir marka değerinin şehir sakinlerinin memnuniyetine etkisi; Ormankıran (2012), Yıldız (2017) şehir marka değeri algısı; Pektaş ve Karadeniz (2014) şehir imajının şehir marka değerine etkisini araştırdığı görülmektedir. Araştırmalarda genel olarak şehir markalama kavramının incelendiği, şehir varlıklarının şehir markalarının belirleyicisi olduğu, paydaşların markalama çalışmalarına katılımının şehir markalama sürecinde önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Avçılar ve Kara, 2015; Demirdöğen, 2018).

Şehir markalarının değerlendirilmesine yönelik araştırmalar incelendiğinde ise konuya ilişkin çalışmaların az sayıda olmakla birlikte daha çok uluslararası alanda olduğu görülmektedir. Uluslararası literatürde şehir markalarının değerlendirilmesi dendiğinde, akla gelen ilk isim Simon Anholt'tır. Anholt (2006), dünya ülkelerini değerlendirmeye yönelik geliştirdiği ve Nation Brand Index olarak adlandırdığı araştırmasını, The Anholt- GfK Roper City Brands Index ismiyle şehirlere uyarlamıştır. Anholt (2006), güçlü şehir markalarından yola çıkarak şehir marka endeksi oluşturmak amacıyla farklı ülkelerdeki katılımcılara anket uygulamıştır. Araştırmada şehir markaları; varlık (şehirlerin uluslararası statüsü ve konumu), yer (şehirlerin fiziksel yönleriyle ilgili algı), potansiyel (şehirdeki ekonomik ve eğitim fırsatları), nabız (şehirdeki yaşam tarzının çekiciliği), halk (şehir sakinlerine ilişkin algı) ve ön koşullar (şehrin temel niteliklerine ilişkin algı) olmak üzere altı kategoride değerlendirilmektedir. İki yılda bir kez gerçekleştirilen araştırmada katılımcılardan belirlenen 50 şehri değerlendirmeleri istenmekte ve elde edilen veriler doğrultusunda şehirler sıralanmaktadır. 2022 yılında gerçekleştirilen sıralamada ilk beş sırada yer alan şehirler sırasıyla; Londra, Paris, Sydney, New York ve Roma olarak belirlenmiştir ("Anholt- Ipsos Şehir Markaları Endeksi", 2022).

Hildreth (2008) şehirlerin markalaşmak için varlıklarını ne kadar iyi kullandıklarını ölçmeyi amaçladığı araştırmada, bazı Avrupa şehirleri ile Birleşik Krallık şehirlerini karşılaştırmış ve Avrupa Şehir Marka Barometresini geliştirmiştir. Barometrede varlık gücü ve marka gücü dikkate alınmaktadır. Bir şehrin temel marka potansiyelini temsil eden varlık gücü anket ile ölçülürken, şehrin marka gücü uzmanlar tarafından puanlanan kriterler aracılığıyla belirlenmekte ve Avrupa Şehir Marka Barometresi oluşturulmaktadır. Son yıllarda barometre dünya çapında hangi şehirlerin işletmeleri ve yatırımcıları çekmek için en güçlü markaları inşa ettiğini keşfetmek amacıyla Şehir Ticaret Marka Barometresi, dünyadaki hangi şehirlerin

eğlence ve iş turizmini çekmek için en güçlü markaları inşa ettiğini keşfetmek amacıyla Şehir Turizm Marka Barometresi ismiyle yayınlanmaktadır. 2022 yılında gerçekleştirilen Turizm Marka Barometresi sıralamasında ilk beş şehir sırasıyla Tokyo, Londra, Paris, New York ve Barcelona olarak belirlenmiştir ("City Brand Barometer", 2022). 2023 yılında gerçekleştirilen Şehir Ticaret Marka Barometresi sıralamasında ise ilk beş şehir sırasıyla New York, Londra, Tokyo, Paris ve Dubai olarak belirlenmiştir ("City Brand Barometer", 2023).

Şehir markalarının değerlendirildiği bir diğer araştırma Küresel Güçlü Şehir Endeksi'dir. Endeks ile şehirlerin güçlü ve zayıf yönleri ekonomi, araştırma ve geliştirme, kültürel etkileşim, yaşanabilirlik, çevre ve erişilebilirlik kategorilerinde 26 gösterge grubunda, 70 gösterge (kişi başı GSYİH, araştırmacı sayısı, müze ve stadyum sayısı, çalışma tarzı esnekliği, cinayet sayısı, hava kalitesi, trafik sıkışıklığı vb.) kullanılarak değerlendirilmektedir. Farklı alanlarda uzmanlar tarafından gerçekleştirilen sıralamada her bir şehre puan verilmekte ve şehirler sıralanmaktadır ("Global Power City Index", 2020). 2023 yılında gerçekleştirilen Küresel Güçlü Şehir Endeksi sıralamasında ilk beş şehir sırasıyla Londra, New York, Tokyo, Paris ve Singapur olarak belirlenmiştir ("Global Power City Index", 2023).

Dünyanın En İyi Şehirleri sıralamasında ise nüfusu 1.000.000'dan fazla olan büyükşehirler, yer, ürün, programlama, halk, refah ve tanıtım olmak üzere altı kategoride 24 gösterge grubunda değerlendirilerek sıralanmaktadır. Söz konusu sıralama hava durumu, gezi yerleri, eğitim durumu, kişi başına GSYİH, Tripadvisor yorumları vb. göstergeler aracılığıyla 2016 yılından itibaren her yıl gerçekleştirilmektedir. Dünyanın En İyi Şehirleri 2023'e göre Londra, Paris, New York, Tokyo ve Dubai ilk beş sırada yer alan şehirlerdir ("World's Best Cities", 2023).

Türkiye'deki büyükşehirlerin değerlendirildiği Metropol 30 isimli araştırmada ise 30 büyükşehirin marka gücü "toplum" (yaşam kalitesi, eğlence ve kültür, sağlık), "yatırım ortamı" (eğitim ve öğrenim, iletişim teknolojisi ve altyapısı kullanımı), "üretim gücü" (turizm altyapısı, turizm çekiciliği, dışarıdan doğrudan yatırım, ihracat ve inovasyon) kategorilerinde değerlendirilmektedir. Araştırmada marka gücü endeksi belirlenerek, büyükşehirlerin marka değeri hesaplanmaktadır. Araştırmaya göre en değerli büyükşehir markaları sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa olarak belirlenirken en güçlü büyükşehir markaları İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya ve Bursa olarak belirlenmiştir ("Turkey Metropol 30", 2019).

Birincil Küresel Şehirler Endeksi isimli araştırma ise dünya çapında 45 şehirde birinci sınıf konut fiyatlarındaki hareketi izleyen değerlemeye dayalı bir endekstir. Endeks bir gayrimenkul danışmanlık firması tarafından üçer aylık dönemlerde hesaplanmakta ve yayınlanmaktadır ("Prime Global Cities Index", 2022). 2023 yılı son çeyreğinde yapılan sıralamaya göre Manila, Dubai, Mumbai, Shanghai ve Los Angeles ilk beş şehir olarak belirlenmiştir ("Prime Global Cities Index", 2023).

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada konut değerinden yola çıkılarak büyükşehir marka gücünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, 30 büyükşehir için planlanmış ancak temin edilen konut satış verilerinin bazı büyükşehirlerde az sayıda olması nedeniyle 23 büyükşehirde 2018-2020 döneminde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında Zingat Gayrimenkul Bilgi Sistemleri A.Ş.'den temin edilen 23 büyükşehirin konut satış verileri, STATA 15 paket programı ile analiz edilmiş ve bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırmada, büyükşehirlerdeki ilçeler ve mahalleler ayrı ayrı numaralandırılarak her bir mahalle ele alınmak istenmiştir. Ancak araştırmada dikkate alınan mahallelerin her birinde bulunan veri sayısındaki dalgalanma ve söz konusu dalgalanmanın sapmayı artırması nedeniyle araştırmaya bir sınırlılık getirilmiştir. Buna göre yalnızca il merkezi konumundaki büyükşehirin yerleşim alanı içinde bulunan ilçeler ve söz konusu ilçelerdeki mahalleler araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamındaki ilçeler; Adana; Çukurova, Sarıçam, Seyhan, Yüreğir ilçeleri, Ankara; Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Gölbaşı, Keçiören, Mamak, Sincan, Pursaklar ve Yenimahalle ilçeleri, Antalya; Aksu, Döşemealtı, Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa ilçeleri, Aydın; Efeler ilçesi, Balıkesir; Altı Eylül ve Karesi ilçeleri, Bursa; Gürsu, Kestel, Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım ilçeleri, Denizli; Merkez Efendi ve Pamukkale ilçeleri, Eskişehir; Odunpazarı ve Tepebaşı ilçeleri, Gaziantep; Şahinbey ve Şehitkamil ilçeleri, İstanbul; Adalar, Arnavutköy, Ataşehir, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Başakşehir, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Beylikdüzü, Beyoğlu, Büyükçekmece, Çekmeköy, Esenler, Esenyurt, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kadıköy, Kağıthane, Kartal, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Sancaktepe, Sarıyer, Sultanbeyli, Sultangazi, Şişli, Tuzla, Ümraniye, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçeleri, İzmir; Balçova, Bayraklı, Bornova, Buca, Çiğli, Gazemir, Güzelbahçe, Karabağlar, Karşıyaka, Konak, Menderes, Menemen, Narlıdere ve Urla ilçeleri, Kayseri; Hacılar, Kocasinan, Melikgazi ve Talas ilçeleri, Kocaeli; Başiskele, Derince, Gölcük, İzmit, Kartepe ve Körfez ilçeleri, Konya; Karatay, Meram ve Selçuklu ilçeleri, Malatya; Battalgazi ve Yeşilyurt ilçeleri, Manisa; Şehzadeler ve Yunus Emre ilçeleri, Mersin; Akdeniz, Mezitli, Toroslar ve Yenişehir ilçeleri, Muğla; Menteşe ilçesi, Ordu; Altınordu ilçesi, Sakarya; Adapazarı, Arifiye, Erenler ve Serdivan ilçeleri, Samsun; Atakum, Canik ve İlk Adım ilçeleri, Tekirdağ; Süleymanpaşa ilçesi, Trabzon; Ortahisar ilçesindeki mahalleler araştırma kapsamındadır (Özçağlar, 2015, ss.101-104). Her bir büyükşehirin merkezinde yer alan mahallelerdeki veri sayıları tek tek incelenmiş ve bulunduğu ilçedeki toplam veri sayısının "%1"i kadar veriye sahip olmayan mahalle, araştırma kapsamına alınmamıştır.

2.2. Veri Seti ve Metodoloji

Konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin araştırılması, konutların buldukları mahallelerin fiyatlar üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve şehirlerin marka gücüne ilişkin bir sıralama yapılması amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada değişkenlerin belirlenmesinde, Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017) tarafından yapılan araştırmadan yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgilere Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1. Değişken Adı ve Tanımları

Değişken Kısaltması	Değişken Adı	Değişken Tanımı
Ifiyat	Logaritması Alınmış Fiyat	Konut satış fiyatı (TL cinsinden)
os	Oda Sayısı	1, 2, 3, 4,.....,n
ss	Salon Sayısı	0, 1, 2, 3, 4,.....,n
bs	Banyo Sayısı	0, 1, 2, 3, 4, 5, 6
m ² (log)	Konutun Net Kullanım Alanı	10,.....,n
ks	Binadaki Kat Sayısı	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20 ve 25
kat	Konutun Bulunduğu Kat	Zemin ya da çatı katı için 0, arakatlar için 1, kot için 3
et	Emlak Tipi	Daire için 0, çiftlik evi, yazlık, villa, rezidans, köşk, müstakil ev ve yalı dairesi için 1 kukla değişkeni
by	Bina Yaşı	Bina yaşı bir ve daha büyük olanlar için 0, yeni ve sıfır binalar için 1 kukla değişkeni

Tablo 1. Değişken Adı ve Tanımları (devamı)

it	Isınma Tipi	Güneş enerjisi, klima, soba (doğalgaz/ kömür) ve fancoil ısınma yöntemi için 0, kalorifer (akaryakıt/ doğalgaz/ kömür), kat kaloriferi, kombi (doğalgaz/ elektrikli), merkezi sistem, merkezi sistem (ısı pay ölçer), yerden ısıtma ve jeotermal ısınma yöntemi için 1 kukla değişkeni
kd	Kullanım Durumu	Ev sahibi tarafından kullanılan, kiracılı ya da inşaat halindeki için 0, bitmiş ve boş olanlar için 1 kukla değişkeni

Araştırmada gayrimenkul değerlendirme yöntemlerinden biri olan hedonik fiyat yöntemi kullanılmıştır. Mal veya hizmetin fiyatlandırılması mümkün olmayan özelliklerinin satışa konu üründen ayırlanamaması, söz konusu özelliklerle ilgili bir pazar oluşturmanın mümkün olmaması gibi sebepler, mal veya hizmetin fiyatının belirlenmesinde hedonik fiyat yönteminin tercih edilme sebepleri arasında görülmektedir (Çiçek ve Hatırlı, 2015). Lancaster (1966) ve Rosen (1974) tarafından geliştirilen hedonik fiyat teorisinde talep, ürünün özelliklerine bağlıdır ve ürünün sahip olduğu her bir özelliğin fiyata olan katkısını hesaplamak mümkündür (Uyar ve Yayla, 2016). Lancaster (1966), malın heterojen yapısını dikkate alarak, mal veya hizmet talebinin onu oluşturan unsurlara bağlı olduğunu, dolayısıyla tüketicinin sağladığı faydanın malın özelliklerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Lancaster'e göre, tüketicinin sağladığı fayda ürünün her bir özelliğinin sağladığı fayda toplamından oluşmaktadır ve fiyat, söz konusu özelliklerin değeri aracılığıyla oluşturulmaktadır. Rosen (1974) ise, arz ve talep fonksiyonlarını heterojen ürünlerin sahip olduğu özelliklerin bir fonksiyonu olarak ele almakta ve hedonik fiyatı, malların özelliklerinin örtük fiyatı olarak tanımlamaktadır. Buna göre hedonik fiyat, farklılaştırılmış ürünlerin gözlemlenen fiyatlarından ve fiyatlarla ilişkili belirli özellik miktarlarından ekonomik birimlere yansımaktadır (Rosen, 1974; Kangallı Uyar, 2015). Hedonik fiyat fonksiyonu; $P(Z) = f(z_1, z_2, \dots, z_n)$ şeklinde ifade edilmektedir. Burada;

$Z = (z_1, z_2, \dots, z_n)$ fiyatın bağlı olduğu özellikler vektörüdür. Her bir özelliğin katsayısı hedonik/örtük fiyatı ifade etmektedir ve hedonik modelde her bir özelliğin hedonik fiyatı, belirlenen malın *i.* özelliğine göre türevi alınarak eşitlik 1'de gösterildiği şekilde elde edilmektedir (Kangallı Uyar, 2015).

$$P(z_i) = \frac{\partial P(Z)}{\partial z_i} = \hat{\alpha}_i \quad (1)$$

Burada $P(z_i)$ her bir özelliğin örtük fiyatını, $P(Z)$ bir ürünün bileşik fiyatını, Z ürüne ait özellikleri, $\hat{\alpha}_i$ diğer özellikler sabitken *i.* özelliğin hedonik fiyatını yani ek bir özelliğin konut değerine olan katkısını göstermektedir.

Tüketiciler için önemli olan konut özelliklerinin ve söz konusu özelliklerin göreceli fiyatlarının belirlenmesinde sıklıkla kullanılan hedonik fiyat yöntemi, gözlemlenen konut fiyatlarının bağımlı değişken, konutun değer belirleyen niteliklerinin ise bağımsız değişken olduğu çoklu regresyon modeline dayanmaktadır (Yang, 2001; Savuran, 2008). Araştırma amaçlarından biri konut fiyatını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi iken, bir diğeri konutların buldukları mahallenin fiyat üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Bu nedenle belirli bir zaman diliminde, mahallelerin fiyatlar üzerindeki etkisini araştırabilmek için araştırmada panel veri regresyon analizi uygulanmıştır.

Birçok birimin bir araya getirilmesi ile oluşturulan panel veride her bir birimin kendine has özellikleri vardır ve söz konusu özellikler "birim etki" olarak ifade edilmektedir. Panel veriyi

oluşturan birimlerde bireylerden bahsediliyorsa, doğuştan gelen yetenek ve kişilik özellikleri, firmalardan bahsediliyorsa yönetim kalitesi ve yönetici yeteneği birim etkiye örnek verilebilmektedir. Birim etki, birimlere göre değişmekte ve zamana göre sabit kalmaktadır (Tatoğlu, 2020). Panel veri yapılan regresyonlarda Sabit Etkiler Modeli (FEM) ve Rassal Etkiler Modeli (REM) olmak üzere iki temel yaklaşımdan bahsetmek mümkündür (Özer ve Biçerli, 2003). Bu çalışmada her bir büyükşehir için gerçekleştirilen analizlerde tek yönlü sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri uygulanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

Büyükşehirlerdeki konut fiyatını etkileyen faktörleri belirleyebilmek amacıyla oluşturulan veri setinde kullanılan zaman boyutunun, kesitlerden küçük olması sebebiyle mikro panel yöntemleri tercih edilmiştir. Ayrıca her bir büyükşehir için yapılan analizlerde, dikkate alınan kesitlerde her döneme ilişkin gözlem olmaması nedeniyle veri seti dengesiz panel olarak isimlendirilmektedir. Çalışmada 23 büyükşehir için gözlemler 2018, 2019 ve 2020 yılları için ayrı ayrı değerlendirilmiş ve mahallelerin konut fiyatlarına etkisi tespit edilmiştir. Çalışmada yer alan büyükşehirler, Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ ve Trabzon'dur. İstanbul için analiz yapılırken il, Anadolu Yakası ve Avrupa Yakası olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır.

Çalışmada ilk olarak 23 büyükşehir için analizler gerçekleştirilmiş ve her bir büyükşehirde konut fiyatları üzerinde en fazla etkiye sahip ilk beş mahalle tespit edilmiş ve her bir büyükşehirdeki ilk beş mahalleden oluşturulan yeni veri seti ile tahmin yapılmıştır.

Çalışmada, konut fiyatları (logaritmik) bağımlı değişken olarak belirlenmiş, konutun oda sayısı (os), salon sayısı (ss), banyo sayısı (bs), alanı (m^2 (log)), bulunduğu binadaki kat sayısı (ks), bulunduğu kat (kat), emlak tipi (et), bina yaşı (by), ısınma tipi (it), kullanım durumu (kd) açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak değişkenlerin korelasyon katsayılarına bakılmış ve 2018 yılında oda sayısı ve banyo sayısı arasında yüksek korelasyon olduğu görülmüştür. Modeldeki bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon, çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açabilmektedir. Bu sebeple çoklu doğrusal bağlantının tespiti için testler yapılmıştır. Sonuçlara göre ortalama varyans büyütme faktörünün (VIF) 5'in altında olduğu ve modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı sonucuna varılmıştır (Tatoğlu, 2020).

Çalışmada klasik modelin anlamlılığına ilişkin testler gerçekleştirilmiş ve daha sonra hangi tahmincinin uygun olduğuna karar verebilmek için Hausman testi uygulanmıştır. Klasik modelin anlamlılığına ilişkin F testine ve uygun tahminciler arasında karar verebilmek için gerçekleştirilen Hausman testine ilişkin bilgiler, Tablo 2'te yer almaktadır. F testi sonuçlarına göre birim etkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Hausman testi sonuçlarına göre ise sabit etkiler tahmincisinin tutarlı olduğu için geçerli olduğuna karar verilmiştir. Yapılan testler birlikte değerlendirildiğinde tek yönlü birim etkinin olduğu sabit etkiler modelinin uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu kapsamda araştırma modeli;

$$Y_{it} = \alpha_i + X'_{it}\beta + e_{it} \quad (2)$$

$$i = 1, \dots, N; \quad t = 1, \dots, T$$

$$E(e_{it}) = 0, Cov(e_{it}, e_{jt}) = 0, Var(e_{it}) = \sigma_e^2 \text{ ve } E(X_{it}, e_{it}) = 0$$

Modelde Y_{it} , bağımlı değişkeni; X_{it} , açıklayıcı değişkenler vektörünü; β , eğim katsayılarını; e_{it} , hata terimini ve α_i sabit terim birim etkisini göstermektedir.

Modelde, varsayımlardan sapmanın tespit edilmesi amacıyla değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık testleri gerçekleştirilmiştir. Değişen varyans için test sonuçları elde edilmiştir ancak otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı testleri, mevcut veri seti için çalışmadığından test edilememiştir (Gürüş ve Kızıllarlan, 2017). Değişen varyans için yapılan Değiştirilmiş Wald testine ilişkin sonuçlara Tablo 2'te yer verilmiştir. Buna göre yıllar itibarıyla gerçekleştirilen testlerde değişen varyans sorunu olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple model, dirençli tahminci yardımıyla tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 2'te sunulmuştur.

Tablo 2. Tahmin Sonuçları

Değişkenler/Modeller	2018	2019	2020
os	0,047*	0,030	0,035
ss	-0,111*	-0,024	-0,048
bs	0,169*	0,174*	0,176*
m ² (log)	0,695*	0,813*	0,770*
ks	0,014*	0,009*	0,012*
kat	0,036*	0,029*	0,043*
et	0,356*	0,406*	0,394*
by	0,108*	0,110*	0,115*
it	0,035	0,001	0,042
kd	-0,023	-0,027	-0,016
Sabit	9,084*	8,739*	9,186*
Gözlem Sayısı	2966	8852	8643
	(N>T)	(N>T)	(N>T)
F_{ist} / χ^2_{ist}	319,69*/-	392,14*/-	582,25*/-
R^2	0,51	0,50	0,47
Tanısal Testler			
Klasik Model Anlamlılık Testi (F Testi)	153,63*	809,33*	808,03*
Hausman Testi (χ^2)	59,94*	45,90*	79,93*
Değişen Varyans Testi (χ^2)	1298,48*	2713,09*	1425,32*
Otokorelasyon Testi	-	-	-
Yatay Kesit Bağımlılık Testi	-	-	-
Uygun Model / Tahminci	Sabit Etkiler/ H.E.W.	Sabit Etkiler/ H.E.W.	Sabit Etkiler/ H.E.W.
Not 1: *, "%10" daki anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.			
Not 2: Regresyon analizinde otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığının varlığı sınamamıştır.			
Not 3: Tablonun son satırında tanısal testler sonucu belirlenen uygun tahminciler belirtilmiştir. H.E.W. kısaltması Huber, Eicker ve White tahmincilerinin kısaltmalarını ifade etmektedir.			

Analiz sonuçları incelendiğinde modelin genel olarak anlamlı olduğu, F istatistik değerlerinden anlaşılmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler açısından sonuçlar incelendiğinde oda sayısının 2018 yılında anlamlı, 2019 ve 2020 yıllarında anlamsız olduğu görülmektedir. 2018 yılı test sonuçlarına göre diğer değişkenlerin etkisi sabitken oda sayısındaki bir birimlik artış, fiyatı %4,7 oranında artırmaktadır. Salon sayısının fiyatlar üzerindeki etkisi incelendiğinde, söz konusu değişkenin 2018 yılında negatif anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna göre diğer değişkenlerin etkisi sabitken, salon sayısındaki bir birimlik artış, fiyatı %11

düşürmektedir. Banyo sayısı değişkeninin, fiyatlar üzerinde pozitif anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Banyo sayısının, fiyatı 2018 yılında %16, 2019 yılında %17, 2020 yılında %17 artırdığı görülmektedir. Buna göre, diğer değişkenlerin etkisi sabitken banyo sayısındaki bir birimlik artış fiyatı yaklaşık %17 artırmaktadır.

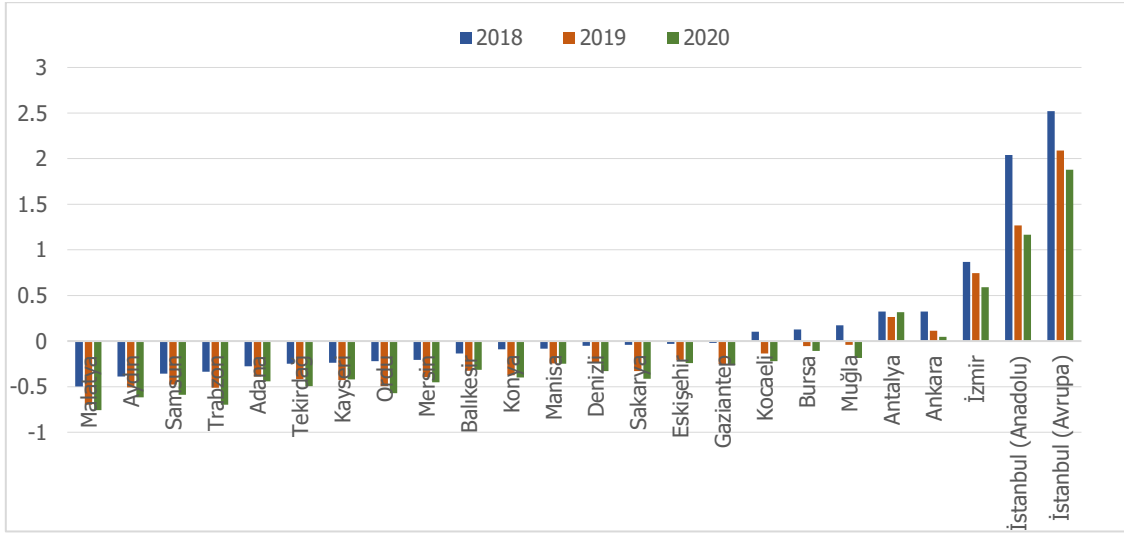
Sonuçlara göre konutun kullanım alanının (m^2), fiyatlar üzerinde pozitif anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Diğer değişkenlerin etkisi sabitken konut alanındaki %1'lik artışın, fiyatı 2018 yılında %69, 2019 yılında %81, 2020 yılında %77 artırdığı görülmüştür. Konut alanına ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, sonucun araştırmanın ön beklentisini desteklediği ve konut alanının fiyatlar üzerinde önemli oranda etkiye sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Binadaki kat sayısı değişkenine ilişkin sonuçlar incelendiğinde, söz konusu değişkenin fiyatı, anlamlı ve pozitif etkilediği görülmüştür. Konutun bulunduğu binanın kat sayısındaki bir birimlik artış, fiyatı 2018 yılında %1, 2019 yılında %0,9 ve 2020 yılında %1 artırmaktadır.

Analizde kullanılan kukla değişkenlerden konutun bulunduğu kat, emlak tipi ve bina yaşının fiyatları anlamlı olarak etkilediği, bununla birlikte konutun ısınma tipi ve kullanım durumunun fiyatlar üzerinde anlamsız etkiye sahip olduğu görülmüştür. Analizde kullanılan kukla değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi için düzeltme yapılması gerekmektedir. Söz konusu düzeltme denklemi eşitlik 3'te ifade edilmektedir (Atıcı ve Güloğlu, 2006).

$$(e^{\beta} - 1) \times 100 \quad (3)$$

Buna göre konutun bulunduğu kat, diğer bir ifadeyle konutun arakatta olması, araştırmanın ön beklentisiyle uyumlu olarak fiyatı anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Konutun arakatta olması, zemin veya çatı katta olmasına göre fiyatı 2018 yılında %3,67, 2019 yılında %2,94 ve 2020 yılında %4,39 düzeyinde artırmaktadır. Tahmin sonuçlarına göre konutun emlak tipi, fiyatları anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Konutun müstakil ve lüks oluşu, daire oluşuna göre fiyatı pozitif olarak farklılaştırmaktadır. Buna göre konutun müstakil ve lüks oluşu, fiyatı 2018 yılında %42,76, 2019 yılında %50,08 ve 2020 yılında %48,29 oranında pozitif farklılaştırmaktadır. Bina yaşı konut fiyatını anlamlı ve pozitif olarak etkileyen bir başka değişkendir. Konutun sıfır binada oluşu, yaşı bir veya daha büyük olan konutlara göre fiyatı pozitif olarak farklılaştırmaktadır. Bina yaşının sıfır oluşu, konut fiyatını 2018 yılında %11,40, 2019 yılında %11,62 ve 2020 yılında %12,19 düzeyinde artırmaktadır. Modelin belirlilik katsayıları 2018 yılında %51, 2019 yılında %50 ve 2020 yılında %47 olarak görülmektedir. Modeldeki açıklayıcı değişkenlerin birlikte, konut fiyatlarını açıklamakta anlamlı olduğu ifade edilebilmektedir. Araştırma amaçlarından bir diğeri, konutların buldukları mahallenin fiyat üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Yapılan analizler sonucunda yatay kesitlerin fiyatlar üzerindeki etkisi Grafik 1 ve Tablo 3'te verilmektedir.

Grafik 1. Yıllar İtibariyle Büyükşehirlerdeki Mahallelerin Fiyatlar Üzerindeki Etkisi

Grafik 1'deki sonuçlara bakıldığında Antalya, Ankara, İzmir ve İstanbul'daki mahallelerin yıllar itibariyle konut fiyatları üzerindeki etkisinin, grafikte yer alan diğer büyükşehirlere göre araştırma yapılan üç yılda da pozitif olduğu ve değerlendirilen büyükşehirler arasında İstanbul'daki mahallelerin konut fiyatları üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Büyükşehirlerdeki Mahallelerin Fiyatlar Üzerindeki Etkisi

İl	2018	Sıra	İl	2019	Sıra	İl	2020	Sıra
İstanbul (Avrupa)	2,522	1	İstanbul (Avrupa)	2,091	1	İstanbul(Avrupa)	1,880	1
İstanbul (Anadolu)	2,041	2	İstanbul (Anadolu)	1,267	2	İstanbul(Anadolu)	1,164	2
İzmir	0,868	3	İzmir	0,744	3	İzmir	0,590	3
Ankara	0,322	4	Antalya	0,264	4	Antalya	0,317	4
Antalya	0,322	5	Ankara	0,114	5	Ankara	0,046	5
Muğla	0,171	6	Muğla	-0,042	6	Bursa	-0,109	6
Bursa	0,126	7	Bursa	-0,055	7	Muğla	-0,183	7
Kocaeli	0,104	8	Kocaeli	-0,135	8	Kocaeli	-0,219	8
Gaziantep	-0,020	9	Eskişehir	-0,207	9	Eskişehir	-0,241	9
Eskişehir	-0,032	10	Denizli	-0,233	10	Manisa	-0,248	10
Sakarya	-0,039	11	Manisa	-0,244	11	Gaziantep	-0,263	11
Denizli	-0,051	12	Gaziantep	-0,252	12	Balıkesir	-0,315	12
Manisa	-0,084	13	Balıkesir	-0,327	13	Denizli	-0,330	13
Konya	-0,091	14	Sakarya	-0,330	14	Konya	-0,399	14
Balıkesir	-0,135	15	Konya	-0,375	15	Sakarya	-0,413	15
Mersin	-0,207	16	Adana	-0,387	16	Kayseri	-0,419	16
Ordu	-0,219	17	Mersin	-0,396	17	Adana	-0,440	17
Kayseri	-0,238	18	Tekirdağ	-0,416	18	Mersin	-0,453	18
Tekirdağ	-0,249	19	Kayseri	-0,428	19	Tekirdağ	-0,495	19
Adana	-0,277	20	Samsun	-0,476	20	Ordu	-0,572	20
Trabzon	-0,336	21	Ordu	-0,493	21	Samsun	-0,589	21
Samsun	-0,358	22	Aydın	-0,508	22	Aydın	-0,617	22
Aydın	-0,388	23	Trabzon	-0,512	23	Trabzon	-0,697	23
Malatya	-0,496	24	Malatya	-0,696	24	Malatya	-0,758	24

Tablo 3'teki sonuçlara bakıldığında ilk sekiz sırada yer alan büyükşehirlerin küçük yer değişiklikleri dışında 2018, 2019 ve 2020 yıllarında benzer sırada yer aldıkları görülmektedir. Değerlendirilen büyükşehirler arasında konut fiyatı üzerinde en fazla etkiye sahip, dolayısıyla

ilk sıralarda yer alan büyükşehirler için bir değerlendirme yapıldığında İstanbul, İzmir, Antalya ve Ankara'nın beklendiği gibi ilk sıraları paylaştıkları görülmektedir. Bununla birlikte Malatya, Aydın, Trabzon ve Samsun'un ise değerlendirilen büyükşehirler arasında alt sıralarda yer buldukları görülmektedir. Genel olarak Tablo 3'te ilk sıralarda yer alan büyükşehirlerin konumlandıkları noktalar ön beklenti ile uyum göstermektedir.

Sonuç

Araştırmada 2018-2020 dönemi için Türkiye'nin 23 büyükşehirindeki (Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ ve Trabzon) konut fiyatları üzerinde en fazla etkiye sahip olan beş mahallesindeki konut satış verileri dikkate alınarak, konut fiyatlarını etkileyen faktörler incelenmiş ve büyükşehirlerin konut fiyatları üzerindeki etkisi tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları incelendiğinde modelin genel olarak anlamlı olduğu F istatistik ve olasılık değerlerinden anlaşılmaktadır. Modelde kullanılan açıklayıcı değişkenler açısından sonuçlara bakıldığında, fiyatı açıklayan değişkenlerden oda sayısının, 2018 yılında pozitif anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Araştırmada oda sayısının fiyata olan etkisine ilişkin elde edilen sonuç, literatürde Altınay Cingöz (2011), Çağlayan ve Arkan (2011), Bekar (2013), Çiçek ve Hatırlı (2015), Hülagü ve diğerleri (2016), Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017), Yazgan ve diğerleri (2017) ve Aysin (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarla aynı doğrultudadır. Açıklayıcı değişkenlerden salon sayısının, 2019 ve 2020 yıllarında anlamlı etkiye sahip olmadığı görülürken, 2018 yılında fiyat üzerinde negatif anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. 2018 yılında elde edilen sonuca göre salon sayısının artması, fiyatı %11 düşürmektedir. Salon sayısına ilişkin sonuç, araştırmanın ön beklentisine uymamaktadır. Söz konusu sonuç, literatürde Savuran (2008) tarafından yapılan araştırmadan elde edilen sonucun aksi yönünde olmakla birlikte, Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017) tarafından elde edilen sonuçla aynı doğrultudadır. Banyo sayısının ise incelenen üç dönemde de fiyat üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Banyo sayısındaki artışın fiyatı artıracığı beklenmektedir. Araştırmada banyo sayısına ilişkin elde edilen sonuç, Çağlayan ve Arkan (2011), Bekar (2013), Hülagü ve diğerleri (2016), Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017), Aysin (2018), Çiftçi (2019) ve Keten (2019) tarafından elde edilen sonuçla aynı doğrultudadır. Modeldeki açıklayıcı değişkenlerden fiyatı pozitif yönde en fazla etkileyen değişken konutun alanıdır. Konutun alanı (m²), araştırmanın ön beklentisine uygun olarak fiyatları anlamlı ve pozitif etkilemektedir. Başka bir ifadeyle konut alanındaki artış fiyatı artırmaktadır ve konut alanı, fiyata etkisi yüksek olan değişkenlerdendir. Araştırmada alan değişkenine ilişkin elde edilen sonuç, literatürde Altınay Cingöz (2011), Liao ve Wang (2012), Bekar (2013), Çiçek ve Hatırlı (2015), Hülagü ve diğerleri (2016), Hayrulloğlu ve diğerleri (2017), Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017), Aysin (2018), Çiftçi (2019) ve Keten (2019) tarafından elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Konutun bulunduğu binadaki kat sayısı da fiyatı anlamlı ve pozitif etkileyen bir başka değişkendir. Konutun bulunduğu binanın kat sayısına ilişkin elde edilen sonuç, binanın kat sayısındaki artışın fiyatları artırdığı yönündedir ve Savuran (2008) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucuyla benzerlik göstermektedir. Modelde fiyatı açıklayan değişkenlerden konutun bulunduğu kata ilişkin değerlendirme yapılırken, ısınma problemleri nedeniyle arakatların daha çok tercih edileceği ön beklentisiyle hareket edilmiştir. Sonuçlar konutun arakatta olmasının, zemin veya çatı katında olmasına göre fiyatı pozitif etkilediğini göstermekle birlikte Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucuyla benzerdir. Konutun emlak tipi, fiyatı pozitif anlamlı etkileyen bir başka değişkendir. Araştırmada konutun emlak tipine ilişkin değerlendirme yapılırken, müstakil ve lüks konutların, dairelerden daha çok tercih edildiği ön beklentisiyle hareket edilmiştir.

Sonuçlar beklentiye uygun olarak gerçekleşmiş, konutun müstakil ve lüks oluşunun daire oluşuna göre fiyatı, pozitif olarak farklılaştırdığı görülmüştür. Literatürde Bekar (2013) villa ve köşk gibi yapıların dairelere göre fiyatı artırdığı, Kördiş ve diğerleri (2014) dubleks konutların fiyatı artırdığı, Küçükkaplan ve Amca Aldı (2017) ise müstakil binaların dairelere göre fiyatı artırdığı sonucunu elde etmiştir. Modelden elde edilen sonuçlar, söz konusu araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Modelde konut fiyatını anlamlı ve pozitif etkileyen bir başka değişken bina yaşıdır. Araştırmada sıfır konutların daha çok tercih edileceği ön beklentisiyle hareket edilmiştir ve sonuçlar ön beklentiyle uyumlu olarak gerçekleşmiştir. Literatürde bina yaşı arttıkça fiyatın düştüğü yönünde sonuçlar elde eden (Savuran, 2008; Çiftçi, 2019; Aysin, 2018; Özalp ve Akıncı, 2017) araştırmaların yanı sıra bina yaşı arttıkça fiyatın da arttığı sonucunu elde eden araştırmalar (Bekar, 2013) bulunmaktadır. Modelden elde edilen sonuç, Küçükkaplan ve Amca (2017) tarafından elde edilen sonuca benzer şekilde, sıfır binaların fiyatı anlamlı ve pozitif etkilediği yönündedir. Literatürde konutun ısınma tipinin (kalorifer, yerden ısıtma vb.) konut fiyatını etkilediği sonucunu elde eden araştırmalar bulunmaktadır (Çağlayan ve Arıkan, 2011; Bekar, 2013; Kördiş ve diğerleri, 2014; Çiçek ve Hatırlı, 2015; Küçükkaplan ve Amca Aldı, 2017). Araştırmada kalorifer (akaryakıt/ doğalgaz/ kömür), kat kaloriferi, kombi (doğalgaz/ elektrikli), merkezi sistem, merkezi sistem (ısı pay ölçer), yerden ısıtma ve jeotermal ısınma yöntemi uygulanan konutların, fiyatları pozitif etkileyeceği düşünülse de analiz sonuçlarına göre ısınma tipinin konut fiyatları üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Araştırmada oluşturulan modelin açıklama gücünün 2018 yılında "%51", 2019 yılında "%50" ve 2020 yılında "%47" olduğu görülmüştür. Modeldeki açıklayıcı değişkenlerin birlikte, konut fiyatlarını açıklamakta anlamlı olduğu ifade edilebilmektedir.

Araştırma amaçlarından bir diğeri, konutların buldukları mahallenin fiyat üzerindeki etkisinin araştırılması ve elde edilen sonuçlarla büyükşehirlerin şehir marka gücüne ilişkin değerlendirme yapılmasıdır. Bu nedenle analiz metodolojisi olarak panel regresyon denklemi tercih edilmiştir.

Genel olarak büyükşehirlerdeki mahallelerin fiyatlar üzerindeki etkisine ilişkin sıralamada ilk sıralarda yer alan büyükşehirlerin konumlandıkları noktalar ön beklenti ile uyum göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, 2019 yılında yapılan Metropol 30 isimli araştırmadaki büyükşehir marka gücü sıralaması ile değerlendirildiğinde, Metropol 30 isimli araştırmada İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya, Bursa, Muğla ilk sıralarda yer alırken, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Mardin, Van ve Şanlıurfa ise son sıralarda yer alan büyükşehirlerdir. Bu araştırmada oluşan 2019 yılı büyükşehir sıralaması ile Metropol 30 isimli araştırmadaki büyükşehir marka gücü sıralaması ilk sıralarda konumlanan şehirler açısından benzerlik göstermektedir. Son sıralarda yer alan büyükşehirler açısından bir karşılaştırma yapıldığında ise Metropol 30 isimli araştırmada son sıralarda yer alan büyükşehirlerin, bu araştırmada veri sayısının az olması nedeniyle araştırma kapsamına alınmadığı görülmektedir.

Oluşturulan şehir marka gücü sıralamasında İstanbul her iki yakasıyla, İzmir, Ankara ve Antalya ilk sırada yer alan büyükşehirler olarak görülmektedir. Bununla birlikte Malatya, Samsun, Trabzon, Aydın, Ordu ve Adana'nın incelenen büyükşehirler arasında daha alt sıralarda yer aldığı sonucu karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu sonuç, ilgili büyükşehirler hakkında olumsuz bir imaj oluşturmamalıdır. Zira görece daha alt sıralarda yer almalarının farklı nedenlerinin olabileceği düşünülmektedir. Bölgenin sosyo ekonomik koşulları, iklim ve coğrafi özellikleri, ulaşım, sağlık ve eğitim olanakları gibi unsurlar da farklı koşullar altında değerlendirmelerin meydana gelmesini sağlayabilir.

Ayrıca bazı büyükşehirlerdeki mahallelerin ortalama gözlem sayılarındaki farklılıklar, 2019 yılında karşılaşılan Covid-19 pandemisinin yaşam tercihlerine olan etkisi, salgın ile birlikte daha yaygın hale gelen uzaktan eğitim ve çalışma biçimlerinin getirdiği esneklik olanakları, bazı bölgelerdeki kentsel dönüşüm, deprem vb. olayların yaşanması her bir büyükşehirdeki mahallelerin sıralamadaki yerini değiştirebilmekte ve dolayısıyla büyükşehir sıralamasına da etki edebilmektedir. Araştırmada oluşturulan sıralamaya ilişkin daha genel değerlendirme yapabilmek için 2021, 2022 ve 2023 yılları için de analiz yapılması gerektiği düşünülmekle birlikte, büyükşehirlerdeki mahallelerin konut fiyatlarından yararlanılarak yapılan sıralamanın şehirlerin marka gücünü belirlemede kullanılabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulguların gelecekte yapılacak araştırmalara yol göstermesi umulmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda büyükşehirlerin bütün ilçelerinin araştırma kapsamına alınmasıyla araştırmadan elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilecektir. Bu araştırmada, araştırma alanı olarak şehirlerin il merkezi konumunda yer alan ilçe mahallelerinin araştırma kapsamında yer alması araştırma sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır. Özellikle Antalya, Aydın, İzmir, Muğla, Mersin gibi kıyı şeridindeki illerde il merkezi konumundaki şehrin uzağında kalan turizm faaliyetlerinin ön planda olduğu ilçeleri oluşturan mahallelerin, konut fiyatları üzerindeki etkisinin, il merkezinde yer alan mahallelere göre daha yüksek olabileceği ve bu durumun büyükşehirlerin sıralamasını da etkileyebileceği düşünülmektedir.

Bazı büyükşehirlerin mahalle ortalama gözlem sayılarının az olması ise araştırma sınırlılıklarından bir diğerini oluşturmaktadır. Veri azlığının her bir büyükşehirdeki mahalle sıralamasını, dolayısıyla büyükşehir sıralamasını etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki Sakarya, Ordu, Muğla, Malatya, Konya, Kocaeli, Balıkesir, Kayseri ve Adana gibi illerde yapılan sıralamalarda yıllar itibarıyla ilk sıralarda yer alan mahallelerin konumlarının farklılaştığı görülmüştür. Söz konusu duruma, mahallelerin ortalama gözlem sayısının az olmasının neden olabileceği düşünülmekle birlikte, doğal afetler, kentsel dönüşüm uygulamaları ya da şehirde yaşayanların tercihlerindeki değişikliklerin de etkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, konut fiyatları üzerinde etkili olacağı düşünülen illerin aldığı göç verilerinin, veri yayınlanma dönemlerindeki farklılık nedeniyle bu araştırmada dikkate alınamaması araştırma sınırlılıklarından bir diğerini oluşturmaktadır. Ancak göç verilerinin gelecekte yapılacak araştırmalarda konut fiyatları üzerinde etkili bir değişken olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altunbaş, H. (2007). Pazarlama iletişimi ve şehir pazarlaması şehirlerin markalaşması. *Selçuk İletişim*, 4(4), 156-162. <https://doi.org/10.18094/si.23937>
- Altınay Cingöz, A. R. (2011). *Hedonik Talep Teorisi Çerçevesinde Bir Fiyatlandırma Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Anholt, S. (2006). The Anholt-gmi city brands index: how the world sees the world's cities, *Place Branding*, 2, 18-31. Erişim adresi: <https://tls.tc/FvymE>
- Aray, G. (2009). Marka konumlandırma ve şehir markaları: Burdur şehrinin markalaşmasına yönelik bir uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Atıcı, C., & Güloğlu, B. (2006). Gravity model of Turkey's fresh and processed fruit and vegetable export to the EU: a panel data analysis. *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, 18(3-4), 7-21. https://doi.org/10.1300/J047v18n03_02
- Avclar, M., & Kara, E. (2015). Şehir markası kavramı ve marka şehir yaratma stratejilerine yönelik literatür incelemesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 76-94. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sobbiad/issue/36373/412320>
- Aysin, M. (2018). Konut fiyatlarına etki eden faktörlerin hedonik modelle belirlenmesi: TRA1 alt bölgesi üzerine bir uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- Başçı, A. (2006). Şehir markası yaratma süreci ve İstanbul şehir markası için bir model önerisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Brand Finance, (2019). Turkey metropol 30 2019, 1-9. Erişim adresi: <https://tls.tc/0E0nj>
- Bekar, E. (2013). Hedonik Konut Fiyatlarının Mekansal Kantil Regresyon Modeli ile Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Can, M., & Başaran, Z. (2014). Kent markası ve imajının belirlenmesi: Rize örneği". *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(42), 27-42. <https://doi.org/10.14783/od.v11i42.5000065505>
- Ceran, Y. (2013). Şehirlerin markalaştırılması ve markanın yönetimi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 537-547. Erişim adresi: <https://tls.tc/R46Uj>
- City Brand Barometer, (2022). Saffron Brand Consultants, 1-32. Erişim adresi: <https://cbb22.saffron-consultants.com/>
- City Brand Barometer, (2023). Saffron Brand Consultants, 1-72. Erişim adresi: <https://saffron-consultants.com/journal/its-here-city-brand-barometer-2023-business-edition>
- Çağlayan, E., & Arıkan, E. (2011). Determinants of house prices in Istanbul: a quantile regression approach, *Qual Quant*, 45, 305-317. <https://doi.org/10.1007/s11135-009-9296-x>
- Çiçek, U., & Hatırlı, S. A. (2015). Isparta ilinde konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 98-114. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/181872>
- Çiftçi, A. (2019). Konut fiyatları üzerine amprik çalışmalar Alanya örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya
- Demirdöğen, S. (2018). Şehir markası bileşenlerinin incelenmesi: Erzincan ili üzerinde bir saha araştırması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 167-189. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/493078>
- Er, E. (2018). Şehir imajı ve şehir markasına yönelik algılar üzerine bir araştırma: Kütahya ili örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak
- Eravcı, A. (2020). Şehir marka değerinin şehir sakinlerinin şehirden tatmini ve yaşam memnuniyetine etkisi: Sinop ili örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Eraydın, A. (2001), Küreselleşme-yerelleşme ve farklılaşan kentler. 1-23. Erişim adresi: <https://bit.ly/3H9V7PM>

- Ercan, M. K., Öztürk, M. B., Demirgüneş, K., Başcı, E. S., ve Küçükkaplan, İ. (2011). *Marka Değerinin Tespiti*, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayını, İstanbul
- Firat, A., & Kömürcüoğlu, F. (2015). Muğla şehir markası ve imaj algısı; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(26), 285-304. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/660420>
- Global Power City Index (2020). Institute For Urban Strategies, The Mori Memorial Foundation, 1-32. Erişim adresi: <https://tls.tc/nsiMZ>
- Global Power City Index (2023). Institute For Urban Strategies, The Mori Memorial Foundation, 1-32. Erişim adresi: <https://mori-m-foundation.or.jp/english/ius2/qpci2/>
- Hayrulloğlu, G., Aliefendioğlu, Y., Tanrıvermiş, H., & Hayrulloğlu, A. (2017). Konut piyasalarında hedonik değerlendirme modeli tahmini: Ankara ili Çankaya 75 ilçesi Çukurambar bölgesi örneği, In Proceedings of 2nd International Conference on Scientific Cooperation for the Future in the Economics and Administrative Sciences, 25-36. Erişim adresi: <https://tls.tc/eteP0>
- Hildreth, J. (2008). The Saffron European city brand barometer-revealing which cities get the brands they deserve, Saffron Brand Consultants. Erişim adresi: bit.ly/3vphcHD
- Hülagü, T., Kızılkaya, E., Özbekler, A. ve Tunar, P. (2016). Türkiye konut fiyat endeksi'nin kalite değişimi etkisinden arındırılması: hedonik konut fiyat endeksi. TCMB Ekonomi Notları, 1-15.
- Ipsos. (2022). Anholt- Ipsos şehir markaları endeksi,1-6.
- Kamiloğlu, F. (2020). Kentsel markalaşma sürecinde reklamın rolü: 2010 İstanbul kültür başkenti projesinin değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Kangallı Uyar, S. (2015). Hedonik fiyat teorisi çerçevesinde İstanbul konut piyasası fiyat dinamiklerinin parametrik ve parametrik olmayan mekânsal modeller ile karşılaştırılması analizi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- Kangallı Uyar, S. G., & Yayla, N. (2016). Konut fiyatlarının hedonik fiyatlamaya yaklaşımına göre mekânsal ekonometrik modeller ile tahmini: İstanbul konut piyasası örneği, *Social Sciences*, 11(4), <https://doi.org/10.12739/NWSA.2016.11.4.3C0153>
- Kaypak, Ş. (2013). Küreselleşme sürecinde kentlerin markalaşması ve marka kentler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 335-355. Erişim adresi: <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Keller, K., and Swaminathan, V. (2020). Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity, Pearson Education
- Keten, N. (2019). Mekânsal kantil regresyon yaklaşımına göre konut fiyatlarının modellenmesi: Denizli ili örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- Koç, E. (2018). City branding/ımage building as a new paradigm: the case of Eskişehir, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama, Ankara
- Koramaz, T., & Dökmeci, V. (2012). Spatial determinants of housing price values in Istanbul, *European Planning Studies*, 20(7), 1221-1237. <https://doi.org/10.1080/09654313.2012.673569>
- Korelin, K. & Schneider, E. (2009). City branding – a comprehensive outlook of four international cities, International Marketing Master's Program, Vasteras-Sweden Malardalen University. Erişim adresi: <https://tls.tc/udzpm>
- Kördiş, G., Işık, S. & Mert, M. (2014). Antalya'da konut fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile tahmin edilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (28), 103-132. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/372819>
- Küçükcaymaz, E. (2022). Marka Şehir Olarak İstanbul'un Marka İmajının İncelenmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul
- Küçükkaplan, İ., & Amca Aldı, F. (2017). Denizli ilinde konut fiyatlarına etki eden faktörlerin panel verilerle analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 219-236. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645174>

- Külter Demirgüneş, B., & Avcılar, Y. (2014). Şehir markası oluşturma: şehirde oturanların memnuniyet düzeyleri üzerine bir uygulama, 19. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı Yerel Ekonomilerin Markalaşmasında Pazarlamanın Katkısı, 557-570, Gaziantep. Erişim adresi: <http://pazarlama.org.tr/uploads/files/upk19.pdf>
- Lancaster, K. (1966). A new approach to consumer theory. *Journal of Political Economy*, 74(2), 132-157. Erişim adresi: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/epdf/10.1086/259131>
- Levent, D. (2010). The competitive identity of Istanbul: a city brand management model, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
- Liao, W. C., and Wang, X. (2012). Hedonic house prices and spatial quantile regression, *Journal of Housing Economics*, 21, 16-27
- Liu, X., Yang, M., & Nie, X. (2023). Can city brand reduce urban air pollution? an empirical research based on national civilized city in China. *Technological Forecasting & Social Change*, 186, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122179>
- Ormankiran, Y. (2012). Turistik bir ürün olarak kentlerin marka denkliğinin ölçülmesi: Ankara ilinde bir uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Özçağlar, A. (2015). Yönetmelik Coğrafya, Ankara: Nika Yayınevi
- Özdemir, Ş., & Karaca, Y. (2009). Kent markası ve marka imajının ölçümü: Afyonkarahisar kenti imajı üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(2), 113-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/18949>
- Özden, A. (2013). Şehir markalaşması ve Samsun örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun
- Özer, M. & Biçerli, K. (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi 2003-2004*, 55-86. Erişim adresi: <https://tls.tc/bZErl>
- Pektaş, G., & Karadeniz, M. (2014). Şehir imajının marka değeri üzerine etkisi: Gaziantep ve baklava örneği, 19. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Yerel Ekonomilerin Markalaşmasında Pazarlamanın Katkısı, 543-554. Erişim adresi: <https://tls.tc/ktl7a>
- Palumbo, F., & Herbig, P. (2000). The multicultural context of brand loyalty. *European Journal of Innovation Management*, 3(3), 116-124.
- Prime Global Cities Index (2022). Knight Frank, 1-2. Erişim adresi: <https://tls.tc/u2m4m>
- Prime Global Cities Index (2023). Knight Frank, 1-2. Erişim adresi: <https://tls.tc/Ug4MI>
- Rosen, S. (1974). Hedonic prices and implicit markets: product differentiation in pure competition, *The Journal of Political Economy*, 82(1), 34-55. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1830899?seq=1>
- Savuran, O. (2008). Gayrimenkul fiyat endeksleri ve İstanbul etiler bölgesinde konutlar için hedonik fiyat endeksi uygulaması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Tatoğlu, F. Y. (2020). Panel veri ekonometrisi stata uygulamalı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım
- Um, H., Dong, J., Choi, M., & Jeong, J. (2021). The effect of cultural city on regional activation through the consumer reactions of urban service. *Sustainability*, 13(5778), 1-19. <https://doi.org/10.3390/su13115778>
- Uztuğ, F. (2003). Markan kadar konuş! marka iletişimi stratejileri, Kapital Medya A.Ş. Yayınları, İstanbul
- Vural, B. B. (2010). Şehir markası yaratma süreci ve Edirne şehir markası için bir model önerisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Winfield-Pfefferkorn, J. (2005). Exploring city branding and the importance of brand image, the branding of cities, (Masters Thesis), Master of Arts in Advertising Design at the Graduate School of Syracuse University
- World's Best Cities, (2023). Resonance, 1-62. Erişim adresi: <https://www.worldsbestcities.com/rankings/worlds-best-cities/>

- Yang, Z. (2001). An application of the hedonic price model with uncertain attribute the case of the people's republic of China, *Property Management*, 19(1), 50-63. <https://doi.org/10.1108/02637470110366202>
- Yavuz Özalp, A., & Akinci, H. (2017). The use of hedonic pricing method to determine the parameters affecting residential real estate prices. *Arabian Journal of Geosciences*, 10(24), 535. <https://doi.org/10.1007/s12517-017-3331-3>
- Yazgan, A., Koçyiğit, N., Üçler, Y. ve Cici Karaboğa, E. N. (2017). Konut Fiyatlarının tahmininde hedonik model ile yapay sinir ağlarının karşılaştırılması: TR52 bölgesinde ampirik bir çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(59), 465-478. <https://doi.org/10.16992/ASOS.13018>
- Yıldız, A. (2017). Şehir markalaşması sürecinde tüketici temelli marka değerinin ölçülmesi: Adıyaman ili üzerine bir uygulama, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş
- Zeren, H. (2011). Stratejik kent yönetimi ve kent markası oluşturma süreci. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 175-200. Erişim adresi: <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/en/download/article-file/107634>
- Zhang, L., & Zhao, S. (2009). City branding and the olympic effect: a case study of Beijing. *Cities*, 26, 245-254. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2009.05.002>